

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

FRANSIZ İŞGALİ SONRASINDA OSMANLI ÜLKESİNE SİĞINAN
CEZAYİR MUHACİRLERİ
(ANADOLU VE SURİYE BÖLGELERİ)

Doktora Tezi

Fouad BENDRİMİA

Ankara 2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

FRANSIZ İŞGALİ SONRASINDA OSMANLI ÜLKESİNE SİĞINAN
CEZAYİR MUHACİRLERİ
(ANADOLU VE SURİYE BÖLGELERİ)

Doktora Tezi

Fouad BENDRİMİA

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Halide ASLAN

Ankara 2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

Fouad BENDRİMİA

FRANSIZ İŞGALİ SONRASINDA OSMANLI ÜLKESİNE SİĞINAN
CEZAYİR MUHACİRLERİ
(ANADOLU VE SURİYE BÖLGELERİ)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Halide ASLAN

Tez Jürisi Üyeleri

Ad ve Soyad

İmzasi

Doç. Dr. Halide Aslan (Danışman)

Prof. Dr. Nesimi Yazıcı

Prof. Dr. Mehmet Özdemir

Prof. Dr. Seyfettin Erşahin

Prof. Dr. Zeki Salih Zengin

Tez Sınavı Tarihi: 09/06/2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../200...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Fouad BENDRİMİA

KISALTMALAR

Genel Kısaltmalar

age. : Adı geçen eser

agm. : Adı geçen makale

agt. : Adı geçen tez

Bkz. : Bakınız

c. : Cilt

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Ed. : Editör

H. : Hicri

M. : Miladi

M.Ö. : Milattan önce

No. : Numarası

s. : Sayfa

TA. :Türk Ansiklopedesi

terc. : Tercüme

thk. : Tahkik

trhsz : Tarihsiz

vb. : ve benzeri

v. dğr. : ve diğerleri

y.y : Yeri yok

Arşiv Kısaltmaları

BCA	: Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
A. DVN	: Sadaret Divan Kalemi Evrakı
A. DVN. MHM	: Bab-i Asafl Divan-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi
A. DVNS. NZAM. d	: Bab-ı Asafl Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Nizamat Defterleri
AE. SMHD. II	: Ali Emiri Mahmud II
BEO	: Bab-ı Ali Evrak Odası
C. MF	: Cevdet Maarif
DH. EUM -4- Şb	: Dahiliye Nazareti Emniyet-i Umumiye Dördüncü Şube
DH. EUM -5- Şb	: Dahiliye Nazareti Emniyet-i Umumiye Beşinci Şube
DH. H	: Dhiliye Nezareti Hukuk Evrak
DH. İ. UM	: Dahiliye Nezareti İdâre-i Umumiye Evrakı
DH. İ. UM. EK	: Dahiliye Nezareti İdâre-i Umumiye Ekleri
DH. MB. HPS. M	: Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye- Hapishaneler Müdüriyeti
	Müteferrik Evrakı
DH. MKT	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH. ŞFR	: Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemi
DH. HMŞ	: Dahiliye Nezareti Hukuk Muşavirliği Evrakı
HR. HMŞ. İŞO	: Hariciye Nezareti Hukuk Muşavirliği İştişare Odası Evrakı
HR. İD	: Hariciye Nezareti İdare
HR. MKT	: Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı
HR. SYS	: Hariciye Nezareti Siyasî Kısmı Belgeleri
HR. TO	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası

HAT	: Hatt-ı Humayun Tasnifi
İ. DH	: İrade Dahiliye
İ. HR	: İrade Hariciye
İ. MMS	: İrade Meclis-i Mahsus
İ. MVL	: İrade- Meclis-i Vala
İ. Mes. Müh	: İrade-Mesail-iMühimme
İ. ŞD	: İrade Şura-yı Devlet
İ. TAL	: İrade – Taltifat
MV	: Meclis-i Vükela
MVL	: Meclis-i Vâlâ Evrakı
TFR. İ. KV	: Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı
A. AMD	: Bab-ı Asafî Amedi Kalemi
A. MKT	: Sadaret Mektûbi Kalemi
A. MKT. DV	: Sadaret Mektûbi Kalemi Deavi Evrakı
A. MKT. MHM	: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı
A. MKT. MVL	: Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı
A. MKT. NZD	: Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı
A. MKT. UM	: Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı
Y. A. HUS	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y. PRK. AZ J	: Yıldız Perakende Evrakı- Arzuhal Jurnal
ZB	: Zabtiye Nezareti Belgeleri

ÖNSÖZ

Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerin geneli XIX ve XX. yüzyıl başında işgal ve benzeri hadiselerle tanık olmuştur. Osmanlı Devleti hakimiyeti altındaki bölgeleri gücü ve imkanı nispetinde korumaya ve savunmaya çalışmıştır. Ancak değişen güç dengesinin Avrupa devletlerinin lehine olması, Avrupalıların İslam topraklarını XVIII. yüzyıldan itibaren sıklıkla taciz etmesine ve ele geçirmesine neden olmuştur. XIX. yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti Memalik-i Osmaniye'yi birer birer yitirmeye başlamıştır. Cezayir de kaybedilen Osmanlı toprakları arasında yer almıştır. Bu yeni realite, Cezayirliler de dahil olmak üzere işgal edilen bölgelerde yaşayanların yurtlarını bırakarak başka Osmanlı topraklarına taşınması sonucunu doğurmuştur.

1830 yılında Fransız işgaline uğrayan Cezayir'den yerel halkın hicreti, ülkenin modern dönemdeki en önemli tarihi konular arasında sayılmaktadır. Cezayir halkından geniş topluluklar, izlenen politikalar neticesinde büyük problemlerle karşılaştıktan sonra durumu değerlendirmişler, hicret ve yurdu terk kararı almışlardır. Bu bağlamda Cezayirliler, tarihi, politik ve dini sebeplerle Osmanlı yurdunun değişik noktalarına yönelmişler, Fransızların olağandışı uygulamalarından ve baskılarından uzak bir şekilde hilafetin merkezinde korunmak ve güven içinde yaşamak istemişlerdir.

Cezayir hicret hareketi uzun tarihi rotası (1830 -1914) boyunca kritik eşikler ve aşamalar geçirmiştir. Fransız işgal makamları bu bağlamda değişik hesapları ve etkenleri gözetmiştir. Muhacirlerin yurtdışında Cezayir davasına yönelik tavırları yanında olayları yansıtan gazetecilik faaliyetinin gelişmesi neticesinde hicret mevzuu Fransızlar nezdinde daha önemli bir konuma yükselmiştir. Osmanlı topraklarına birey ve topluluk olarak ulaşan Cezayirliler ve onların problemleri Osmanlı makamları katında büyük bir ehemmiyetle karşılanmıştır. Mahalli idareler ve merkezi yönetim arasında onların yerleşimi ve iskân sorunlarının nihai çözümü bağlamında uygulanacak prosedürü belirlemek üzere yazışmalar ve sürekli bir iletişim gerçekleştirilmiştir.

Çalışmamızda Cezayir hicreti meselesinin iki temel yönden incelenmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda ilk olarak hicret hareketinin doğduğu koşullar ve çevreye ek olarak ona dair devletlerin politikaları araştırılmaktadır. İkinci olarak

Bilâdü's-Şam ve Anadolu bölgelerine varan Cezayirli muhacir ve mültecilerin kimliğine ilişkin Osmanlı-Fransız ihtilafı etrafında onların genel hali değerlendirilmekte, öne çıkan olay ve şahıslar hakkında bilgi verilmektedir.

Çalışmamız ; giriş, beş ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde; Cezayir'in genel tarihi hakkında bir özet sunulmuştur. Fenikelilerden Fransız işgaline kadarki tarihi sürecin anlatılmasından sonra hicretle ilgili genel bilgilere yer verilmiştir.

İlk bölümde; Cezayir'den hicretin nedenleri ve aşamalarını incelemeye çalıştık. Bu bölümü iki kısma ayıracak şekilde izahettik. İlk kısımda, hicretin nedenlerini, sömürge siyasetinin toplum üzerindeki olumsuz etkilerini ve muhacirler için öngörülen teşvikin neler olduğuna değindik. İkinci kısımda, hicret dönemlerini, Cezayir'deki merkezlerine ve yerleşilecek bölgelerin durumlarına göre dört aşamaya ayırdık. Birinci aşama, 1830'dan 1847'ye, ikinci aşama, 1847'den 1882'e, üçüncü aşama 1882'den 1900'e, dördüncü aşama 1900'den 1914'e uzanmaktadır.

İkinci bölümde; hicretin doğasına ve bu olgu karşısında Osmanlı Devleti'nin ve Fransız hükümetinin resmi ve gayri resmi tepkilerine değindik. Bu bölümü iki kısımda açıkladık. İlk kısımda, hicretin özelliklerini inceledik. Her aşamayı, sebepler, hareket noktası, varış yeri, muhacir grupları ve muhacir sayısı bakımından değerlendirdik. İkinci kısımda, hicret karşısında benimsenen Fransız ve Osmanlı politikalarını gösterdik. Bu çerçevede resmi ve gayri resmi tepkileri anlattık. Bu konuyu iki noktaya ayırdık. İlk olarak Fransız hükümetinin resmi tepkilerinde hicretin nasıl anlaşıldığına ve çeşitli nedenlerle nasıl engellendiğine değindik. Gayri resmi düzlemde basın ve yayın yoluyla olan tepkilerini açıkladık. İkinci olarak Osmanlı Devleti'nin resmi tepkilerini açıklayıp destek, teşvik, karşılama ve yardımlar gibi hususlardan bahsettik. Gayri resmi sayılan basın ve yayın yoluyla dile getirilen tepkileri de vurguladık.

Üçüncü bölümde; Osmanlı Devleti'nin Cezayir muhacirlerini iskân etme ve yerleştirme siyasetini ele aldık. Bu durumu iki kısma ayırdık. Birinci kısımda XIX. yüzyılda Cezayir muhacirlerinin Osmanlı Devleti'nin genel koşulları altında yerleşim şartlarını açıkladık. Osmanlı Devleti'nin genel iskân siyaseti ve iskân kurallarına ilaveten Cezayirliilerin iskân koşullarını belirttik. İkinci kısımda Cezayirliilerin iskân

siyasetini, hicret edilen merkezleri, yerleşme ve arazi hibesi konusunu inceledik. Bilâdü’ş-Şam ve Anadolu’da Cezayir muhacirlerinin toprak sahibi ve kalıcı olmaları halini örneklerle izah ettik.

Dördüncü bölümde; Osmanlı Devleti ve Fransa arasında Cezayirli muhacirleri üzerine yaşanan tartışmalar ve tabiiyet meselesine değinip konuyu iki kısımda açıkladık. Birinci kısımda Cezayirlilerin tabiiyet meselesini, Cezayirlilerin vatandaşlığa alınmalarını işledik. İlgili bağlamda Osmanlı Devleti’nde vatandaşlık kavramının ortaya çıkışını, gelişimini ve Cezayirlilerin Osmanlı vatandaşlığına geçişine dair politikaları inceledik.

İkinci kısımda Osmanlı ve Fransız hükümetleri arasında Cezayirli muhacirlerin tabiiyeti noktasındaki tartışmalara ve çatışmalara yer verdik. Gerek Sultan II. Abdülhamid döneminde gerek İttihat ve Terakki aşamasında Cezayirlilerin uyruğu hakkında Fransız-Osmanlı çatışmasını ele aldık.

Beşinci bölümde; Osmanlı toplumuna sığınan Cezayir muhacirlerinin hayatlarını ele aldık. Bu bölümü dört kısma ayırdık. Birinci kısımda, muhacirlerin sosyal ve ekonomik durumlarını, yani askerlik, vergi verme, gelir temini, barınma sağlanması gibi başlıkları yazmaya çalıştık. İkinci kısımda, Osmanlı Devleti’ndeki Cezayirli muhacirlerin, iskân edildiği yerdeki yöre halklarına karşı sağladıkları yararı izah ederek askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik katkıları ele aldık.

Üçüncü kısımda hicret sonrası ortaya çıkan problemlerini ve çözüm çabalarını inceledik. Dördüncü kısımda ise Cezayirlilerin iskân edildiği mekan ve köyleri göstermeye uğraştık.

Cömertliği için Cenâb-ı Hakk’a şükürler, “İnsanlara teşekkür etmeyen Allah’a şükretmez” diyen rasülü Hz. Muhammed’e salat ve selam olsun. Emekli olmadan önce tezimi yöneten ve değerli katkılar sunan kıymetli hocam Prof. Dr. Nesimi Yazıcı’ya, tezimi yazarken değerli tavsiyelerini ve yönlendirmelerini esirgemeyen ve Osmanlıca belgeleri tercüme etme, araştırma ve değerlendirme konusunda her zaman destek olan saygıdeğer Doç. Dr. Halide Arslan hocama teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca bu tezimi okuyup değerli katkılar sunan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Mehmet Özdemir, Prof. Dr. Seyfettin Erşahin ve Prof. Dr. Zeki Salih Zengin’a teşekkür ederim.

Tercüme işlerinde yardımcı olan arkadaşım Muhammed Emin Oysal'a, tez çalışmalarımda bana destek olan meslektaşlarıma ve herkese teşekkür ederim.

Başta Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Hükümeti olmak üzere bana kapılarını açan ve doktora yapma fırsatı veren tüm kurumlara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne, buradaki İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilimdalı'na, dekanlığına, personeline ve tüm hocalarıma beni kucakladıkları ve bana yardım ettikleri için çok teşekkür ederim. Maddi destek sağlayan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na (YTB'ye) ve Osmanlı arşiv belgelerini temin etmekte kolaylıklar sağlayan T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'na, yönetim ve çalışanlarına teşekkür ediyorum.

Ayrıca bana her zaman desteğini esirgemeyen sevgili babama, anneme, kardeşlerime ve Fransızca kaynaklardan tercüme edemediklerimi tercüme ederek çalışmama çok önemli katkılar sunan değerli eşim Merrouch Hadjer Bendrimia'ye selam, sevgi ve şükranlarımı sunarım...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN EVRENİ.....	1
II. 1830 YILINA KADAR CEZAYİR.....	11
III. HİCRET OLGUSU.....	18

BİRİNCİ BÖLÜM: CEZAYİR'DEN HİCRET OLGUSU

I. HİCRETİN NEDENLERİ.....	21
I.1. Sömürge Politikaları.....	21
I.1.A. Sürgün ve Yağma Politikası.....	21
I.1.B. Cezayir'in Fransa'ya İlhakı.....	22
I.1.C. Ekonomi Politikası.....	26
I.1. D. Yerleşim Politikası.....	29
I.1. E. Ulusal Kimliği Silme.....	30
I.1. F. Haksız Yasaların Çıkarılması.....	34
I. 2. Teşvik Edici Sebepler.....	35
I.2.A. Sufi Tarikatların Etkisi.....	35
I. 2.B. Osmanlı Propagandası.....	36
I.2.C. İttihad-ı İslam.....	38
II. CEZAYİR MUHACİRLERİNİN AŞAMALARI.....	38
II.1. Birinci Aşama: İşgalin Başından Örgütlü Direnişin Sonuna Kadar Süren Tehcir (1830-1847).....	39
II.1.A. Osmanlıların Ülkeden Çıkarılması.....	39

II.1.B. Cezayir Kenti İleri Gelenlerinin Tehciri	40
II.1.C. Bölge Hakimleri ve Destekçilerinin Tehciri.....	42
II.1. D. Büyük Şehirler ve Kırsalların Ayanının Tehciri.....	43
II.1.E. Liderler, Ayaklanmacılar ve Direnişçilerin Tehciri.....	44
II.2. İkinci Aşama: Örgütlü Halk Direnişinden Sonraki Hicret (1847-1871)...	47
II.2.A. Teslim Antlaşmasından Sonra Hicret.....	48
II.2.B. Emir Abdülkadir'in Bilâdü's-Şam'a Gelmesinden Sonra Hicret....	52
II.3. Üçüncü Aşama: XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Hicret (1888-1900).....	55
II.4. Dördüncü Aşama: XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Hicret (1900-1914).....	59
İKİNCİ BÖLÜM: CEZAYİR HİCRETLERİNİN ÖZELLİKLERİ VE	
HİCRETE YÖNELİK OSMANLI VE FRANSIZ TUTUMLARI	
I. ÇEŞİTLİ AÇILARDAN HİCRETİN ÖZELLİKLERİ.....	66
I.1. Sebepler.....	66
I.2. Hareket Noktaları.....	69
I.3. Varış Yerleri.....	70
I.4. Muhacir Grupları.....	70
I.5. Muhacir Sayıları.....	73
I.6. Taşınma Biçimleri.....	75
II. CEZAYİR HİCRETİNE KARŞI FRANSIZ VE OSMANLI	
TUTUMLARI.....	77
II.1. Fransız Tutumu.....	77
II.1. A. Resmi Tutum.....	77
II.1.B. Gayrı Resmi Tutumlar	89

II.2. Osmanlı Tutumu.....	94
II.2. A. Resmi Tutum.....	94
II.2.B. Gayrı Resmi Tutumlar	99
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: CEZAYİRLİ MUHACİRLERİN OSMANLI TOPRAKLARINDA İSKÂNI	
I. MUHACİRLERİN İSKÂN ŞARTLARI.....	104
I.1. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Zayıflaması ve İcra Edilen Islahatlar.....	104
I.2. Osmanlı Devleti’ne Hicret	106
I.3. Osmanlı Devleti’ne Gelen Muhacirler İçin İskân Politikası.....	108
I.4. Muhacirlerle İlgili Teşkilatlar.....	111
I.5. Cezayir Muhacirlerinin Osmanlı Devleti’ndeki İskân Koşulları.....	114
II. BİLÂDÜ’Ş-ŞAM’A MUHACİRLERİN İSKÂNI.....	117
II.1. Emir Abdülkadir’in Gelişinden Önce	117
II.1.A. Ahmed b. Salim ve Grubunun İskânı.....	119
II.1. B. Ahmed b. Salim’in Takipçilerinin İskânı.....	121
II.2. Emir Abdülkadir’in Gelişinden Sonra	123
II.2.A. Emir Abdülkadir ve Akrabalarının İskânı.....	123
II.2.B. Emir Abdülkadir’in Ölümünden Sonra Muhacirlerin İskânı.....	126
II.3. İttihat ve Terakki Döneminde.....	131
II.3.A. İskân için Alınan Tedbirler.....	131
II.3.B. İskân Edilen Cezayirli Aileler.....	134
III. ANADOLU’YA MUHACİRLERİN İSKÂNI.....	135

III.1. İttihat ve Terakki Döneminden Önce.....	135
III.2. İttihat ve Terakki Döneminde.....	138
III.3. Bilâdü’ş-Şam ve Cezayir’deki Yurtlarına Dönüş.....	144
IV. MUHACİRLERİN İSKÂN EDİLDİĞİ BÖLGELER.....	146
IV.1. Bilâdü’ş-Şam.....	146
IV.2. Anadolu	150
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM : MUHACİRLERİN VATANDAŞLIĞA ALINMASI VE ONLARIN TABİİYETLERİ ÜZERİNDEKİ FRANSIZ-OSMANLI İHTİLAFI	
I. MUHACİRLERİN VATANDAŞLIĞA ALINMASI MESELESİ.....	154
I.1. Osmanlı Devleti’nde Vatandaşlık Kavramı ve Gelişimi.....	154
I.2. Muhacirlerin Osmanlı Vatandaşlığına Geçişinde Uygulanan Politikalar.....	156
II. MUHACİRLERİN TABİİYETLERİ HAKKINDA OSMANLI- FRANSIZ İHTİLAFI.....	158
II.1. Sultan Abdülhamid Dönemi.....	158
II.1.A. Emir Abdülkadir Dönemi.....	158
II.1.B. Emir Abdülkadir’in Vefatından Sonraki Dönem.....	161
II.2. İttihat ve Terakki Dönemi.....	175
II.2.A. Eski Sözleşmeler İptal Edilmeden Önce.....	176
II.2.B. Eski Sözleşmeler İptal Edildikten Sonra.....	183
BEŞİNCİ BÖLÜM : MUHACİRLERİN OSMANLI DEVLETİ’NDEKİ HAYATI	
I. MUHACİRLERİN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMLARI.....	187
I.1. Bilâdü’ş-Şam.....	188

I.2. Anadolu	196
II. OSMANLI DEVLETİ'NE KATKILARI.....	201
II.1. Bilâdü'ş-Şam.....	202
II.2. Anadolu	206
III. KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR.....	208
III.1. Bilâdü'ş-Şam.....	209
III.2. Anadolu.....	213
SONUÇ.....	217
EKLER.....	222
KAYNAKÇA.....	256
ÖZET.....	273
ABSTRACT.....	274

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN EVRENİ

I. 1. Araştırmanın Hedefi ve Problemi

Cezayir’de Osmanlı dönemi 1519 yılında başlamış ve 1830’da sona ermiştir. Fransız işgaliyle kopan Osmanlı-Cezayir ilişkilerinde zamanla hicret veya hicret olarak adlandırılabilen yeni bir iletişim kanalı gelişmiş, Cezayir halkından çeşitli gruplar uzun yıllar boyunca Osmanlı topraklarına hicret etmiştir. Osmanlılar ve Cezayirliiler arasındaki müşterek tarihe dair pek çok araştırma kaleme alınmış, bunların hatırı sayılır bir kesimi Fransızca kaynaklar temelinde oluşturulmuştur. Dolayısıyla tarihi etütlerin birçoğu tek yanlı bir bakış açısını yansıtmıştır. Cezayirliilerin hicreti konusu da yeterince aydınlatılmayan ve temel kaynaklarla okunmayan bir meseledir. İlgili olgunun anlaşılır hale getirilmesi için Osmanlı arşivi başta olmak üzere bütün literatürün taranması gereklidir.

Araştırmamızda Fransız işgali sonrasında ülkelerini terk ederek Osmanlı topraklarına hicret eden Cezayirliilerin durumlarını ele almayı hedeflenmiştir. Uzun asırlar boyunca Osmanlı tebaası olan Cezayirliiler Osmanlı ülkesinin değişik yörelerine, serbest bir biçimde ve kendi hür iradeleriyle, kısa veya uzun süreli, seyahatler gerçekleştirmişlerdir. Hac ve umre gibi dinî ihtiyaçlar, eğitim öğretim faaliyetleri, ticaret, muhtelif resmî görevler veya yalnızca yeni yerleri görmek ve tanımak arzusu gibi saiklerle diğer Osmanlı topraklarına yolculuk yapmışlardır. Aynı şekilde geniş Osmanlı ülkesinin çeşitli yörelerinden de Cezayir’e geziler ve ziyaretler düzenlenmiş ve orada dışarıdan gelen şahısların yerleşmesine tanık olunmuştur. Fransız işgali sonrasında bazı Cezayirliilerin ülkelerini terk ederek Osmanlı topraklarına hicret etmeleri ise çok farklı sebepler temelinde gelişmiş ve kalıcı bir durum niteliğini kazanmıştır.

Cezayirliiler, politik ve kültürel baskılardan dolayı sürekli surette ata yurtlarını, hatıralarını ve mallarını bırakmaya ve hicrete kendilerini mecbur hissetmişlerdir. Cezayir tarihinin en önemli kesitlerinden birini oluşturan Fransız işgal döneminde ülke dışına hicretler konusu, bazı araştırmalarda kısmen ele alınmıştır. Kanaatimizce bu alanda halen büyük boşluk, eksiklik ve hattâ hatalı görüşler söz konusudur. Bu araştırmada 1830 sonrası Osmanlı ülkesine gerçekleşen

hicretleri bütün yönleriyle ele alıp değerlendirme zorunluluğundan dolayı Anadolu ve Bilâdü’ş-Şam bölgelerine yönelik insan hareketliliği ayrıntılı biçimde incelenmiştir.

I. 2. Araştırmanın Önemi

Fransız işgalinden sonra Cezayirlilerin hicreti meselesi modern tarihe dair tartışmalı ve önemli meselelerdendir. Bu çerçevede kimi araştırmalar yürütülmesine karşın meselenin pek çok yönü derin bir şekilde işlenmemiş, kritiğe tabi tutulmamıştır. Dolayısıyla hicret bağlamında bilimsel çabaların sayısının artmasına ihtiyaç bulunmuştur. Özellikle Osmanlı topraklarında mülteci niteliğindeki Cezayirlilerin Anadolu ve Bilâdü’ş-Şam’daki hayatı hakkında çok sayıda detay ihmal edilegelmiştir.

Çalışmamızda hicretin konu olarak seçilmesiyle daha önce değinilmeyen kimi hususların açıklanması ve kapalı kalan meselelerin anlaşılır hale getirilmesi amaçlanmıştır. Osmanlı arşivi ve Fransızca kaynaklar arasında denge kurarak daha objektif bir yaklaşım sergilenmeye gayret edilmiştir.

I. 3. Araştırma Konusu

Osmanlı Devleti’nin Garp Ocakları içerisinde çok önemli bir yeri olan Cezayir 1830’da Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. İşgal sonrasında Cezayir halkı büyük sıkıntılarla karşılaşmış ve önemli bir kısmı vatanlarını terk etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu çerçevede çok sayıda Cezayirli de Osmanlı ülkesine sığınmıştır.

Bu araştırmada Bilâdü’ş-Şam ve Anadolu bölgelerine sığınan Cezayirliler temelinde Cezayir hicreti ele alınmıştır. İlk olarak bu realitenin doğuşuna zemin hazırlayan faktörler ve gelişim süreci sunulurken ikinci olarak Osmanlı topraklarında Cezayirlilerin yaşamlarının değişik yönleri açıklanmıştır.

I. 4. Kavram ve Terimler

- **Anadolu:** Asya kıtasının batısında 755.688 km uzunluğunda bir yarımada olup, günümüzde Türkiye topraklarının 97/100’ünü oluşturmaktadır. Bugün Anadolu, Asya’da bulunan Türk toprağı olarak adlandırılmaktadır. Daha önce sadece Ege’ye komşu topraklar olarak bu adla anılırken daha sonra doğuya uzanan topraklar için kullanılmıştır.

Arap kaynaklarında Osmanlı egemenliğinde olan küçük Asya bölgesi Bilâdü'l-Anadol olarak anılır.

Tez dönemi içerisinde Anadolu, günümüz Türkiye'sinin Asya yakasındaki bölgeyi ve Avrupa yakasının bazı kısımlarını kapsamaktadır.

Bu bölge Fransız işgalinden sonra Cezayir'den hicret ettirilen Osmanlıların yöneldiği ana bölge olmuştur. Böylece burası birçok Cezayirli muhacirinin varış noktası olmuştur. Bilâdü'ş-Şam ile birlikte bu bölge araştırmanın önemli bir konusudur.

- **Bilâdü'ş-Şam ya da Büyük Suriye:** Bilâdü'ş-Şam ismi, mevcut sınırlarıyla Suriye, Lübnan ve Filistin'i kapsayan bölgeye verilmektedir. Bazı araştırmacılar, Ürdün doğusundan, Irak'tan ve Hicaz'ın kuzey hududundan bir kesimi de Bilâdü'ş-Şam'a dahil etmişlerdir. Şam adı sadece Suriye topraklarını anlatmak üzere de kullanılmış, dahası yalnızca başkent Dimeşk'e de Şam denmiştir. Bilâdü'ş-Şam'ın Osmanlı'nın idari taksimatı mevcut sınır ve sistemlerden farklı olup, ayrıca başından sonuna kadar bu taksim sürekli değişmiştir. Dolayısıyla hicret sırasında mevcut olan taksimata bağlı kalınmıştır, böylelikle muhtemel bir bilgi karışıklığı engellenmek istenmiştir.

Bilâdü'ş-Şam, Osmanlı döneminde idari taksimat bakımından sürekli değişimler yaşamıştır ve 1920'lerde Fransız-İngiliz işgaline kadar sabit sınır bilinmemiştir: Erken Osmanlı yönetiminde bölge Şam, Halep ve Trablus olmak üzere üç bölgeye ayrılmış, 1660 yılında ise Sayda Eyaleti kurulmuştur.¹ XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, 1864'te Vilayetler Nizamnamesi'nin çıkarılmasından hemen sonra Bilâdü'ş-Şam iki vilayete ayrılmıştır: 1865'te Suriye Vilayeti ve 1866'da Halep Vilayeti teşkil edilmiş, Sayda Eyaleti ilga edilmiş ve onun sancakları (Kudüs, Akka ve Belka) Suriye Vilayeti'ne katılmıştır.² 1887 yılında Trablus ve Sayda vilayetlerinin yerine Beyrut Vilayeti oluşturulmuştur. Böylece 1918'de Osmanlı'nın bölgeden çekilişine kadar Bilâdü'ş-Şam'ın idari taksimatı Suriye, Halep ve Beyrut vilayetleri ile bağımsız statüdeki Cebel-i Lübnan, Kudüs-i Şerif ve Deyrizor

¹ Mustafa Murad ed-Debbag, *Bilâdunâ Filistîn*, Yeni Baskı, c. 2, Hayfâ: Dâru'l-Hüdâ, 1991, ss. 9-10.

² Abdulaziz Muhammed Avad, *el-İdâratu'l-Osmâniyye fî Vilâyeti Suriye 1864-1914*, Mısır: Daru'l-Mearif, 1969, s. 69-70.

mutasarrıflıklarından oluşmaktadır.³ XX. yüzyılın başlangıcına kadar, 1904 yılının Osmanlı salnamelerine göre, Osmanlı Devleti, vilayetlere, vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara kazalar nahiyelere bölünmektedir. Sancak yöneticilerine mutasarrıf, kaza idarecilerine kaymakam, nahiyelerin başındaki yetkililere nahiye müdürü denmektedir. Osmanlı devrinde Arap coğrafyası 9 vilayet, dört bağımsız mutasarrıflık ve iki imtiyazlı eyaletten müteşekkildir.⁴

- **Cezayir:** Kuzey Afrika'da yer alan Cezayir, kuzeyde Akdeniz, batıda Fas, Batı Sahra ve Moritanya, doğuda Tunus ve Libya, güneyde Nijer ve Mali ile çevrilidir. 2.381.741 km ile en büyük Arap ülkesi ve Afrika devletidir. Bu sınırlar ve bu alan, araştırmamızın yapıldığı dönemdeki coğrafya ile aynı kabul edilmektedir.

Cezayir tarihi, antik çağlardan modern dönemlere kadar çeşitli imparatorluklar ve uygarlıklarla irtibatlıdır.

Modern çağı ayırt eden şey, devletin, Cezayir'in Osmanlı Devleti ile birleşmesi ve onun eyaletlerinden biri haline gelmesidir. Bu birliktelik Fransız işgaline kadar devam etmiştir. Cezayir, işgal güçlerinin kasıtlı olarak planladığı olayların gölgesinde, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti topraklarına sürekli hicretlerin başlangıç noktası olmuştur.

- **el-Maşriku'l-'Arabi (Doğu Arap Dünyası):** Mısır'dan başlayarak İran'a kadar uzanan bölgeyi anlatmak üzere kullanılan bir terimdir. Şu an Mısır, Sudan, Filistin, Ürdün, Suriye, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, B.A.E, Umman ve Yemen ülkelerini kapsamaktadır.⁵ Günümüzde Ortadoğu denen bölge genel olarak ilgili terimin sınırları içinde yer almaktadır.⁶

- **Hicret:** Demografide, bir bireyin veya grubun mekansal veya coğrafi hareketini ifade eden bir kelimedir. Sosyolojide; meslek, sosyal sınıf değişmesi gibi sosyal durumdaki bir başkalaşmayı göstermektedir. Bu çalışmamızda Cezayir halkının Osmanlı ülkelerinden Şam bölgesi ve Anadolu'ya hicretini ele aldık. Bu

³ ed-Debbağ, **age.**, c.2, s.10.

⁴ Bkz. Ahmed el-Mursi es-Safsâfi, *ed-Devletü'l-Osmâniyye ve'l-Vilâyâtü'l-Arabiyye*, y.y, trhsz, ss. 84-86.

⁵ el-Meclisü'l-A'lâ Liş-Şüûni'l-İslamiyye, *Mevsuatu'l-Mefâhimi'l-İslamiyeti'l-Âmme*, c. 1, Mısır, trhsz, s. 502.

⁶ Ömer Abdülaziz Ömer, *Tarihu'l-Maşriku'l-'Arabi (1516-1922)*, Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiye, trhsz, s. 12.

hicret Kuzey Afrika'dan Osmanlı Devleti'ne modern çağda meydana gelen en önemli hicretlerden biri olarak kabul edilir.

- **Hadru'l-Cezair:** Cezayirlilerden ve Endülüs soyundan gelen kişilerden oluşan zengin bir sınıftır. Cezayir şehrinde mülklere sahiptirler, Mettice Ovası'nda arazileri vardır, meslek ve uğraşları ticarettir. Genel olarak siyasi makamları arzulamayan bir sınıf olsa da içlerinden ikincil önemdeki kadılık ve müftülük gibi görevler alanlar olmuştur. Bazıları paşa ve ağaların güvenini kazanmıştır, Hamdan b. Osman Hoca bu konuda iyi bir örnektir.⁷

- **İltica/Sığınma:** Zorunlu geri dönüşün olmayışı prensibi çerçevesinde bir devletin toprakları üzerinde onun topraklarına gelenlere karşı uyguladığı koruma politikasıdır. Mülteci hakları uluslararası ve yerel hukuk düzeyinde tanınmaktadır. Vatandaşı olduğu veya yaşadığı ülkede korunmayan ve ırkı, inancı, dili veya belirli bir gruba veya siyasi görüşe aidiyeti sebebiyle baskıya uğramaktan korkan kişiye sığınma-iltica hakkı tanınır.⁸

- **İttihad-ı İslam Düşüncesi:** bir grup Müslüman alim tarafından ortaya konmuştur. İslam aleminin Batılı devletlerin çeşitli emellerine maruz kalması üzerine inşa edilmiş ve güçlendirilmiştir. Cemaleddin Afgani başta olmak üzere ıslah yanlısı entelektüel isimlerce savunulan bir fikirdir. II. Abdülhamid'in tahta geçmesinden sonra sultan tarafından benimsenmiş ve güçlendirilmiştir. İttihad-ı İslam temel olarak İslam dünyası ve İslami düşüncüyü kuşatan içten ve dıştan kaynaklanan, fikirde gerilik, medeniyet ve siyaset sahasında düşüş, bölge ve soy çatışmaları ve XIX. yüzyıldan itibaren görülen Avrupalı güçlerin işgali gibi değişik sorunların varlığını kavrayan aydınların gözlem ve önerileri etrafında şekillenmiştir.⁹

- **Tehcir (Zorunlu Göç/Sürgün):** Kuvvet ve tehdit aracılığıyla hicrete zorlamak demektir.¹⁰

I. 5. Araştırma soruları

⁷ Ebu'l-Kâsım Sa'dullah, *Muhâdarât fî Târîhi'l-Cezâiri'l-Hadis, Bidâyetu'l-İhtilâl*, 3. Baskı, Cezâyir: eş-Şeriketü'l-Vataniyye li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1982, s. 65.

⁸ Richard Perruchoud, Jillyanne Redpath- Cross, *Göç Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, Uluslararası Göç Örgütü (IOM), No:31, s. 73.

⁹ Muhammed E'mâre, el-Câmiatu'l-İslamiyye ve'l-Fikratu'l-Kavmiyye, Nemuzec Mustafa Kemâl, 1. Baskı, Kahire: Dâru'ş-Şuruk, 1994, s. 50.

¹⁰ Abdulvehhâb el-Keyyâli, *Mevsuatu's-Siyâseti*, c. 7, Beyrut: el-Müessesetü'l-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1994, s. 67.

- 1) Cezayirli muhacirleri hicret kararı almaya iten sebepler nelerdir? Normal veya istisnai koşullarda hicret etmişler midir?
- 2) Cezayir hicretlerinin başlangıç alanları ve varış noktaları nedir? Belirli toplum sınıflarını mı yoksa Cezayir toplumunun tüm gruplarını mı kapsamaktadır? Bireysel mi yoksa toplu olarak mı yapılmıştır?
- 3) Dönemsel tarihi aşamalardan geçen hicret hareketi aynı canlılığı ve yoğunluğu korumuş mudur, yoksa bu bir aşamadan diğerine farklılık göstermiş midir?
- 4) İşgal makamlarının muhacirlere karşı tutumları nelerdir ve kesin bir çözüme ulaşip onları durdurabildiler mi, yoksa çıkarılan yasak kararlarına rağmen muhacirler ısrar mı ettiler?
- 5) Osmanlı yönetiminin Cezayirli muhacirlere yaklaşımı nasıldı ve kaybettiği tüm topraklardan gelen büyük muhacir dalgaları ışığında onlarla ilgilenip ihtiyaçlarını karşılayabildi mi?
- 6) Osmanlı ve Fransız devletleri arasında Cezayirli muhacirler üzerinden yaşanan çekişmenin mahiyeti nedir? Bu durum sırf muhacirlerin milliyetleri için miydi yoksa çatışmanın arkasında başka hedefler var mıydı?
- 7) Cezayirli muhacirlerin Osmanlı Devleti ve toplumu içindeki şartları nasıl olmuş ve hangi sorunlarla karşılaşmışlardır? Hayatın farklı alanlarında somut ve etkili katkıları olmuş mudur?

I. 6. Metodoloji

Araştırma problemlerinin çokluğu ve çeşitliliği göz önüne alındığında, bu problemlerin ele alınması için, bilgilerin tutarlılığının korunması için uygun yöntem ve yaklaşımlar edinme ihtiyacı doğmuş, buna göre birkaç farklı yaklaşım benimsenmiştir. Ele alınan veriler ve ulaşılan sonuçların doğruluğu ve bütünlüğü önemsenmiştir.

Çalışmamızda sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Bu yöntemin farklı desenleri çalışmamızın farklı bölüm ve konularında uygulanmıştır.

- **Doküman İncelemesi:** Araştırma kapsamında incelenen konuyla ilgili olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı belgelerin analiz edilmesiyle veri sağlanmasına doküman incelemesi denilmektedir. Araştırma yapılan alanla ilgili pek çok bilgi, görüşme ve gözlem yapmaya gerek kalmaksızın belge inceleme yoluyla elde

edilebilir. Özellikle tarih çalışmalarında en çok kullanılan yöntemdir. Bu yaklaşımda, hangi dökümanın önemli olduğu ve veri kaynağı olarak kullanılabileceğine araştırma konusuna bakarak karar vermek gerekmektedir. Konuya göre değişmekle birlikte, araştırma konusuyla ilgili raporlar, kitaplar, arşiv belgeleri, video ve ses kayıtları, fotoğraflar gibi dökümanlar özgünlüğüne de bakılarak sistematik şekilde analiz edilmelidir. Bizim çalışmamızda da bu anlamda en çok kullanılan döküman arşiv belgeleri olmuş bu da tezimize orjinallik katmıştır.

- **Karşılaştırma yöntemi:** Nitel çalışmaları daha değerli kılan yaklaşımlardan birisi karşılaştırma yöntemidir. Zaman zaman karşılaştırma yapılan alanlar değişmekle birlikte, sosyal bilimlerde farklı alanlarla ilgili bilgi edinme hususunda önemli bir yöntemdir. Bizim çalışmamızda da hicretin aşama ve özelliklerinin çokluğu nedeniyle Osmanlı ve Fransız tutumları arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları vurgulama açısından mukayeselerin kullanılması gerekmiştir. İkinci bölümde Fransa ve Osmanlı devletleri bağlamında ve beşinci bölümde Anadolu ve Bilâdü's-Şam arasında karşılaştırmalar yapılmıştır.

Ayrıca muhacirlerin sayıları ve vazifeleri bağlamında istatistiksel yöntemlere de başvurulmuştur.

I. 7. Araştırmanın sınırları:

Fransız işgalinden sonra Cezayirlilerin Osmanlı Devleti'ne hicreti, modern Cezayir tarihinin en önemli konularından biridir. Bu olgunun ilerleyişini takip etmek ve ona dair bir bakış açısı sunmak için öncelikle zamansal ve mekânsal sınırları belirlemek ve ardından kavramsal çerçeveyi oluşturmak gerekmektedir.

Osmanlı topraklarına yönelik Cezayir hicret hareketi Cezayir işgalinin başlangıcı olan 1830'dan itibaren 1914'te patlak veren Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürmüştür. Bu çalışma Cezayir'e ve hicret konusuna tarihsel bir bakış vererek başlamıştır. hicretin seyrini ve gelişmelerini etkileyen aşamalara ve olaylara ışık tutulmuştur. Çalışmamızda hicret hareketinin bir takım sert yasalar eşliğinde sömürge politikaları etrafında şekillendiği vurgulanmıştır.

Bu çalışmanın mekânsal kapsamı hicret olaylarının gerçekleştiği iki ana alanı, yani Fransa işgaliyle elden çıkan Cezayir ve Bilâdü's-Şam ve Anadolu başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin diğer alanlarını kapsamaktadır.

Cezayir’de hicret hareketini, hicretin mahiyetini, nedenlerini, aşamalarını, özelliklerini ve Osmanlı ve Fransız taraflarının tavırlarını bilmek önemli olduğu için birinci ve ikinci bölümlerde derinlemesine bir çalışmayla bu coğrafya ele alınmıştır. Osmanlı topraklarındaki muhacirlerin durumları ve barınma koşullarının incelenmesi bağlamında üçüncü ve dördüncü bölümde Cezayirli muhacirlerin iskân edilmesi ve onlara toprak ve maddi yardımda bulunulması ile başlıklar ele alınmış, Cezayirlilerin milliyeti konusuna ve Osmanlı ve Fransız çekişmesine dikkat çekilmiştir. Beşinci bölümde Osmanlı illerinde muhacirlerin yaşamları, katkıları, karşılaştıkları sorunlar ve yerleştikleri merkezlerin ele alınmıştır. Sonuç kısmında araştırmanın sorularının objektiflik ve tarafsızlıkla cevaplanmasına gayret edilmiştir.

I. 8. Önceki Çalışmalar

1830’da Fransız işgali sonrası Osmanlı ülkelerine Cezayir hicreti meselesi, konu ile ilgili incelemelerin azlığı nedeniyle, ana kaynaklar ışığında derinlemesine ve titiz bir çalışmaya ihtiyaç duyulan meselelerden biridir. Hicrete dair önemli bir kaynağı teşkil eden Osmanlı arşivlerinde ve eserleri kısmen ihmal edilmiş, genelde bu olgu Fransız kaynaklarının bakış açısına dayalı olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Cezayir’deki işgal ve sonuçları çerçevesinde nüfus hareketleri anlatılırken Osmanlı topraklarında muhacirlerin durumlarına çoğunlukla değinilmemiştir. Bir istisna olarak Pierre Bardin, *Algériens et Tunisiens Dans L’Empire Ottoman de 1848 a 1914*¹¹ adlı eserinde muhacirlerin Osmanlı yurdundaki durumunu tafsilatlı biçimde araştırmıştır.

M. Jean-Jaques Rager ise *Les Musulmans Algériens en France et dans Les Pays Islamiques*¹² adlı eserinde Osmanlı Devleti’ndeki Cezayirli muhacirlerin varlığını ele almış ancak onların durumlarına ayrıntılı biçimde temas etmemiştir. Charles-Robert Ageron’un *Les Migrations des Musulmans Algériens et L’exode de Tlemcen*¹³ eseri ve diğer yazarların çalışmaları ise muhacirlerin hicret sonrasındaki koşullarının izini sürmeden hicret hareketini ele almakla sınırlı kalmıştır.

Cezayirli araştırmacıların ilgili alana dair eserleri ise Fransızlara oranla daha az olup tamamen Fransız arşivi ve Fransızca kitaplar doğrultusunda kaleme alınmıştır.

¹¹ Pierre Bardin, *Algériens et Tunisiens dans l’Empire Ottoman de 1848 a 1914*, Paris: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1979.

¹² M. Jean-Jaques Rager, *Les Musulmans Algériens en France et dans les Pays Islamiques*, Paris: Société d’Editions! “Les Belles Lettres”, 1950.

¹³ Charles-Robert Ageron, “Les Migrations des Musulmans Algériens et l’Exode de Tlemcen (1830-1911)”, *Annales. Economies, Societies, Civilisations*, No: 5, 1967.

Hilal Ammâr'ın, *el-Hicratu'l-Cezâiriyye nahve Bilâdi's-Şâm 1847-1918*¹⁴ isimli kitabı en önemli eserlerden biridir. Yazar anılan eserde hicret meselesini farklı yönlerden ele almış, Osmanlı topraklarındaki muhacirleri Fransız arşivi temelinde incelemiştir. Nâdiye Tarşun, *el-Hicretu'l-Cezâiriyye nahve'l-Maşriki'l-Arabi esnâe el-İhtilâl*¹⁵ isimli daha sonra diğer yazarlarla birlikte basılan yüksek lisans tezinde Cezayirlilerin işgal sonrası hareketlerini detaylı biçimde okumuş, Fransız arşivi yanında Arapça ve Osmanlıca eserlere de müracaat etmiştir. Süheyl el-Halidi Bilâdü's-Şâm'daki muhacirlerin durumuna dair ailesinden ve çevresindeki başkalarından bazı tanıklıklara yer vermiştir. Onun çalışması Bilâdü's-Şâm'daki mahalli unsurlarla doğrudan bağlantı kurması bakımından farklı bir değer kazanmıştır. *el-İş'âu'l-Mağribi fil Meşrik -Devru'l-Câliyeti'l-Cezâiriyye fî Bilâdi's- Şâm ve el-Cezâir ve Bilâdu's-Şâm-Safahât minen-Nidâli'l-Muşterek Didde'l-İhtilâl*¹⁶ isimli eserler de Cezayir'den dışa yolculuğun altyapısının Fransızca dokümanlar ışığında irdelenmesini içermiştir.

Konuya dair az sayıda bulunan Türkçe eserler ise Osmanlı arşivi açısından hicreti anlatmak bakımından önemlidir. Türkçe çalışmalarda Osmanlı devlet kurumları ve muhacirler meselesine karşı geliştirdikleri tutumlar üzerinde durulurken Cezayir'deki ortamdan ve gelişmelerden fazlaca bahsedilmemektedir. Tufan Buzpınar'ın “Suriye'ye Yerleşen Cezayirli Muhacirlerin Tabiiyeti Meselesi (1847-1900)”¹⁷ başlıklı makalesi ve Sabahattin Samur'un “Osmanlı Devletinde Cezayir muhacirleri ve Abdülkadir el-Cezayirî”¹⁸ adlı çalışması Türkçe bilimsel etütler arasında kıymeti haizdir.

I. 9. Kaynaklar ve Araştırmalar

Araştırmanın kaynakları birincil ve ikincil kaynaklar olarak ikiye ayrılabilir. Birincil kaynaklar arşiv malzemesi ve hicret sürecindeki dönem kitaplarıdır. İkincil

¹⁴ Ammâr Hilal, *el-Hicratu'l-Cezâiriyye nahve Bilâdi's-Şâm, 1847-1918*, Cezâyir: Dâr Hume, 2007.

¹⁵ Nâdiye Tarşun v. dğr, *el-Hicretu'l-Cezâiriyye nahve'l-Maşriki'l-Arabi esnâe el-İhtilâl*, Özel Baskı, Cezâyir: Dâr Hume, 2007.

¹⁶ Süheyl el-Hâlidî, *el-İş'âu'l-Mağribi fil Maşrik -Devru'l-Câliyeti'l-Cezâiriyye fî Bilâdi's-Şâm-*, Cezâyir: Dâru'l-Umme, 2016; Süheyl el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu's-Şâm -Safahât minen-Nidâli'l-Muşterek Didde'l-İhtilâl-*, Menşûratu'l-Hadâra, 2013.

¹⁷ Ş. Tufan Buzpınar, “Suriye'ye Yerleşen Cezayirli Muhacirlerin Tabiiyeti Meselesi (1847-1900)”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, 1997.

¹⁸ Sebahattin Samur, “Osmanlı Devletinde Cezayir Göçmenleri ve Abdülkadir el-Cezayirî”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8, 1992.

kaynaklar ise basılı materyal olarak tarihi incelemeler, akademik çalışmalar, bilimsel makalelerdir. Kaynakların dili, Fransızca, Arapça, Osmanlı Türkçesi ve Türkçedir.

- Arşiv malzemesi olarak dönemin süreli yayınları ve hicretle aynı dönemde yazılan kitaplar şeklinde özetlenebilecek üç ana kaynak bulunmaktadır.

Osmanlı Arşiv Belgeleri: Türkiye’de daha önce Başbakanlığa ve şu an Cumhurbaşkanlığına bağlı olup İstanbul’da bulunan ve bir kısmı Ankara’da bulunan Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü içindeki evrak, temel kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir. Çalışmada son üç bölümde Osmanlı arşiv belgeleri yaygın olarak kullanılmıştır. Cezayirliilerin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki koşulları ile ilgili Osmanlı belgelerinin bolluğu ve çeşitliliği, araştırmanın zenginleşmesine, içeriğinin bütün hale gelmesine ve konularının tutarlılığına katkıda bulunmuştur.

Fransız Arşivi Belgeleri: Orijinal Fransız arşivine ulaşılamamasına rağmen, araştırmamızın bilimsel materyali, konuyu doğrudan Fransız arşivleri aracılığıyla ele alan Fransızca ve Arapça eserlerden elde edilmiştir.

Başlıca basılı kaynaklar: Birinci dereceden başlıca basılı kaynaklar hicret etkinliği sırasında yazılan kitaplardır. Hamdân Hoca’nın *el-Mirât*’ı¹⁹ ve Muhammed b. Abdülkâdir el-Cezâiri’nin *Tuhfetu’z-Zâir fî Meâsiri’l-Emir Abdülkâdir ve Ahbâri’l-Cezâir*’i²⁰ ve Abdürrezzâk el-Bâyâtâr, *Hilyetu’l-Beşer fî Târîhi’l-Karni’s-Salis Aşer*’i²¹ bazı noktaları aydınlatmaktadır. Eski süreli yayınlar bağlamında Fransızca *Le Mobacher*, *L’Echod’Oran* ve *Le Temps*²² yanında Osmanlıca *el-Malumat* ile *Semeratu’l-Fünûn* ve *el-Müfid*²³ gibi gazete ve dergiler mevcuttur.

¹⁹ Hamdân b. Osman Hoca, *el-Mir’ât*, sun. terc. ve thk: Muhammed el-Arabi ez-Zubeyri, Cezâyir: el-Müessesetü’l-Vataniyyeli’l-Fünûni’l-Matbaïyye, 2006.

²⁰ Muhammed b. Abdülkâdir el-Cezâiri, *Tuhfetu’z-Zâir fî Meâsiri’l-Emir Abdülkâdir ve Ahbâri’l-Cezâir*, c. 1, İskenderiye : el-Matbaatu’t-Ticâriyye, 1903.

²¹ Abdürrezzak el-Baytâr, *Hilyetu’l-Beşer fî Târîhi’l-Karni’s-Salis ‘Aşer*, thk. Muhammed Behcet el-Beytâr, 2. Baskı, c. 3, Beyrut: Dâr Sâdir, 1993.

²² *Le Mobacher*, No: 4.152, 11.11.1899; *L’Echo d’Oran*, No: 14626, 14 /15 Octobre 1911; *Le Temps*, No: 17924, 27 Juillet 1910.

²³ *el-Malumat*, 17 Mayıs 1889, Sayı: 116 / 7 Temmuz 1899, Sayı: 123 / 10 Ağustos 1899, Sayı: 128 / 17 Ağustos 1889, Sayı: 129; *Semeratu’l-Fünûn*, 5 Eylül 1889, Sayı: 1246 / 10 Eylül 1889, Sayı: 1247; *el-Müfid*, 5 ve 14 Ocak 1910.

- İkincil Kaynaklar: İkinci dereceden basılı kaynaklar araştırma konumuz olan hicret hakkında yazılan modern çalışmalardır. Araştırmada daha önce zikredilen Hilal Ammâr'ın, *el-Hicratu'l-Cezâiriyye Nahve Bilâdi's-Şâm 1847-1918*'ı ve Nâdiye Tarşun'un *el-Hicretu'l-Cezâiriyye Nahve'l-Maşriki'l-Arabi esnâe el-İhtilâl*'ı gibi çalışmalardan da yararlanılmıştır. Piere Bardin'in *Algériens et Tunisiens Dans L'Empire Ottoman de 1848 a 1914* isimli eserinden, M. Jean-Jaques Rager ise *Les Musulmans Algériens en France et dans Les Pays İslamiques* başlıklı araştırmasından, Robert Ageron'un *Les Migrations des Musulmans Algériens et l'exode de Tlemcen* kitabından faydalanılmıştır. Ebu'l-Kâsım Sa'dullah'a ait *Muhâdarât fî Târîhi'l-Cezâiri'l-Hadis ve Bidâyetu'l-İhtilâl ve Târîhu'l-Cezâir Es-Sekâfi 1830-1954*²⁴ adlı yapıtlardan da araştırmanın yazımında istifade edilmiştir. Muhacirlerin soyundan gelen Süheyl el-Halidi'ye ait eserler de araştırmamızda başvurulmuş referanslar arasındadır. Araştırmamızda kullanılan en önemli Türkçe kaynaklar: Ekmeleddin İhsanoğlu v. dğr, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c. 1²⁵, Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi Siyasi Tarih*, c. 1²⁶ ve Nedim İpek, “Osmanlı Devleti'nin Göç ve İskan Politikaları”²⁷.

Araştırmanın yazımında temel konu ile ilgili olan yan bilgilerin sunulması hususunda çeşitli eserlerden, gazetelerden ve ansiklopedi maddelerinden faydalanılmıştır.

II. 1830 YILINA KADAR CEZAYİR'İN KISA TARİHİ

Cezayir'in coğrafi sınırları ve isimleri son dönemlere kadar mevcut şekliyle bilinmemiş, modern dönemde ülkenin karakteristik özellikleri tespit edilmiş ve sınırları belirlenmiştir. Ülke en eski çağlardan itibaren genişleme, kontrol ve toprak kazanma arzusu taşıyan devlet ve imparatorluklar arasındaki mücadele ve rekabet çerçevesinde farklı aşamalardan geçmiş, değişik sınırlara taşınmış, çeşitli adlarla anılmıştır. Devlet ve imparatorlukların bölgeyi peş peşe yönetmesi ve hududun

²⁴Ebü'l-Kâsım Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, 1. Baskı, c. 3,5,6, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

²⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu v. dğr, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c. 1, Editör ve Önsöz: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: İslam tarih, Sant ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1994.

²⁶ Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi Siyasi Tarih*, 5. Baskı, c.1, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş. 2017.

²⁷ Nedim İpek, “Osmanlı Devleti'nin Göç ve İskan Politikaları” *Osmanlı'da İskan ve Göç*, Ed: Nedim İpek, Mehmet Taştan, 1. Baskı, Eski şehir: Anadolu Üniversitesi, 1913.

daralıp genişlemesine bağlı olarak Cezayir, büyük ve zengin bir tarihi geçmişe sahip olmuştur.

Tarihi sürece geriye dönük bakıldığında Cezayir toprağında çeşitli uygarlıkların hakim olmasına bağlı olarak farklı kavimlerin yerleştiği görülmektedir. Berberiler Cezayir ve Kuzey Afrika'nın yerlileri sayılmaktadır.²⁸ Fenikeliler ise M.Ö. 880 tarihinden itibaren Cezayir'i yurt edinmişlerdir, onların döneminde Cezayir İkosim olarak anılmıştır. M.Ö 146 senesinde yörede Roma egemenliği başlamış, Romalılar başkente İkosyum ismini vermişlerdir. 431 yılında Vandal saldırıları Roma egemenliğini ortadan kaldırmıştır. 534'te Bizanslılar Vandalların varlığını sonlandırmışlardır. 647'de ortaya çıkan Arap-İslam fetihleri 706'ya kadar sürmüş, 706'dan itibaren Cezayir İslam hâkimiyetine girmiş ve bu durum Fransız işgal dönemi dışında günümüze kadar sürmüştür.²⁹

Bu dönemde Kuzey Afrika bölgelerinde bazen birlik ve tek bir devletin hâkimiyeti bazen de bölünme ve irili ufaklı yönetimlere rastlanmıştır. Emevi ve Abbasi emirlerin iktidarına ek olarak politik çalkantılar ve iç isyanlar da görülmüştür. Farklı bölgelerde değişik inançlarda mahalli devletler ortaya çıkmış, Murabıtlar Devleti (1079-1145) ve ardından Muvahhidler Devleti (1146-1296) eliyle Mağrip bölgeleri birleşene kadar devletler arasındaki rekabet sürmüştür.³⁰

Muvahhidler Devleti'nin dış düşmanlar karşısında zayıflaması ve içerde tanık olduğu isyanlar Mağrip bölgelerinde birliğin bozulmasına yol açmıştır, Mağrib-i Aksa'da (Fas) Meriniler, Mağrib-i Edna'da (Tunus) Hafsiler, ikisi arasında bulunan Mağrib-i Evsat'ta (Cezayir) Zeyyaniler ortaya çıkmıştır. Zeyyaniler anılan bölgede 1235'ten 1554'e kadar hüküm sürmüşlerdir. Bölge dışındaki güçlerin saldırılarına ek

²⁸ Cezayir'de keşfedilen eski eserlere ve arkeolojik kayıtlara göre Taş Devri denen dönemden itibaren yerleşim ve insan varlığı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlk Cezayir sakinlerinin Berberi halkı dışındaki farklı ve kadim topluluklar olup mağaralarda ve oyuklarda yaşadığı anlaşılmıştır. (Ahmed Tevfik el-Medeni, *Kitâbu'l-Cezâir – İlâ Yevmine Hâzâ ve Coğrâfietuha et-Tabîyye ve's-Siyâsiyye ve Anâsiru Sukkânihâ ve Muduniha ve Nizâmâtihâ ve Kavânînihâ ve Mecâlisihâ ve Hâletihâ el-İktisâdiyye ve'l-İlmiyye ve'l-İctimâiyye*, Cezayir : el-Matbaatü'l-Arabiyye, 1931, s. 5).

²⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Ammar Buhuş, *Et-Târihu's-Siyâsî li'l-Cezâir mine'l-Bidâye ve li-Gâyet* 1962, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l- Garbi'l-İslâmî, 1997, s. 9, 13, 20, 22, 23; Abdürrahman el- Cilâli, *Târihu'l-Müdünis-Selâs el-Cezâir el-Mediye Melyâne fi Mevsimihe'l-Elfi*, 1. Baskı, Cezayir: Daru'l-Umma, 2007, s. 96, 103.

³⁰ Abdülfettâh Mukallid el-Guneymi, *Mevsuatu Târihi'l-Mağribi'l-'Arabi*, 1. Baskı, c. 3, Kahire: Mektebet Medbuli, 1994, s. 14.

olarak Zeyyani Devleti, batı ve doğusundaki komşularla bu süre içinde daimi bir çatışma içinde olmuştur.³¹

Anılan devletlerin birbiri ile mücadeleleri İspanyol ve Portekizlilerin bölgedeki önemli şehirleri işgal etmesine olanak tanımıştır. Cezayir, 1495'te İspanya ile Portekiz arasında yapılan Turdislas Antlaşması'nda İspanya'nın payına düştüğü için İspanya tarafından sürekli hücumlara maruz kalmıştır.³² Böylelikle 1505-1510 tarihleri arasında batıda el-Mersa el-Kebir, Vehran, doğuda Bicaye ve Annabe gibi önemli Cezayir sahil kentleri İspanyolların eline geçmiştir.³³

Cezayir sahillerinde İspanyol işgali uzun müddet devam etmemiş, tehlikeyi sezen Cezayir ahalisi Osmanlılardan yardım istemiştir. O dönem, Doğu Akdeniz'de Osmanlı denizcilerinin gaza ve akın faaliyetlerinde yoğunluk gözlenmiştir. Bu aşamada etkin olan Osmanlı denizcileri arasında Barbaros Hayreddin ve Oruç Reis kardeşler Tunus sahillerine kadar ulaşmıştır. Oruç ve Hayreddin reisler, Cezayirlilerin yardım çağrılarına karşılık vermiş, 1512 senesinden itibaren işgalcilerle çarpışmışlardır. Cezayirlilerle yürüttükleri koordinasyonla İspanyolları 1529'da Vehran dışında işgal ettikleri yerlerden çıkarmışlardır. Vehran ise 1792'de özgürleştirilene kadar İspanyolların elinde kalmıştır.³⁴

Osmanlı Türkleri Cezayir Eyaletini Barbaros Hayreddin Paşa vasıtasıyla kurmayı başarmışlardır. 1519'da doğrudan Bâb-ı Âli'ye bağlı bir eyalet olmuş ve Cezayir olarak adlandırdıkları kenti resmi başkent yapmışlardır. Ardından bu adlandırmayı tüm ülke çapında yaygınlaştırmışlardır.³⁵ Cezayir Eyaleti Bâb-ı Âli'den elde ettiği özel konum sayesinde iç ve dış işlerini yönetirken özellikle Dayılar Döneminde, neredeyse mutlak egemenliğe sahip olmuştur. Ancak Osmanlı sultanına bağlılığını sürdürmüştür.³⁶

³¹ Muhammed Kemal Şebbâne, *ed-Duveylâtu'l-İslâmiyye fi'l-Mağrib – Dirâse Târihiyye Hadâriyye*, 1. Baskı, Kahire: Daru'l-'Alemlî'l-'Arabi, 2007, s. 128.

³² el-Güneymi, *age.*, c. 6, s. 79.

³³ el-Güneymi, *age.*, c. 5, s. 189.

³⁴ Şevki 'Atallah el-Cemel, *el-Mağribu'l-Arabiyyu'l-Kebir fi'l-Asri'l-Hadis (Libya- Tunus- el-Cezâir-el-Mağrip)*, 1. Baskı, Kahire: Mektebetü'l- Anglu el-Mısıriyye, 1977, s. 86.

³⁵ Ahmed Tefvik el-Medeni, *Hâzihi Hiyye'l-Cezâir*, Kahire: Mektebetü'n-Nahzati'l-Mısıriyye, 1956, s. 69.

³⁶ Cemâleddin el-Elusi, *el-Cezâir Beledü'l-Milyon Şehir*, Matbaatu'l-Cumhuriyye, 1970, s. 4.

Siyaset ve yönetim açısından, Cezayir'deki Osmanlı yönetimi dört aşamadan geçmiştir: Beylerbeyleri Aşaması (1519-1587), Paşalar Yönetimi (1587-1659), Ağalar Devri (1659 -1671), Dayılar Dönemi (1671-1830).³⁷

Cezayir ayrıca Osmanlı döneminde idari olarak dört vilayete bölünmüştür:

- Daru's-Sultan (Cezayir şehri)
- Doğu Beyliği (merkezi Kostantine')
- Batı Beyliği (merkezi Vehran')

- Titri Beyliği (merkezi Mediyé'). Cezayir Paşası, her vilayete bir bey tayin ederek üç vilayeti Daru's-Sultan'dan yönetmiştir.³⁸

Askeri açıdan Cezayir Eyaleti güçlü bir deniz donanmasına sahip olmuş, bu donanma vasıtasıyla Akdeniz'in batısına üç yüz yıl egemen olmuştur. Bahsedilen askeri gücün başlıca görevi, sahil ve kentlere Avrupalı kuvvetlerin saldırılarını engellemek, Avrupalı korsanlara karşı İslam ülkelerinin ticari faaliyetlerini korumak, Endülüs muhacirlerini ve hacıları himaye etmektir.³⁹

Cezayir askeri donanması sayesinde Cezayir Eyaleti'nin siyasi ve diplomatik konumu pekişmiştir. Aynı şekilde ekonomik statüsü daha da güçlenmiş ve aktifleşmiştir. Başarılar ve sözü edilen üstünlük iki yüzyıl sürmekle birlikte XIX. yüzyılın başında Cezayir'in kuvvetli pozisyonu azalmaya ve sınırlanmaya başlamıştır. Zayıflamanın ülke içinde siyasi çatışmalar ve askeri sanayisi daha ileri Avrupa devletlerinin dış baskıları gibi çeşitli nedenleri bulunmaktadır, anılan nedenler Cezayir'i düşmanlar tarafından ele geçirilmeye uygun hale getirmiştir.⁴⁰

Söz konusu koşullar Cezayir toplumunun tümüne, sivil ve kabile kesimlerine güçlük ve üstünlük dönemlerinde olumlu şekilde, zayıflık ve düşme aşamasında olumsuz biçimde yansımıştır. Cezayir toplumu, demografik yapının hızlı bir şekilde büyümesine tanık olmuştur. Ülke nüfusu, etnik olarak; iktidardaki ve az sayıdaki Türk yöneticilerden, şehirli Kuloğulları ve Endülüslülerden, çeşitli bölgelerdeki ayanlardan,

³⁷ Celâl Yahya, *Es-Siyâsetu'l-Faransiyye fi'l-Cezâir min 1830 ilâ 1960*, Kahire: Dâru'l-Ma'rife, s. 25.

³⁸ el-Medeni, *Kitâbu'l-Cezâir...*, s. 36.

³⁹ Beşir Bellâh, *Târihu'l-Cezâiri'l-Muâsir*, 1830 -1989, c. 1, Cezâyir: Dâru'l-Ma'rife, 2006, s. 21.

⁴⁰ André Prenant v. dğr, *el-Cezâir beyne'l-Mâdi ve'l-Hâdir*, terc. İstanbuli Râbih, Munsif Aşur, Cezâyir: Dîvânu'l-Matbuâtî'l-Câmiyye, 1984, s. 171.

kent ve kırlarda bulunan halkın genelini oluşturan Berberi ve Araplardan, dini açıdan da Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerden oluşan farklı grupları içermiştir. Osman b. Hamdan Hoca Cezayir'in işgal öncesi nüfusunu 10 milyon olarak hesaplamıştır.⁴¹

Cezayir toplumu Osmanlı yönetimi boyunca kendilerine has özelliklerini korumuştur. Cezayirliler, kültür ve dini uygulamalarını yaşamada mutlak bir özgürlük içinde olmuşlardır. Dahası Osmanlı makamlarından etkinlikleri teşvik edilmiştir. Fransa işgalinden önce Cezayir'de medrese, mescit, zaviye, vakıf ve benzeri dini kurumlardan kayda değer bir miktarda bulunması bu durumu yansıtmaktadır.

Fransızlar, Cezayir'in Dayılar Döneminde yaşadığı zor durumlardan yararlanmış, ellerinden geleni yapıp Cezayir'i kontrol etmeye yönelmişlerdir. Planlarını gerçekleştirmek üzere Fransızlar çeşitli faktörlere dayanmışlar ve farklı gayeler gütmüşlerdir, bunlardan en önemlileri:

- Korsanlığı bitirmek, Cezayir hazinesini dolduran servetleri elde etmek.
- X. Şarl'ın iktidara dönmesinden sonra kamuoyunun dikkatini Fransa dışına çekmek.
- Bölgede Osmanlılar tarafından desteklenen İslam egemenliğinin bitirilerek Hristiyan egemenliğinin kurulması.⁴²

1827'de Cezayir donanmasının Navarin Savaşı'nda yakılmasından sonra Fransızların Cezayir'i işgal etme şansı artmıştır. Fransızlar, Cezayir Dayısı'nı cezalandırmak amacıyla yelpaze olayını bahane ve doğrudan bir savaş sebebi edinmişlerdir.⁴³ Üç sene süren kuşatmadan sonra 5 Temmuz 1830'da Cezayir ele geçirilmiştir. Cezayir Dayısı Hüseyin Paşa başkent Cezayir'in teslimi için De Bourmont ile onun istediği şartlarla bir teslim antlaşması imzalamıştır.⁴⁴

⁴¹ Hoca, **age.**, s. 13.

⁴² Bellâh, **age.**, c. 1, ss. 49-50.

⁴³ Bu hadisenin geçmişi işgal öncesindeki yıllara dayanmaktadır. İşgalden önce Cezayir, Bekri ve Boşnak adlı iki Yahudi tacir aracılığıyla Fransa'ya buğday satmaktaydı. Fransa'nın borçları ödemeyi geciktirmesi üzerine Cezayir Dayısı Hüseyin Paşa Fransız elçisine borçların ödenmesi hususunu ülkesine bildirmesini ifade etmiştir. Ancak Fransız konsolosu yakışsız bir tavır sergilemiş, Hüseyin Dayı bunun üzerine elindeki yelpaze ile kendisine uyarıda bulunmuştur. Fransa elçisi ivedilikle ülkesine Dayının onu aşağılandığını haber vermiştir. Fransa yelpaze olayını Cezayir'in işgali için bir gerekçe olarak kullanmıştır. (Ali Muhammed es-Sallâbi, *Kifâhu's-Şa'bi'l-Cezâiri didde'l-İhtilâli'l-Faransi ve Sîretü'l-Emir Abdülkâdir, Tarihu'l-Cezâir ilâ mâ Kable'l-Harbi'l-Âlemiyyeti'l-Ulâ*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, trhsz, ss. 267-268).

⁴⁴ Bellâh, **age.**, c. 1, s. 54.

Cezayir Dayısı Hüseyin Paşa'nın Napoli'ye yollanması ve Türk askerlerin Anadolu'ya, doğdukları yerlere sürülmesinin ardından kentin idaresi Fransızlara geçirilmiştir. Fransız ordusu, şehri ele geçirince taşkınlık yapmış, antlaşma maddelerine uymamıştır.⁴⁵

Cezayir'in alınmasının üzerinden çok geçmeden Fransızlarca Belide ve Mediye gibi yakın kentlerde, Annabe, Vehran ve el-Mersa el-Kebir benzeri sahil şehirlerinde hâkimiyet tesis edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle yöneticileri tarafından Cezayir Dayısı'nı cezalandırmaya yönelik olduğu ve birkaç ay sürüp başkent Cezayir ile sınırlı kalacağı belirtilen Fransız operasyonu 132 sene süren bir işgale dönüşmüştür. Hedeflenen coğrafi ve zamansal sınırları aşmış, kara kıtanın diğer coğrafyalarını da içine alacak biçimde genişlemiş, yaygınlık kazanmıştır.

Fransız Hükûmeti dar işgal stratejisini benimsemiş, ülkenin engin coğrafyasından dolayı ve iyi sonuçları olmayan savaşıardan korkarak ilk aşamada Cezayir başkent ve sahil kentleri gibi ellerindeki bölgeler ile yetinerek yurdun farklı köşelerinde genişlemeye çalışmamışlardır. İşgal komutanları ise tam işgal fikrini kabul etmişlerdir. Dolayısıyla Fransız liderlerinde Cezayir'i ele geçirme konusunda bölünme yaşanmıştır.⁴⁶ Tam işgal düşüncesini yeğleyenler düşüncelerinin gereği olan politika ve uygulamaları gerçekleştirme hususunda büyük oranda bir kararsızlık yaşamış, halk direnişleri karşısında afallamışlardır.⁴⁷

İşgalden sonra halk direnişleri ortaya çıkmış, 27 Kasım 1832'de cihat için kendisine biat edilen Emir Abdülkadir önderliğinde Batı Cezayir'de bir direniş hattı oluşturulmuş, 1847'ye kadar sürmüştür. Öte yandan Cezayir'in doğusunda Ahmed Bey, 1836'da bir mukavemet hareketi başlatmış, 1848'e kadar devam etmiştir. Halk direnişleri Cezayir'in batı ve doğusundaki anılan çabaların bitmesinin ardından da durmamış ancak bu hareketler farklı dönemlerde bağımsız ve geniş katılımlı halk ayaklanmaları olarak meydana gelmiştir. 1847 yılında başlayan bu eylemlere 1916'ya kadar rastlanmıştır.⁴⁸

⁴⁵ Prenant v. dğr, **age.**, s. 236.

⁴⁶ Xavier Gelli, *L'Administration des Archives Coloniales Françaises en Algérie, Regard sure le Fonctionnement des Archives Départementales d'Alger de 1902 à 1962*, Université Angers, (Master1), 2014-2015, s. 11.

⁴⁷ Muhammed Et-Tayyib el-Alevi, *Mazâhiru'l-Mukâvemeti'l-Cezâiriyye min Âmi 1830 Hattâ Sevrati November 1959*, 1. Baskı, Kostantine: Dâru'l-Ba's li't-Tibâati ve'n-Neşri, 1985, ss. 29-30.

⁴⁸ el-Alevi, **age.**, s. 19.

Anılan halk direnişleri büyük mevzii zaferleri kazanmış ve Fransız ordusuna büyük zararlar vermiştir. Ayrıca ülkenin iç bölgelerinde işgalin geciktirilmesine ve Fransız yetkililerinde şaşkınlığa yol açmıştır. Bununla birlikte bahsedilen çabaların Cezayir halkı üzerinde de olumsuz etkileri ve neticeleri olmuştur. Ahali, her isyanda daha da şiddetlenen ve intikam amacı güden Fransız sömürge politikasından şikayetçi olmuştur. Böylelikle çoğu insan kendini başka bir İslam ülkesine hicret etmek mecburiyetinde hissetmiştir.

Fransız işgalinden sonra bahsedilen Avrupa gücünün sert operasyonu sebebiyle yaşanan Cezayir hicreti modern dönemde gerçekleşen en önemli hareketlerden biri sayılmaktadır. Cezayir hicreti, işgalciler tarafından uygulanan manasız uygulama ve ihlallerden bir kaçıışı yansıtan sosyal bir olgu olmuştur. 1830'dan 1914'e kadar olan tarihi rotasında kritik gelişmeler yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce kamuoyu üzerinde önemli bir baskı aracı olmasından sonra hicret olgusu Fransız makamlarını rahatsız etmiştir. Hükûmet, hicreti durdurmak için bütün tedbirleri almış ancak sonunda muhacirleri zor kullanma veya ikna etme yoluyla Fransız topraklarına yönlendirmeyi seçmiştir.

1913 Haziran ve 1914 Temmuz kanunnameleri gereği 1874 yılından itibaren uygulanan Fransız topraklarına pasaportla girme zorunluluğu kaldırılmıştır.⁴⁹

Bazıları tarafından pasif ve sessiz direniş olarak nitelense de özü itibarı ile hicretin direnişin bir türü olmayı sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Özellikle olumlu etki ve yankılarının ortaya çıkmasıyla hicret önemli bir faktör olmuş, böylelikle Cezayir ulusal meselesine hizmet etmeye başlamıştır. Muhacirlerden durumunu iyileştirdikten sonra vatana dönüp direnişe katılanlar olmuştur. Muhacirler gittikleri yerlerde Cezayir davasını savunmak için çeşitli araçlara başvurmuşlar, farklı alanlarda faaliyet gösteren organizasyon ve dernekler kurmuşlar, dolayısıyla muhacirler ile Cezayir arasında irtibat sürmüştür.

Bu hicret bazı Batılı araştırmacılarca önemle ele alınmıştır ancak onların konuyu ele alış tarzları taraflılık içermektedir. Ayrıca mesele, yerel kaynakların yetersizliği, ilk olarak Fransız belgelerinin esas alınması, temel kaynak olarak başvurulabilecek Osmanlı arşivinin yokluğu gibi nedenlerle Müslüman araştırmacılar

⁴⁹ Ahmed bin Câbu, *el-Muhâcirun el-Cezâiriyyûn ve Neşâtuhum fî Tunus (1830 -1954)*, Câmiat Ebî Bekr Bilkâyid, (DoktoraTezi), Tilimsan (Cezâyir), 2010- 2011, s. 46.

açısından da incelenmemiştir. Buna bağlı olarak bu alanda yeterli ve derin bir etüt yapılmasına ihtiyaç vardır.

III. HİCRET OLGUSU

Hicret çevresinde çeşitli kavramlar ortaya çıksa da sebep ve koşulları değişse de genel olarak tek bir manaya işaret etmektedir. Hicret olgusu insanın yeryüzünde bulunması ile paralel olarak yaşanan bir realite olup insanlık tarihi kadar eskidir.

Arapçada hicret göç demek olup *el-Mu‘cemü’l-Vasît*’ta H-C-R maddesi altında şu açıklamalar yer almaktadır: Vatanını terk etti; Kur’an-ı Kerim’de Haşr Suresi’nde şöyle buyrulmuştur, “Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine hicret edip gelenleri severler.”⁵⁰ Hacera’l-kavme: Kavmi bıraktı, başka bir topluluğa gitti.

Hicret: Bir topraktan çıkarak diğerine yönelmek, kazanç arayışıyla başka bir mekâna fertlerin gidişi demektir.⁵¹

Hicret olgusu zaman içinde gelişmiştir, bilhassa İslam’ın gelişiyile birlikte ona dini bir anlam katılmıştır. Kur’an-ı Kerimde Hz. Peygamber ve inananları kafirlerin hakim olduğu ve dinin temeli sayılan ibadetlerin yasaklandığı ülkelerden barış, esenlik ve özgürlük yurduna göçmeye teşvik etmiştir. Bu husus birçok ayette zikredilmiştir, hicretin vurgulandığı dini buyruklara şu iki ayet örnek verilebilir:

“İnanan, hicret eden, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerin Allah katındaki mertebeleri pek büyüktür. Muradına erecek olanlar da onlardır.”⁵²

“Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler "Ne işte idiniz?" dediler, (onlar) "O yerde zayıf görülenlerden idik" cevabını verdiler. Melekler ise "Allah’ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!" dediler. İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir!”⁵³

⁵⁰ Haşr Suresi - 9 . Ayet.

⁵¹ İbrâhîm Enis v. dğr, *el-Mu‘cemü’l-Vasît* 4. Baskı, Mecmau’l-Luğâti’l-‘Arabiyye, Mektebetü’ş-Şuruki’d- Düveliyye, 2004, s. 973.

⁵² Tevbe Suresi - 20 . Ayet.

⁵³ Nisâ Suresi - 97 . Ayet.

Çağımızda daha çok göç olarak isimlendirilen hicret çeşitli kavramlarla ilişkilendirilmekte, çeşitli açılardan tarif edilmektedir. Hukuki olarak göç şu şekilde tanımlanmaktadır: Bir şahıs veya grubun süre, şekil ve neden fark etmeksizin belirli bir ülke içinde ya da uluslararası sınırlar üzerinden gerçekleştirdiği taşınma işlemidir.⁵⁴

Aynı şekilde şart ve sebeplerine göre göçün farklı çeşitlerinden bahsedilmektedir. Ülkeler arasında sınırların çizilmesinden itibaren bu olgu, iç ve dış göç şeklinde ikiye ayrılmıştır. Psikolojik açıdan gönüllü ve zorunlu göçten söz etmek mümkündür. Sosyoloji ve demografi bakımından bireysel ve toplu, zaman bakımından sürekli ve geçici göçler gibi sınıflandırmalar vardır.⁵⁵

Bu kavramı ile ilişkili siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel pek çok yön olduğundan devletler arası ilişkilerde bu kavramın önemli bir yeri bulunmuş, onunla ilgili çok sayıda prosedür geliştirilmiştir. Her devletin bu bağlamda ülkenin yapısı, nüfus, anayasa vb. faktörlere dayalı olarak benimsediği özgün bir tarz olmuştur.

Tarihe bakıldığında erken ve modern tarihi dönemlerde göçler yaşandığı görülmektedir, ilkel (tarih öncesi) dönemdeki hareketlere değinmeksizin günümüze kadar somut etkileri bulunan eski göçlere temas etmek mümkündür. Söz gelimi Arap kabilelerinin Irak, Bilâdü's-Şam, Kuzey Afrika, Endülüs ve Sicilya'ya taşınmalarından bahsedilebilir. Ayrıca Türk boylarının Ortaasya'dan Anadolu'ya gelmesi, ilgili bölgeye hayati önemde bir genişlik ve nüfuz kazandırmıştır.⁵⁶

Modern dönemdeki göçler üç aşamaya ayrılmıştır:

Coğrafi keşiflerden ve Sanayi Devriminden etkilenen göç: Modern çağın başlamasıyla ortaya çıkmış ve Avrupa'dan Amerika ve özellikle Avustralya'ya başlamıştır.

Sömürge hareketinden etkilenen göç: XIX. yüzyılın başında ortaya çıkmış, dünya kıtalarının farklı bölgelerinden kaynaklanmıştır.⁵⁷

⁵⁴ Perruchoud, - Redpath- Cross, **age.**, s. 35.

⁵⁵ Bkz. Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, ss. 1-5.

⁵⁶ Bkz. Bander Muhammed el- Arabî "el-Hicrâtü'l-Kübrâ fi't-Târih" *Mecelletu's-Sakâfa*, c. 65, Sayı: 3, Mayıs, 2016, ss. 85-86.

⁵⁷ Bkz. el- Arabî, **agm.**, c. 65, Sayı: 3, s. 86-87.

Çağdaş göç: XX. yüzyılın başında gelişen bu göç türü, küresel kapitalist sistemin bir sonucudur ve bu nedenle küresel ekonomik hareketten etkilenmekte ve üçüncü dünya ülkelerinden gelişmiş ülkelere, özellikle Avrupa ve Amerika'ya yapılmaktadır.⁵⁸

Göçmenlik nedenlerini ise birkaç başlığa ayırmak mümkündür.

Doğal nedenler: İnsanın müdahalesinin olmadığı depremler, kuraklıklar, seller ve volkanik patlamalar gibi insanları anavatanlarını terk edip güvenli yerlere göç etmeye iten diğer doğal afetler bu çerçevede değerlendirilir.

Doğal afetler yanında gelişmesinde insan müdahalesi olan ekonomik, siyasi, askeri ve sosyal nedenler gibi yaşamın farklı alanlarıyla ilgili hususlar da bulunmaktadır.

Ekonomik nedenler: İnsanları göçe zorlayan olgulardır, ülkelerindeki ekonomik kalkınmanın yetersizliği, doğal kaynaklar, tarım arazileri ve iş olanaklarının kıtlığı nedeniyle insanlar bölgelerini terk etmek mecburiyetinde hissetmektedir. Buna karşılık göç alan ülkeler, elverişli ekonomik durum ve işçiler için daha iyi koşullar ile ayırt edilmektedir.

Siyasi nedenler: Sınırların değişmesi veya ülkeler arasındaki antlaşmalar çerçevesinde yürütülen mübadele gibi diğer siyasi faktörlere ek olarak savaşlar, bu tür göçün ana itici gücüdür.

Sosyal nedenler: Aileler, en önemlileri eğitim arzusu, nüfus artışı, sağlık ve güvenlik kaygıları olan çeşitli gerekçelerle evlerini değiştirmişlerdir.⁵⁹

Osmanlı Devleti, modern göç aşamalarının ikinci kategorisine giren ve sömürgecilikten etkilenen göçler kapsamında çok sayıda göçmen alan en önemli ülkelerden biri olarak kabul edilmektedir. XIX. yüzyılın başından itibaren meydana gelen ve büyük yankı uyandıran Cezayir göçü, en önemli göç hareketleri arasındadır.

⁵⁸ Azzuz Busâhe, *İtticâhât et-Tullâbi'l-Câmiyyine nahve Zâhirati'l-Hicrati'l-Hâriciyye*, Câmiat Menturi, (Yüksek Lisans), Kostantine (Cezâyir), 2007-2008, s. 118.

⁵⁹ Bkz. Belgin Oral, Fevziye Çetinkaya, "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Göç, Tanımı, Nedenleri ve Göç Kuramları", *Türkiye Klinikleri Public Health- Special Topics Journal Identity*, 3(1), 2017, ss. 4-5.

BİRİNCİ BÖLÜM: CEZAYİR'DEN HİCRET OLGUSU

I. HİCRETİN NEDENLERİ

Hicret uzun bir süreçtir, çeşitli olaylara göre tasnif edilmiş olup Cezayir hicretleri de 1830'dan 1914 yılına kadar birden fazla aşamadan geçmiştir. Tüm aşamalarda işgalden kurtulmak gibi tek bir hedef olsa da her dönemin kendine has özellikler vardır. Cezayirlilerin yaşadığı farklı koşullara bağlı olarak yeni durumlar gelişmiştir. Buradaki hicretin ortaya çıkmasına yol açan sebepler, işgal ve onun sürdürülmesine dair politikalar ile ilgili başlıca faktör ve hicret kararını teşvik edip faaliyetlerini kolaylaştıran, hızını artıran yardımcı unsurlarla açıklanabilmektedir.

I. 1. Sömürge Politikaları

I. 1. A. Sürgün ve Yağma Politikası

5 Temmuz 1830 tarihinde Cezayir şehri daha önce Cezayir Dayısı Hüseyin Paşa ve De Bourmont arasında madde madde üzerinde anlaşılan şartlara göre Fransızlara teslim edilmiştir. Fransız ordusu şehre girdiğinde antlaşma şartlarına uymamıştır.⁶⁰ Bu faaliyetlere dair Fransız kaynakları, işlenen suçların büyük olduğunu, faillerin dahi onlardan utandığını belirtmişlerdir.⁶¹

55 milyon Fransız Frangı olduğu tahmin edilen devlet hazinesine dönük yağmalardan sonra ahalinin evleri de tahrip edilmiş,⁶² dükkanlar yağmalanmış, hırsızlık, yıkım, kundakçılık ve benzeri yöntemler uygulanmış, dokunulmazlar ihlal edilmiştir. Ayrıca ilgili makamlara şikayetleri önlemek için sahiplerinin öldürülmesine dahi başvurulmuştur.⁶³ Kamu ve özel kurumlara, mülklere yapılan

⁶⁰ Antlaşma metninde geçen bilgiler şu şekilde özetlenebilir: Muhammedi dinin uygulanması serbest olarak sürdürülecektir. Sakinlerin özgürlüğü, dinleri, malları, ticaretleri ve zanaatlerinin hürriyeti etkilenmeyecektir. (H. Lavion, *L'Algérie Musulmane dans le Passé, le Présent, et l'Avenir*, Paris, 1914, s. 24).

⁶¹ Prenant v. dğr, *age.*, s. 239.

⁶² Achille Fillias, bu miktarı, 55.684. 527 Frank olarak hesaplamıştır. Ayrıca 48. 684. 527 Frank değerinde madeni para ve 3 milyon değerinde yün ve besin malzemesi ele geçirildiğini, 4 milyon kıymetinde bronz top parçası alındığını belirtmiştir. (Achille fillias, *Histoire de la Conquete et de la Colonisation de L'Algérie 1830-1860*, Paris: Annauld de Vresse, 1860, s. 85).

Bazı kaynaklar çok daha yüksek rakamlar sunmakta, resmi olmayan hesapları da katarak Fransızların elde ettiği kazancı 400 milyon Frank olarak hesaplamaktadır. (Ebu'l-Kâsım Sa'dullah, *el-Hareketu'l-Vataniyyetu'l-Cezâiriyye 1830-1900*, 1. Baskı, c. 1, Beyrut: Dâru'l- Garbi'l-İslâmî, 1992, s. 24).

⁶³ Cemal Yahyâvi, "Devâfiu'l-Hicrati'l-Cezâiriyye Hilâle'l-Karni't-Tâsi' 'Aşer", *A'mâlu'l-Multeka'l-Vatanî havle'l-Hicreti'l-Cezâiriyye İbbâne Merhaleti'l-İhtilâl 1830-1962*, 30-31 Oktober 2006, Cezâyir: Menşürât vezâratü'l-Mücâhidîn, 2007, s. 45.

saldırı işlemi sırasında şehrin üçte biri yıkılmış, mezarlıklar bile güvensiz hale gelmiştir.⁶⁴

Fransızlar sadece maddi kazanımlar elde etmek ile yetinmemiş, aynı zamanda Cezayir halkını güç süzleştirmeye yönelmişler, ileri gelen ailelerin maddi ve manevi varlıklarını yok ederek onları önemli sosyal konumlarından soyutlayarak çeşitli yerlere dağıtmışlardır. Böylelikle başkent ve çevresi entelektüeller ve fikir sahiplerinden boşaltılmış, halkın tepkisi, direnişi veya başka bir sebep olmadan bireysel ve kolektif katliamlar gerçekleştirilmesi, birçok insanı köylere, beldelere, dağlara doğru bilinçsiz bir hicrete, zorlamıştır, kimi Cezayirliler de ülke dışına gitmişlerdir.⁶⁵

Fransızların hücumları sadece Cezayir şehrini içermemiş, aynı senaryoya Fransız genişleme politikasına göre vatanın diğer bölgelerinde de tanık olunmuştur. Başkentten sonra işgale maruz kalan şehirler olan Vهران, Annaba, Belide, Mediye ve Kostantine’de aynı olaylarla karşılaşmıştır, genişleme operasyonları ile eşgüdümlü olarak Cezayir’in iç bölgelerinde benzer istimlak ve müsadere çabaları yaşanmıştır.⁶⁶

İmha, sürgün ve yerinden etme politikası Cezayir toplumunun dağılmasına ve önemli ölçüde azalmasına yol açmış ve kötüleşen durum, işgal dönemine ülke içine veya dışına çok sayıda hicretin gerçekleştirilmesine sebep olmuştur. Gilbert Mayner 1830 ile 1870 arasında nüfusun çeyreğinin ya da üçte birinin kaybolduğunu belirtmiştir.⁶⁷

I. 1. B. Cezayir’in Fransa’ya İlhakı

İşgal sürecinin başarısından sonra, ülke askeri olarak boyun eğdirilmiş ve askeri komutanların kontrolü altında kalmıştır, fakat idare gelişigüzel bir şekilde uygulanmıştır. Bu durum ülkenin işlerinin yürütülmesi için bir idari sistem ihtiyacını doğurmuştur. Clauzel’in ve De Bourmont’un kurduğu iki hükûmet komitesinin

⁶⁴ Cemal Kannan, *Kadâya ve Dirâsât fî Târîhi ’l-Cezâiri ’l-Hadîs ve ’l-Muâsir*, Cezâyir: el-Müessesetü’l-Vataniyye li’l-İttisal ve’n-Neşr ve’l-İşhâr, 1994, s. 117.

⁶⁵ Jean-Pierre Peyroulou v. dğr, “1830-1880: La Conquête Coloniale et la Résistance des Algériens”, *Histoire de L’Algerie a La Periode coloniale*, Ed: Abderrahmane Bouchène, Jean-Pierre Peyroulou, Ouanassa Siari Tengour, Sylvie Thénault, La Découverte, 2014, s. 37.

⁶⁶ Hoca, **age.**, s. 272.

⁶⁷ Gilbert Mayner, “L’Algérie et les Algériens sous le Système Coloniale, Approche Historico Historiographique”, *İnsaniyat*, No: 65-66, juillet- décembre 2014, s. 14 .

başarısızlığının ardından ⁶⁸ Birinci Afrika Komisyonu'nun önerilerini destekleyen, 10 Mart 1834 tarihli İkinci Afrika Komisyonu kararları uyarınca yeni politika benimsenmiştir. ⁶⁹ Bu çerçevede Fransız yetkililer Cezayir'in Fransa'ya kademeli olarak dahil edilmesini kararnameler yoluyla sağlamaya çalışmıştır, bu kararlar şu şekilde özetlenebilir:

Ülke içinde sömürgeleştirme ve genişleme projesini kabul eden 22 Temmuz 1834 yasalarına göre Cezayir'i Fransa'ya siyasi olarak katma kararı; onun Fransız Savaş Bakanlığı'nın emirlerine tabi olan bir genel vali tarafından idare edilen bir vilayet olmasını öngörmüştür. ⁷⁰

15 Nisan 1845'te Cezayir'i Fransa'nın bir parçası olarak korumak ve onda Fransa'dakine benzer bir idare kurma kararı verilmiş, böylelikle Cezayir üç bölgeye ayrılmıştır:

- Sivil alan: Sivil hukuka tabidir ve Avrupalı göçmenler çoğunlukla bu bölgede yaşamaktadır, kıyı şehirlerini ve köylerini içermektedir.
- Karışık (ikili) bölge: Avrupalılar, sivil yönetime tabi iken mahalli unsurlar askeri yönetime bağlıdır, Ülkenin iç taraflarını kapsamaktadır.
- Askeri bölge: Tamamen askeri kurallara tabidir, çünkü Avrupa unsuru tamamen yoktur, yüksek platoları ve çölü kapsamaktadır. ⁷¹

4 Kasım 1848'de Cezayir Fransa'ya resmen ilhak edilerek ülkenin ulusal temsilinde bir paya sahip kılınmış ⁷² ve onun için parlamentoda yerleşimcilerin yararına 4 sandalye belirlenmiştir, çıkarılan yeni anayasaya göre Cezayir Fransız bölgesi olarak kabul edilmiştir. ⁷³

24 Haziran 1858'de III. Napolyon döneminde Cezayir ve Koloniler Bakanlığı kurulmuş ve genel hakim olan generalin görevine son verilmiş, ⁷⁴ bu göreve Jérôme

⁶⁸ Buhuş, **age.**, s. 120.

⁶⁹ Buhuş, **age.**, ss. 121-122.

⁷⁰ Yahya Bu'ziz, *Siyasetu't-Tesallut el-İsti'mârî ve'l-Hareketü'l-Vataniyye el-Cezâiriyye 1830 -1945*, Cezâyir: Dîvânu'l-Matbuâtî'l-Câmiyye, 2007, s. 8.

⁷¹ Bu'ziz, **age.**, s. 12.

⁷² Mauris Wahl, *L'Algerie*, Paris: Librairie Germer Bailière et C, 1882, s. 227.

⁷³ Buhuş, **age.**, s. 126.

⁷⁴ Gelli, **agt.**, s. 12.

Bonaparte getirilmiştir. Ancak bu bakanlığın işlevsizliğinden dolayı 24 Kasım 1860'ta Bonaparte bakanlığın genel başkanlığına getirilmiştir.⁷⁵

Fransa'da İkinci İmparatorluğun düşüşünden sonra Cezayir'de iktidarın askerlerden sivillere geçmesinin ardından ve 1870'teki Üçüncü Cumhuriyet'ten sonra, Cezayir meselesi ve Fransa'ya entegrasyonuna dair birçok kararname çıkarılmıştır. Anılan kararnameler arasında en önemlisi 24 Ekim 1870 tarihli kararnamedir. Bu kararnameye göre genel hakim olarak anılan bir sivil vali tayin edilmiş, Savaş Bakanlığı yerine Fransa'nın diğer bakanlıkları ile doğrudan bağlantılı kılınmış, Cezayir'deki üç eyaletin yöneticisi olan bir devlet yetkilisi olarak belirlenmiştir.⁷⁶

Cezayir'in Fransızlar tarafından işgalinden itibaren Cezayir halkına, biri diğerinden pek farklı olmayan iki tür otoriter yönetim uygulanmıştır. Bu bağlamda askeri idare kolluk güçleri tarafından yürütülürken, sivil yönetim yerleşimciler ve siviller tarafından icra edilmiştir.

Askeri Yönetim: Cezayir, işgalin başlangıcından 1870 yılına kadar askeri yönetimin altında kalmıştır. Bu aşamada işgal hareketinde, ülkenin doğu, batı ve güneyinde büyük bir genişlemeye tanık olunmuştur.⁷⁷

Avrupalı yerleşimcilerin sayısındaki artış nedeniyle, Cezayir'in nasıl idare edileceği ve ordudaki meselelerin yürütülmesi konusu gündeme gelmiş, siyasi sebeplerle ordu yetkilileri ile göçmen topluluğu arasında sürekli bir mücadele yaşanmıştır. Fransız merkezi yönetimi duruma müdahale ederek Cezayir'de askeri nitelikli bir yapı yerine sivil bir idare kurmayı hedeflemiştir. Politik tercihlerden dolayı Avrupa kolonilerinin bulunduğu mekânlarda sivil bir yönetim kurulurken Cezayir halkının geneli ordu kontrolüne bırakılmıştır.⁷⁸

Askeri bölge olarak sınıflandırılan mıntikalarda yaşayanlar, Fransızlar için problem kaynağı olarak görülmüştür. Fransız otoriteleri, halkın yönetilmesi amacıyla, mahalli idareler bağlamında bölgeleri itaat altına almak için yeni bir strateji

⁷⁵ Agnes Goudail v. dğr, *Ministère d'Etat Charge des Affaires Algériennes*, 81 F 1-2449 Répertoirein Umérique Détaillé, 2002-2015, s. 4.

⁷⁶ Buhuş, **age.**, s. 156.

⁷⁷ Cezâyir'de askeri yönetim süresince Fransa'da farklı sistemler uygulanmıştır. Bunların tamamının Cezayir'in yönetimine özel tesirleri vardır. Bahsedilen yönetim sistemleri şu tarihi dönemleri kapsamıştır: Birinci İmparatorluk (1830-1848), İkinci İmparatorluk (1852-1870), Üçüncü Cumhuriyet (1870 -1940).

⁷⁸ Buhuş, **age.**, s. 132.

belirlemiştir. Ahali ile yeni hakimler arasında bağlantının el-mekâtibu'l-'arabiyye (Arap ofisleri) denen ofisler yoluyla tesis edilmesi kararlaştırılmış, bu ofisler General Bugeaud tarafından 1844 senesinde yürürlüğe konmuştur.⁷⁹

Fransız ordusunun Cezayir'deki fiili yönetimi 40 yıl sürmüştür, yerleşimciler ile kolluk güçleri arasında iktidar noktasında devamlı bir çatışma hali gözlemlenmiştir. İkinci İmparatorluğ'un yıkılmasının ve Üçüncü Cumhuriyet'in kurulmasının ardından ülkedeki askeri yönetim düşmüştür.

Sivil Yönetim: 1870 senesinden itibaren ülke Fransız İçişleri Bakanlığı'na bağlı olup iki müsteşarı bulunan sivil nitelikli bir genel yönetici tarafından idare edilmiştir.⁸⁰ 24 Ekim 1870 tarihinde Ulusal Savunma Hükûmeti'nin İçişleri Sorumlusu sıfatıyla tayin edilen Adolphe Crémieux'un Cezayir'deki askeri yönetimin sonlandırılmasına dair törenlerde ilan ettiği kararlar, yerleşimcilerin sadece Cezayirlilerin olduğu askeri coğrafyada mutlak yetkilere sahip olmasına zemin hazırlamıştır. Yahudilerin Fransız vatandaşlığına alınması,⁸¹ askeri bölgelerde sivil hâkimiyetinin kurulması kararlaştırılmıştır.⁸² Arap ofisleri ilga edilerek onların yerine Halk İşleri Ofisleri kurulmuştur. Yerleşimcilerin Milli Mecliste ve Senatörler Meclisinde vekilleri bulunmuştur. Yargı onların etkisine girmiş, daha ziyade yerleşimcilerin yararını gözetmiş, hakim ve savcılar tamamen Fransız yargıçlardan oluşmuştur. İslami mahkemelerin ilgasından sonra bu durum daha belirgin bir karakter kazanmıştır.⁸³

Cezayirler için sıkıntı ve zorluklar baskı yanlısı radikal sivil yönetimde daha da artmıştır, süren nakil ve sürgünlere ek olarak, Müslümanlar, yerel mecliste ve

⁷⁹ Alexis De Tocqueville, *Nusus anî'l-Cezâir fî Felsefeti'l-İhtilâl ve'l-İstîân*, terc. İbrahim Sahrâvi, Cezâyir: Dîvânü'l-Matbuâtî'l-Cezâiriyye, 2008, s. 111; Rovigo tarafından Arapça divan adıyla 1833'te kurulmuştur, Fransız subayların ve Arapça uzmanı bazı mütercimlerin çalıştığı bir teşkilat olup Cezayirliler hakkında bilgi toplamayı amaçlamıştır. Yurdun bazı bölgelerinin işgal edilmesinde ve işgalin kalıcılığında etkili olmasından sonra halkı kontrol için bu kuruma daha çok önem verilmiştir. Üç bölgede çok sayıda şubesi açılmıştır, 1865 senesinde Kostantine'de 15 Cezayir'de 14, Vehran'da 12 ofisi olmuştur. (Buhuş, *age.*, ss. 130-131); Mauris Wahl Arapça ofislerinin, Lamoricière devrinde 1832'de açıldığını söylemektedir, bu ofisler bazen iptal edilmiştir, 1843'te nihai şeklini alarak çalışmalarını sürdürmüştür. (Wahl, *age.*, s. 239).

⁸⁰ Sâlih Abbâd, *el-Muammerun ve's-Siyâsetu'l-Farensiyyetu fî'l-Cezâir, 1870-1970*, Cezâyir: Dîvânü'l-Matbuâtî'l-Cezâiriyye, 1984, s. 42.

⁸¹ Sophie B. Roberts, *Citizenship and Antisemitism in French Colonial Algeria, 1870-1962*, United Kingdom: Cambridge University Press, 2017, ss. 9-10.

⁸² Bellâh, *age.*, c. 1, s. 232.

⁸³ Muhammed Blîl, *Teşriâtü'l-İsti'mâri'l-Faransi fî'l-Cezâir ve İn'ikâsuha ale'l-Cezâiriyyin, 1881-1914, el-Kitâul'-Vahrâni Nemuzecen*, Câmîat Vehran 1- Ahmed bin Bille, (Doktora Tezi), Vehran, (Cezâyir), 2012, ss. 148-149.

Fransız parlamentosunda Fransız vatandaşlığı kazanmış olsalar dahi temsil dışı tutulup siyasi haklarından mahrum edilmiştir.⁸⁴ Avrupa'dan Cezayir'e göç hareketinin çok aktif hale gelmesi ve yerleşim projelerinin desteklenmesi, arazi müsaderesinin çok sert bir şekilde tatbikine yol açmıştır. Böylelikle işgal bir yerleşim sürecine dönüşmüş, yerleşimciler Cezayir nüfusunun çeyreğini oluşturacak kadar çoğalmışlardır.⁸⁵

Bu idari politika, Cezayir ülkesinin tamamen yok olması, izlerinin silinmesi ve Cezayir halkının tehciri ve diğer yandan haklarından yoksun bırakılması gibi sonuçlar doğurmuştur. Böylelikle hicret her Cezayirlinin düşü haline gelmiştir.

I. 1. C. Ekonomi Politikası

Cezayir'deki sömürge politikasının ekonomik yönü de, Cezayirlilerin baskılanması ve kuşatılmasında önemli bir paya sahiptir. Özellikle Avrupalı göçmenlerin Cezayir topraklarına ayak basması Cezayirlilerin tüm topraklarını ve farklı mülklerini kaybetmek tehlikesi ile baş başa bırakmıştır. Haksız yasalar uygulanmaya başlanmış, kendilerine çeşitli vergiler yüklemek yoluyla mallarını ellerinden almak ve onları fakirleştirmek için iktisadi faaliyetleri kısıtlamıştır. Bu bağlamda çeşitli ekonomik tedbirler hayata geçirilmiştir.

İslami Vakıflara El Koyma: Cami, zaviye, hayır kurumları, gayrimenkul mülkleri, tarım alanları, dükkanlar vb. çeşitli kurumlar aracılığıyla vakıfların ülkenin kalkınmasında oynadığı son derece önemli rolü değerlendiren Fransız yönetimi onları Cezayirlerin elinde bırakmanın sömürge politikasına uymadığını düşünmüştür. Aldığı kararlarla vakıf mallarına el koymuştur. Bu kararlar şöyle sıralanabilir:

- Genel valiye vakıf mallarında tasarruf izni veren 8 Eylül 1830 ve 8 Aralık 1830 tarihli kararlar.⁸⁶

- 1 Ekim 1844'te vakıfların dokunulmazlığını kaldırma ve dini kurumları devlet mülkiyetinin idaresi altına alma kararı.⁸⁷

⁸⁴ Buhuş, **age.**, s. 169 , 180.

⁸⁵ Mayner, **age.**, s. 15.

⁸⁶ bin Câbu, **agt.**, s. 104.

⁸⁷ bin Câbu, **agt.**, s. 114.

Mülklere ve Tarım Alanlarına El Konulması : Fransız makamları, çeşitli usul ve yasalar yoluyla, yüksek kaliteli verimli gayrimenkul ve topraklardan özel ve kamu statüsündeki mülkleri kamulaştırmış, Avrupalılara ve yabancı şirketlere vermiştir. Yerleşim politikası sonucunda Cezayir tarafından kaybedilen topraklar 5.056.000 hektar olarak hesaplanmıştır.⁸⁸ Bu çerçevede alınan bazı önemli kararlar:

1 Ekim 1844 tarihli karar: Fransız makamları mülkiyeti kanıtlanmayan, kullanılmayan toprakları ve muhafazaları devletmülkiyeti olarak görmüştür. Bu çerçevede 1830'dan beri kayıtlı arazilerin devlet mülkiyeti inkar edilmeye başlanmıştır. Sahiplerinin kapsamlı bir arazi planı sunmadığı her toprak parçası Fransız idari makamlarınca kullanılmayan arazi sınıfında görülerek kamu mülküne dahil edilmiştir.⁸⁹

Temmuz 1846 kanunu: Mülkiyetlerine dair tapu bulunmayan arazilerin müsadere edilmesini belirten bir kanundur.⁹⁰

1851 Kanunu: Fransız Emlak İdaresi'nde kayıtlı bulunan yasal bir sözleşme yapılması karşılığında özel mülkiyetleri tanımıştır. Ancak ortak arazilerin dağıtılması hedefine göre kullanabilecek şekilde hazırlanmıştır. Bu yasanın anlaşmazlıklar oluşturması nedeniyle devletin müdahalesi ve arazileri kamulaştırması gündeme gelmiştir.⁹¹

26 Temmuz 1873 Kanunu veya Varnier Kanunu olarak bilinen yasa: İşgalcilerin, kabileler ve aşiretlerin kolektif mülkiyetini ortadan kaldırmalarına imkan sağlamaktadır.⁹² İnsanları istedikleri zaman ve sebepsiz yere gayrimenkul mallarından çıkarabileceklerini bildirmektedir.⁹³

Orman Kanunu: 1874 yılında çıkarılmış ve ahalinin ormanlardan istifadesini engellemek amacıyla ortaya konmuştur.⁹⁴ Ormanları ele geçirmeye çağıran Sénatus-consulte sisteminin bir parçasıdır.

1887 Kanunu: Ortak arsaların koşulsuz olarak açık artırmada Avrupalılara satışını kolaylaştırmıştır.⁹⁵

⁸⁸ Buhuş, **age.**, s. 187.

⁸⁹ Tarşun v. dğr, **age.**, s. 162.

⁹⁰ Blîl, **agt.**, s. 57.

⁹¹ Blîl, **agt.**, ss. 57-58.

⁹² Bellâh, **age.**, c. 1, s. 248.

⁹³ 'Amîrâvî Hmide v. dğr, *Âsâru's-Siyâseti'l-İsti'mâriyye ve'l-İstîâtîyye fi'l-Muctemei'l-Cezâîrî 1830-1954*, Cezâyir: el-Merkezu'l-Vatânî li'd-Dirâsât ve'l-Bahs fi'l-Harakâti'l-Vataniyye, 2007, s. 82.

⁹⁴ Blîl, **agt.**, s. 127.

Yüksek Vergi Oranları: İşgalin başlangıcından beri gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak Cezayirliler, 17 Ocak 1845 tarihli kararnamede vurgulandığı gibi yüksek vergi ve harçlar ödemekle yükümlü tutulmuştur.⁹⁶ Cezayirliler tarafından ödenen vergiler yerleşimciler tarafından ödenen vergileri aşmıştır, bu vergilerin en önemlileri:

Arap vergisi: Kiralanan arazilere uygulanan vergiler, zekat ve öşür gelirleri bu başlık altında değerlendirilmiştir.

Kriz vergileri: 1858’de Kostantine, küçük kabileler ve güney krizinde oluşturulmuştur.

13 Temmuz 1874’te istisnai vergiler ve özel emlak vergisi gibi diğer yeni mali yaptırımlar uygulanmıştır.⁹⁷

Bu ağır vergiler Cezayirlileri yormuş, 1871’deki el-Mukrani Devrimi’nin ardından şiddeti artan vergiler, mali cezalar şeklinde olabilecek en yüksek seviyede infaz edilmiştir, durum halk üzerindeki Arap vergisinin kaldırılıp diğer vergilerin ödenmesinde bir indirim yapıldığı 1919 yılına kadar devam etmiştir.⁹⁸

Yabancı Yatırımı Teşvik Etmek: Yabancı şirketleri getirmek, onlara maddi destek sağlamak, özel imtiyazlar tanımak ve yatırımcılara hizmet vererek onlar için nakit işlemlerini kolaylaştırmak amacıyla çeşitli kanuni düzenlemeler ve kurumlar hayata geçirilmiştir. Ağustos 1851’de Cezayir Bankası, Nisan 1852’de Cezayir Borsası kurulmuştur. Ayrıca Cezayir ve Fransa arasındaki gümrük engelleri kaldırılmıştır.⁹⁹ Cezayir’de bu dönemde çalışan şirketler, finans kurumları ve sunulan yatırımlar: 1880’te Fransız Gayri Menkul Kredisi ve 1878’te Lyon Kredisi verilmiş, 1865’te Mersilya şirketi ve 1884’te kamu şirketi kurulmuştur.¹⁰⁰

Tarımsal Üretimin Ticari Ürünlere Dönüştürülmesi ve Yönlendirilmesi: Bu strateji insanların buğday ve arpa başta olmak üzere tahıllar gibi ana besin kaynaklarından yoksun bırakılmalarına neden olmuştur. Cezayir Kamu Şirketi ve Cenevre Şirketi gibi şirketler ve yabancı yatırımcılar lehine Cezayir vatandaşları,

⁹⁵ Hmide v. dğr, **age.**, s. 54.

⁹⁶ Blil, **agt.**, s. 142.

⁹⁷ Wahl, **age.**, s. 256.

⁹⁸ Bu‘zîz, **age.**, s. 42.

⁹⁹ Bu‘zîz, **age.**, s. 17.

¹⁰⁰ Hmide v. dğr, **age.**, s. 66.

yüksek verimli kaliteli topraklarından mahrum kılınmaya çalışılmıştır, mahalli sakinlere sadece dağlık ve kurak, çiftçiliğe uygun olmayan topraklar bırakılmıştır.¹⁰¹ Fransız tarımının ticari ürünlerle, özellikle de üzüm bağları ile sınırlandırılması, nüfusun temel ürünü olan hububatta kıtlığa neden olmuştur.¹⁰²

Bu ekonomik politika sonucunda Cezayirliler açlık, fakirlik ve yerlerinden edilmekle yüzleşmiş, Cezayir burjuva sınıfını oluşturan büyük tacirler, zanaatkârlar, kadı ve entelektüellerin statüsü zayıflatılmıştır. Sağlık hizmetlerinin yetersizliğinden dolayı hastalıklar yayılmış, bahsedilen politikanın kıtlık ve çekirge sürüleri ile aynı zamanda olması neticesinde büyük açlıklar baş göstermiş ve felaketler yaşanmıştır.¹⁰³ Tarihçi Charles-Robert Ageron, bu felaketler dolayısıyla 300.000 insanın açlık veya hastalıktan öldüğünü belirtmiştir.¹⁰⁴ Cezayir sakinleri en uygun çözümün ne olduğunu aramış ve yurtdışına göçmeye çabalamışlardır.

I. 1. D. Yerleşim Politikası

Fransız idaresi, işgal sürecinin başarısını, yerleşim işleminin başarısına bağlı hale getirdiği gibi yerleşim faaliyetinin geçerliliğini de arazilerin müsadere edilmesi işleminin istenen şekilde uygulanması ile ilişkilendirmiştir. İşgalin ilk günlerinden itibaren, yerleşim planlanması yürürlüğe konmuş, savaşın bitiminden önce bu planın uygulanmasına başlanmıştır. Ülkenin içlerinde ikametleri olmadıkça Afrika sahilini aşamayacaklarını düşünen Fransız işgal yetkilileri tarafından projelerinin başarısı için yerleşimciler ve yerleşim köyleri büyük ölçüde teşvik edilmiştir.¹⁰⁵

Göçmenler imar etkinliklerine Mettice ovasından başlamıştır. Yerleşim, sermaye sahiplerinin serbest yerleşime ek olarak Cezayir'e taşınması ile sivil yönetim döneminde köy ve kırsallara doğru büyüyerek devam etmiştir.¹⁰⁶

¹⁰¹ André Nouschi, "La Dépossession Foncière et la Paupérisation de la Paysannerie Algérienne", *Histoire de L'Algerie a La Periode Coloniale*, Ed: Abderrahmane Bouchène, Jean-Pierre Peyroulou, Ouanassa Siari Tengour, Sylvie Thénault, La Découverte, 2014, s. 254.

¹⁰² Bellâh, **age.**, c. 1, s. 253.

¹⁰³ Peyroulou v. dğr, **age.**, s. 37.

¹⁰⁴ Charles-Robert Ageron, *Târihu 'l-Cezâiri 'l-Muâsıra*, terc. 'İsa Usfur, 1. Baskı, Paris: Menşurât Uveydât, 1982, s. 68.

¹⁰⁵ De Tocqueville, **age.**, s. 61.

¹⁰⁶ Bu'zîz, **age.**, s. 31.

Özellikle 1870’te hükûmet kontrolünden sonra Fransız göçmenlere verilen siyasi ve idari ayrıcalıklar nedeniyle Cezayir toplumu ve ekonomisinde dengesizliğe yol açmıştır.¹⁰⁷

Bu yerleşim politikası ve Cezayir toplumu üzerinde yabancı bir sınıfın yaratılması, Cezayirlilerin yerinden edilmesine ve mülklerini yitirmelerine, ülkelerindeki yaşam biçiminin İslami karakterden Avrupa karakterine dönüşmesine, toprakların efendilerinden yerleşimcilerin hizmetçileri haline gelmelerine neden olmuştur.

I. 1. E . Ulusal Kimliği Silme

Osmanlı dönemi boyunca Cezayir halkı, ulusal kimliğini ve toplumsal yapısını korurken Fransız otoriteleri Cezayir halkının dağıtılması, zayıflatılması ve sürgün edilmesi yanında onun milli hüviyetinin silinmesi için dilinden ve dininden uzaklaştırılmasını, kutsallarına, adetlerine dokunulmasını gerekli görmüşler, bu noktada Hristiyanlaştırmaya varan çeşitli siyasetler belirlemişlerdir.

Cezayir Toplumunun Yapısını Bozmak: Fransızlarca Cezayir toplumunun etrafında gelişen askeri, siyasi ve idari gelişmelerden soyutlayarak direniş çabasından geri durmasını sağlamak hedeflenmiştir. Bu çerçevede de çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmiştir.

Cezayir toplumunda önemli yeri bulunan büyük ailelerin parçalanmasına çalışılmıştır.¹⁰⁸ Ayrıca güçlü topluluklar içinde lider ve takipçileri arasında kopukluk oluşturulmasına, böylelikle dağıtılıp zayıflatılmalarına gayret edilmiştir.¹⁰⁹

Halkın arasında ayrıştırıcı taktikler, kabileler, aileler ve fertler arasında iç savaşlara yol açan “böl -yönet” siyaseti uygulanmıştır.

Batı kültürünün prensipleri Avrupalı göçmenler vasıtasıyla Cezayir’in her yönden farklı olan toplum yapısı içine konulmuştur. Cezayir’in Fransa’ya tamamen

¹⁰⁷ Bellâh, **age.**, c. 1, s. 253.

¹⁰⁸ Bu‘zîz, **age.**, s. 35.

¹⁰⁹ Süleymân bin Râbih, *el-Alâkâtü ’l-Cezâiriyyetü ’l-‘Arabîyye beyne ’l-Harbeyn 1919-1939*, Câmiatu’l-Hâc Lahdar, (Yüksek Lisans Tezi), Bâtne (Cezâyir), 2007-2008, ss. 13-14.

eklemlenmesini gerçekleştirmek üzere Fransız kültürünü edinmek ve geleneksel örften vazgeçmek karşılığında vatandaşlık verilmiştir.¹¹⁰

1871 Devrimi sonrasında 1874 Ahali Kanunu vb. yasalarla Cezayir insanının sosyal yapısına müdahale edilmiştir.

Fransızlaştırma Politikası: Fransız otoriteleri, Batılı prensipleri ve yaşam biçimini Cezayir toplumuna medeniyet taşımak savı ile mecburi bir biçimde uygulamışlar, böylelikle İslam ve Araplıkla ilgili bütün kavramlar silinmek istenmiştir.

İşgal sürecinde Arapça belge, sicil ve yazmaların toplanmasından veya yakılarak imhasından sonra Fransız makamları şu hususlara eğilmişlerdir.

İslami eğitimin yasaklanması ve Arapça tedrisata baskılar: Ümmiliğin ve cehaletin yayılması, insanların Kur'an dili olan Arapça'dan uzaklaştırılması hedeflenmiş, bu çerçevede dini ve kültürel kurum olarak kabul edilen yapılarla savaşılmış, onların sayılarını azaltmak ve sıkı bir denetimle faaliyetlerini izlemek için yoğun gayret harcanmıştır. Medrese, zaviye, mescit ve kütüphaneler yıkılmış, kapatılmış veya Fransız otoritelerine hizmet veren tesislere çevrilmiştir. Öğreticiler sindirilmiş, Arapça eğitim veren bir okul açılması için özel bir izin belgesi edinme yükümlülüğü belirlenmiştir.¹¹¹

Fransızca eğitimin zorunlu kılınması: Askeri yönetim belirli ölçülerde geleneksel eğitime izin verirken sivil idare, onun tamamen karşısında durmuştur.¹¹² 13.02.1883 tarihinde çıkan kararla Cezayir'de eğitim-öğretim zorunlu bir nitelik kazanmıştır. Ancak bu düzenleme ile Fransız tipi bir tahsil hayatı oluşturulmak istenmiştir.¹¹³

Ayrıca eğitim herkesçe ulaşılabilen bir değer olmayıp, çok kısıtlı bir grup belirlenmiş, genellikle Cezayir yerlisi Fransız taraftarlarının evlatları bu iş için

¹¹⁰ Hmide v. dğr, **age.**, s. 46.

¹¹¹ Bu'ziz, **age.**, ss. 60-61.

¹¹² Buhuş, **age.**, s. 179.

¹¹³ Asya Belhuseyin Rahuy, "Vad'iyyetü't-Ta'lim el-Cezâiri Gadât el-İhtilâl el-Faransi, Dirâsât Nefsiyye ve Terbeviyye", *Mahberü Tatvîri'l-Mumâresâti'n-Nefsiyye ve't-Terbeviyye, Câmiat Mevlud Muammeri (Cezâyir)*, Sayı: 7, 2011, ss. 64-65.

seçilmiştir, onları Fransa kültürüne entegre etmek ve gelecekte devlet makamlarında görev alarak bahsedilen ülkeye hizmet eden bir sınıf yaratmak amacı güdülmüştür.¹¹⁴

İslam'ın Kurumlarına ve Sembollerine Saldırmak: Dini kurumların ve ibadet yerlerinin kutsallığının ihlali: Cami, zaviye ve ribatların birçoğu tahrip edilmiş, ardından onların bir kısmı ahırlara, kiliselere ve askeri depolara çevrilmiştir. Bu duruma kanıt olarak 18.12.1832'de kiliseye dönüştürülen Keçiova Camii'nden ve ardından Kostantine'deki Ahmed Bey Camii'den, Fransız ordusunca mahzen ve depo olarak kullanılan Vehran'daki Sidi Muhammed el-Havari Mescidi'nden bahsetmek mümkündür.¹¹⁵ Geri kalan mabetler de sıkı denetim altında olmuştur. 1899'da Cezayir şehrinde 176 camiden sadece 5'i işler halde bırakılmış, diğer şehirlerde de benzer durum uygulanmıştır.¹¹⁶

Sömürge politikasına karşı olan imamlara ve akademisyenlere zulüm: Cezayir'de İslam ve Müslümanların savunulmasından sorumlu ilk grubun alimler ve din adamları olduğu kanaatinden dolayı ilim ve fikir adamları çeşitli baskılara ve takiplere maruz bırakılmıştır: Hanefi mezhebi müftüsü Muhammad b. Mahmud el-'Annabi, Maliki mezhebi müftüsü Mustafa el-Kbabi vb. isimler Fransızların emirlerine itaat etme veya ölüm, hapis veya sürgün arasında seçim yapma şeklinde bir tercihle baş başa bırakılmıştır.

Vakıf mülklerine el konulması: Başta eğitim ve dini olmak üzere pek çok kurumun finanse edildiği ana kaynak olan vakıflar, Fransızlarca sömürge politikasına dönük en büyük tehlikelerinden biri olarak sınıflandırılmıştır, bu yüzden onları ortadan kaldırmak önceliklerinden biri olmuştur.

İslami mahkemelerin ortadan kaldırılması ve Fransız yasalarıyla değiştirilmesi: Öncelikle 1834 Yasası, daha sonra 1841 ve 1886 yasaları ile Fransız yargı sistemi içinde İslami yargının yok edilmesi amaçlanmıştır. 1874'te Müslüman hakimlerin yerini Fransız sulh hakimlerinin alması için Sulh Mahkemeleri

¹¹⁴ Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 3, s. 285.

¹¹⁵ Sâlih Avad, *Ma'reketü'l-İslâm ve's-Salibiyye fi'l-Cezâir*, Cezâyir: ez-Zeytune li'l-İ'lâm ve'n-Neşir, 1989, ss. 205-206.

¹¹⁶ Sa'dullah, *el-Hareketu'l-Vataniyyetu'l-Cezâiriyye 1830-1900*, c. 1, s. 82.

kurulmuştur. 1902’de ise sulh hakimlerinin değil, belediye başkanının yönettiği ağır ceza mahkemeleri oluşturulmuştur.¹¹⁷

Hacı sayısını azaltmak ve iptal etmek: Hacılar ile Doğulu kardeşleri arasındaki görüşmelerde özgürlük fikirlerinin güçlendiği, hicreti teşvik eden düşüncelerin yayıldığı iddiasıyla hacı sayısı bazen azaltılmış bazen hac tamamen yasaklanmıştır. Cezayir’e dönmeyip haccı göç için bir fırsat bilen hacılardan dolayı sıkı prosedürler uygulanmıştır. Fransız makamları kolera ve veba gibi hastalıkların taşınması benzeri gerekçelerle haccı yasaklamışlardır.¹¹⁸ Bu çerçevedeki en önemli men kararlarından biri, 1908 senesindeki veba salgınına gerekçe gösteren Jonnart Kararı’dır.¹¹⁹

Misyonerlik faaliyetlerinin desteklenmesi ve yanlış dini bilgi yayılması: İşgal makamları Cezayirlileri dinlerinden uzaklaştırmak ve Hristiyanlaştırmak üzere ciddi bir çalışma yürütmüştür. Hristiyanlaştırma amaçlı kampanyaları, misyoner oluşumları, patrikhanelerin kurulmasını desteklemiştir. 1889 senesinde Lavigerie, önderliğinde kurulan Beyaz Papazlar Derneği bu çerçevede kurulan oluşumlardandır.¹²⁰ 29 Eylül 1907 tarihli yasa, dinin devletten ayrı olduğunu belirtmiştir. Cezayir’e karşı Fransız seferlerinin başlangıcından itibaren hayata geçirilen işlerin papalık tarafından kutsanan Haçlı Seferleri kapsamında olduğu da değerlendirilmektedir.¹²¹

Cahil bırakma, ulusal ve dini kutsalları ihlal etme politikası, Cezayirlilerin özgün kimliğinin ortadan kaldırılmasına, seçim bölgelerinden tamamen dışlanmasına, dini, kültürel ve sosyal bağlılıklarının zayıflatılmasına, Cezayir toplumunun bazı hususiyetlerinin yitirilmesine yol açmıştır. Bu sınıflar, özellikle elitler, direnemedikleri Hristiyanlaştırma ve Fransızlaştırma faaliyetlerinden kaçmak için hicret etmek zorunda kalmıştır. Fransa’nın Mekke ve Kahire’den çeşitli fetvalar sağlamasına rağmen Cezayirliler, kafirlerin hükmü altında yaşamının doğru olmayacağını savunmuşlar ve yurtlarından ayrılmaya çabalamışlardır.¹²²

¹¹⁷ Bu‘zîz, **age.**, ss. 40-41.

¹¹⁸ Lavion, **age.**, s. 57.

¹¹⁹ Bellâh, **age.**, c. 1, s. 237.

¹²⁰ Sâlih Avad, **age.**, s. 108.

¹²¹ bin Câbu, **agt.**, s. 123.

¹²² Kamel Kateb, “Lagestion Administrative de l’Emigration Algérienne ver les Pays Musulmans au Lendemain de la Conquet de l’Algerie (1830-1914)”, *Population*, No: 2, 1997, s. 403; Örneğin 1841 senesinde Fransız işgal makamlarınca hazırlanan fetvaya göre Cezayir içindeki bazı alimler hicretin caiz olmayıp engellemesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Léon Roches adlı Fransız casusu, Cezayirli bazı

I. 1. F. Haksız Yasaların Çıkarılması

Cezayir'e girişlerinden itibaren Fransızlar, Cezayirlilerin çıkarlarından daha çok, kendi otoritelerinin çıkarına olan birçok yasa hazırlamışlardır. Cezayirlileri ülkesindeki en asgari haklardan mahrum kılmaya çalışmışlardır. Bu kanuni düzenlemelerin etki ve önem bakımından ilk kategoride yer alanları:

22 Temmuz 1865 tarihli S natus-consulte Kanunu: İslam dini ile ilgili hususlar başta olmak üzere kişisel ilkelerden vazgeçilmesi ile entegrasyonun sağlanacağını, tüm hak ve görevlerin kullanılması için çeşitli prensiplerden uzak durmak gerektiğini belirten cüretkar ve ağır düzenlemelerden oluşan bir dizi yasadır.¹²³

24 Ekim 1870 tarihli Cr mieux Yasası: Yahudi Bakan Cr mieux tarafından hazırlanan bir grup kanundur. Bu düzenlemelerle askeri vali olan generalinin yerini sivil vali almakta, yasal ve kişisel statülerinin korunmasıyla beraber Yahudilere, Fransız vatandaşlığı verilmektedir. Bu düzenlemeler kapsamında Yahudilere vatandaşlık hakkı tanıyan kanun oldukça önemlidir, söz konusu yasa uyarınca bahsedilen dini gruptan 34.575 kişi Fransız tabiiyetine girmiştir.¹²⁴

1874 Ahali Yasası: Yargılamadan ceza vermeyi öngören ve bir bireyin kanunu ihlal etmesi karşılığında onun kabilesini mahkum etmeyi, ahaliye karşı ağır istisnai yaptırımlar içeren kanunlardır.¹²⁵

Zorunlu askere alım yasası: Cezayirli gençlerin Fransız ordusunda hizmet görmesi için zorunlu olarak orduya katılmalarını amaçlamaktadır. 1855'te gündeme getirilen bu fikir, 1907 yılından itibaren ciddi bir şekilde değerlendirilmiştir.¹²⁶1912'de resmen yürürlüğe konmuştur. Bu yasa ile Fransa'nın

isimlerle birlikte yaptıkları yolculuklarda Kayravan hocalarından, Ezher şeyhlerinden ve Taif'te düzenlenen alimler meclisinden Cezayir'den hicret etmenin haramlığına dair fetvalar almıştır. (Eb 'l-Kâsım Sa'dullah, *Ebhâs ve  ra' f  Târîhi'l-Cezâir*, 1. Baskı, c. 4, Beyrut: Dâru'l- Garbi'l-İslâmî, 1996, s.194; Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 6, s. 363-364).

¹²³ Bl l, **agt.**, s. 133.

¹²⁴ Bellâh, **age.**, c. 1, s. 232.

¹²⁵ Bu'z z, **age.**, ss. 38-39.

¹²⁶ Charles-Robert Ageron, *el-Müslimun el-Cezâiriyyune ve Faransa 1871-1919*, terc. H c Mesud, c. 2, Cezayir: Dâru'r-Râid li'l-Kitâb, trhsz, s. 722; 1912'de askerliğin zorunlu olması, Fransa'nın daha fazla asker ihtiyacından ileri gelmiştir. Almanya'nın savaşta Fransa'yı yenmesi ve ülkedeki doğum oranlarının düşmesi  zerine Messimy gibi isimler, Cezayirli gençleri Fransa ordusunda kullanma fikrini ortaya atmıştır. (Lavion, **age.**,s. 48)

Fas'a girmesi çakışmaktadır. Cezayirliler genel olarak bu fikri reddetmiş ve en önemlisi 1911'deki Tilimsan hicreti olmak üzere farklı kolektif çabalarla ülkeden çıkmaya uğraşmışlardır.¹²⁷

1902'de caydırıcı mahkemelerin kurulması: Genel valiye ve yardımcılara, halkın çıkan kararlara itiraz veya temyiz hakkı olmaksızın, yargılanma, hapis, sınır dışına yollama ve sürgün etme yetkisi vermiştir. Cezayirlileri avukatları olmaksızın yargılamak gibi özel haklara sahip bu mahkemelerin sayısı 155'e ulaşmıştır.¹²⁸

Fransızlar Cezayirlileri Fransız yasalarından yararlanmalarından yoksun bıraktıkları gibi onların özgün yasalarını reddetmiş, mahalli hukuku haksız istisnai yasalarla değiştirmiştir. Cezayirliler, buna ciddi bir tepki vermiş, özellikle dininin öğretisi ile kesinlikle uyuşmayan kısımlara şiddetli muhalefet göstermişlerdir. Bu çerçevede dini inançlarına saygı göstermeyenler tarafından yönetilen bir ülkede yaşamamak için göçmüşlerdir.¹²⁹

Otoriter sömürge politikası, 132 yıl boyunca makul sınırları aşan planlarını uygulayarak bir devletin yıkılmasına ve tüm halkın yerinden edilmesine yol açmış, Cezayirliler, bu süre boyunca kendilerini sömürge politikası veya ülkeyi terk edip İslami bir rejim altında yaşama tercihi arasında bulmuştur.

I. 2. Teşvik Edici Sebepler

Hicretin ana nedeni olan sömürge politikası yanında yaşamın her alanında Cezayir toplumu üzerinde etkileri olan ve onları hicret etme kararını almaya teşvik eden başka nedenler de olmuştur.

I. 2. A. Sufi Tarikatların Etkisi

Cezayir halkına karşı işgal sürecini sert bir şekilde uygulamaya koyan işgalci Fransız makamları Rahmani, Senusi ve Kadiri gibi bazı Sufi tarikatlarının direniş çabaları ile karşılaşmıştır. Fransızlara karşı savaşta büyük rol oynayan tarikatlar, insanları savaşa ve mücadeleye çağırmışlardır.

¹²⁷ Bellâh, *age.*, c. 1, s. 237.

¹²⁸ Bellâh, *age.*, c. 1, s. 236.

¹²⁹ Ageron, *el-Müslimun el-Cezâiriyyune ve Faransa 1871-1919*, c. 2, s. 751.

Ancak Fransızların askeri üstünlüğünü ispatlaması ve halk mukavemetinin kırılmasından sonra şeyhler, ahalinin özellikle ilim insanlarının hayatlarını Fransızların baskısından kurtarmak için hicret alternatifine yönelmişlerdir. Bu bağlamda İslam hukukunun ilkeleri uyarınca Osmanlı topraklarına hicret etme kararı alınmış, bu hususta dini liderlerin önemli gayretleri olmuştur. Zevava kabilelerini, Fransa'nın Kabileler Bölgesini işgal etme niyetinden emin olduktan sonra 1847'de Bilâdü'ş-Şam'a hicret etmeye davet eden Rahmani tarikatı şeyhi el-Mehdi es-Seklavi, hicret hareketinin en ateşli taraftarlarından, 1847 sonunda işgal baskısından bunalan Vadi Sabav sakinlerine de İslam ülkelerine hicreti öğütlediği gibi aynı yıl kendisi onlarca ailenin refakati ile Bilâdü'ş-Şam'a gitmiştir.¹³⁰ Zaviyet Ayet İsmail'in şeyhi el-Hac Ömer ise 1864'te 200 aileyi hicrete ikna etmeyi başarmıştır.¹³¹

Tarikat büyüklerinin rolü muhacirleri davet etmekle sınırlı kalmamış, vatan sınırlarının ötesine geçmiştir. Doğuya hicret eden şeyhler aracılığıyla, onların takipçileri ve müritleri yolculuğa teşvik edilmiş, bu durum hicret hareketini beslemiştir.¹³² Irak'taki Kadiriliğin bir kolu olarak kabul edilen Kadiriyye tarikatı ile sultanın doğrudan desteklediği Rufaiyye ve Medeniyye tarikatları bahsedilen bağlamda etkin yapılar olarak görülmüştür.¹³³

I. 2. B. Osmanlı Propagandası

Osmanlı propagandası, Cezayir'den Osmanlı topraklarına hicreti teşvik eden önemli faktörler arasındadır. Tasavvufî yapılar bu alanda öncü olsa da Osmanlı propagandası İttihadı İslam fikrini içermeyi başarmış, hicretle ilgilenen herkes bu propaganda çerçevesinde çalışmaya başlamıştır. Propagandada temel araçlar olarak şu hususlar öne çıkmıştır:

İnsanları hicrete teşvik etmek için davetçi ve elçiler göndermek: Bu faaliyet gizli bir şekilde yürütülmüştür. Tunus önemli stratejik konumundan ve çok sayıda Cezayirli muhacire ev sahipliği yapmasından dolayı daveti yaymak için ana merkez

¹³⁰ Hilal, *age.*, ss. 14-15.

¹³¹ Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 5, s. 509.

¹³² Octave Depont, Xavier Coppolani, *les Confréries Religieuses Musulmanes*, Typographie et Lithographie Adolphe Jourdan Imprimeur-Libraire-Editeur, 1897, s. 260.

¹³³ Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 5, s. 513.

olarak seçilmiştir. Tunus merkezli çağrı, büyük bir karşılık bulmuş, ülkenin birçok bölgesinde insanların ana gündemini oluşturmuştur.¹³⁴

Yazılı basın özellikle bazı gazete ve dergiler propaganda amacıyla ve hicrete insanları teşvik etmek hedefiyle kullanılmıştır. Bu bağlamda *el-Ma'lumat*, *Semeratu'l-Fünûn* ve *el-Müfid* önemli gazeteler arasındadır. Bu gazeteler, Cezayir'e değişik yöntemlerle tam bir gizlilik içinde getirilmiş ve halkı etkilemede büyük rol oynamıştır. Genel olarak, göçmenlik sorunları ve onlarla ilgili hususlar, bu amaçla kullanılan önlem ve yöntemler ele alınmıştır.¹³⁵

Osmanlı diyarına gelen Cezayirlilerle ilgilenmek zaruri bir işe dönüştükten sonra muhacirlerin işlerini yürütmek üzere çeşitli müdürlükler ve ofisler oluşturulmuştur. Bu kurumlar, bir yandan artan sayılardaki muhacirlerin işlerini yönetmek ve onların gelişmelerini takip etmek diğer yandan muhacirleri ülkeye çekmek için yapılandırılmışlardır.

Osmanlı Devleti'ne gelen tüccar ve hacılar hicret fikrini yazan gazete ve dergileri, ayrıca Doğu'daki muhacirlerle Cezayir'deki yakınları arasında mektupları taşımışlardır. Doğudaki muhacirler Osmanlı Devleti'nde kendilerine gösterilen ilgi ve alakadan bahsetmişlerdir.¹³⁶ İnsanlar kardeşlerini ve çevrelerini diasporada sağlanan faydalar konusunda bilgilendirmiş ve durumlarının iyileştiğini söylemişlerdir.¹³⁷

Avrupalı yerleşimciler Cezayirli muhacirlerin mülklerini elde etmek amacıyla Cezayir'de bu propaganda lehine çalışmış ve muhacirlerin taşınma işlemlerini kolaylaştırmışlardır.¹³⁸ Osmanlı Devleti bahsedilen grubu Cezayir'de fikirlerini yaymak için aracı olarak kullanmamış, ancak onlar çıkarları ile örtüştüğü için kendileri gönüllü olarak hicret düşüncesini aktarmaya çabalamıştır.

Fransız yetkililer çeşitli yöntem ve araçlarla Osmanlı propagandasına karşı koymaya çalışmasına rağmen Osmanlı propagandası varlığını dayatmayı başarmış,

¹³⁴ Tarşun v. dğr, **age.**, s. 185.

¹³⁵ Bkz. Tarşun v. dğr, **age.**, ss. 186-188.

¹³⁶ Hilal, **age.**, s. 105.

¹³⁷ Tarşun v. dğr, **age.**, s. 189.

¹³⁸ Ageron, "Les Migrations des Musulmans Algériens...", s. 1053.

şehirlerde ve kırsalda halktan büyük bir itibar görmüş, toplumun büyük kesimlerine ulaşmıştır.¹³⁹

I. 2. C. İttihad-ı İslam

İttihad-ı İslam fikri Cezayir’de erken dönemde uygulanmıştır. Doğu’daki kardeşleri ve benzer entelektüel seviyedeki alimlerle ile görüş alışverişinde bulunan Cezayirli fikir ve din adamlarının (Sufiler) zihnine bu düşünce nüfuz etmiştir. Osmanlı Devleti 1881’de İttihad-ı İslam (el-Camiatu’l-İslamiyye) politikasını kabul ettiğinde,¹⁴⁰ etkisi Cezayir muhacirliği bağlamında daha da artırmıştır. Onun politik bir çerçevede benimsenmesi sadece fikir alışverişiyle kalmamasını, sahada hayata geçirilmesini sağlamıştır.

Bu birliğin oluşmasını savunan isimler, kendilerinin Sufi büyükleri ve gizli cemiyetler gibi önemli kurumlarla temaslarını Cezayir’deki Fransız varlığına bir tehdit olarak kabul eden Fransız yetkililerin kısıtlamaları ile karşı karşıya kalmıştır. Bu taraftarlar, İttihad ı İslam için çabalayan Osmanlı ajanları olarak görülmüş ve Fransızların Cezayir’deki varlığını yok etmeye çalışmakla suçlanmışlardır.¹⁴¹ Fransız yetkililer genellikle İttihad-ı İslam savunucularını, sakinleri Bilâdü’ş-Şam’a hicret etmeye teşvikle suçlamışlardır.¹⁴²

Kurulmak istenen İttihad-ı İslam’ın hedefleri büyük ve Osmanlı’daki yansımaları geniş olsa da Cezayir meselesinin bu fikirde önemli bir payı olmuştur.¹⁴³ Mesafelerin uzaklığı ve düşmanın her taraftan kuşatması, bu birlik düşüncesi çerçevesinde yapılan çabalar ve koordinasyon sayesinde iki taraf arasındaki iletişimi engelleyememiştir. Osmanlı Devleti, Cezayir’den topraklarına çok sayıda muhacir çekip onları bazı bölgelere yerleştirerek vatandaşları arasına katmayı başarmıştır.

II. CEZAYİR HİCRETLERİNİN AŞAMALARI

¹³⁹ Osmanlılar Cezayirli Osmanlı topraklarına hicrete teşvik ederken ve onlara yardımcı olurken Fransız işgalinden ve baskılarından kaçanları kurtarmayı, İstanbul’a ulaşan imdat çağrılarını cevaplamayı istemiştir. Ancak daha sonra hicret konusu farklı bir mecraa kaymıştır. Osmanlılar propagandayla mümkün olan en yüksek miktarda Müslüman muhacirin Osmanlı topraklarına hicret etmesini sağlamayı hedeflemişlerdir. Muhacirlerin gelişiyi Balkanlar ve başka alanlarda Osmanlı topraklarını işgal eden Batılı güçlerin Bilâdü’ş-Şam’daki planlarını engellemeyi amaçlamışlardır.

¹⁴⁰ Sa’dullah, *Târîhu’l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 5, ss. 118-119.

¹⁴¹ Sa’dullah, *Târîhu’l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 5, s. 507.

¹⁴² Depont, Coppolani, *age.*, s. 261.

¹⁴³ Sultan Abdülhamid’in İttihad-ı İslam fikrini kabul etmesi esasen Batılı güçlerin pek çok toprağını yitiren Osmanlı Devleti’ne hep birlikte yüklenmesini engellemek hedefine matuftur. Ayrıca sultan bu fikir yoluyla Arap milliyetçiliği gibi Avrupa destekli ayrılıkçı hareketleri baskılamak istemiştir.

II. 1. Birinci Aşama: İşgalin Başından Örgütlü Direnişin Sonuna Kadar Süren Tehcir (1830-1847)

Hicret sürecinin uzun olması ve çevresindeki koşulların çok ve çeşitli olduğu göz önüne alındığında, hicreti birkaç aşamada ele almanın daha gerekli olduğu düşünülmektedir. Ancak tarihçilerin farklı okumalarından, etkin ve önemli olayları tespitlerinin değişmesinden dolayı bu aşamalara dair taksimlerde uzlaşma yoktur. Hicret olgusu ise Cezayir Dayısı ve onun idaresindeki görevliler, askerler, özellikle Türk unsurundan olan kuvvetlerle başlamaktadır. Bu grubu mahalli liderler, direniş öncüleri, çeşitli fikir ve cereyanlardan ayaklanmacılar izlemektedir.¹⁴⁴

Bu aşamada hicret, Cezayir toplumunun belli katmanlarına dokunan zorunlu bir hareket olarak tanımlanmaktadır. İşgal sonrası yaşanan, kaçma fırsatı bulan herkesi doğu veya batı yönü olması farketmeksizin ülkeden dışarıya iten şiddetli travmadan dolayı gelişigüzel gerçekleştirilmiştir. Sosyolojik olarak hicretin kolektif ve daha sistematik olarak hayata geçirildiği sonraki aşamaların aksine, bu devirde ülke topraklarından çıkmak, bir grup şeklinde sürülen Türkler dışında bireysel bir çabadır. İleriki zamanlarda daha koordineli ve daha net hedeflere sahip bir hicret uygulanmıştır. Koşullara bağlı olarak yoğunluk bir dönemden diğerine değişmiştir. İşgali takip eden bu aşamada meydana gelen hicretler:

II. 1. A. Osmanlıların Ülkeden Çıkarılması

Cezayir şehrinin kontrolünü sağlayan Fransız kuvvetlerinin ilk işi, eski rejimin adamlarını gerek sivil ve gerek askeri alanlardan uzaklaştırmak olmuştur. Öncelikle Cezayir Dayısı Hüseyin Paşa ile adamları, vezirleri, yüksek devlet yetkilileri ve yakınlarından oluşan 120 kişi tehcir edilmiştir. Dayı Hüseyin'in Napoli'ye gitme isteği reddedilmiş, o ve maiyetindekiler 10 Temmuz 1830'da İskenderiye'ye yollanmışlardır.

¹⁴⁴ Cezayir hicreti, Fransız işgalinden sonra belirgin dönemlerden geçmiştir. Belgelenebilen ve belgelenemeyen kayıt dışı dönemler yaşanmıştır, kaynaklarda çeşitli şehirlerden hicretler olduğu söylenmekte ama bazıları ayrıntıları sunulmadığı için ispat edilememektedir. Özellikle Augustin Berque gibi Fransız tarihçiler başta olmak üzere kimi tarihçiler, önemli hicret yıllarını belirlemişlerdir. Bu seneler, sırasıyla şöyledir: 1830, 1832, 1854, 1860, 1870, 1875, 1888, 1898, 1910, 1911. (Sa'dullah, *Târîhu 'l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 5, s. 447). Ageron 1837, 1849 ve 1864 tarihleri üzerinde ısrarla durmaktadır. (Ageron, *el-Müslimun el-Cezâiriyyune ve Faransa 1871-1919*, c. 2, s. 751). Bardin hicret hareketinin 1847-1852 arasında çoğaldığını söylemektedir. (Bardin, *age.*, s. 5).

Bu tarihten bir gün sonra sayıları 5.092 olarak tahmin edilen ordu mensuplarının Anadolu'ya tehcir edilmesine başlanmıştır.¹⁴⁵ Başlangıçta sürgün kararı 2.500 civarındaki bekar askerle sınırlı iken¹⁴⁶ 9 Ağustos'tan itibaren 1.000 kişi olduğu sanılan evli askerlerin de gönderilmesine hükmedilmiş, aynı ayın 16'sında aileler de fiilen hicret sürecine dahil edilmiştir.¹⁴⁷

Rivayetlere göre Cezayir'de kalan Türkler de olmuştur. Gerek sivil gerekse asker olan bu grubun çoğu evlidir. Ancak gönüllü olarak Tunus'a hicret etmeyi seçmişler ve böylelikle işgalcilerin baskılarından kurtulmayı ummuşlardır. Tunus'ta bulunan ilk muhacirlerin bir kısmı, eş ve çocuklarını almak üzere Cezayir'e geri dönmüştür. Bunlardan biri de Hasan Ağa'dır. Hasan Ağa'nın Cezayir'e dönüp aile fertlerini yanına almasının sağlanması amacıyla sadrazam aracılık yapmıştır.¹⁴⁸

İşgalcilerin Osmanlı unsurunu toplumdan sökmeleri üç yüzyıl boyunca Avrupa'nın korkulu rüyası sayılan Osmanlı'dan öç alma fikri ile ilgilidir. Osmanlı yönetiminin Cezayir'i yeniden hâkimiyetine geçirmesini engellemek amacıyla Bâb-ı Âli ile işgal edilen eyalet arasındaki bütün bağlar kopartılmıştır. Fransızlar böylelikle Cezayir'deki projelerini rahatlıkla ve herhangi bir sıkıntı hissetmeden gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdir.

II. 1. B. Cezayir Kenti İleri Gelenlerinin Tehciri

Osmanlıların şehirden büyük bir zorlukla karşılaşmadan başarı ile hicret ettirilmesinin ardından sıra Cezayirli ayanlara gelmiştir. Fransız kuvvetleri, ayan tabakasını, Hadru'l-Cezair denen grubu hedef almışlardır.

Ülkede söz ve nüfuz sahibi olmalarından hareketle ilgili grup da Osmanlılara benzer şekilde şiddetli uygulamalara maruz bırakılmıştır. Mahalli liderler, özellikle ülkenin yönetim sorumluluğunu üstlenmek, işgalcilere karşı vatanın menfaatini sağlamak, halkın işlerini yürütmek ve Fransız idaresinden kurtulmaya yönelik bir imkân oluşturmak mecburiyetinden büyük bir baskı hissetmişlerdir. Bu grubun bütün fertleri aynı çizgiyi sürdürmemiş, ayandan bazıları Fransız makamları ile çalışma

¹⁴⁵ Sa'dullah, *el-Hareketu'l-Vataniyyetu'l-Cezâiriyye 1830-1900*, c.1, s. 20.

¹⁴⁶ Cemîle Ma'âşi, "el-İnkışâriyye fi'l-Cezâir beyne'l-Hicreti ve't-Tehcîr", *Sosyolocıyyetu'l-Hicreti'l-Cezâiriyye fi Târîhi'l-Mâdi ve'l-Hâdir*, Ed: Kemâl Filâlî, Kostantine: Mahberu'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs el-İctimâiyye ve't-Târîhiyye havle'l-Hicrati ve'r-Rihleti, 2008, s. 88.

¹⁴⁷ Ma'âşi, *age.*, s. 91.

¹⁴⁸ Ma'âşi, *age.*, ss. 92-93.

konusunda farklı bir yol benimsemişlerdir. Ayandan bazıları, işgale sessiz kalmış, bazıları şehrin düşmesinden hemen sonra durumların eski hale gelmesinin imkânsızlığını sezip bölgeden ayrılmıştır. Kimileri de rıza veya zorlamayla Fransızlarla işbirliği yapmıştır. Hayatta kalanlar da ölüm tehdidi ve tehcir ihtimaliyle ya da Yahudi taifesinin emri altına girmek gibi durumlarla karşı karşıya kalmıştır.¹⁴⁹

Ayanların halkın menfaatine çalışması, onları gerek Cezayir’de gerekse Paris’teki otoritelere şikâyet, mektup ve dilekçeler göndererek yeni yönetimin uygulamalarına karşı savunması,¹⁵⁰ Cezayir’in tekrar Müslüman kontrolüne geçmesine yardımcı olabilecek kişilerle ve Cezayir’i tekrar hâkimiyetine almak isteyen Osmanlı Devleti yetkilileri ile gizli bağlantılar ve yazışmalar düzenlenmesi, yeni yönetimce komplo olarak nitelendirilmiştir.¹⁵¹ Fransızlar, bu işi Müslüman iktidarına dönüşün altyapısını hazırlamaya dönük bir faaliyet olarak nitelendirmişlerdir. Sürgün kararları, önemli bulunan herkesi içermiştir. Ayrıca tehlikeli olduğu değerlendirilen yerel isimlerden kurtulmak için çeşitli gerekçeler ortaya atılmıştır. Söz konusu grupların Cezayir’den bir daha dönmek üzere gönderilmesi çoğunlukla başvurulmuş bir yöntem olmuştur. Bahsedilen politika Clauzel, Rovigo, Bugeaud dönemlerinde üç Fransız genel hâkimi devrinde de uygulanmış, farklı bölgelere dağıtılan ayaklanmacıların etkinlikleri ve planları başarısızlığa uğratılmıştır.¹⁵² Bu bağlamda tehcir edilen en bilindik şahsiyetler arasında şu isimlere yer verilebilir:

Hanefî mezhebi müftüsü İbnu’l-’Annabi: Hakkında Fransız işgalini sonlandırma planlarına dahil olma iddiası ile komplo suçu oluşturulmuş, 1830 yılında zorla Cezayir’den İskenderiye’ye sürülmüştür.

¹⁴⁹ Sa’dullah, *Muhâdarât fî Târîhi’l-Cezâiri’l-Hadis...*, s. 67.

¹⁵⁰ İbn el-Annabi, Hamdan Hoca ve Budarbe’nin durumu böyledir, Hamdan Hoca’nın Fransa’da Cezayir davasına dair büyük bir etkinliği vardır.

¹⁵¹ Sa’dullah, *Muhâdarât fî Târîhi’l-Cezâiri’l-Hadis...*, s. 67; Osmanlı Devleti, muhacirlerin misafir edilmesine yol açan süreçte Cezayir’i Fransızlardan almak için çeşitli çabalar harcamıştır. Ancak Cezayir’i tekrar ele geçirmek için Fransa’daki elçisi Reşid Bey ve İngiltere’deki elçisi Namık Paşa tarafından yapılan girişimler başarısız olmuştur. Mehmet Ali Paşa’nın Suriye ve Mısır’daki isyanı, devletin dikkatini Doğuya çekmiştir. Ancak Hamdan Hoca’nın tavırları ve 1834’te Osmanlı Devletinden yardım istemesi Cezayir meselesine ilginin kaybolmamasını sağlamıştır. (Daha fazla bilgi için bkz. Ercüment Kuran, *Cezayir’in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti 1827 – 1847*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi yayınları, 1957, ss. 35-43) .

¹⁵² Sa’dullah, *Muhâdarât fî Târîhi’l-Cezâiri’l-Hadis...*, s. 75.

Maliki mezhebi müftüsü Mustafa el-Kbabi: Fransız yönetiminin emirlerine ve okullarda Fransızca öğretilmesine mukavemet gerekçesi ile 1843 yılında İskenderiye'ye gönderilmiştir.¹⁵³

Hamdan b. Emin es-Sikke, Fransa'ya üzerine düşen görevleri yapmamak ve şüpheli davranışlarda bulunmak suçlaması ile sürülmüştür.¹⁵⁴

Ahmed Ebu Darbe: Cezayir Belediyesi başkan yardımcılığı görevinden azledilip Mahun'a, ardından Cebel-i Tarık'a zorla yollanmıştır.

El-Hac Hasan b. Hamdan Hoca: Belediye meclisi üyesi olup eşi ve çocukları ile birlikte İskenderiye'ye gitmiştir.

Ali Burdah: Hayrat sebilleri vakfına vekil olan Ali Burdah ve oğlu İskenderiye'ye gitmek zorunda kalmıştır.

El-Hac Muhammed Hoca: Hayrat sebilleri vakfının diğer bir vekilidir, ailesi ile Tunus'a yollanmıştır.¹⁵⁵

Hamdan b. Osman Hoca: Çalışmasını Cezayir'den sürgünde bulunduğu Fransa'ya taşımış, Fransız ve Avrupa kamuoyunda Cezayir milli meselelerinin tartışılmasını sağlamış ve savunmuştur. Bundan dolayı Fransızların -bilhassa Clauzel'in teşviki ile- kendisi aleyhinde propagandaları olmuş ve olanları öğrendiğinde İstanbul'a gelmiştir.¹⁵⁶

II. 1. C. Bölge Hakimleri ve Destekçilerinin Tehciri

Cezayir kentinde kontrolün sağlanmasından sonra sıra, istila planına göre üç bölgenin başkentlerine ve büyük kentlerine gelmiştir. De Bourmont bu bölgelerin yöneticileri ile doğrudan iletişime geçmiş, onlardan Fransız idaresini tanımalarını istemiştir. Bu talebe boyun eğmeleri halinde görevlerini eskiden olduğu gibi sürdüreceklerini, makamlarında kalıcı olacaklarını söylemiştir.¹⁵⁷ Ancak bahsedilen vali ve yöneticiler, bu isteği reddederek Cezayir'deki senaryonun yenilenmemesi için itaat yerine silahlı mücadeleyi tercih etmişlerdir.

¹⁵³ Sa'dullah, *Târîhu 'l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 5, s. 496.

¹⁵⁴ Sa'dullah, *Muhâdarât fî Târîhi 'l-Cezâiri 'l-Hadis...*, ss. 72-73.

¹⁵⁵ Sa'dullah, *el-Hareketu 'l-Vataniyyetu 'l-Cezâiriyye 1830-1900*, c. 1, ss. 114-115.

¹⁵⁶ Muhammed et-Tayyib E'kâb, *Hamdân Hoca Râidu 't-Tecdîdi 'l-İslâmî*, Cezâyir: Vizâratu's-Sekâfe, 2007, ss. 41-42.

¹⁵⁷ Kannan, *age.*, s. 103.

Liderlerin bölgelerini Fransız egemenliğine bırakmayı kabul etmemelerine rağmen bölgeler birer birer düşmanın eline geçmiştir. Fransızlar çok zorlanmadan Batı Beyliğini yıkmışlar, Hasan b. Musa Bey, hatırı sayılır bir direniş göstermeden 7 Ocak 1831’de işgal güçlerine teslim olmuştur. Mustafa Bumezrak’ın 23 Kasım 1830’daki yenilgisi üzerine Titri Beyliği de erken olarak nitelenebilecek bir devirde yıkılmıştır. Oğlu Ahmed cihadı bir süre daha uzatmak istese de başarılı olamamıştır. Doğu beyi Ahmed Bey ise 1848’e kadar yeni yönetime direnmiştir.

Direnişle karşılaşp karşılaşmaması fark etmeksizin işgal süreçlerinden sonra nüfuz sahiplerine, mahalli liderlere ve etkili şahsiyetlere sürgün ve tehcir faaliyetleri uygulanmıştır.

7 Ocak 1831 tarihinde otoritesinden vazgeçen Hasan b. Musa İskenderiye’ye ve oradan Mekke’ye tehcir edilmiştir.¹⁵⁸

Bumezrak 23 Kasım 1830’de Clauzel tarafından İskenderiye’ye sürgün edilen başka bir isimdir.¹⁵⁹

1848 yılına kadar Doğu beyi Ahmed Bey, ölene kadar başkentte zorunlu ikamete tabi tutulmuş ve orada ölmüştür.¹⁶⁰

İşgal güçleri, tehcir sırasında her beyin özel ekibini ve akrabalarını bir arada tutmasına, onlardan kurtulmak ve ileride tehlike oluşmasını engellemek amacıyla servetlerini de beraberlerinde götürmelerine izin vermiştir.

II. 1. D. Büyük Şehirlerin ve Kırsalların Ayanının Tehciri

Fransız güçlerinin Cezayir’in doğusu ve batısında büyük şehirleri ve onların kırsallarını tutmasından sonra insanların çoğu hala güvende sayılan başka şehirlere ve kırsal sahalara sığınmışlardır. Ayandan sayılan bazı isimler de yurtdışına gitmişlerdir. Cezayir kentinin ileri gelenlerine tatbik edilen üslup ve metotlara bu şahıslar hakkında da başvurulmuştur. Zorunlu hicret yahut kuvvet kullanımı ile tehcir, ayanların sonu olmuştur. Harici hicret işlemini sınırdaki şehirlerin coğrafi faktörleri kolaylaştırmıştır. Ülkenin doğu bölümünde yer alan ayanlar, Annabe, Bicaye, Kostantine gibi

¹⁵⁸ Buhuş, *age.*, s. 108.

¹⁵⁹ Sa’dullah, *Muhâdarât fî Târîhi’l-Cezâiri’l-Hadis...*, s. 69.

¹⁶⁰ Münevver el-‘Arabî, *Târîhu’l-Mukâvemeti’l-Cezâiriyye fî’l-Karni’t’-Tâsi’ Aşer*, Cezâyir: Dâru’l-Ma’rife, Trhsz, s. 178.

şehirlerden Tunus'a ulaşırken Batı bölümündeki şahsiyetler Vehran, Tilimsan, Muasker, Mazune ve Musteğanem üzerinden Fas'a hareket etmişlerdir.

Cezayir'in doğu yakasında büyük ailelerin hicretine tanıklık edilmiştir. Ancak hicret güzergahındaki işlek adres Tunus'tur. Tunus gerek bir yerleşim mekânı gerekse doğuya yönelik hareketi ileri taşıyan bir köprü olması bakımından ayrı bir değere sahiptir. 1832 yılında Annabe ve Bicaye şehirlerinin, 1837'de Kostantine'nin Fransızlar tarafından işgal edilmesinin ardından mahalli liderlerce ve kaynakların belirttiğine göre kabilelerce önemli hicretler gerçekleştirilmiştir.¹⁶¹ Tehcire uğratılan aileler arasında Fekkun ailesi de vardır,¹⁶² 1842 senesinde Hammude Fekkun ve kendisinin kardeşi Muhammed, Kostantine'den İskenderiye'ye sürülmüşlerdir.¹⁶³ Kabileler bağlamında ise 200 kabile üyesi aile 1846'ta Tunus'a ulaşmıştır.¹⁶⁴

Öte yandan ülkenin Batı yönünde bazı ailelerin bütün efradıyla ülkeden hicretine büyük değer atfedilmektedir. Ayandan, kadı ve ulemadan birtakım şahsiyetler, Fas'a varmış, içlerinden bazıları yolculuğu bitirmeyerek Doğuya giderken bazı isimler Fas'ta kalmayı yeğlemişlerdir. Hicret ailelerle sınırlı kalmamış, Beni Amir ve Heşm gibi boylar da Fas'a hicret etmişlerdir.¹⁶⁵

İlgili dönemde bu bölgede kalmayı tercih meşhur Cezayirli aileler arasında 1844 yılında hicret eden el-Meşrifî Ailesi yanı sıra,¹⁶⁶ el-A'rac, İbn Sa'd, el-Meccavi ve İbn Talib gibi sülalere bahsetmek mümkündür. Fas'a yönelik hicret, Emir Abdülkadir'in gerek yenilgisinin gerekse 1852'de serbest bırakılışından sonra artmış, pek çok muhacir bu güzergahı kullanmayı sürdürmüştür.¹⁶⁷

II. 1. E. Liderler, Ayaklanmacılar ve Direnişçilerin Tehciri

¹⁶¹ Kateb, *agm.*, s. 407.

¹⁶² Kostantine'deki en köklü ailelerden biri sayılmaktadır, Osmanlı devrinde büyük bir yer edinmişlerdir. İlim, itibar ve şöhret sahibi bir aile olarak cami-i kebir imamlığı, hac emirliği, şeyhülislam lakabı gibi çeşitli resmi görevler de üstlenmişlerdir. Abdülkerim el-Fekkun'un XVI. yüzyılda üstlendiği şeyhülislamlık vazifesi de Fransız işgalinin başlarına kadar, -tarihi kayıtlara göre 1838 senesine kadar- ailede kalmıştır. (Bkz. Ebu'l-Kâsım Sa'dullah, *Şeyhü'l-İslâm Abdülkerim el-Fekkun Dâ'iyetu's-Selefiyye*, 1. Baskı, Cezâyir: Dâru'l-Garbi'l-İslami, 1986, ss. 50-53).

¹⁶³ Sa'dullah, *el-Hareketu'l-Vataniyyetu'l-Cezâiriyye 1830-1900*, c.1, s. 115.

¹⁶⁴ Ageron, "Les Migrations des Musulmans Algériens...", s. 1050.

¹⁶⁵ Ageron, *el-Müslimün el-Cezâiriyyune ve Faransa 1871-1919*, c. 2, s. 750.

¹⁶⁶ Muasker şehrinde Sehl İğris bölgesine yerleşen en önemli ailelerdendir, soyolarak İdrisi şeriflerindendir. Aile fertlerinin tümü, ilim ve fıkıhla ilgilenmiştir. Cezayir'de XVIII. yüzyıl'ın sonunda ilim ve kültür hareketinde büyük rol oynamış, XIX. Yüzyılda bütün Mağrip'te etkili olmuşlardır. (Fâris Ka'vân, "Hicratu'l-Urati'l-Meşrifîyye ile'l-Mağrib el-Aksâfi Ahdi'l-İhtilâl el-Faransi ve İshâmâtıha es-Sekâfiyye", *el-Hicre ve'l-Harâk ve'n-Nefy ve Asâruhum'ale's-Saîd es-Sekâfi ve'l-Lugavi*, Ed: Kemâl Filâlî, Kostantine: Mahber ed-Dirâsât ve'l-Ebhâs Havle'r-Rihleti ve'l-Hicreti, 2010, s. 216).

¹⁶⁷ Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 5, s. 475.

Cezayir kentinin işgalinden sonra Fransız kuvvetleri Mettice Ovası¹⁶⁸ sınırındaki başkente yakın şehir ve kırsal yörelerden başlayarak içeri bölgelere sızmaya ve nüfuz alanını genişletmeye koyulmuşlardır.¹⁶⁹ Genişleme çabaları sırasında silahsız vatandaşlar hakkında dehşet verici katliamlar gerçekleştirildiği gibi hayatın akışına ve genel durumlara da doğrudan müdahale edilmiştir. Şok yaşayan Cezayir halkı kısa bir süre sonra Fransız yayılmasını durdurmak ve düşmanı yurttan çıkararak geldiği noktaya döndürmek amacıyla işleri yeniden düzenlemeye çalışmıştır. “Ülkenin her bölgesinden isimleri kapsayan ve düşmanla çarpışmaya çağırıp silahlı mücadeleyi savunan umumi bir eğilim ortaya çıkmış, milli ruh 1830’dan 1847’ye kadarsüren silahlı direniş evresinde güçlü bir şekilde hissedilmiştir”.¹⁷⁰

26 Temmuz 1830 tarihli Tamentfoust Toplantısı’ndan itibaren organize halk direnişi başlamıştır.¹⁷¹

Olaylar ülkenin merkez bölgelerinde, 1830’dan 1837’ye kadar devam etmiş ve burada Felise kabilesinin lideri Muhammed b. Za’mun ve oğulları Hüseyin, Hamdan ve İbn-Sa’dî gibi kahramanlar ve etkili şahsiyetler ortaya çıkmıştır.¹⁷²

Emir Abdülkadir’in önderlik ettiği direniş, Cezayir’in batı bölgelerinde, cihad için kendisine alimler, kabile büyükleri ve Cezayir halkından bazıları tarafından bağlılık sunulmasından, biat edilmesinden sonra sistemli bir karakter kazanmıştır.¹⁷³ Cezayir’in doğu bölgesinde Kostantine Beyi, el-Hac Ahmed Bey destekçi ve yakınlarının yardımı ile Fransa işgaline karşı durmuştur.¹⁷⁴

Direniş taraftarları arasında koordinasyon eksikliği yüzünden emir 1847’de teslim olurken, Ahmed Bey bir sonraki yıl düşmana teslim olmuştur.¹⁷⁵

¹⁶⁸ Sehl Mettice Cezayir şehrinin ikinci bölümüdür, kuzey ovalarının uzantısı olup sahil kütlelerin sonrasında ikinci bir kesimi olup 130,000 hektardır. (Aişe Hüseyini, *el-İstîât el-Urubî bi-Sehli Mettice 1830-1870*, Câmiat Vehran, (Doktora Tezi), Vehran (Cezâyir), 2012-2013, s. 216).

¹⁶⁹ Sa’dullah, *el-Hareketu’l-Vataniyyetu’l-Cezâiriyye 1830-1900*, c.1, s. 118.

¹⁷⁰ Kannan, *age.*, s. 103.

¹⁷¹ İttifak, devlet adamları, liderler, kabile şeyhlerini kapsamıştır, Hadru’l-Cezayir ve şerifleri kapsamıştır, vatani kurtarmak için silah kuşanmışlardır. (Kannan, *age.*, s. 106).

¹⁷² Sa’dullah, *el-Hareketu’l-Vataniyyetu’l-Cezâiriyye 1830-1900*, c.1, s. 125.

¹⁷³ el-‘Arabî, *age.*, s. 147.

¹⁷⁴ Sâlih Avad, *age.*, s. 136-137.

¹⁷⁵ Hamdan Hoca gibi bazı şahsiyetler, üç bölgedeki direnişin liderliğini birleştirmek için çalışmıştır. (Kannan, *age.*, ss.103-104).

Bu liderlere tabi farklı yerlerde emir ve beyler vardı, onların birçoğu sufi şeyhleri, kabile liderleri ve taht şefleri (reisu'l-uruş) ya da diğer tanınmış şahsiyetlerdi. Yöre beylerine denk olan idareciler de işgalcilere direnmelerinden dolayı hapse atılmak, zorla yerinden edilmek gibi uygulamalara maruz bırakılmışlar, Saint Margaret ve Antilles adalarına sürülmüşlerdir.¹⁷⁶ Birçoğu uzak yerlere taşınmış bir kısmı ise özellikle 1843'teki Ezmale olayından sonra hapisanelere ya da ev hapsine alınmıştır.¹⁷⁷ Hicret, emirin 1847'de teslim olmasına kadar devam etmiştir. Emir, doğuya gitmesine izin veren antlaşma metnine uyulmayarak bazı vekilleriyle birlikte Fransa'ya zorla götürülmüştür.¹⁷⁸ Bazı önemli şahsiyetler ise uzak adalara sürgün edilmiş, Güney Amerika veya Pasifik Okyanusu'na gönderilmiştir. Fransızlarla açık bir şekilde işbirliği yapmayan her Cezayirli siyasi lider veya idareci hakkında şüpheli hükmü verilmiş, aile ve kendisi ile birlikte vatani terketmeye zorlanmıştır. Daha sonra birçoğu Nouvelle-Calédonie, Cayenne, Martinik, Saint Margaret gibi uzak adalara sürülmüştür.¹⁷⁹

Sa'dullah, 1841-1843 yılları arasında yerel liderlerin yüzde 80'inin sürgün edildiğini belirten Fransız kaynaklarına göre, Saint Margaret adasına sürülenlerin bir kısmının isimlerinin ve ailelerinin isimlerini listelemiştir.

Bu listede yerel liderlere ek olarak, aşağıdakiler de dahil olmak üzere bir dizi kadın, çocuk ve sıradan vatandaş da vardır.¹⁸⁰

Kostantine ve nahiyelerinden olan Şark kökenli şahıslar: Hüseyin b. 'Azuz el-Burci, Ali b. İsa, Ahmed b. Hamravi...

Batıdan gelen şahsiyetler (Mustağanem nahiyesinden): İbn Hanny ibn Zeyyan ve Ahmed b'id. Ayrıca bu sınıftaki muhacirler arasında yedi kadın ve üç çocuk olduğu vurgulanmıştır.¹⁸¹

Listede Hayra, Rube ve Seyfe gibi bazı kadın isimleri de yer almaktadır. Büyük ihtimalle eşleri ve çocukları direnişe katılanları cezalandırmak veya halkı

¹⁷⁶ Kateb, **agm.**, s. 402.

¹⁷⁷ Ezmale: Emir'in değişen başkenti idi. Emir nereye giderse oraya başkent kurulmaktaydı. Emir düşman saldırılarından korunmak için taşınabilir bir şehir inşa etmişti, Fransızların onu ele geçirmesinden sonra 3.000 kişi esir alınmıştı. (Bkz. Sâlih Avad, **age.**, ss. 205-206).

¹⁷⁸ Sa'dullah, *Ebhâs ve Âra' fî Târîhi'l-Cezâir*, c. 4, s. 195.

¹⁷⁹ Sa'dullah, *Ebhâs ve Âra' fî Târîhi'l-Cezâir*, c. 4, s. 194.

¹⁸⁰ Sa'dullah, *el-Hareketu'l-Vataniyyetu'l-Cezâiriyye 1830-1900*, c. 1, s. 222.

¹⁸¹ Sa'dullah, *el-Hareketu'l-Vataniyyetu'l-Cezâiriyye 1830-1900*, c. 1, ss. 223-225.

korkutmak amacıyla sürgün edilen kadınların rehine olarak tutuldukları düşünülmektedir.¹⁸²

İşgal kuvvetleri, etkili unsurlardan, saygınlar, entelektüeller ve liderlerden ülkeyi arındırmayı başardıktan sonra sıra savunmasız insanlara gelmiştir. Halk ya işgalcinin kontrolü altında kalmak, yasalarına uymak ya da onurlu bir şekilde yaşamaya izin verilen bir ülkeye taşınmayı seçmek durumunda kalmıştır.

II. 2. İkinci Aşama: Örgütlü Halk Direnişinden Sonraki Hicret (1847-1871)

1847’de örgütlü halk direnişinin başarısızlığından dolayı, Osmanlı topraklarına sistemli kitlesel hicret başlamıştır. Bu aşamada gerek içeride gerekse yurtdışında hicret olaylarını etkileyen birçok değişiklik ve gelişmeye tanık olunmuştur, özellikle de bu başarısız direnişin ardından insanlar, Cezayir adında bir ülkenin sona erdiğini hissetmişler ve realitenin dayattığı şekilde Cezayir’in kaçınılmaz olarak Fransız toprağı olduğu fikri zihinlerde yerleşmiştir. Hicret kavramı halkın kafasında etkin bir şekilde bulunmuş, bir süre sonra ona işgalcilerin eziyetinden tek kurtuluş olarak bakılmıştır. Organize direnişin sona ermesinden sonra başlatılan düzensiz halk ayaklanmalarının ardından durum daha kötü bir hal almıştır.

Bastırılan her isyanda Fransız güçleri, liderleri ve onların destekçilerini cezalandırmış, onları zorunlu tehcire tabi tutmuştur. Ayrıca halkı da hicrete zorlayan kanunlar ve uygulamalar yürürlüğe koymuşlardır.

Dış düzeyde mesele, Osmanlı Devleti’nin bu hicretle etkileşimi ile doğrudan ilişkilidir, Osmanlı arazilerine gelen muhacirlerin karşılanması ve onların barındırılması, kendilerine kalacak yer sunulması, Cezayirlilerin bu topraklara yönelmesini teşvik etmiştir. Hicret hareketi, Osmanlı Devleti’nin bu konudaki ilgisinin artmasına bağlı olarak gelişme göstermiştir. Özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti, hicreti yönlendiren esas unsur olmuştur.

Bu dönemdeki muhacirlerin çoğu, Emir Abdülkadir’in takipçileri ve halk ayaklanmalarının liderlerinin tabiiileri durumundadır. Emir, halifelerinin ve halk liderlerinin hicreti, Fransızlar ile siyasi çerçevede gerçekleştirilen resmi antlaşmalar

¹⁸² Sa’dullah, *el-Hareketu’l-Vataniyyetu’l-Cezâiriyye 1830-1900*, c. 1, s. 227.

ile olmakta idi. Siyasal bir nitelik taşıyan hicret, aynı zamanda farklı isimlendirmelerle ve terimlerle de bilinmiştir. Sibu ovalarından ve Curcura dağlarından¹⁸³ gelen kabileler dolayısıyla kabileler hicreti olarak adlandırıldığı gibi bazılarınca muhacirlerin büyük çoğunluğunun dini sebeplerle hareket etmesinden, şeyh ve benzeri din adamlarını içermesinden dolayı dini hicret olarak da nitelendirilmiştir. Bu aşamadaki hicretler kendi içinde alt dönemlere ayrılmıştır.

II. 2. A. Teslim Antlaşmasından Sonra Hicret

Emir ve tüm taraftarları, doğudan 120.000 kişilik Fransız kuvvetleri ve müttefikleri olan bazı Cezayir kabileleriyle¹⁸⁴ batıdan 55.000 askerlik Fas ordusuyla kuşatılmış¹⁸⁵ ve bu durum, onun ordusuyla savaşı sürdürmesine izin vermemiştir. 1847’de 1.200 atlı savaşçısı ve 800 piyadesi kalan emirin takipçileri arasında alimler, kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere yaklaşık 5.000 kişi vardır.¹⁸⁶

Emir Çölden güneye geçmeye çalışıyordu Faslılarla kaçınılmaz bir çatışma gerçekleşecekti, üstelik bu çatışmanın zaferle sonuçlanması pek muhtemel değildi.¹⁸⁷ Bahsedilen tüm seçenekleri düşünen Emir Abdülkadir, maceraya atılmak veya düşmandan el-Maşriku’l-’Arabi’ye hicretine imkan tanınması gibi özel şartlar karşılığında eman dilemek hususunda adamlarına danışmıştır. Ulemadan alınan şer’i fetvalara dayanarak düşmandan güvence istemek seçeneğini tercih etmiştir.

Hicret konusu Emir Abdülkadir’in kuşatıldığı zaman ortaya çıkan bir durum değildir, bu husus Cezayir alimlerinde uzunca bir süre tartışılmıştır. Sa’dullah ilim ve rey ehlinin hicret konusunda üçe ayrıldığını söylemektedir. Ona göre bazı alimler İslami bir hükûmetin olmamasından dolayı onu mutlak vacip sayarken bazıları işgalcilerin yönetimi altında da dini emirlerin uygulanabileceğini savunmuş, hicretin gerekli olmadığını belirtmiştir. Diğer bir kesim alim ise hicreti bu işe güç yetirebilenler için lüzumlu görmüştür.¹⁸⁸

¹⁸³ Bu alan Bilâdu’l-Kabâil el-Kubra ve el-Curcura olarak da adlandırılır. Cezayir’in tarım arazisi bakımından fakir olan dağlık yörelerini içermektedir. Ayrıca Berberilerin Cezayir’de yerleştiği en büyük alanı oluşturmaktadı. (el-Medenî, *Kitâbu’l-Cezâir...*, s. 180).

¹⁸⁴ Sâlih Avad, *age.*, s. 131.

¹⁸⁵ el-Cezâiri, *age.*, s. 223.

¹⁸⁶ Charles Henry Churchill, *Hayâtu’l-Emîr Abdülkâdir*, terc. Ebû’l-Kâsım Sa’dullah, Tunus: ed-Dâru’t-Tûnusiyye, 1974, s. 242.

¹⁸⁷ Churchill, *age.*, s. 240.

¹⁸⁸ Sa’dullah, *Târîhu’l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 6, s. 356.

Gerçekte emirin istediği hicrete dair işaretler 1837 Tafne Antlaşması'ndan biraz önce ortaya çıkmıştır. Kafirlerin işgal ettiği alanlardan Müslümanların hakim olduğu alanlara gitmek olarak açıklanabilecek hicret olgusu, ilk olarak alimleri ve entelektüelleri içeren bir süreç olmuştur. Emir Abdülkadir'in hâkimiyeti altındaki bölgelere yapılan hicretler hicret kategorisinde değerlendirilmiştir.¹⁸⁹ Emir Abdülkadir, kendisinin nüfuzu olan sahalara Müslümanların gelmesi gerektiğine dair bazı görüşler ileri sürmüştür. Bu noktada ona Cezayir'in ünlü alimlerinden Kuddur b. Ruveyle ve kendisinin kayınbiraderi Ali b. el-Haffaf gibi isimler destek olmuş; ayetlere, hadislere ve Hz. Peygamber'in hicreti gibi hadiselerle dayalı olarak Müslümanların kafirlerin tahakkümü altında yaşamaması gerektiğini savunmuşlardır. Mustafa el-Kbabi ve Muhammed b. Eş-Şahid benzeri alimler ise Emir Abdülkadir'in hicret fikrine karşı çıkarak işgal olunan topraklarda kalmayı tercih etmiştir. Hicret fikrine muhalif isimler Fransızların ibadeti yasaklamadığını ve insanların alimlere ihtiyaç duyacaklarını belirterek düşüncelerini gerekçelendirmişlerdir.¹⁹⁰ Emir Abdülkadir ise bu işin vacip olduğunu savunmakta ısrarcı bir şekilde davranmış, 1843 yılında *Husamu'd-Din li-Şubehi'l-Murteddin* adlı bir kitap kaleme almıştır.¹⁹¹

Yurtdışına hicret konusuna dair olarak şunları söylemek mümkündür: Emir Abdülkadir, 1843 yılında kendisinin Ezmale adlı başkentinin civarında işgal kuvvetleri önünde aldığı yenilgiler sonrası Cezayir dışına girme fikrini bir alternatif olarak düşünmeye başlamıştır. Yaşanılan gelişmeler sonucunda hicret konusu ciddi bir uğraş olmuş, 1847 yılına kadar çeşitli hicretler yaşanmıştır.¹⁹²

1847'te işgalciler tarafından tamamen kuşatılan Kabile bölgesindeki emirin adamları tarafından Bilâdü's-Şam'a ilk kitlesel hicret yapılmıştır. Kabile bölgesindeki kişiler, şeriata uygun bir seçenek gördükleri hicrete emirin kutsamasıyla ve İbn Salim'in¹⁹³ muhatap olduğu diğer alimlerin desteğiyle katılmışlardır. Rahmaniye Tarikatı Şeyhi Muhammed el-Mehdi es-Saklavi de hicret eden isimler arasında yer

¹⁸⁹ Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 6, s. 363.

¹⁹⁰ Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 6, s. 357-358.

¹⁹¹ Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 6, s. 361.

¹⁹² Sa'dullah, *Ebhâs ve Âra' fi Târîhi'l-Cezâir*, c. 4, s. 195.

¹⁹³ Ahmed b. Salim Emir Abdülkadir'in beş halifesinden biridir, 1838 yılında tayin edilmiştir, takvası ve üstün hikmetiyle başkent Cezayir'in güneydoğusundaki Hamza (el-Buveyre) mıntıkasının halifesi seçilmiştir. (Bardin, **age.**, s. 6).

almıştır. 27 Şubat 1847’de Suru’l-Guzlan yöneticisi ile eman antlaşması yapan İbn Salim ve arkadaşları, Emir Abdülkadir’den on ay önce Bilâdü’ş-Şam’a gitmişlerdir.¹⁹⁴

Olayların kronolojisinden dolayı önce Ahmed b. Salim ve grubunun hicretine değinmek sonra da emirin hicretini ele almak uygun olacaktır.

1847’de Ahmed b. Salim ve Grubunun Hicreti: Ahmed b. Salim, Kabileler Bölgesinde ve bilhassa el-Buveyreda emirin halifesi olup, Fransızlara tam bir tecrit içinde kalıp kuşatılınca kadar direnmeye devam etmiştir. Yaşının büyüklüğünden ve bazı kabilelerin parçalanmasından dolayı düşmadan eman istemeye ve Bilâdü’ş-Şam’a hicret etmeye yönelmiştir. Onun hicret çağrısına Gaccala’daki Rahmani tarikatı şeyhi Muhammed es-Saklavi ve onun talebesi Şeyh Muhammed el-Mübarek ed-Delsi gibi 300’den fazla alim ve fakih tarafından 1847 yılının Şubat ayında olumlu karşılık verilmiş, hicret fikri kabul edilmiştir.¹⁹⁵

Ahmed b. Salim ve Suru’l-Guzlan bölgesinin Fransız askeri yöneticisi arasında yapılan anlaşmaya göre, kendisi ve takipçilerinin gitmek istedikleri alana hicret etmelerine izin verilmiştir. İbn Salim’in güvence için talep ettiği en önemli koşullar şunlardır:

- Fransa ile savaşan Cezayirli mahkumların serbest bırakılması.
- Ahmed b. Salim’e mali tasarruf özgürlüğü verilmesi.
- Bilâdü’ş-Şam bölgesinin Ahmed b. Salim için bir sığınak olması.¹⁹⁶

İbn Salim ve arkadaşları, Cezayir’den Fransa’nın Cezayir Genel Valisi Pélissier’nin kefilliğinde 24 Eylül 1847’de Dellis Limanı’ndan Beyrut Limanı’na ve oradan Dimeşk’e hareket etmişlerdir.¹⁹⁷ Takipçiler ve onların aile fertleri dahil olmak üzere Bilâdü’ş-Şam’a varış esnasında ona eşlik edenlerin sayısı 549 olarak hesaplanmaktadır.¹⁹⁸ Ahmed b. Salim’in Kabileler Bölgesi’nden ayrılması, tüm bu sayının kabilelere mensup olduğu anlamına gelmemektedir, 197 imza ile Şam

¹⁹⁴ el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu’ş-Şâm...*, s. 130.

¹⁹⁵ Kemâl Filâlî, “el-Hicretü’l-Kabâiliyye ilâ Bilâdiş’-Şâm’ale İsri Sevarâti’l- mukâvema ve Âsâruhâ es-Sekâfi ve’l-Hadârî”, *el-Hicre ve’l-Harâk ve’n-Nefy ve Asâruhum ‘ale’s-Saîd es-Sekâfi ve’l-Lugavi*, Ed: Kemâl Filâlî, Kostantine: Mahber ed-Dirâsât ve’l-Ebhâs Havle’r-Rihleti ve’l-Hicreti, 2010, ss. 14-15; Tarikat büyükleri 1845’te Meharik Felise olarak bilinen olaydan sonra direnişi sürdürmenin milleti yok oluşturmamak olarak değerlendiren bir fetva yayınlamışlardır. (Filâlî, **age.**, s. 14).

¹⁹⁶ BOA, İ. Mes. Müh, 72-2079, (Lef. 7), (16 Rebiulahir 1264 / 22 Mart 1848).

¹⁹⁷ el-Hâlidî, *el-İş’âu’l-Mağribi fil Maşrık...*, s. 51.

¹⁹⁸ BOA, İ. Mes. Müh, 72- 2079, (Lef. 11), (5 Safer 1264 / 12 Ocak 1848).

Valisine sunulan dilekçeler, muhacirlerin sadece Kabileler Bölgesi'nden değil, Cezayir'in doğusundan ve batısından olduğunu göstermektedir.¹⁹⁹

Bilâdü's-Şam'ın hicret için seçimi ile ilgili olarak, bu seçimin yöre halkıyla önceden koordine edilmiş bir mesele olduğuna ya da tesadüfen gerçekleştiğine dair herhangi bir kanıt bulunmamıştır. Hadisenin çağdaşı kaynaklarının bildirdikleri, oraya varan muhacirlerin bölge halkının tüm kesimler tarafından sıcak bir karşılama ile karşılandıklarından ibarettir. Abdürrezzak el-Baytar'ın anlatımına göre, Dimeşk'e ulaştıklarında şehrin bütün sınıflarından muhacirlere oldukça olumlu biçimde yaklaşmıştır, Şeyh Mübarek gibi tanınan muhacir liderler, kentin amirleri, alimleri ve saygın isimlerinden hususi bir alaka görmüşlerdir.²⁰⁰

Emir Abdülkadir'in 24 Aralık 1847'de Hicreti: Emir, hicretin kendileri için bir hak ve zorunluluk haline geldiğini, Kur'an ayetleri ve hadislerle göre nefsi tehlikeye atmanın caiz olmadığını düşünüp,²⁰¹ onu destekleyen alimlerden fetva aldıktan sonra adamları ile birlikte vardığı son karara uyarak General Lamoricièr ile yazışmaya başlamıştır.²⁰² General, emirin aşağıdaki şartlarını kabul etmiştir:

- Sakinlere ve mücahitlere zarar verilmemesi.
- Din özgürlüğüne, insanların can ve mallarına dokunulmaması.
- Kendisi ile birlikte yola çıkmak isteyenlere engel olunmaması, Akka veya İskenderiye'ye kadar güven içinde seyahat etmesinin sağlanması.

Bu antlaşma, Lamoricière tarafından 27 Aralık 1847'de el-Gazavat Alanı'nda resmen imzalanmış, böylelikle emirin hayatının askeriye dönemi sona ermiş, vatanın dışında gelişen olaylarla dolu bir safha başlamıştır.²⁰³

Emir, onlarca takipçilerini ve aile üyelerini muhtevi, 23 kadın, 11 erkek çocuğu, 8 genç kız ve 60 erkekten oluşan 102 kişilik bir grupla, İskenderiye ya da

¹⁹⁹ el-Hâlidî, *el-İş'âu'l-Mağribi fil Maşrik* ..., s. 52.

²⁰⁰ el-Baytâr, *age.*, s. 1373.

²⁰¹ es-Sallâbi, *Kifâhu's-Şa'bi'l-Cezâiri didde'l-İhtilâli'l-Faransi...*, ss. 514-515.

²⁰² Etienne Bruno, Emir Abdülkadir'in cemaatine, Kahire ve Fas'taki alimlere danıştığını söylemiştir. (Etienne Bruno, *Abdülkâdir el-Cezâirî*, terc. Mühendis Mişel Huri, 1. Baskı, Beyrut : Dâr Atiyyeli'n-Neşr, 1997, s. 244).

²⁰³ es-Sallâbi, *Kifâhu's-Şa'bi'l-Cezâiri didde'l-İhtilâli'l-Faransi...*, s. 517.

Akka'ya gitmek üzere Fransız savaş gemisi Lasmodi'ye binmiştir.²⁰⁴ Ancak Fransa'nın Toulon kentine kaçırılmıştır. Emir, başına gelenler karşısında sarsılmış, antlaşmanın şartlarının ihlal edildiğini fark etmiştir.²⁰⁵ 10 gün sonra La Malague kalesine konulmuş, daha sonra 26 Mart 1848 tarihli hükûmet kararına göre Pau Sarayı'na taşınmış ve kendisiyle ailesinden ve takipçilerinden 67 kişi gözetim altında tutulmuştur. Geride kalanlar ise Saint Margaret Adası'na sürgüne gönderilmişlerdir.²⁰⁶ 3 Kasım 1848'de Fransa'daki Amboise'ye, ailesi ve takipçileriyle beraber yollanmış, orada 4 yıl geçirmiştir.²⁰⁷ 5 yıl boyunca tutuklu kaldıktan sonra Ekim 1852 tarihinde İmparator III. Louis Napolyon onun Fransız topraklarından Osmanlı şehri Bursa'ya intikaline onay vermiştir.²⁰⁸

Emir 7 Ocak 1853'te deniz yoluyla İstanbul'a gelmiştir. Orada kaldığı süre boyunca, başta Şeyhülislam Arif Hikmet Bey ve Fransa'nın İstanbul büyükelçisi Lafelat olmak üzere çeşitli şahsiyetlerle toplantılar yapmıştır. Aynı ayın 12'sinde Sultan Abdülmecid tarafından da kabul edilen emir,²⁰⁹ 17 Ocak 1853'te ikamet adresi olarak belirlenen Bursa şehrine gitmiş ve yaklaşık 3 yıl orada kaldıktan sonra, yaşanan depremin ardından kendisinin talebi üzerine Bilâdü's-Şam'a gönderilmiştir. 1856'da Beyrut Limanı'ndan Bilâdü's-Şam'a gelmiş, yetkililerden, entelektüel ve vatandaşlardan sıcak bir karşılama görmüştür.²¹⁰ Bu bölge onun ölümüne kadar kalıcı adresi olmuştur.

II. 2. B. Emir Abdülkadir'in Bilâdü's-Şam'a Gelmesinden Sonra Hicret

Emirin Bilâdü's-Şam'a gelmesinden sonra gerçekleşen hicretlere değinmeden, daha önce kendisinin Meccane'deki halifesi Şeyh Muhammed b. Abdullah el-Hâlidî'nin Hicaz ve Asir bölgelerine taşınması gibi çeşitli intikaller olduğu belirtilmelidir. Şeyh Muhammed 1852'de emirin Bursa'ya varışını duyana kadar

²⁰⁴ Zahra Bakkik, *el-Emir Abdülkâdir fi'l-Esri (1849-1852)*, Câmiat Vehran Es-Sânye Külliyyetü'l-Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-Hadâratî'l-İslâmiyye Ma'hadu't-Târih, (Yüksek Lisans Tezi), Vehran (Cezâyir), 2009-2010, s. 71.

²⁰⁵ Alex Bellemare, *Abd -El-Kader, Sa Vie Politique et Militaire*, Librairie de L. Hachette et Cie, Boulevard Sant-Germain, 1863, s. 322.

²⁰⁶ Etienne, *age.*, s. 257; Emir'in tabileri arasında Cezayir'de kalanlar olmuştur, bazıları da el-Maşriku'l-'Arabi'ye yönelmiştir. Emire eşlik edenlerden kimisi Saint Margaret adasına sürülmüş, kimisi emirle birlikte serbest bırakılana kadar kalmıştır. Kaynaklar onun maiyetinde 67 veya 88 kişinin bulunduğunu belirtmiştir. (Bkz. Etienne, *age.*, s. 257; Churchill, *age.*, s. 151).

²⁰⁷ Etienne, *age.*, s. 264.

²⁰⁸ Paul Azan, *Les Grands Soldats de L'Algerie*, Strasbourg: Publications du Comité National Métropolitain de Centenaire de l'Algérie, 2003, s. 55.

²⁰⁹ el-Cezâiri, *age.*, c. 2, s. 51.

²¹⁰ es-Sallâbi, *Kifâhu's-Şa'bi'l-Cezâiri didde'l-İhtilâli'l-Faransi...*, s. 531.

Hicaz'da kalmıştır.²¹¹ Ayrıca Ahmed b. Salim gibi şeyhlerin davetlerine uyarak yola çıkan birçok muhacir vardır. Ahmed b. Salim'in hicretinden bir yıl sonra ulemadan bazı isimler ve aileleri 200 kişilik bir grupla ona katılmışlardır.²¹² Şeyh Ahmed b. Salim'in daveti ile bölgeye gidenlerin ise 80 kişi olduğu tahmin edilmektedir.²¹³

Emirin bölgeye ulaşip kesin bir şekilde yerleşmesinden sonra, hicret hareketi, bariz bir ivme kazanmıştır. Emirin o yöredeki varlığı, uygulanan sömürge politikasının baskılarından kaçmak isteyen Cezayirlileri karar almaya ve muhacirliğe teşvik eden bir faktör olarak görülmüştür. Böylelikle çok sayıda hicret çabası gerçekleştirilmiş, insanların zihninde hicret fikri büyük bir alan tutmuştur. Hicret Fransız ve Osmanlı makamlarının dikkatini çekecek şekilde bazı yıllarda dikkat çekecek derecede artmıştır, Mouloud Haddad, binlerce kişinin yerlerinden ayrıldığını ve diğer binlerce kişiyi de motive ettiğini söylemektedir,²¹⁴ bu hicretlerin en önemlileri:

- 1857 Hicreti: Bu yıl Fransız güçleri Kabileler Bölgesini ele geçirmiş, direnişin başarısızlığı, topraklara el konulması ve Fransızların Cezayirlileri vatandan uzaklaştırmak için tüm araçları kullanması sonucunda ahaliden pek çok kişi bölgeden ayrılmıştır. Göçenlere dair belirli bir sayı yoktur, bazı Fransız yöneticilerin ifadesiyle, bu alanın Fransızlar tarafından işgal edilmesinden sonra sayımı zor olan önemli miktarda insan Bilâdü's-Şam'a hicret etmiştir.²¹⁵

Bu yıl ve daha önce Bilâdü's-Şam'a varan Cezayirlilerden 79 aile yani yaklaşık 480 kişi, Fransız Konsolosluğuna kayıtlıdır. Ancak bu rakam bölgedeki Cezayir varlığını doğru bir şekilde yansıtmamaktadır.²¹⁶

- 1860 Hicreti: Bu hicret, 1859 ve 1860 yılları arasında Bilâdü's-Şam'a giden muhacirlerin iki katına çıkması sebebiyle, bir önceki yılı da içine almaktadır. Emirin Dimeşk'te 1860'ta Hristiyanları korumak için silahlandığı 1.000 kişilik bir Cezayirli grubun varlığı da böylesi bir hicretin olduğunu göstermektedir.²¹⁷

²¹¹ el-Hâlidî, *el-İş'âu'l-Mağribi fil Maşrik...*, s. 54.

²¹² BOA, İ.MVL, 131-3517, (Lef. 2), (16 Safer 1264 / 23 Ocak 1848).

²¹³ Hilal, *age.*, s. 21.

²¹⁴ Mouloud Haddad, "Immigration, Islam et Eschatologie Exil des Algériens à Damas au 19 Siècle", *Groupe de Recherche Poexil*, (Paris), trhsz, s. 5.

²¹⁵ Hilal, *age.*, ss. 25-26.

²¹⁶ Rager, *age.*, s. 44.

²¹⁷ Rager, *age.*, s. 45.

Bahsedilen hicretle ilgili olarak, emirin Meccane'deki halifesi Muhammed b. Abdullah el-Hâlidî'nin 1860 yılının Mayıs ayında Suru'l-Guzlan'a bağlı Vadi el-Berdi bölgesinden Sidi Halid, 'Amirat, Sidi İsa kabilelerinden pek çok kişiyi içeren bir hicret tertip ettiğini söylemek mümkündür. Bu muhacirler, Dımeşk'te emir ile buluştuktan sonra Akka'ya gitmişlerdir.²¹⁸ Nâdiye Tarşun ve diğerlerine göre Cezayirlilerin Bilâdü'ş-Şam'dan Cezayir'e dönüp işlerini halletmek ve tekrar hicret etmek çerçevesinde yaptıkları tanıtım ve propaganda etkilenecek bölgeden ayrılıp yurt dışına çıkmak isteyenler, 577 kişiye yani yöre sakinlerinin yüzde 72'sine ulaşmıştır.²¹⁹

- 1864 Hicreti: Bu sene gerçekleşen hareketler arasında, Beni Şu'ayb ve Beni Gabri aşiretleri arasında bir toprak parçası üzerinde yaşanan kavgadan sonra Kabileler Bölgesinden Bilâdü'ş-Şam'a Fransızlar tarafından Seyyid el-Hac el-Iyd önderliğinde sürülenler örnek verilebilir, bahsedilen şahsa aile ve takipçilerinden 200 kişi eşlik etmiştir.²²⁰

Cezayir'den Bilâdü'ş-Şam'a hicret, ilerleyen yıllarda da kesintisiz olarak devam etmiş ancak Mukrani isyanının başarısız olmasını takiben Fransız yetkililer tarafından kabile bölgesinde yürütülen ve özellikle liderleri etkileyen zorla yerinden etme politikasının ardından hicretin yönünü değiştirmesinden sonra, 1871 yılından itibaren rakamlarda bir düşüş yaşanmıştır.²²¹ Direniş Liderlerinin sürgün adresi Yeni Kaledonya adası olmuştur. Bu siyasetin kendilerine uygulandığı liderler arasında Bumezrak el-Mukrani ve Şeyh el-Haddad'ın iki oğlu Aziz ve Muhammed'den bahsetmek mümkündür,²²² ayrıca 500 kişilik Evlad Amkaran sülalesi gibi yüzlerce aile Tunus'a doğru vatan dışına çıkarılmışlardır.²²³ Doğudaki ayaklanmaların

²¹⁸ el-Hâlidî, *el-İş'âu'l-Mağribi fil Maşrik...*, ss. 55-56.

²¹⁹ Tarşun v. dğr, *age.*, s. 215.

²²⁰ Tarşun v. dğr, *age.*, s. 215.

²²¹ Bu ayaklanmayı Mukrani ve Şeyh Haddad liderleri gerçekleştirmiştir, Meccane'de 16 Mart 1871'de başlamış, ülkenin yarısını kuşatarak başkent Cezayir'den doğu da el-Kal'a kadar, kuzeyde denizden güneyde Tıybe'ye kadar geniş bir coğrafyada etkili olmuştur, isyan sırasında 340 büyük çarpışma yaşanmıştır. (Bessâm el-'Aseli, *Muhammed el-Mukrânî ve Sevratu 1871*, 2. Baskı, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1990, s. 11).

²²² Hnîfi Hlâyli, "ez-Zuruf et-Târîhiyye el-Muheddide li-Sevrat el-Mukrânî ve'ş-Şeyh el-Haddâd ve Netâicuha ala's-Siyâseti'l-İsti'mâriyye", *Mecelletu'l-Hivâr el-Mutevassıti*, Mahber el-Buhus ve'd-Dirâsâti'l-İstrâti'ciyye fî Hadaratı'l-Mağribi'l-İslâmi, Câmiat el-Cîlâli el-Yâbis Sîdi Belabbâs, (Cezâyir), Sayı: 8, 2015, s. 21.

²²³ Louis Rinn, *Histoire de l'Insurrection de 1871 en Algérie*, Alger: Librairie Adolphe Jourdan, 1891, s. 658.

bastırılmasından sonra hayata geçirilen keyfi uygulamalar sebebi ile halk, mümkün olan her yöne kaçmaya çalışmış, özellikle Arap ülkelerine yönelmiştir.²²⁴

1871 ayaklanmasının başarısız olmasının ardından uygulanan yaptırımların 1874'e kadar hicretin devam etmesinde bir rolü olmuştur. Binlerce Cezayirli hicret yolunu tutmuş, hadise sadece Kabileler Bölgesi ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda Vehran'ı ve 700 civarında muhacir çıkaran Kostantine kentini de içermiştir. Bu faaliyetin de temel unsuru, dini nedenler ve hapis benzeri cezalardan kurtulma arzusudur.²²⁵ 1874'ten itibaren Fransız otoritelerinin belirlediği sıkı adımlar neticesinde 1880'e kadar hicret sınırlanmıştır.²²⁶

Hicret hareketi kalıcılığını sürdürmüş, ancak birçok faaliyet gizlice, Fransız makamlarının gözetim ve kontrolünden uzakta gerçekleştirilebilmiştir. Bu hicret sadece Cezayir bölgeleriyle mahdut olmamış, ülke hattını aşarak Tunus'a varmıştır. Kaynaklara göre Tunus'ta 1876 itibarıyla 16.600 civarında Cezayirli muhacir vardır.²²⁷ Ancak 1881'te Tunus'ta Fransız himayesinin yürürlüğe konmasından sonra Cezayirlilerin büyük kısmı, Bilâdü's-Şam, Mısır, Hicaz ve İstanbul'a yönelmiştir.²²⁸

II. 3. Üçüncü Aşama: XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Hicret (1882-1900)

1881'den 1908'e kadar süren güneydeki Bouamama ayaklanması hariç, halk isyanları, 1871'de el-Mukrani'nin yenilmesinden sonra tüm Cezayir sathında durmuştur. Kalkışmalar gerekçesi ile yerel halka baskıcı istisnai kanunlar tatbik edilmesine ilaveten oldukça zorlu geçim şartları oluşmuştur. Bu durumlar, Bilâdü's-Şam'a yoğun bir hicretin olmasına sebep olmuştur. Bu devirdeki en önemli hareketler 1888, 1889 ve 1899'da kaydedilmiştir. Söz konusu yıllarda muhacir akışıkritik boyutlar kazanmıştır.

Etkili hicretlerden bahsetmeden önce, 1888 yılından evvel meydana gelen ancak haklarında net bilgiler bulunmayan bazı intikallere dikkat çekmek uygun olacaktır. Tarihçi Ammar Hilal'in verdiği bilgilere göre Fransız arşivlerinde, Cezayir'i bırakarak Bilâdü's-Şam'a giden çeşitli ailelerden bahsetmektedir. 1882 ve 1884 yıllarında Beyrut limanından Suriye'ye geçen ve oradaki hemşehrileriyle

²²⁴ Tarşun v. dğr, **age.**, s. 220.

²²⁵ Ageron, *el-Müslimun el-Cezâiriyyune ve Faransa 1871-1919*, c. 2, s. 751.

²²⁶ Bardin, **age.**, s. 7.

²²⁷ Kateb, **agm.**, s. 408; Tarşun v. dğr, **age.**, ss. 223-224.

²²⁸ Tarşun v. dğr, **age.**, s. 223.

buluşan Cezayirliler olduğunu belirten Beyrut'taki Fransız Konsolosunun raporu bu bağlamda arşivde yer alan belgelerden biridir.²²⁹

- 1888 Hicreti: Bu sene Şam Yılı olarak da adlandırılmıştır. Bu senede yaşanan hareketlilik bölgeye (Bilâdü's-Şam) dönük mühim Cezayir hicretlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu hicret sadece Cezayir içindeki muhacirlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda daha önce Tunus gibi başka mıntikalara sığınan Cezayirlileri de içermiştir. Cezayir'den hareket edenler için temel neden, sömürge politikasının Cezayir'deki Avrupalı yerleşimcilerin sayısını artırmak gibi olumsuz etkileri yanında Ahali ve Orman kanunları benzeri yasaların sert hükümleri ve özellikle doğu bölgelerini etkileyen kuraklık dalgası olmuştur.²³⁰ Tunus'tan yola çıkanlar için ise muhacirlerin orada yaşadığı koşulların değişmesi belirleyici unsur olmuştur. Osmanlı idarecisi olan beyler döneminde Tunus'ta vergilerden ve askerilikten muaf tutulan Cezayirli muhacirler, 1881'de Tunus'a Fransız koruması uygulandıktan sonra tüm bunlardan yoksun bırakılmış, önceki imtiyazları almak için Fransız vatandaşlığını kabul etmeleri şartı öne sürülmüştür.²³¹ Tunus'un ele geçirilmesiyle birlikte kanun dışı yollardan Cezayir'den ayrılanları tespit etmek ve ayrılmak daha kolay hale gelmiştir.²³²

Ammar Hilal'e göre bu yıl toplamda 116 kişiden oluşan 20 ailenin yasal olarak hicret ettiği ve başkentten 347'den fazla kişinin, Kostantine'den 231 kişinin yasal olarak ayrıldığı belirtilmiştir.²³³ Bu çalışmada Kostantine ve Kabileler Bölgesinden 1888 Ekimi'nde 78 aile ve 347 şahsın Bilâdü's-Şam'a gittiği sonucuna ulaşılmıştır.²³⁴ *La Dépeche Algérien Gazetesi*'nde ise Cezayir'den yola çıkan 250 ailenin Akka limanına ulaştığı ifade edilmiştir.²³⁵ 1856 ve 1858 yasaları yol ruhsatı ve pasaport verilmesini yasaklasa da bu yıl istisnai olarak hicretin kanuni bir şekilde gerçekleşmesine imkan tanınmıştır.

Yasal hicretler, yasal olmayan hicretleri de yüreklendirmiş, birçok insanı kanun dışı yollarla bile olsa ülkeden ayrılmak için teşvik etmiştir.²³⁶ Dimeşk'teki Fransız Konsolosluğunun açıklamalarına göre 1888 yılında Dimeşk civarında

²²⁹ Hilal, **age.**, s. 43.

²³⁰ Bardin, **age.**, s. 129.

²³¹ Tarşun v. dğr, **age.**, s. 172.

²³² Kateb, **agm.**, s. 417.

²³³ Hilal, **age.**, ss. 44-45.

²³⁴ Ageron, *el-Müslimun el-Cezâiriyyune ve Faransa 1871-1919*, c. 2, s. 752.

²³⁵ Kateb, **agm.**, s. 419.

²³⁶ Bardin, **age.**, s. 129.

Cezayir’den çıkışla ilgili hukuki mevzuatı çığnediği ve kaçak yollara başvurduğu düşünölen 378 Cezayir muhacir vardır.²³⁷

Fransız makamları göç hareketinin gerçek nedenlerini genelde görmezden gelmiş ve onu halkın arzusıyla, bazı din ve kabile büyüklerinin davetleri ile ilişkilendirmiştir.²³⁸ 1888 ve 1896 olayları arasında, değışen önemde ve farklı güzergâhlarda çeşitli hicretler meydana gelmiştir. Bazı kaynaklarda, 1890 yılında, Ümmü’l-Bevaki bölgesindeki Arş Sellave yöresinden bir kaç ailenin Hayfa’daki Hoşa köyüne taşındığı belirtilmektedir.²³⁹ 1892 yılında, bazı aileler bütün fertleri ile Kabileler Bölgesinden Suriye’deki akrabalarına katılmak üzere hicret etmiş ve bu hicret kanuni bir şekilde gerçekleşmiştir. Ancak muhacirlerin miktarına dair net bir veri tespit edilmemiştir.²⁴⁰ 1895 yılından itibaren Beskere kenti yakınındaki Sidi Ukbe’den başlayıp gittikçe artan bir şekilde Cezayirlilerin dikkati, Hicaz’a yönelmiştir. Fransız makamlarından alınan bir ruhsatla Mekke ve Medine’ye doğru yolculuğa çıkan muhacirler yaklaşık 100 kişi olup oraya yerleşmişlerdir.²⁴¹

- 1896 Hicreti: Tizi Vuzzu, Delles, Azfun, es-Suger ve Bicaye’den başlamış ve sonunda Dimeşk’e giden yaklaşık 100 aileyi (403 kişiyi) içermiştir.²⁴² ve Fransız Konsolosu Kilva bu sayının sadece Dimeşk kentine doğru hareket edenleri kapsadığını, onlara eşlik eden ancak Suriye ve Lübnan’a dağılan veya yolda durup Dimeşk’e ulaşmayan muhacirlerin de bulunduğunu belirtmiştir. Bu konsolos Suriye’nin Havran bölgesinde ikamet eden 100 kişilik bir Cezayirli grubu ziyaret edip gözlemlemiştir.²⁴³ Bazı Fransız raporlarında sene başında 237 kişinin yurdu terk ettiğı kayıtlıdır.²⁴⁴ Cezayir Genel Valisi Cambon, Octave Depont ve Xavier Coppolani liderliğinde bir komisyon kurdurmuş, hicretin olgularını saptamalarını istemiştir. Bu komisyonun sonuçlarına göre bütün sorumluluk tarikat faaliyetlerine yüklenmiştir.²⁴⁵

- 1898 Hicreti: Tizi Vuzzu ve kırsalından Dimeşk’e giden çeşitli Cezayirli muhacir grupları ortaya çıkmış ve aynı yılın sonunda 600’den fazla muhacir Dimeşk’e

²³⁷ Kateb, **agm.**, s. 419.

²³⁸ Bardin, **age.**, s. 129.

²³⁹ el-Hâlidî, *el-İş’âu’l-Mağribi fil Maşrik...*, s. 62.

²⁴⁰ Bardin, **age.**, s. 130.

²⁴¹ Bardin, **age.**, s. 130.

²⁴² Bardin, **age.**, s. 131.

²⁴³ Hilal, **age.**, ss. 53-54.

²⁴⁴ Ageron, “Les Migrations des Musulmans Algériens...”, s. 1052.

²⁴⁵ Hilal, **age.**, s. 66.

ilerlemiştir.²⁴⁶ Fransız kaynakları muhacirleri sadece kabile bölgeleri ile sınırlamıştır. Gerçek şu ki, bu yılki hicret atılımları, ülkenin çeşitli bölgelerini kapsayacak hatta Tunus'ta yaşayan Cezayirlileri dahil edecek şekilde anavatan sınırlarının ötesine geçmiştir. Söz konusu döneme ilişkin bazı Fransız raporlarında Beyrut'a Tunus'tan 800 ailenin ulaştığı belirtilmiştir.²⁴⁷

Bu hicret çeşitli faktörlere dayanmaktadır; Cezayirliler arasındaki güçlü dini duygular, Osmanlı illerindeki kardeşler ve ailelerden gelen ve Osmanlı idaresince güzelce karşılandıklarını, durumlarının iyi olduğunu bildiren mektuplar, Rahmani Tarikatı ve Osmanlı propagandası,²⁴⁸ Cezayir'in ekonomik ve sosyal durumlarının bozulmasına yol açan sömürge politikasının etkileri.²⁴⁹

Fransız yetkililer, hicreti engellemek ve katı tedbirler alarak durdurmak için çalışsa da çabaları çok sonuç vermemiştir. Cezayir Genel Valisi hicret hareketinin son derece önemli olduğunu, Mediye, Şelef bölgelerinden Suriye'ye doğru yolculukların sürdüğünü aktarmıştır.²⁵⁰

- 1899 Hicreti: Bu hicret hareket noktası bakımından Tunus ve Doğu Cezayir ile sınırlı olan iki öncülüne (yani 1888 hicreti ve 1898 hicreti) benzemektedir, ancak 1899 hicreti kökleri açısından herhangi bir bölgeyle sınırlı olmamasıyla Cezayir'deki tüm halk sınıflarını, köylü ve işçi sınıfı etkilemesiyle onlardan ayrılmaktadır. Tunus ve Cezayir'den 1.200 kişinin bu yıl içerisinde Suriye'ye taşındığı kaynaklarda geçmektedir.²⁵¹

Bu yıl boyunca Cezayirlilerin ülkenin birçok bölgesinde pasaport talepleri artmış, ancak bahsedilen istekleri reddedilmiş, kendilerine ve onları teşvik edenlere ağır cezalar uygulanmıştır. Karışıklıklar, farklı bölgeye yayılmış, askeri yönetim altındaki bölgelerde dahi gözlemlenmiştir, halk bu sıkıntılı bölgelerde yetkililerin izniyle ya da onların izni olmadan hicret edeceklerini açıklamıştır.

²⁴⁶ Bardin, **age.**, s. 131.

²⁴⁷ Ageron, "Les Migrations des Musulmans Algériens...", s. 1052.

²⁴⁸ Depont, Coppolani, **age.**, s. 260.

²⁴⁹ Hilal, **age.**, s. 55.

²⁵⁰ Ageron, "Les Migrations des Musulmans Algériens...", s. 1053.

²⁵¹ el-Arabi Bel'azzuz, "Hicrat Mintakat Sukkâni's-Şelef ile's-Şâm Senetey 1898-1899 Min Hilâl Takrîr Luciânî", *Akademîyyetu'd-Dirâsât el-İctimâiyye ve'l-İnsâniyye*, Câmiat Hasîbe b. Bu'li, Şelef, (Cezâyir), c. 12, Sayı: 1, 2019, s. 5.

Fransız yetkililerine göre hicretin ana sebebi onlara Suriye’de imtiyazlar verileceğini bildiren *el-Malumat Gazetesi*’dir.²⁵² Muhaciler ise ülkeden ayrılma nedenlerini mektuplarda şöyle izah etmektedir: “İndigènes (Ahâli) Yasası Cezayirlileri aşağılamış, çeşitli para cezalarına ve yasadışı tutuklamalara neden olmuştur. Önceden ülke dışına çıkan kardeş ve akrabalar mektuplarla halkı hicrete çağırmışlardır. 1895-1899 arasındaki Şelef bölgesindeki kuraklık da anavatandaki hayatı zorlaştırmıştır.” Anılan faktörler pek çok aile ve şahsın yurttan ayrılmasına yol açmıştır.²⁵³

Fransız Hükûmeti, Luciani’dan hicreti incelemek, gerekli öneri ve çözümleri oluşturmak üzere bir rapor yazmasını istemiştir.²⁵⁴ Bu hicretteki kendileri açısından tehlikeli bulunan gelişmeler nedeniyle, Fransız makamları pasaport vermekten kaçınmışlar, özellikle Suriye’ye hicret etmek isteyenler için nihai bir şekilde pasaport işlemlerini iptal etmişlerdir.²⁵⁵ Dolayısıyla çok sayıda kişi gizli ve kaçak yollardan hicrete başvurmuş, kanuni olmayan muhacirlerin sayısının çokluğundan dolayı bu yıl hicret Cezayir’de oldukça aşına olunan ve sıradanlaşan bir kavram haline gelmiştir. 1899 hareketi önceki hicretlerden bu yönüyle farklılaşmıştır. Sıkı kontrollerin 1899 sonlarında 800’den fazla insanın Osmanlı topraklarına hicretini engellemediğini belirten *el-Mübeşşir Gazetesi* tarafından da ilgili tespit onaylanmıştır.²⁵⁶

II. 4. Dördüncü Aşama: XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Hicret (1900-1914)

XX. yüzyılın başlarında Cezayirlilerin Osmanlı topraklarına dönük hicretlerinde, işgal makamları tarafından yöneltilen baskıcı tedbirler ve Fransız kuvvetlerince Fas ve Tunus sınırlarının güçlü bir şekilde tutulmasının Cezayir’den ayrılmayı engellemesi gibi sebeplerle somut bir hareketsizlik, düşüş yaşanmıştır. Cezayir’den çıkma yasağı işçi ve köylülere ek olarak bazı özel durumlar dışında hacıları da içermiştir.²⁵⁷ İttihat ve Terakki Fırkası’nın iktidarından sonra Osmanlı

²⁵² Ageron, “Les Migrations des Musulmans Algériens...”, s. 1053.

²⁵³ Hilal, *age.*, ss. 86-87.

²⁵⁴ Bu rapora araştırmanın 76-77 sayfasında değinilmiştir.

²⁵⁵ Kateb, *agm.*, s. 416.

²⁵⁶ Ageron, “Les Migrations des Musulmans Algériens...”, s. 1054.

²⁵⁷ Bu dönemin başında cezalar en yüksek seviyeye ulaşmış, hac 1898’den 1901’e kadar yasaklanmıştır. Ayrıca 1899’dan 1905’e kadar hac yasakları sürdürülmüştür. (Hilal, *age.*, s. 90). Paris’teki Osmanlı Büyükelçiliği ve Osmanlı Hariciyesi arasında icra edilen yazışmalarda da görüleceği üzere Fransızlar yasağı sağlık meseleleri ile gerekçelendirmişlerdir. (Bkz. BOA, Y.A. HUS, 484-64, (Lef. 1-2), (10 Zilhicce 1322 / 15 Şubat 1905)).

Devleti'ndeki siyasi koşulların değişmesi, ülke içinde muhacirlerin hoşlanmayacağı bazı sosyal ve ekonomik hallerin oluşması da hicret hareketi için engel teşkil etmiştir.

Hicret hareketinde somut bir düşüklüğe tanıklık eden XX. yüzyılın ilk on yılının aksine, ikinci on yıl Fransız otoritelerini bocalatan yeni bir adım olarak bilinmiştir. Gazete ve diğer kaynakların belirttiğine göre 1910-1920 arası hicret, Fransız Hükûmeti'nin de büyük ilgisini çekmiş, yazılı basında geniş yer almıştır. Ancak bu hicret hareketi uzun sürmemiş, Fransa'nın önleyici tedbirlerine ek olarak, 1911 ve 1912'deki Osmanlı İtalyan savaşları, 1914'ten 1918'e kadar süren Birinci Dünya Savaşı gibi birkaç dış faktör sebebiyle de kademeli olarak durmuştur. Bu aşamadaki temel hicret hareketleri şunlardır:

- 1904 ve 1909 Arasında Hicret :Tarihi süreci anlatmak açısından sırasıyla 1904 ve 1907'de meydana gelen ve esasen dini hassasiyetten kaynaklanan basit nitelikli hicretlere değinmek uygun olacaktır. 1904'te çıkan Devleti Kiliseden Ayırma yürürlüğe girmesinden sonra, halk, bu hukuki düzenlemeyi takip edecek adımlardan korkmuştur. Özellikle Fransız yerleşimcilerin arzuladığı gibi camilerin kapatılacak olması ihtimali, ahaliyi endişelendirmiş, Tilimsan kenti başta olmak üzere ülkeden ayrılmak için yurt çapında toplu istekler oluşmuştur.²⁵⁸1907 yılında ise 29 Eylül 1907 tarihli kararla Fransız makamları kontrolü altındaki tüm camileri kapatmak ve çalışanlarından tahliye etmeyi planlamıştır. Bu durum karşısında Belide başta olmak üzere Cezayir'in farklı bölgelerinde protestolar başlamıştır. İnsanlar belirli bir rotaya odaklanmadan hicrete hazırlanmış, Suriye, Libya ve Mısır'a doğru yola koyulmuştur.²⁵⁹

1908 ve 1909 yılları arasındaki hicretin temel faktörü, zorunlu askere alma meselesidir. Zorunlu askerliğin ilk belirtileri 1908 yılında ortaya çıkmış ve ertesi yıl nüfus sayımı sürecinin başlamasından sonra bu konu görünürlük kazanmıştır. Cezayirliler bu durum karşısında hicret çözümüne başvurmuştur. Fransız idaresinden seyahat ruhsatları ve pasaport isteyenler olduğu gibi Fransız yönetiminin kendilerine pasaport vermeyeceğinden emin oldukları için gizli ve kaçak hicreti yeğleyenler bulunmuştur.²⁶⁰

²⁵⁸ Rager, **age.**, s. 46.

²⁵⁹ Hilal, **age.**, ss. 93-94.

²⁶⁰ Ageron, "Les Migrations des Musulmans Algériens...", s. 1059.

- 1910 ve 1912 Arasında Hicret: 1910 yılı ve sonrasındaki hicretler, Doğu Cezayir topraklarının farklı alanlarını içermiştir. Ayn Tağrût, Meccâne, Zemmûre, el-Meâdid bölgelerinden el-Maşrîku'l-'Arabi'ye doğru hicretler yaşanmıştır, Ayn Tağrût'tan 32 aile olmak üzere kaynaklar hicretin 80 aileyi geçmediğini belirtmiştir.²⁶¹

Bu senede gerçekleştirilen hicret, Doğu'dan başka mıntikalardan hareketler içermiştir. Örneğin ülkenin ortasında yer alan Suru'l-Guzlan sakinlerinin yurtlarından taşınmalarını, 1910'dan 1912'ye kadar süren Vad Suf ahalisinin intikallerini, 1910 ve 1911 yıllarında güneydeki Beskere kenti halkının hicretini anılan zaman dilimi çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

1910'da ülkenin doğu kesiminde el-Maşrîku'l-'Arabi'ye yönelik yaşanan hicret, Osmanlı propagandasının yanı sıra kültürel faktörle de ilişkilidir. Jean-Jaques Rager ilgili durumu rekabetçi tacirlerin cazip teklifleri ile ilişkilendirmiştir, ona göre mallarını ve arazilerini cazip tekliflerle satan eski sahipler hicrete yönelmişlerdir. Rager ayrıca ortak dini duyguların varlığının hicretin başka bir nedeni olduğunu vurgulamıştır.²⁶²

La Dépeche Algérien Gazetesi'nde hicretin bölge sakinlerinin kötüleşen ekonomik durumundan kaynaklandığı savunulmaktadır.²⁶³ *El-Ahbar Gazetesi* ise, hicretin genç ve yaşlı çiftçilere uygulanan ağır vergilerin yanı sıra, Orman Yasası, uygulanan istisnai hükümler ve şiddetli açlık sebebiyle meydana geldiğini belirtmektedir.²⁶⁴

1911'deki, hicret, ülkenin doğu ve batısındaki tüm bölgeleri kapsayan çok büyük bir etkinliğe tanık olmuştur, ancak Fransız yetkililer onu Cezayir'in batı bölgesi ve özellikle Tilimsan ve çevresi ile sınırlandırmaya çabalamıştır.

Tilimsan Hicreti: Bu hicret 1910'un sonlarından itibaren belirginlik kazanmaya başlamıştır. Cezayirli gençlere dair işgal makamları tarafından 1909'da askerlik hizmeti ile vazifelendirme amaçlı bir nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. 8 Şubat 1911'de resmi kararın açıklanmasından sonra sakinler karara isyan etmiş,

²⁶¹ *Le Temps*, No: 17924, 27 Juillet 1910.

²⁶² Rager, *age.*, s. 46.

²⁶³ Hilal, *age.*, s. 212.

²⁶⁴ Hilal, *age.*, ss. 213-214.

Bilâdü's-Şam'a hicret etmeyi amaçlamışlardır. Tarşun ve diğerlerine göre 1911'de sadece Ekim ve Kasım ayları arasında, 1.000 ila 1.200 kişi, Tilimsan ve çevresini bırakarak Fas sınırları üzerinden İskenderiye ve Bilâdü's-Şam'a gitmiştir.²⁶⁵

Bazı Fransızca ve Arapça gazeteler, hicret nedenlerinin sadece askere alım ile sınırlı olmadığını, nüfusun yaşadığı kötü koşulların da bu konuda rol oynadığını bildirmiş, Fransız makamlarının davranışlarının halk üzerinde olumsuz bir yansıması bulunduğunu ifade etmiştir.²⁶⁶ Cezayir Genel Valisi tarafından hicretin gerçeklerini araştırmak için özel olarak atanan Barbedatte ise, raporunda durumu zorunlu askerlik şeklindeki doğrudan bir nedene ve özellikle Ahali Kanunu ve ceza mahkemeleri ile ortaya çıkan ayrımcı sömürgeci uygulamalarla bağlantılı ikincil bir nedene dayalı bir biçimde açıklamıştır.²⁶⁷

Tilimsan sakinlerinin sömürge politikasından şikayetleri uzun yıllar öncesine uzanmaktadır. Nitekim bu husus el-Hac Muhammed b. Mansur tarafından 20 Haziran 1891'de Osmanlı sultanına bir temsilci ile gönderilen arizadan da anlaşılmaktadır. Cezayir'in Fransız Hükûmeti tarafından ele geçirilmesinden sonra Müslüman ailelerin İslami usullere göre evlilik ve boşanma şekillerini bir daha görmediklerini söyleyen el-Hac, okullarda dini eğitimin yasak olduğunu, öğretim maddelerinin ve müfredatın Fransızca'ya çevrildiğini söylemektedir. İslami isim ve lakapların Fransızca'ya dönüştürüldüğünü, hala kanunen askerlik hizmetinden muaf olmalarına rağmen, 300.000 kişinin toplanıp tescil edildiğini, İslam inancına aykırı işlemler yapıp vergiler konulduğunu belirtmektedir.²⁶⁸

Fransız makamları hicretin temel sebebinin Osmanlı propagandası olduğunda ısrarlarını sürdürmüşlerdir.²⁶⁹ Bazı Fransız belgelerinde, XX. yüzyılın başında Tilimsan'ı ziyaret eden bazı siyasi ve dini figürlerin Cezayir'in batısındaki insanların Osmanlı Devleti'ne hicreti üzerinde bir etkisi olduğu savunulmaktadır. Bahsedilen figürler arasında Ferid Bey, Muhammed b. Selman el-Kadiri, Muhammed Abduh gibi isimler zikredilmektedir. Ayrıca, Abdülkadir Geylani'nin bir torununun 1903 yılında

²⁶⁵ Tarşun v. dğr, **age.**, ss. 241-242.

²⁶⁶ Bardin, **age.**, s. 167.

²⁶⁷ Beşir Yelles Şâviş, "Tahrir Barbudit havle Hicreti Tilimsan li Seneti 1911", *Mecellet Efkar ve Afak*, (Cezâyir), Sayı: 3, 2012, ss. 85-86.

²⁶⁸ BOA, Y. PRK. AZ. J, 19-47, (Lef. 2), (13 Zilkade 1308 / 20 Haziran 1891), BKZ. Ek. I.

²⁶⁹ Bardin, **age.**, s. 169.

Tilimsan'ı Osmanlı pasaportuyla ziyaret edip ve orada iki yıl yaşadığı aktarılmaktadır.²⁷⁰

Bu hicretler, özellikle Tilimsan hicreti Fransız yetkililerin güçlü tepkilerine yol açmıştır. Hareketi durdurmak ve muhacirlerin seyahat etmesini önlemek için Fransızlar, hicret etmek isteyenlerin pasaport ve seyahat ruhsatlarının verilmesini önlemekle başlayıp hapse atılmasına kadar varan çeşitli önlemleri kararlılıkla uygulamıştır.²⁷¹

1910 ve 1911 yıllarında meydana gelenlere ek olarak 1912 yılında yaşanan çeşitli hicretler de vardır ancak önceki hicretlerle aynı yoğunluğa sahip değildir.

1912'deki en önemli hareket Ayn Bessam Ahalisi'nin 1912'de hicretidir. Ayn Bessam merkezi bölgeye, yani Cezayir kentine yakındır. Osmanlı belgelerindeki kayıtlar ışığında Ayn Bessam halkının 1912'de Sidi bin Tavun Oğulları Aşireti ve diğer bedevi Araplar önderliğinde gönderilen ve imzalanan mektuplar yoluyla Osmanlı topraklarına hicret etmek ve yerleşmek talebinde bulundukları anlaşılmaktadır. Bu isteklerinin sebebinin Fransızlar tarafından onlara karşı uygulanan ihanet ve istismar olarak nitelendirilebilecek davranışlar olduğu yazışmalarda ahali tarafından açıkça belirtilmektedir.²⁷²

Sidi Sad b. Tavun evlatlarından Ahmed b. Mahfuz'un ve kardeşinin sunduğu bu dilekçede büyük mal ve mülk sahibi olduklarını, onları satarak aileleri ile birlikte hicret etmek istediklerini ama hicret yolu bulamadıklarını ifade etmişlerdir. Cihat için silah bulunmadığını, Tunus beyi ve Fas sultanının yazışmalarına cevap vermediğini, onların Fransız yanlısı olduğunu belirtmişlerdir. Kendilerine katılmak arzusunda pek çok Cezayirli olduğunu, Biskera, es-Sur, Ebi-s'ade, Tecnent gibi bölge ahalisinin desteklerini aldıklarını bildirmişlerdir.²⁷³

²⁷⁰ İbrahim Mehdid, "Bâzi Anâsir-i Tefkir li Mukârebeti'l-Hicrâti'l-Cezâiriyyeti'l-Muâsıra Maşrûkiyan ve Meğribiyen (el-Bu'du't-Târihi ve'l- Vâki'u'l-ictimâi)", *A'mâlu'l-Multeka'l-Vatani havle'l-Hicreti'l-Cezâiriyye İbbâne Merhaleti'l-İhtilâl 1830-1962*, 30-31 Oktober 2006, Cezâyir: Menşûrât vezâratü'l-Mücâhidîn, 2007, s. 69.

²⁷¹ Ageron, "Les Migrations des Musulmans Algériens...", s. 1059.

²⁷² BOA, BEO, 4057-304243, (Lef. 4), (15 Recep 1330 / 30 Haziran 1912), Bkz. Ek. III. 1. - Ek. III. 2.

²⁷³ BOA, BEO, 4057-304243, (Lef. 4), (15 Recep 1330 / 30 Haziran 1912).

Fransız makamları yaklaşık 700 ailenin yani 3.000 ila 4.000 şahsın 1910-1912 yılları arasında Cezayir’den hicret ettiğini belirtmiştir. Öte yandan 1912-1913 yılları arasında hicret hareketi zayıflamıştır.²⁷⁴

Hicret, I. Dünya Savaşı sırasında, bazılarının gizli hicreti benimsemesi olmasa tamamen bitecek durumdadır ve durgunluğa neden olan çeşitli faktörlerden etkilenmiştir. İskenderiye’deki limanlarından Beyrut’a ve ardından Suriye’ye geçen birçok Cezayirliyi gözlemleyen Fransız konsoloslar da bahsedilen düşüşe tanıklık etmişlerdir.²⁷⁵

Hicreti zayıflatan en önemli faktörler:

- Fransız yetkililer tarafından hicrete karşı alınan sert önlemler,
- Hicret hareketini de büyük ölçüde etkileyen Birinci Dünya Savaşı faktörü.

Fransız yetkililer bu hassas dönemde halkın hicret etmesine izin vermemiştir, Belgelerde belirtilenlere göre, Doğu Cezayir halkı Fransız yönetiminden ülkeyi terk etmek için sık sık toplu talepte bulunmuş, ancak işgal makamları bu talepleri reddedip kontrolleri sıkılaştırmıştır. Beskere ve Kostantine’den bazı aileler Medine’ye yerleşmek istemişlerdir.²⁷⁶

Fransız yetkililer Cezayir’in et-Tell el-Cezairi olarak adlandırılan tepelik bölgesini kesin bir denetim altında tutmayı başarsa da grupların oradan Suriye’ye doğru hareket ettiği güneyi kontrol edememiştir. Eylül 1914’te İskenderiye Limanı’ndan muhacir gemilerinin geçtiğini belirten İskenderiye’deki Fransız Konsolosunun mesajlarına göre, Suriye’ye veya Hicaz’a giden önemli sayıda Cezayirli muhacir vardır.²⁷⁷

Bu dönemdeki hicret hareketi, onu çevreleyen iç ve dış koşullar nedeniyle yok denecek kadar azdır. Bununla birlikte, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Cezayir muhacirlerinin Osmanlı Devleti topraklarına yeniden gelişine tanıklık edilmiştir.²⁷⁸ Bahsedilen durum Cezayirlilerin Osmanlı toprakları yerine Fransız

²⁷⁴ Bardin, **age.**, s. 164.

²⁷⁵ Bardin, **age.**, s. 164.

²⁷⁶ Bardin, **age.**, s. 164.

²⁷⁷ Hilal, **age.**, s. 145.

²⁷⁸ Abdürrahman b. İbrâhîm bin el-Aggun, *el-Kifâh el-Kaymi ve’s-Siyâsî min Hilâli Muzekkerâti Muâsira, el-Fetratu’l-Ulâ*, 1920-1936, Cezâyir: el-Müessesetü’l-Vataniyyeli’l-Kitâb, 1984, s. 84.

topraklarına yönelmesine kadar sürmüştür. Aslında, Fransa'ya hicret fikrinin planlanması daha öncedir. Ancak, hicretle ilgili kısıtlamaları kaldıran yasa Temmuz 1914'te çıkmış ve böylelikle Fransa'ya düzensiz hicret yapılmasına izin verilmiştir.²⁷⁹

Hicretin yönünü değiştirmesini sağlayan bazı etkenler vardır. Fransa'ya hicret, önce askerleri, sonra işçileri hedef alan ve ardından ailelerin hicretine dönüşen bir olgu olmuştur. Uzmanlar, Cezayirlileri Fransa'da çalışmak için ülkeden ayrılmaya zorlayan aşırı yoksullukla ve Fransa'nın işgücüne duyduğu ihtiyaçla bağlantılı olduğu için bahsedilen durumu ekonomik hicret olarak tanımlamayı tercih etmiştir.²⁸⁰

²⁷⁹ Abdülhamid Zuzu, *ed-Devrü's-Siyâsi li'l-Hicrati ilâ Faransa beyne'l-Harbeyn (1914-1939) Necmu Şemâli İfrikiyya ve Hizbi 'ş-Şa'b*, Cezâyir: Dîvânu'l-Matbuâtî'l-Câmiyye, 2007, s. 14.

²⁸⁰ Kateb, *agm.*, s. 423; bin el-Aggun, *age.*, s. 48.

İKİNCİ BÖLÜM: CEZAYİR HİCRETLERİNİN ÖZELLİKLERİ VE HİCRETE YÖNELİK OSMANLI VE FRANSIZ TUTUMLARI

I. ÇEŞİTLİ AÇILARDAN HİCRETİN ÖZELLİKLERİ

Başından sonuna kadar gerçekleşen tüm hicretler birbirleriyle bazı noktalarda birleşmekte ve bazı noktalarda ayrılmaktadır. Genel olarak hicrette yaşanan tüm gelişmeleri bilmek için her aşamadan ve diğerlerinden ayıran özelliklerden bahsetmek gerekmektedir. Yapısı, nedenleri ve türü, sayıları, hareket ve varış noktaları, gerçekleştirilme biçimi gibi çeşitli yönleri değerlendirmeye ihtiyaç vardır.

Hicret, ilk aşamada içeriği ve özellikleri bakımından diğer dönemlerden farklıdır, ilk aşamada bireysel, rastgele ve mecburi olan hicret daha sonra toplu, organize ve çoğunlukla gönüllü olmuştur. hicrete dair diğer yönleri ise yaşanan birçok gelişme çerçevesinde ihtilaf ve ittifak noktaları temelinde ayrı ayrı incelemek gereklidir.

I. 1. Sebepleri

İlk aşamada hicretin birincil nedeni, işgal süreci olup onun ardından yaşanan toplu ölüm ve hapisler, askeri ve siyasi liderlerin ve etkili kişilerin takip edilerek ülke dışına sürülmesi ya da tutuklanması, Cezayirlilerin hak ve mülklerini ellerinden alan ve milli kimliğini değiştiren sert kanun ve uygulamalar hicrette önemli bir rol oynamıştır. Bu sebepler esasen diğer bütün aşamalarda geçerlidir. Ancak her aşamanın diğerlerinden ayırt edilmesini sağlayan özel durumlar gelişmiştir.

İkinci aşamanın temel sebepleri ise şunlardır:

Hem örgütlenmiş hem de örgütlenmemiş halk direnişinin başarısızlığı: Bu durum, direniş liderlerinin hicret etmesine yol açarken, takipçileri de sürekli olarak onları izlemiştir.²⁸¹

Bilâdü's-Şam'a yerleşen lider, öncü ve büyüklerin etkisi: Emir, İbn Salim ve es-Saklavi gibi isimlerin Cezayir'de bulunan tabiileri üzerinde tesiri olup onları Bilâdü's-Şam'a hicret etmeye ve kendilerine katılmaya çağırmışlardır.

²⁸¹ el-Hâlidî, *el-İş'âu'l-Mağribi fil Maşruk...*, s. 56.

Emir Abdülkadir'in Bilâdü's-Şam'a gelişi, özellikle muhacirleri teşvik etme ve getirme üzerinde özel bir etki yapmıştır. Sayı, bu husustan dolayı onlarca kat artmıştır.²⁸²

1856 ve 1860 yılları arasında hicrete dönük propagandanın etkinliği: Muhacirler ile Cezayir'deki halklar arasındaki mektuplar aracılığıyla sağlanan iletişim ve haberleşme ile güçlü bir propaganda yürütülmüştür. Tunus sınırında faaliyet gösteren Tunus veya Suriye'den gönderilen şahsiyetlerin etkinliği yanında mektupların da güçlü bir tesiri olmuştur.²⁸³

Kuraklık ve çekirge saldırıları nedeniyle tarımsal ürün eksikliğinden doğan ekonomik kriz: Bahsedilen durum 1867 ve 1868 yıllarında kıtlıklara yol açmıştır.²⁸⁴

Üçüncü aşamada, muhacirler açısından hicret nedenleri, çoğunlukla sömürge politikasından dolayı sosyal ve ekonomik bağlamda istikrarın bozulması ve sorunlar yaşanmasıdır.

Cezayir hicreti bağlamında tüm aşamalar için ortak faktör, sömürge politikalarıdır. Fransız yönetimi ve yetkilileri açısından bakıldığında, hicret, motive edici sebeplere, yani Osmanlı propagandasına, Sufi tarikatlere, İttihad-ı İslam fikrine ve ilmi çevrelere dayanmaktadır. 1896'ya dair raporlarında Depont ve Coppolani de hicretin sorumluluğunu tarikatlere yüklemektedir.²⁸⁵

Cezayir'deki Fransız idaresinde hicretin başlıca nedenlerinden birinin topraklarının kamulaştırılmasından sonra halkın sosyal ve ekonomik durumunun kötüleşmesinin olduğunu belirten kimi yetkililer de bulunmuştur. Luciani, 1899 hicreti konusundaki raporunda Fransız yerleşimcilerin mahalli sakinlerin toprak ve paralarını ele geçirmesinin onların ülkeden ayrılmasında etkili olduğunu vurgulamıştır.²⁸⁶

Bu aşamada Cezayirlilerdeki yüksek dini his, Osmanlı illerindeki kardeş ve ailelerinden gelen mektupların onların üzerindeki etkisi, karakteristik bir yapıdadır.

²⁸² Haddad, **agm.**, s. 5.

²⁸³ G. Bourjade, "Notes Chronologiques pour Servir a l'Histoire de l'Occupation Française dans la Régions d'Aumale 1845-1887", *Revue Africaine*, Adolphe Jourdan, Libraire- Editeur Emprimeur-Libraire de L'Academie, (Alger), No: 192, 1889, s. 291.

²⁸⁴ Sâlih el-Anteri, *Mecâât Kustantine*, thk. Rabih Bunâr, eş-Şeriketu'l-Vataniyye li'n-Neşri ve't-Tevzi, 1974, s. 54.

²⁸⁵ Depont, Coppolani, **age.**, s. 260.

²⁸⁶ Hilal, **age.**, ss.242-243

Gelen mektuplar, Osmanlıların Suriye'deki muhacirlere verdiği imtiyazları övmüştür, bu durumun özellikle 1889'daki hicret hareketini ateşlemede önemli bir rolü olmuştur.²⁸⁷

Dördüncü aşamada, hicret sebepleri çoğalmış ve hicretin önceki dönemlerden ayrılmasında, dini sebepler, eğitim ve zorunlu askere alma konusu öne çıkmıştır. XX. yüzyılın ilk on yılında meydana gelen hareketlerde 1904'ten itibaren hicret, dini bir yükümlülük olarak görülmüştür. Halk, devleti kiliseden ayırma yasasını protesto ederken 1907'de Camileri Kapatmak Yasası çıkarılmış, 1908'den beri zorunlu askerliğin ilk belirtileri doğmuş, 1909'da gençler arasında sayım süreci yürütülmüştür. 1911 yılına kıyasla, bu iki yılda askerlik uygulaması, hicretlerde hafif bir rol oynamıştır. 1908 ve 1909 senelerinde Doğu Cezayir'deki Duvvar Zemmûre'de olduğu gibi sosyo-politik ve ekonomik nedenlerle hicrete zorlananlar daolmuştur.²⁸⁸

XX. yüzyılın başında ve bilhassa 1910-1912 arasında gerçekleşen hicretlerde bahsedilen sebepler bir bölgeden diğerine değişmiştir.

Doğu yakasında eğitim problemi ortaya çıkmış, *el-Müfid Gazetesi*'ne göre, hem zengin hem de fakir muhacirler zorunlu Fransızca öğretilmesi ve Arap dilinin ihmalinden şikayetçi olmuşlardır.²⁸⁹ Batı yakasında 28 Şubat 1911'de yasalaşan zorunlu askerlik, halkı Fas'a ve oradan Suriye'ye hicret etmek hususunda teşvik etmiştir.²⁹⁰ Tilimsan kenti için bu husus oldukça önemlidir, Ahali Kanunu ve 1905'te yürürlüğe konan dini devletten ayırmak temelli Fransız Kanunu'na ilaveten silah altına alınma yükümlülüğü şehirdekilerin hicreti için esas oluşturmuştur.²⁹¹

Bu aşamada özellikle halkı hicrete zorlayan başka bir faktör vardır. 1910 yılında Vad Şuli yöresindeki komutanın istifa etmesi bölge halkını etkilemiştir, Cezayir kökenli bazı memurların hicreti, Fransız yönetimini endişelendirmiştir. Silah altına alma yükümlülüğünün yasalaşmasından sonra böylesi liderlerin devletten ayrılması Cezayirlileri hicrete teşvik etmiştir.²⁹²

²⁸⁷ Gaston Dujarric, "Lettre de Constantinople", *Revue de l'İslam*, Librairie Africaine, Coloniale et Orientale, Paris, No: 46, 8-9-1899, s. 159.

²⁸⁸ Ageron, *el-Müslimun el-Cezâiriyyune ve Faransa 1871-1919*, c. 2, s. 754, 756.

²⁸⁹ Bardin, *age.*, s. 169.

²⁹⁰ Bardin, *age.*, s. 169.

²⁹¹ Ageron, "Les Migrations des Musulmans Algériens...", s. 1058.

²⁹² Ageron, *el-Müslimun el-Cezâiriyyune ve Faransa 1871-1919*, c. 2, s. 757.

Bahsedilen dönemde davetçi ve şeyhlerin ahaliyi Bilâdü'sh-Şam'a hicrete teşvik etmesinin özellikle gençlerin askerlik için sayıma tabi tutulmasından sonra hicret etme arzusunun yeniden canlanmasında rolü olmuştur. Askerlikle mükellef tutulan iki oğlunu kaçıran Tilimsan kentinden Çelebi Celul²⁹³ ve hicret için canhıraş çalışan ed-Derkaviyye Tarikatı'nın ileri gelenlerinden el-Hac Muhammed b. Yeles gibi isimler bu bağlamdaki örnekler arasındadır.²⁹⁴

Öte yandan el-Maşriku'l-'Arabi'den bazı siyasi ve dini şahsiyetlerin Tilimsan'ı XX. yüzyılın başında ziyaret etmelerinin Batı yakasındaki sakinlerin ülkeden ayrılmasında etkisi bulunmuştur. Bu ziyaretçiler arasında entelektüel kesimi tesiri altında bırakan Muhammed Abduh'dan bahsetmek mümkündür.

Osmanlı propagandası, daha evvelde bulunmakla beraber bu aşamada yoğun faaliyetlerle ortaya çıkmış, özellikle yeni Osmanlı Hükûmeti'nin Arapça ve Türkçe gazeteler vasıtasıyla ortaya koyduğu çabaları sayesinde 1910, 1911 ve 1912'de zirveye ulaşmıştır. Cezayir'in aydın kesiminin çeşitli vaatlerle Osmanlı'ya çekilmesi istenmiştir. Bahsedilen çabalar, XX. yüzyılın başında güçlenen İttihad-ı İslam fikri çerçevesinde geliştirilmiş, kardeşlik ve İslami dayanışma hissini sağlamıştır.²⁹⁵

Fransız yerleşimcilerin hicret hareketine yönelik tavırları çelişkili olmuştur. İçlerinden bazıları mahalli sakinlerin mal ve arazileri almak amacıyla askerlik yasasının doğurduğu telaştan yararlanmıştır. Bir kesim de Cezayirlilerin ülkeden ayrılmasının işgücünü azaltacağı gerekçesi ile hicrete karşı çıkmış, Fransız makamlarının askerlik vb. hususlardaki kararlarına itiraz ederek gençleri işçi olarak çalıştırmanın gerektiğini söyleyerek ahalinin askere alınmasının vahim sonuçları olabileceği noktasında yetkilileri uyarmıştır.²⁹⁶

I. 2. Hareket Noktaları

Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesinden bu yana hicret olmuştur. İşgalciler bir şehir ya da bir köye ayak basar basmaz, o bölge bireysel veya toplu şekildeki hicretlerle tanışmıştır. Dolayısıyla hicretin hareket noktaları, daima Fransız genişlemesiyle ve ona eşlik eden sert uygulama ve kanunlarla ilişkili olmuştur.

²⁹³ Tarşun v. dğr, **age.**, s. 235.

²⁹⁴ Sa'dullah, *Ebhâs ve Âra' fî Târîhi'l-Cezâir*, c. 4, s. 196.

²⁹⁵ Tarşun v. dğr, **age.**, s. 234.

²⁹⁶ Hilal, **age.**, ss. 141-142.

Fransız belgelerinde önem ve kullanım yoğunluklarına rağmen çoğu rota hakkında konuşulmamış, bazılarını anmakla yetinilmiştir. İlk aşamada hicret, ülkenin doğudan batıya olan kuzey kıyı bölgelerini içermiştir. Başkent Cezayir, Belide, Bicaye, Annabe, Tilimsan ve Vehran ve onlara tabi kırsal alanları kapsamış, ilaveten iki iç vilayetin başkentleri olan Titri ve Kostantine sınırlarını etkilemiştir.²⁹⁷

İkinci aşamada ilk aşamadaki faaliyetlere kaynaklık yapan bazı mıntıkalara ilaveten Kabileler Bölgesi diğer alanlara nazaran hicret çağrısına daha olumlu bakılan bir yer olmuştur. Ancak Fransız kaynakları sadece Kabileler Bölgesine odaklanarak diğerlerini görmezden gelmiştir.

Üçüncü aşamada hicrette yurdun her köşesinden faaliyetlerin yürütülmesine ilaveten hareket noktası olarak ülke sınırlarını aşan yeni bir mekânın yani Tunus'un belirlenmesi dikkat çekmektedir.

Dördüncü aşamada hicret, özellikle Cezayir'in doğusu ve batısında yaşanırken merkezi bölgelerde nadiren görülmektedir. Fransız kaynaklarında dördüncü aşamaya ilişkin esasen Batı Cezayir kaynaklı hareketlere yoğunlaşıp doğudaki çabaların ihmal edilmesine karşın büyük çaplı ve kesif yer değiştirmelerinin varlığı görmezden gelinememiştir. Bu devirde Güney Cezayir'de Beskere, Vad Suf ve Tugurt gibi yeni hareket noktaları tanınmıştır.

Bilindiği üzere Fransız kaynaklarında başlangıçta bazı bölgelere odaklanılmış, diğer bölgeler önemsenmemiştir. Doğuda, Kabileler Bölgesi ile yetinilirken Batı Cezayir'de Tilimsan kenti ile hicret çerçevesi sınırlandırılmıştır. Ancak hicret ülkenin gerek doğusunda gerek batısında istisnasız bütün bölgeleri kapsamıştır.

I. 3. Varış Yerleri

hicretin birinci aşamasında farklı rotalar belirlenmiş, Cezayir kenti ayanı genelde Fransa, İskenderiye yahut İstanbul'a gitmişlerdir. İskenderiye medeni ortamı ve kültürel seviyesi bakımından alimler ve aydınlar için uygun bir yer olarak düşünülürken özelde İstanbul ve genelde Osmanlı topraklarına ulaşma fikri ayanın çoğunun aslen Türkasıllı olması bakımından gündeme getirilmiştir. Ayanın Fransa'ya sürülmeleri ise hareketlerinin kontrolü ve gözetimde tutulmaları amacıyla

²⁹⁷ Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 5, s. 475.

gerçekleştirilmiştir. Bazı Cezayirli şahsiyetler ise gönüllü olarak Fransa'ya gitmeyi seçip orada siyasi direnişi sürdürmüşler, bazı isimler de gelişmiş bir mekân olduğu için orayı seçmişlerdir.

Doğu Cezayir'in ayanı genelde Tunus'a yönelmiştir. Fas Batı ayanının tercih edilen rotası olmuştur. Bu iki ülke, Cezayirli muhacirler için el-Maşrıkü'l-'Arabi'ye açılan iki geçiş noktası veya sığınak olmuştur. Coğrafi sebepler, güven ve istikrar ortamı onların tercih edilmesinde rol oynamıştır. Sadece doğu ve batıdan değil başkent Cezayir'den ve merkezden de kimi ayanlar bu ülkelere sığınmıştır.²⁹⁸

İkinci aşamada muhacirlerin çoğu tarafından yeğlenen adres Bilâdü's-Şam ve bilhassa Suriye olmuştur. Dimeşk, Suriye şehirleri içinde Kabileler Bölgesinden gelen Cezayirlilerin uğrak noktasına dönüşmüştür. Suriye dışında Filistin'de bilhassa Akka ve Taberiye'ye yerleşen muhacirler bulunmuştur.²⁹⁹ Bilâdü's-Şam haricinde bölgelere Tunus'a, Fas'a, Mısır'a, Hicaz ve İstanbul'a yönelenler de mevcuttur.³⁰⁰

Bilâdü's-Şam mıntıkasına ilaveten üçüncü aşamada 1893'ten beri Hicaz'a bir yöneliş gözlemlenmiştir.³⁰¹ Tunus ise Fransızlar tarafından tutulduğu için muhacirlerin toplanma merkezi vasfını yitirmiş, daha önce Tunus'ta ikamet eden Cezayirliler, Trablusgarp, İskenderiye, Kahire, Dimeşk, Beyrut, Halep, Bağdat, Selanik, Adana, Mekke gibi noktalara doğru ülkeden ayrılmıştır.³⁰²

Dördüncü aşamada hicret, Bilâdü's-Şam'la kısıtlı olmayacak şekilde genişlemiş, Tunus, Fas, Libya, Mısır, Hicaz'ın yanında Osmanlı'nın bazı bölgelerine özellikle İstanbul, Adana, Sivas'a uzanmıştır.

I. 4. Muhacir Grupları

²⁹⁸ Ageron, "Les Migrations des Musulmans Algériens...", s. 1049.

²⁹⁹ Osmanlı döneminde bir Filistin vilayetinin olmadığı ve Filistin topraklarının Kudüs, Gazze, Nablus ve Safed sancaklarına ayrıldığını görmekteyiz. Filistin toprakları klasik dönemde Şam Eyaleti bünyesinde yer almıştır. Bilâdü's-Şam'daki Osmanlı topraklarında merkezi idare yanında Akka çevresinde bağımsız statüde emirlikler oluşmuştur. 1887 yılında Kudüs Mutasarrıflığı İstanbul'a bağlanmıştır. 1888'de Beyrut Vilayeti'nin kurulmasından sonra Nablus ve Akka Beyrut'a tabi kılınmıştır. Böylelikle Filistin'in kuzeyi Beyrut Vilayeti'ne, güneyi Kudüs Mutasarrıflığı'na eklenmiştir. Ürdün nehri Filistin için sınır kabul edilmiştir. Osmanlı Filistin'in genel yapısı korunmuş, sınırlar İngiliz Manda Yönetimi'nde ufak değişikliklerle sürdürülmüştür. (M. Lutfullah Karaman, "Filistin", *DİA*, c. 13, İstanbul: TDV, İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 92).

³⁰⁰ Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 5, s. 478.

³⁰¹ Bardin, *age.*, s. 130.

³⁰² Tarşun v. dğr, *age.*, ss. 244-245.

Her aşamada muhacir gruplarının niteliğini belirleyen birden fazla faktör vardır, bütün devirlerde siyasi ve iktisadi etkenler, oldukça tesirli olmuştur. Politik nedenler, liderlerin, komutanların ve nüfuzlu şahsiyetlerin zorla hicret ettirilmeleri ile bağlantılıyken ekonomik şartlar, iyi imkanlara sahip sınıfların hicreti ile ilgilidir. Birinci aşamadaki muhacirler için durum böyleyken ikinci aşama ilk zamanlarında ayan, servet sahiplerini, büyük tacirleri ve aydınları içermiş ancak daha sonra bu gruplarla sınırlı kalmayarak Cezayir'deki mülk ve topraklarını sattıktan sonra ekonomik şartları kötüleşenleri kapsamıştır.

Birinci aşamada muhacirlerin türü hakkında onların Türk grubu yanında ülkenin hicret eden veya tehcir ettirilen ilim adamları, tacirler, mühim devlet görevlileri, mahalli beyler ve elitlerinden oluştuğu söylenebilir. Hicret, bu merhalede halkın genelini maddi sebepler bağlamında yaşanan çok sınırlı zaman dilimlerindeki hadiseler haricinde ilgilendirmemiştir, zira işgal yönetimi halkı hedeflememiştir.

İkinci aşamada muhacir grupları ikiye ayırmak mümkündür. Birinci bölüm, 1856'dan önce muhacirlerdir. Dimeşk'e yerleşen bu muhacirlerin çoğu varlıklı kişiler olup, işadamları, büyük tüccarlar ve servet sahipleridir. Daha önce sahip oldukları maddi ve kültürel prestijlerini korudukları için daha şanslı idiler. İkinci bölüm ise, 1856'dan sonra ülkeden ayrılanlardır. Bu grup, farklı sınıflardan insanlar içermesinden ve değişik şartlardan etkilenmesinden dolayı entelektüel ve maddi refah seviyesi bakımından diğer gruptan daha düşük hayat standartlarına sahip olmuştur.³⁰³

Süheyl el-Hâlidî ise bu aşamanın başındaki muhacir gruplarının entelektüeller ve alimlerden olduğunu, sonundaki muhacirlerin –özellikle 1871 devriminden sonra– köylüler ve savaşçı askerlerden oluştuğunu söylemektedir.³⁰⁴

Fransız raporları, bu kategorilere ek olarak, Fransız departmanlarında çalışan bazı çalışanların hicret ettiğini ve hicret etmelerine izin verilmesi karşılığında emekliliklerinden vazgeçenlerin bulunduğunu belirtmektedir.³⁰⁵

Üçüncü aşamada muhacir gruplara bakılırsa, aralarındaki farklara rağmen hepsinin ilk başta ekonomik faktörden etkilendikleri görülmektedir. 1888 hicretinde

³⁰³ Hilal, **age.**, ss. 19-20.

³⁰⁴ el-Hâlidî, *el-İş'âu'l-Mağribi fil Maşrik...*, ss. 59-60.

³⁰⁵ Hilal, **age.**, s. 27.

kuraklıktan etkilenen genç köylüler gibi gruplar hakimdir. 1899 hicretinde halk sınıfı, köylüler ve işçi sınıfı egemendir.

Dördüncü aşama ise 1907'deki özellikle Tilimsan ve Belide hicretleriyle birlikte çoğunlukla toprak sahibi kişileri, bazı büyük tüccarları ve varlıklı insanları kapsamaktadır. 1911'de Batı'daki Tilimsan hicretinde, ülkenin Kuloğulları ve Araplardan gelen tanınmış ve soylu isimleri yer almıştır.³⁰⁶

Cezayir'in doğu bölgesindeki hicret, ise 1908 ve 1909 yıllarında Duvvar Zemmûre'de olduğu gibi köylüleri, işçileri ve diğer halk sınıflarını içermektedir. *La Dépêche Algérienne Gazetesi*, bu aşamada Doğu Cezayir'den çıkan muhacirleri fakir ve düşük gelirli gruplarla sınırlandırmaktadır.³⁰⁷

I. 5. Muhacir Sayıları

İlk aşamanın başında yerinden edilen Türk asıllılar, İbn Salim'e eşlik edenler ve ikinci merhalenin başında Emir Abdülkadir'e refakat eden muhacirler hariç, tüm aşamalar için kesin ve hassas bir sayıdan bahsetmek pek mümkün değildir. muhacir sayısını belirleme konusu araştırmacı olarak karşılaştığımız en büyük sorunlardan birisi olmuştur.

Çünkü Fransa ve Osmanlı tarafları yeterli resmi istatistiklere sahip değildir. Cezayir'deki yerel yönetimlerin rapor ve istatistikleri de sadece yasal muhacirleri içermektedir. Tüm muhacirleri istisnasız bir şekilde belirlemek için, muhacirlikten sonra bulundukları ülkelerdeki Fransız Konsoloslukları veya yetkili Osmanlı idareleri ve kurumları aracılığıyla elde edilen istatistikleri esas almak gerekmektedir. 1856 yılına kadar, Dimeşk'teki Fransız Konsolosunun orada çok sayıda muhacir olduğunu belirtmesi dışında Fransızlarca sunulan herhangi bir veri yoktur.³⁰⁸

1856 sonrası Dimeşk'teki Fransız Konsoloslğunun raporlarında, 1856 ve 1858 yılları arasında kayıtlıların 79 aile yani yaklaşık 480 kişi olduğu vurgulanmıştır. 1863 ve sonrasını anlatan evrakta ise 2.500'den daha fazla kayıtlı şahıstan bahsedilmiştir.³⁰⁹ Bu sayım, Dimeşk sınırları dışında kalan muhacirleri göz önüne almamaktadır. Ancak Cezayirli muhacirlerin birçoğu Filistin'e, Celil ve Taberiye

³⁰⁶ Rager, *age.*, s. 46.

³⁰⁷ Hilal, *age.*, s. 213.

³⁰⁸ Hilal, *age.*, s. 20.

³⁰⁹ Rager, *age.*, ss. 44-45.

köylerine yerleşmiş, 1.500 Cezayirli bahsedilen bölgede ikamet etmiştir.³¹⁰ Ayrıca konsolosluğun hesaplamalarında kayıtlı bulunmayan büyük miktarda muhacir önemsenmemiştir. Kaynaklar, üçüncü aşamadaki hicretin Bilâdü's-Şam'a yapılan en önemli Cezayir hicretlerinden biri olduğunu söylese denet bilgiler vermemekte, bazı çelişkili rakamlar sunmakta yahut onun çok büyük veya önemli bir hicret olduğunu belirtmekle yetinmektedir. Bu durum, daha önce geçen ihmal edilme sebepleri yahut hicretin gizli nitelikli olması ile ilgilidir. Diasporadaki istatistikler de belirsizdir. Fransız Konsolosluk makamları istatistiklerini hesaplayamamıştır, zira yasal olarak hicret edenlerin çoğu, Osmanlı topraklarına geldiklerinde pasaportlarını atıp Osmanlı Devleti'ne tâbi olduklarını açıklamışlardır.³¹¹ Konsolosluklar sadece kendi vatandaşlarını önemsedikleri için istatistiklerle ilgilenmemiştir.

Dördüncü aşamada hicrete olan büyük ilgiye rağmen, ona dair rakamlarda resmidevlet kaynakları ve yan kaynaklar arasında çelişkiler bulunmaktadır. Osmanlı topraklarındaki muhacirlere ilişkin istatistiklerin tespiti ise bazı nedenlerden dolayı hem Fransız Konsoloslukları hem de Osmanlı makamları için zordur.

Tek bir tarafa katılmak ve ona bağlılığı sürdürmek için birçok muhacirinin taahhüt vermemesi: Bu durum, Fransız veya Osmanlı tarafı için nüfus sayımı sürecini zorlaştırmıştır. Her bir taraf, yalnızca kendisine tabi kişileri hesaba katmayı tercih etmiştir.

Osmanlı makamları ve Fransız Konsolosluk makamları arasındaki koordinasyon zorluğu: Her iki tarafta kayıt yapanların sayısını bilmek hususunda bir koordinasyon sağlanması imkansızdır. Tabiiyetler arasındaki ihtilaftan dolayı her iki tarafın özel verilerine göre muhacir sayısı açıklanmaktadır.

Yetkili Osmanlı kurumlarının nüfus sayımını tam olarak yapamaması: Çalışanların ve görevlilerin bu alandaki zayıf deneyimleri ve yetkinlikleri sebebiyle istenen başarı sağlanamamıştır. Özellikle bu çabanın, farklı yerlerden gelen çok sayıda muhacir dalgalarıyla çakışması işleri daha da zorlaştırmıştır.

³¹⁰ Bardin, **age.**, s. 41.

³¹¹ Kateb, **agm.**, s. 419.

Fransız Konsolosluk uzmanları için de istatistik süreci karmaşıktır: Birden fazla bölgeye ve kapalı toplumlara yayılmış çok sayıda muhacir bulunması nedeniyle sadece yaklaşık sayıyı tahmin etmişlerdir.

Bu aşamada, Fransız Konsolos Piat ve Emir Abdülkadir'in oğlu Ömer, 1910'da Bilâdü's-Şam'da bulunan Cezayirli muhacir sayısına ilişkin istatistikler yapmıştır. İlk şahsın istatistiklerine göre, Dimeşk ve çevresinde 10.000 muhacir olarak tahmin edilmiştir. Araştırmacı bu sayının yeni muhacirler için olup olmadığını ya da oradaki ilk muhacirlikten gelen genel muhacirleri içerdiğini açıklamamıştır.³¹² İkinci araştırmacı, onları Suriye ve Filistin'de 17.500 kişi olarak tahmin etmesine karşın, geçmiş yıllardaki muhtemel doğal artışı göz önünde bulundurmadan eski istatistiklere dayanmıştır.³¹³ Dolayısıyla istatistikler eksik kalmış ve söz konusu aşamadaki asıl muhacir sayısını yansıtmamakta, ilerleyen yıllarda özellikle hicretin çok yoğun olarak yaşandığı 1911 yılını ele almamaktadır.

I. 6. Taşınma Biçimleri

Birinci aşamadaki muhacirlerle ilgili olarak sürgünlerin Fransız otoritelerinin himayesindeki Fransız gemileri tarafından Cezayir'in çeşitli limanlarından Fransa'ya veya İskenderiye'ye veya uzak adalara taşındığını söylemek mümkündür. İşgalden kaçmak için kendiliğinden hicret edenler, sınır yolu ile Tunus'a veya Mağrib-i Aksa'ya ulaşmışlar, karadan veya tek limanla varmışlardır, ancak ikinci ve üçüncü aşamada, Tunus, mesafeyi kısaltmak için muhacirlerin el-Maşriku'l-'Arabi'ye transfer için kullanılan ilk hedef olmuş ve bu durum, Fransız raporlarıyla doğrulanmıştır. 1854 ve 1870 yılları arasında Suriye'ye doğru açılan bir geçit olarak ve bazen de geçici bir sığınak olarak Tunus'u kullanmışlardır.³¹⁴ 1888'deki hareketlerde de umumiyetle Tunus limanı kullanılmıştır.³¹⁵

Bilâdü's-Şam'a doğru hicret pek çok merhaleden oluşmaktadır. Cezayirliler, Tunus'a vardıktan sonra Tunus-Cirbe-Trablus veya Tunus-Malta-Beyrut hattı vasıtasıyla Suriye ve Filistin'e ulaşmaktadır. Beyrut'tan sonra karayolu üzerinden yöredeki çeşitli merkezlere yerleşmektedir. Akka ve Yafa benzeri Filistin limanları da Beyrut'la paralel bir işlev görmekte, çok sayıda göçmeni karşılamaktadır. Cezayir'den

³¹² Bardin, *age.*, s. 163.

³¹³ Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 5, s. 482.

³¹⁴ Ageron, "Les Migrations des Musulmans Algériens...", s. 1050.

³¹⁵ Bardin, *age.*, s. 129.

Bilâdü’ş-Şam’auzanan kara yolu ise çok zordur. Libya çölünden Kahire’ye ve Kahire’den Filistin ve Dimeşk’e varan bu hatta, denizcilik imkanlarından yararlanamayan kişiler başvurmaktadır.³¹⁶

Ulaşım araçlarına değinilmesi gerekirse muhacirler, öncelikle İngiliz ve İtalyan gemilerini tercih etmektedir. Tunus’taki genel Fransız hakiminin raporuna göre Benzert’ten Tunus’a Cezayirli muhacirleri taşıyan bir gemi varmakta, onları indirmeden doğrudan Beyrut’a yönelmektedir. Tunus ve Malta’dan hareket eden İtalya ve Britanya kökenli deniz taşıtlarına ilaveten Fransa menşeli bazı gemiler, 1856, 1858, 1869, 1888 ve 1906 yıllarında çıkan kanunlara aykırı olarak Skikda, Tines, Vehran ve Cezayir’den muhacirleri Filistin ve Lübnan limanlarına nakletmiştir. Bu gemi transferleri vasıtasıyla Fransız otoritelerinin Cezayirlilerin hicretini kolaylaştırdığı anlaşılmaktadır. Zira yasal olmayan yöntemlerle gidenlerin mal ve topraklarından vazgeçtikleri bilinmektedir.³¹⁷

Bazı Fransız raporlarında Osmanlı makamlarının muhacirleri Tunus’tan Lübnan’a özel taşıtlarla taşımaya çalıştığı kaydedilmektedir. Bir Fransız raporunda 1899 yılında bir Osmanlı paşasının iki gemi ile Tunus’a gelerek hicret için gönüllü olanların hicret işlemlerini denetlediği yazılıdır.³¹⁸

Hicretin son aşamalarında anılan Tunus limanları vasıtasıyla deniz taşımacılığına ve çöl üzerinden yapılan seferlerle ifade edilen metotlara ek olarak bu aşamada Batı yönünde debir hareketlilik gözlemlenmiştir. Fas’tan el-Maşriku’l-’Arabi’ye yolculuklar düzenlenmiştir. Cezayir’in batısında Tilimsan sınırları geçilerek Milile ve Tanca şehirlerine gidilmiş, oradan deniz yoluyla Lübnan’a intikaller sağlanmıştır. İskenderiye limanına ulaşan muhacirler ise kendileri için iki yön belirlemiştir: Bilâdü’ş-Şam sahilleri ve Osmanlı’nın Mersin ve Adana gibi güney kıyıları.

Tezde hicret aşamalarını başından sonuna kadar ele alan kapsamlı bir araştırma yapılmış, muhacirlerin sayısı, yönleri, hangi sosyal sınıflardan oluştukları gibi önemli özellikler vurgulanarak ilgili olaylar detaylıca incelenmiş, böylelikle Cezayir’den Osmanlı topraklarına doğru yaşanan hicret hareketi hakkında genel bir

³¹⁶ Tarşun v. dğr, **age.**, s. 224.

³¹⁷ Hilal, **age.**, ss. 74-75.

³¹⁸ Ageron, “Les Migrations des Musulmans Algériens...”, s. 1053.

bilgi sunulmuştur. 1830'dan başlayarak 1918'e kadar süren yaklaşık doksan senelik bu hareketin uzun tarihi ve içerdiği her dönemin özel şartlarına rağmen değişmeyen nokta, temel hedeflerin korunması, Cezayir halkının gayrimüslim ve baskıcı bir idare altında yaşamayı reddetmesidir. Ayrıca hicret yoluyla dünya kamuoyunu işgalci Fransız unsurunun benimsediği politikalardan haberdar etmek, milli bilincin sesini dünyaya duyurmak da istenmiştir. Çok doğal olarak Fransa'da ve Osmanlı Devleti'nde söz konusu hicretlerden dolayı birtakım etki ve tepkiler meydana gelmiş, politik tutumlar belirlenmiştir.

II. CEZAYİR HİCRETİNE KARŞI FRANSIZ VE OSMANLI TUTUMLARI

Cezayirlilerin Osmanlı topraklarına hicreti, Fransız ve Osmanlı devletleri tarafından ona karşı farklı tepkiler oluşmasına yol açmıştır. Bu durum, resmi (hükûmet) ve gayri resmi (basın) pozisyonları ile ortaya çıkmıştır. Fransız tutumları çoğu zaman hicrete muhalif olurken, Osmanlılar sürecin başından sonuna kadar ona mutlak bir destek sunmuşlardır. Bu tutumlar hicretin gidişatını ve gelişimini etkilemiştir.

II. 1. Fransız Tutumu

II. 1. A. Resmi Tutum

Cezayir'in Fransa tarafından işgalinden sonra, Cezayir halkı tarafından bu işgale doğrudan ve dolaylı tepkiler verilmiştir. İlk tepki, ülkeyi kurtarmak için örgütlenmiş ve örgütlenmemiş halk direnişinin tertiplenmesi olmuştur. İkinci tepki ise zorunlu hicrettir, Cezayirlilerin işgal makamlarına karşı tutumlarından dolayı öldürme ve hapis cezaları uygulanmasına ek olarak zorunlu tehcir de gerçekleşmiştir. Bu hareket de bir tür hicret sayılmaktadır ve bu çerçevede incelenmesi mümkündür. Çalışmamızda zorunlu hicrete ilişkin de Fransız ve Osmanlı makamlarının tutumları ele alınmıştır.

Resmi Fransız tutumları, Cezayir Vilayeti Genel Valisi'nin yönetiminde çalışan memurların bilgileri veya Tunus ve Osmanlı bölgelerindeki Fransız Konsolosluklarının raporları doğrultusunda belirlenmektedir. Hicret olgusunun gelişmesinden sonra, özellikle XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında, Fransız Hükûmeti hicretle ilgili gerçekleri araştırmak için özel komiteler

görevlendirmiştir. Bu komitelerin raporları temelinde hicretle ilgili resmi tavırlar saptanmıştır. Bireysel tutumlar anlamına gelecek gazete makaleleri ve haberlerinden de bu çerçevede Fransız Hükûmetince yararlanılmıştır.

Hicretle ilgili Fransız tutumları, Fransız yetkililer arasında destek, hoşgörü veya önleme gibi farklı yaklaşımlar nedeniyle çoğu zaman çelişkili olmuştur. Söz gelimi İstanbul'daki Fransız sefiri Cezayir Genel Valisine seyahat etmek isteyen muhacirlerin taleplerine olumlu yanıt vermesinden dolayı sitem etmiştir. Fransız sefirine göre hicret edenler sömürgecilik hakkındaki şikayetlerini Osmanlı makamlarına bildirmeye ve Fransa'nın imajını küresel sahada zedelemeye imkan bulmuştur. Dolayısıyla bazı Fransız yetkililerin hicreti kolaylaştırıcı yasa ve vali kararlarına karşı çıktıklarını söylemek mümkündür.³¹⁹

Fransız makamları iki tür Cezayir hicreti ile karşı karşıya kalmıştır, birinci tür yasal hicrettir, ikincisi gizlidir, çeşitli özel prosedürlere tabi olan her iki tür hicret de Fransızlarca bazen kısıtlanmış bazen serbest bırakılmıştır.

Yasal göçmenlik konusunda da Fransız Devleti'nin tek bir resmi tutumu yoktur. Cezayirlilerin bir hicrette veya bir mevkide kalabalıklar halinde evlerinden ayrılması uygun bulunurken bazen bu faaliyet tamamen önlenmiştir, aynı zaman diliminde ve hicret döneminde hicreti yasaklandığı kaydedilmiştir. Bununla birlikte önleme yahut serbest bırakma, genelde hicretten hicrete ve aşamadan başka bir aşamaya farklılık göstermiş, belirli bir zaman dilimi ile özdeşleştirilmiştir. Sükunet dönemlerinde hicret talepleri az olduğunda idari makamlarca hicrete genellikle izin verilmekteydi ancak sayıları gereğinden fazla olunca 1855, 1860, 1875, 1888, 1898 ve 1909-1910 hicretlerinde tepki olarak engellemelere başvurulmuştur, tahkikatlar yürütülmüş ve raporlar hazırlanmıştır.³²⁰ Çelişkili tutumlar, konunun önemi ve hicretlerin sonuçlarından duyulan korku ile ilgilidir. Men etme ve kolaylaştırma arasında değişen tavırlarda iki ana faktör bulunmaktadır.

Muhacirlerin Fransızların Cezayir'de işlediği suçları, benimsediği tutumları dünya kamuoyuna aktarmasından korkulmuştur. Cezayir'deki Fransız idaresinin imajının bozulmasından ve bu topluluğun diasporadaki artan faaliyetlerinden, hicret sonucu oluşabilecek uluslararası baskıdan çekinilmiştir. Muhacirlerin kamuoyu

³¹⁹ Hilal, **age.**, s. 53.

³²⁰ Kateb, **agm.**, s. 403.

baskısı ile bir yandan el-Maşrîku'l-'Arabi'deki Fransız çıkarlarının baltalanmasının, öte yandan Cezayir'deki Fransız yönetiminin istikrarsızlaştırılmasının muhtemel olduğu düşünülmüştür.³²¹

Öncelikle ekonomik çıkarlar ile ilgilidir, hicreti engelleyerek bir taraftan işgücünü kaybetmekten kaçınılırken diğer taraftan Cezayirlileri ucuz işçi olarak kullanabilme imkanına sahip olunmuştur.³²²

Muhacirlere serbestlik tanınması ve pasaport ve seyahat ruhsatlarının verilmesi de belirli koşullar ve hedefler çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bazen şahsi çıkarlar doğrultusunda bazen iç ve dış şartlar nispeten uygun olduğunda böylesi bir serbestlik tanınmıştır, genellikle iki etken bu duruma yön vermiştir.

Bilâdü's-Şam'da Fransız nüfuzunu güçlendirmeye çalışmak: Kendilerine izin verilen yasal muhacirler Fransız pasaportu taşımaktadır. Dolayısıyla Fransız sayılan ve bu ülkelerde Fransa'yı ilgilendiren kişiler olarak değerlendirilmektedirler.

Ayrıca pasaport verilmesi Cezayir'de toprak ve mülk edinme ve yerleşimcilerin mülkiyeti ile ilgilidir. Muhacirlerin mülklerini terk etmelerinin onlardan vazgeçmeleri manasında olduğunu dolayısıyla yerleşimcilere verilebileceğini bildiren kimi yasalar çıkarılmıştır. Ayrıca Fransız idaresine karşıt olan mutaassıp kişilerden kurtulma arzusu vardır.³²³

Gizli hicretle ilgili olarak, Fransız otoritelerinin pozisyonu, daha önce bahsedilen nedenlerle, genellikle önleme ve bazen göz ardı etme şeklinde olmuştur. Kontrol eksikliği ve olgunun gerçeği hakkında iyi bir bilginin olmaması, nedenleri, başlangıç zamanı ve yerlerini tam olarak tespit edememek Fransızları rahatsız etmiştir.

Muhacir hareketi olmadığını tahmin eden Fransızlar, ek olarak yeni muhacirlerin yola çıktığını, onların geçtiği ülkelerdeki Fransız Konsoloslarının raporları ile öğrendiklerinde çok şaşırılmışlardır.³²⁴ Muhacirlerin gizli ayrılışlarda Fransız pasaportuna sahip olmamalarının Osmanlı tabiiyetini kolaylaştırması da

³²¹ Muhammed Gânim, "Min Arşivi'l-İdarati'l-İsti'mâriyye fi'l-Cezâir :el-Vesâiku'l-Faransiyye ve'l-Hicratu ile'd-Diyâr el-İslâmiyye", *İnsaniyat*, Sayı: 12, 2000, s. 202.

³²² Gânim, *agm.*, s. 203.

³²³ Kateb, *agm.*, ss. 411-412.

³²⁴ Hicret işlemleri varış noktası olarak Dimeşk ve Beyrut konsoloslukları, geçiş noktası olarak Kahire ve Tunus konsoloslukları ile ilişkili idi.

önemli bir problem olarak görülmüştür. Zira Fransız pasaportu hamillerinin çoğu vatandaşlığı bırakmışken pasaportu olmayanların onu istemeyeceği aşikardır.³²⁵

Önceki bölümde de belirttiğimiz gibi, ilk aşamadaki hicret diğer aşamalardaki hicretlerden birkaç yönden farklıdır. Bu aşamada Fransızların ona karşı tutumları takip eden dönemlerdeki hicretlere karşı tutumlarından başkadır. Bu aşama daha çok işgal ve kayıtsızlık dönemi olduğundan meseleye gerçekçi bir önemle yaklaşılmamıştır. Cezayir toplumundan belirli ve küçük bir grubu etkileyen doğal bir fenomen olduğu değerlendirilmiştir.³²⁶

İşgal makamlarının bu aşamaya ilgisizliği şu noktalardan kaynaklanmıştır:

İşgali genişletme ve şiddetli halk direnişiyle mücadele edilmesi, Fransız Hükûmetleri'nin gelişigüzel ve düzensiz yapısının etkisi büyük olmuştur.

Ayrıca bahsedilen zaman diliminde hicret tehlikeli boyutlara ulaşmamıştır, dolayısıyla Fransız makamlarınca risk olarak nitelenmesi mümkün olmamıştır.

Ancak Fransız makamlarının meseleye hiç müdahale etmediğini söylemek zordur. Cezayir ve banliyölerinden işgale paralel olarak Tunus ve Fas'a yapılan hicretlerden sonra 1831, 1833, 1834, 1835 yıllarında bu faaliyetleri engellemek için kararlar alınmıştır.³²⁷ Ayrıca, Cezayirlilerin haccı gerçekleştirmelerini yasaklayan Ağustos 1838 kararnamesi gibi çeşitli kanunlar çıkarılmıştır.³²⁸ Fakat bu aşamadaki yasaklar, kişisel çıkarlar ve işgücünü korumak temellidir, hicretin dış dünyadaki yansıma ve sonuçlarından korkulmamaktadır.

İkinci aşamada kollektif hale gelen hicretin hedefleri belirginleşmiştir, dolayısıyla Fransız otoriteleri bu dönemde hicreti öncekinden daha fazla önemsemiştir, ancak bu aşamanın başlangıcında, örgütlü direniş liderlerinden ve takipçilerinden kurtulmak için hicrete karşı Fransız tavrı ılımlıdır ve 1847'de bu tutum gösterilmiştir. Fakat kısa süre sonra halkın seyahat izni talepleri artınca yasal hicret önlenmiş, gizli hicret de mümkün olan her vesile ile durdurulmak istenmiştir. Bununla birlikte her iki tip hicret için de bazen kolaylıkların sağlandığı ve kasıtlı

³²⁵ Kateb, **agm.**, s. 419.

³²⁶ Gelli, **agt.**, s. 11.

³²⁷ Tarşun v. dğr, **age.**, s. 262.

³²⁸ Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 4, s. 400.

ihmaller yaşandığı tespit edilmiştir. Hicreti önlemek için çeşitli tedbirlere başvurulmuştur.

1856 Nisan'ında yayınlanan Bakanlar Kararnamesi'ne göre benimsenen hüküm: Üç yıldan uzun bir süredir ikametgahında bulunmayan her Cezayirli Fransız vatandaşlığından vazgeçmişs ayılacaktır. Bu kararla Cezayirlilerin diasporada çoğalması ve sosyal, ekonomik ve siyasi yaşam üzerindeki etkileri nedeniyle Fransız korumasına tabi yasal muhacirleri yurda döndürmek hedeflenmiştir.³²⁹

1838'de çıkan hac yasağını vurgulayan 4 Nisan 1856 tarihli kanuna göre hac görevi önlenmeye çalışılmıştır. 25 Ocak 1858 kararnamesi ise hacca gitmek isteyenlerin sıkı bir soruşturmaya tabi tutulması şart koşulmuştur Böylelikle diasporadaki insanlarla buluşmaları engellenmek istenmiştir.³³⁰ çünkü hacılar Cezayir'e döndüklerinde, diğer bölgelerdeki muhacirlerin iyi durumu hakkında haberler taşımışlar yahut hac yaptıktan sonra geri dönmeden muhacirlere katılmışlardır. Hacılar için vergi ödediğini gerekçeli olarak sunması, yolculuğu bir grup içinde sürdürmeyip tek başına yapmaması hükûmetin kendilerine ayırdığı kayıkla, gemiyle yolculuk yapıp bu işin parasını ödemeleri gerekli hale gelmiştir.³³¹

Cezayirlilerin Tunus'a seyahat etmesini yasaklamak, bu konuda her türlü ihlali cezalandırmak ve muhacirlere kesin bir son vermek amacıyla 28 Nisan 1864 tarihli kararname çıkarılmıştır. Bu kanun Cezayir'den hicret edenlerin cezayı ödemedikçe geri dönmelerine izin verilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Yasağın sosyal, politik ve ekonomik yaşam üzerinde etkisi artan muhacir grupların oluşmasından kaynaklandığı varsayılmıştır.³³²

İlimli olarak ifade edilebilecek Fransız tutumları ise muhacirlere pasaport veya seyahat lisansı vermek gibi durumlardır. Pasaportun verilmesi şahsın Fransız korumasına girmesi anlamına gelmektedir. Böylelikle Fransız Devleti'nin vatandaşı olduğu tanınmaktadır. 1860 hicretinde olduğu gibi hicret sürecinin kolaylaştırılmasıyla daha fazla sayıda yerleşimciye arazi sağlanmaktadır. Fakat bu kağıtları seyahat aracı olarak kullanan insanlarla devlet arasındaki güven eksikliği

³²⁹ Bardin, **age.**, s. 30.

³³⁰ Sa'dullah, *Târihu'l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c.4, s. 400.

³³¹ Lavion, **age.**, s. 57.

³³² Hilal, **age.**, ss. 31-32.

nedeniyle pasaport ve seyahat tezkeresi verilmesi gibi işlemler uzun soluklu olmamıştır. Zira muhacirlerin Fransa toprakları dışında uluslararası kamuoyunda çeşitli propagandalar yapmasından korkulmuştur. Nitekim birçok muhacir Osmanlı Devleti'ne tabi olduğunu ilan etmiştir.³³³

Suriye'de bu aşamada artan Cezayirli muhacir sayısı, özellikle oradaki güçlü faaliyetler ortaya koyup sosyal, politik ve ekonomik yaşam üzerinde çeşitli etkiler bıraktıktan sonra Fransız yetkilileri endişelendirmiştir.³³⁴ Fransızlar Cezayir hicreti konusuna daha fazla ilgi gösterip yasalarla durdurmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda 1856 yılından itibaren çeşitli idari düzenlemeler yapılmış ancak başarıya ulaşılmamıştır.

Cezayir'de Fransız yönetiminin önceki aşamada hicreti önlemek için aldığı katı yasalara ve önlemlere rağmen (1856 yasası ve 1858 yasası) üçüncü aşamanın başlangıcındaki hicret, yasal bir şekilde gerçekleştirilmiştir. 1882, 1884 ve 1888 hicretlerinde de yasal hareketlilik yaşanmıştır. Bu tutum, Fransız yönetiminin Cezayirlileri topraklarından uzaklaştırmak ve mülklerini ele geçirmek için yurttan ayrılımlarını sağlamak amacıyla yerleşimcilerle anlaştığı şeklinde yorumlanmıştır.

Üçüncü aşamada Fransız yetkililer tarafından alınan önleme tedbirleri hem yasal hem de gizli hicretlere dönüktür ancak daha şiddetli bir tarz benimsenmiş olup, yasal hicretin önlenmesine yönelik icraatlar da gerçekleşmiştir.

1888 ve 1889 yasaları gibi Suriye'ye gidip geri dönmeyi düşünmeyenlere pasaport veya seyahat izni verilmesini yasaklayan kararlar verilmiş, bazı özel durumlar bu kapsamdan çıkarılmıştır.

Yasak kapsamı dışında yer alan kişiler için pasaport ve izin belgesi verme prosedürleri sıkılaştırılmıştır. Yasaklar bazen tüccarlar ve büyük sermaye sahipleri de dahil olmak üzere, istisnasız herkesi kapsamıştır. 1888'den 1895 yılına kadar süren kısıtlamalar sonraki dönemlerde bazen daha sıkı bir şekilde yeniden uygulanmıştır. 1899 yılında Berike sakinlerine olduğu gibikimi zaman pasaport isteyenlere ceza kesilmiş, bu yıl Suriye'ye gideceklerle pasaport verilmemesi kararlaştırılmıştır.³³⁵

³³³ Tarşun v. dğr, **age.**, s. 215.

³³⁴ el-Hâlidî, *el-İş'âu'l-Mağribi fil Maşrık...*, s. 57.

³³⁵ Kateb, **agm.**, ss. 415-416.

Önleyici tedbirlerin geliştirilmesi yoluyla hacıları engellemek ile bir kez daha ilgilenilmiştir. Pasaportların yalnızca geri dönüşünden emin olunan kişilere verilmesini sağlamak üzere araştırma süreci uygulanması fikri benimsenmiş, 1888 hicretinde bu fikir tatbik edilmiş, ayrıca 1898'den 1901'ye kadar 4 yıl üst üste hac yasaklanmıştır.

Bu aşamada gizli hicreti önleme prosedürleri uygulanmıştır.

Yasadışı muhacirlerin sızmasını önlemek için doğu ve batı sınırları üzerindeki kontrolün sıkılaştırılması, Fransız yetkililer tarafından yasadışı hicreti önlemek için atılan ilk adımlardır.

Kişilerin hareketleri üzerindeki denetim sıkılaştırılmış, bireyler, aileler ve kabileler üzerinde sıkı kontrol uygulayarak ikamet yerlerini terk etmeleri önlenmiştir. Bu görev Fransız taraftarı ailelere tahsis edilmiş ve özellikle 1899 hicretinin sona ermesinde etkili olmuştur.³³⁶

Ayrıca gizli veya yasal hicreti engellemek, ikamet süresine uyumu denetlemek, hicret edilen ülkelerde muhacirlere dair kontrolü sürdürmek üzere ceza yasaları çıkarılmıştır. Muhacirler ilgili makamlardan izin almadan yaptıkları hicretlerden dolayı 6 ay ile 1 yıl arasında değişen hapis benzeri cezalara çarptırılmış, 1898 yılında bu konuda katı uygulamalara rastlanmıştır.³³⁷ Zorunlu haller dışında kendilerine yurda geliş izni verilmeyen muhacirler kamu güvenliğini bozma suçlamasıyla ülkeye kabul edilmemişlerdir.³³⁸

Bahsedilen önlemler, Cezayir muhacirlerinin Tunus'a ve Tunus'takilerin başka bölgelere hicret etmesini önlemek için alınmıştır. Bilâdü's-Şam'a ve diğer Osmanlı illerine geldikten ve yerleştikten sonra onlara karşı uygulanan Fransız politikası ise farklılık arz etmektedir.

Paris Hükûmeti, yasadışı hicret eden tüm Cezayirlilerin, Fransız makamlarının izni olmadan yurttan ayrıldıkları için Osmanlı topraklarına Osmanlı tebaası olarak geçtiklerini düşünmektedir. Bu nedenle muhacirler, yabancılar için geçerli olan

³³⁶ *Le Mobacher*, No: 4.152, 11.11.1899.

³³⁷ Hilal, *age.*, s. 76.

³³⁸ Kateb, *agm.*, s. 403.

yasalara tabi olarak addedilmişler, dolayısıyla yurtdışında Fransız korumasını kaybetmişlerdir.

İstanbul'daki Fransız büyükelçisi, yasadışı olarak ikamet eden veya kendilerini Fransız büyükelçiliğine kaydettirmeyen Cezayirlilerden sorumlu olmadıklarını belirtmiştir.³³⁹

Anılan resmi işlemler nüfusun hicret etme arzusunun önünde durmamış, aksine pasaport talepleri artmıştır. Örneğin, Tizi Vuzzu'da 29 kişinin pasaport istediği ve ayrıca bir vatandaşın mülklerini sattıktan sonra 50 akrabasıyla hicret etmeyi planladığı görülmüştür.³⁴⁰ Ayrıca talepleri reddedilen veya Fransız makamlarından izin beklemeyen kişilerce doğrudan gizli hicretler gerçekleştirilmiştir, el-Mübeşşir Gazetesi'nin haberine göre 1899 yılının sonunda 800 aile Cezayir'den göçmüştür.³⁴¹

Cezayir'deki Fransız yönetimi hicreti engelleyemediği için önceki prosedürleri sona erdirmiş, olayları daha uygun çözümlere ulaşmak amacıyla değerlendirmek istemiştir. Söz konusu olgunun destekleyici ve cesaret verici nedenlerini inceleyen Fransızlar temel sebebin dini duygu ve Osmanlı propagandası olduğunu düşünmüşler ve bu bağlamda izledikleri siyaseti değiştirmişlerdir. Fransız makamlarınca Osmanlı propagandasına karşıt bir Fransız propagandası oluşturulmasına çalışılmıştır. Diasporada yaşayan muhacirlerin zor koşullarını ele alan Fransız gazetelerinde yazarlar, muhacirlerin Dimeşk'teki Fransız makamlarına başvurmasını ve oradaki kötü şartlar nedeniyle Cezayir'e dönmeleri gerektiğini yazmışlardır. Haberlerden sonra Cezayirlilerden Fransız makamlarına bazı müracaat edenler olmuş, anılan devlet yetkililerince yurda gelmek isteyenlerin transfer ve geçişleri güvence altına alınmıştır. Ancak Cezayir'e dönenler kötü bir sürprizle karşılaşmışlardır, haklarında 1856 tarihli yasada öngörülen cezalar uygulanmıştır.³⁴² Böylelikle insanların hicretin akıbetine dair korkutulması hedeflenmiştir. Öte yandan Osmanlı gazetelerinin, özellikle *Semeratu'l-Fünûn* ve *el-Malumat* gibi Arapça gazetelerin Cezayir'e girmesi menedilmiş, 1899'daki hicretler bağlamında sakıncalı yayınların Cezayir'e sokulmaması stratejisi benimsenmiştir.³⁴³

³³⁹ Rager, **age.**, s. 42.

³⁴⁰ Hilal, **age.**, s. 59.

³⁴¹ Kateb, **agm.**, s. 415.

³⁴² Bardin, **age.**, s. 132.

³⁴³ Kateb, **agm.**, s. 416.

Hicreti önlemek için yapılan tüm girişimler başarısız olduktan sonra, Fransız makamlarında konunun, Cezayirlilerin kendi inançlarından olmayanların yönetimi altında yaşamayı reddeden inanç ve zihniyetiyle bağlantılı ve tamamen dini bir yapıda olduğu fikri pekişmiştir. Bu nedenle Cezayir'deki Fransız yönetimi, hicreti bırakma hususunda ikna edici olabilecek başka bir yönteme başvurmuştur. Vatandaşların dini fetva ve cami imamlarına olan itimatlarını kullanmaya yönelmiştir. Halka bir Müslümanın kafirlerin işgal ettiği ülkede yaşamaya itiraz etmesinin gerekmediği söylenmiştir. Özellikle 1893 yılında bu doğrultuda fetvalar alınmıştır.³⁴⁴

Fransız yetkililer tarafından Cezayir göçmenlerine karşı alınan önleme tedbirleri Cezayir'le sınırlı olmamıştır. Cezayir Genel Valisi Cambon Tunus'a geçen muhacirlerin sıkı kontrole tabi tutulmalarını, orada yaşayanların ise Cezayir'e döndürülüp cezalandırılmalarını emretmiştir. Böylelikle Fransız hareket planları sınır ötesine geçmiştir, ³⁴⁵1889'da benimsenen bu prosedür, Tunus kaynaklı gerçekleşen 1898 hicreti ile ilgili olarak da uygulanmıştır.³⁴⁶

Hicret, kritik seviyelere ulaştıktan sonra, özellikle 1898 yılında, ülke içinden ve Tunus'tan başlatılan hamlelerle Fransız Hükûmeti, bu olguyu nihai biçimde önlemek üzere kararname ve yasalar tasarlamıştır. Cezayir Valisi, Cezayirlilerin Osmanlı topraklarına yönelik ilk durağı sayılan Tunus'a hareket edilmesinin önlenmesine yönelik Fransız yasalarının uygulanması gerektiğinde ısrar etmiştir.³⁴⁷

Fransız yetkililer bu hicreti durdurmak için uygun bir çözüm bulamamış ve bazen durmuş gibi görünse de devam eden bir hareket olduğunu itiraf etmişlerdir.

İşgal otoriteleri önceki aşamalarda Kabileler Bölgesinde ve Cezayir'in batısında meydana gelen hicretlere odaklanırken, dördüncü aşamada, doğu bölgelerine eğilmiştir. Fransızlar özellikle 1910'dan itibaren yaşanan kritik gelişmeler nedeniyle Cezayir'in doğusuna daha çok önem vermişlerdir. Aslında durum öncekinden farklı değildir ama burada, özellikle bu dönemde onu diğerlerinden ayıran şey, ilk on yılda muhacirlik kısıtlamaların olduğundan daha sıkı olmasıdır. Fas ve Tunus sınırında

³⁴⁴ Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 6, s. 364.

³⁴⁵ Hilal, *age.*, ss. 57-58.

³⁴⁶ Kateb, *agm.*, s. 417.

³⁴⁷ Ageron, "Les Migrations des Musulmans Algériens...", s. 1052.

güvenliğin sıkılaştırılması sonucunda 1900 ve 1909'da Cezayir kökenli grupların hicreti başarısız olmuştur.³⁴⁸

Fransız yetkililer Cezayir'in doğu ve batı bölgelerinde yeniden hicret hareketine dikkat ettikten ve özellikle XX. yüzyılın ikinci on yılının başlangıcında, bazı gazeteler aracılığıyla yankı uyandırdıktan sonra gayretli bir şekilde, resmi kararlar vermeden önce sorunu takip etmeye koyulmuşlardır. Özellikle yerel halktan destekçilerin, komutanların, ağaların, köyün yaşlılarının ve naipilerin raporlarını esas almışlardır. Hicretin nedenlerini saptamak ve işe hızlı çözümler bulmak için kullanılan en önemli araçlardan biri de ayrıntılı raporlar hazırlamaktır. Bu raporlar 1899 Luciani Raporu, 1911 Varnier Raporu gibi resmi çalışmalar ya da jandarma ve valilik kayıtlarından oluşmaktadır.³⁴⁹

İnceleme komitelerinin oluşumu, bu aşamada göçmenlik hususunda nihai bir karara varmak için Fransız yetkililerin aldığı en önemli yollardan biri olarak kabul edilmektedir ve bu komiteler sadece Cezayir'in doğusuna özgü olmakla kalmayıp, merkezi ve diğer bölgeleri kapsamaktadır.

Bu aşamadaki en önemli raporlardan bahsetmeden önce 1899 Hicreti hakkında yazılan değerli bir raporu ele almak gerekmektedir. XIX. yüzyılın başından kısa bir müddet önce kaleme alınan bu raporu son aşamadaki çalışmalara dahil etmek mümkündür. Söz konusu raporun sonuç ve önerileri de 1900 yılından itibaren hicreti durdurmak üzere kullanılmıştır. Böylelikle 1900-1910 arasında hicret neredeyse durma noktasına gelmiştir.

Luciani Raporu; Bay Luciani, 24 Aralık 1899'da Fransız Hükûmeti tarafından görevlendirilmiş ve özellikle 1899 hicretiyle ilgilenmiştir. Bu rapor aracılığıyla ulaşılmak ve tartışılmak istenen belirli noktalar vardır. Luciani'nin çalışması vasıtasıyla halkın el-Maşriku'l-'Arabi'ye hicretinin nedenlerini bilmek yanında bu hicretin gerçekleştiği maddi ve manevi koşulları açıklığa kavuşturmak istenmiştir. Hicret hareketinden sorumlu kişi ve kuruluşları netleştirmek, hicreti kışkırtan isimler konusunda merkezi yönetimi bilgilendirmek hedeflenmiştir. Ayrıca Luciani

³⁴⁸ Bardin, **age.**, s. 132.

³⁴⁹ Kateb, **agm.**, s. 403.

Raporu'nda hicret olgusunu tamamen ortadan kaldırmak için uygun çözümler sunmak gayesi güdülmüştür.³⁵⁰

Luciani tarafından yürütülen inceleme ve soruşturmaların ardından, Fransız Hükûmeti tarafından hicretle ilgili tutumlarında kabul edilebilecek çeşitli öneriler ortaya konulmuştur.

- Muhacirlerin hangi nedenle olursa olsun Bilâdü'ş-Şam'a seyahat etmelerine izin verilmeyecektir.

- Luciani, Osmanlı gazetelerinin Cezayir'e sokulmasını, özellikle de Fransız karşıtı tutumları olan *Malumat* vb. gazeteleri yasaklamanın uygun olacağını belirtmiş, 29 Temmuz 1881 Yasası'nın uygulanması benimsemiştir. Osmanlı belgelerinde gazetelere el konulması hakkında bilgiler yer almıştır. *Malumat Gazetesi*'nin imtiyaz sahibi Tahir Bey tarafından iki yıl sonra yasağın sadece Cezayir'i içerdiği ve anılan yayının Fransızların takibine tabi olmadan diğer topraklara özgürce yayıldığı belirtilmiştir.³⁵¹

- Osmanlı propagandasına yanıt vermek adına Arapça yayınlar basmak için bir emir çıkarılmıştır. Fransızlardan daha çok ahaliye hizmet eden Arapça gazetelerin kurulması ve Fransız otoritesine tabi olması kararlaştırılmıştır. Cezayirlilerin kitap basmak ya da ithal etmek zorunda kalmamak için yerli yayıncılığın teşvik edilmesi istenmiştir.

- Luciani, Osmanlı propagandasını yayan ve aynı zamanda yanlış fikirleri destekleyen tacirleri, yazarları kovuşturmak ve yargılamak gerektiğini ifade etmiştir.

³⁵⁰ Hilal, **age.**, s. 227; Bu rapor, XIX. yüzyıldaki hicret olgusunun gerçeklerini araştırmak üzere yazılmıştır. Ancak XX. yüzyılın başında kaleme alındığı için 4. Aşamadaki Fransız pozisyonlarını anlatan kısımda sunulmuştur.

³⁵¹ BOA, DH. MKT, 477-36, (Lef. 2), (3 Muharrem 1320 / 12 Nisan 1902); Öte yandan Osmanlı Devleti, bazı gazeteleri Maarif Nezareti'ne bağlı Zaptiye birimince sakıncalı saymakta ve onların Osmanlı topraklarına girmesini yasaklamakta idi, Bu bağlamda şu gazeteler örnek verilebilir: Mısır merkezli *el-Liva Gazetesi*'nin 24, 28, 29 Zilhicce 1325 sayıları ve Muharrem 1326 sayıları yasaklanmıştır. Ayrıca Cezayir'de çıkan *Kevkeb Ifrikiyye Gazetesi*'nin 12 Temmuz 1907 sayısı, Paris merkezli *le Figaro Gazetesi*'nin 7 Şubat 1908 nüshası sakıncalı bulunmuş ve Osmanlı topraklarına girişi men edilmiştir. (BOA, ZB, 29-177, (12 Muharrem 1329 / 13 Ocak 1911)).

- Cezayir halkının işlerini yönetme konusunda çeşitli önlemlerin alınmasını öneren Luciani, halka yönelik sistematik cezalandırma yönteminin tercih edilmesini savunmuştur.³⁵²

Cezayir doğusundaki hicret konusunda hükûmet bu hicretin nedenlerini bulmak için üç rapora dayanmıştır.

Jaunier Raporu: Cezayir Valiliğinin Cezayir'in doğu bölgelerinde ilk hicretin ortaya çıkmasından sonra soruşturmaya gönderdiği komiteye başkanlık eden yazar, Jaunier tarafından XX. yüzyılın ilk on yılı sonunda bu hicretin nedenleri üzerinde durulmuş ve herhangi bir doğrudan sorumluluk reddedilmiştir.³⁵³

Varnier Raporu: Karma olmayan Bordj Bou Arrerij belediyesine ait Fransız İdari Raporu olarak da adlandırılır. Cezayirlilerin bu belediye ve çevresinden 1910'da hicret etmesini içermektedir. Hicret sebepleri hakkında kapsamlı bir araştırma yürütülmemiş, muhacirlerin sosyal ve ekonomik durumuna odaklanılmıştır. Ayrıca temel hususlar olarak din faktörüne ve Osmanlı propagandasına değinilmiştir.³⁵⁴

Biban Karma Belediyesi Raporu; Bu rapor 8 Haziran 1910'da tamamlanmıştır, belediyenin çeşitli konuları irdelediği birinci bölümde hicret hareketinin doğduğu koşullar ve gelişmeler ele alınmış, ikinci bölümde nedenler değerlendirilmiştir.³⁵⁵

Cezayir batı bölgesinde, özellikle de Tilimsan şehri özelinde, hükûmet hicreti anlamak üzere çeşitli veriler kullanmıştır.

Sabatier Raporu: Tilimsan'da meydana gelen hicretle ilgili bazı gazeteler tarafından yürütülen medya kampanyasının ardından siyasi yetkililer bu konuda harekete geçmiş ve Vehran Bölge Meclisi eski başkanı Germain Sabatier'i konuyu araştırmak için atamıştır. Sabatier incelemelerden sonra ayrıntılı bir rapor sunmuş, 28 Ekim 1911'de konsey üyeleri önünde onu okumuştur. Cezayirlilerin sömürge mevzuatından ve Fransız kurumlarından korktuklarını bir özetle açıklamıştır.³⁵⁶

³⁵² Hilal, **age.**, ss. 252-255.

³⁵³ Tarşun v. dğr, **age.**, ss. 236-137.

³⁵⁴ Kateb, **agm.**, ss. 408-409.

³⁵⁵ Hilal, **age.**, ss. 269-270.

³⁵⁶ Blil, **agt.**, s. 167.

Fransız yetkililer, bu raporun, göçmenlik nedenlerini bir tür küçümseme ile ele aldığını ve büyük bir yankıya sahip olmadığını düşünmüştür. Genel vali başka bir komiteyle olayı soruşturmaya devam etmiştir.³⁵⁷

Barbedatte Komitesinin Raporları: Milletvekili Barbedatte Frederic'in başkanlığında M. Dupief ve M. Mirantadlı şahısların katılımıyla kurulan komite genel vali Charles Lutaud tarafından Tilimsan hicret vakasını soruşturmak üzere görevlendirilmiştir. Komite göçün nedenlerinin ve onu çevreleyen koşulların belirlenmesine çalışmıştır.³⁵⁸

Hükûmet tarafından görevlendirilen komitelerin raporlarına ek olarak, resmi makamlarca yetkilendirilmeyen kişilerce kaleme alınan serbest raporlar da vardır:

Marçais Raporu: O zamanlar okul müdürü olarak çalışan William Marçais tarafından hazırlanmıştır. Şahsın muhacirlerle dayanışma amacıyla ve iyi niyetle 1911 Tilimsan hicreti üzerine eğildiği söylenmiştir.³⁵⁹

Böylelikle Cezayir'deki Fransız makamları, son aşamada hicret hareketi ile başa çıkma yöntemlerini daha gerçekçi bir şekilde değiştirmişlerdir ve kararlarını her bir hicretle ilgili ayrıntılı bilgiler temelinde almışlardır. Bu raporlar yeterli bilgi sunmasa da dikkat çekici tespitlere sahip olup temel konulara değinmişlerdir.³⁶⁰

Kimi kararlar yetkililerin sıradan ve basit raporlarına dayanmıştır. Kamu personeli, bu aşamada, hükûmet tarafından oluşturulan ve özellikle hicretle ilgili gerçekleri araştırmak ve onlara uygun çözümler sunmakla görevlendirilmiş komitelerin raporlarına ve önerilerini referans edinmişlerdir. İlgili devlet daireleri tarafından olağan olarak veya bu konuda özel olarak atanan komiteler tarafından yayımlanan tüm çalışmalar bir kılavuz şeklinde değerlendirilmiştir.

II. 1. B. Gayri Resmi Tutumlar

Basın genellikle bilgive haber iletmenin yanısıra birçok farklı amaç için kullanılmaktadır, yöneten ile yönetilen arasındaki bağlantı göz önüne alındığında, her iki taraf için de medya büyük önem kazanmaktadır. Hükûmet yetkilileri tutumlarını

³⁵⁷ Şâviş, **agm.**, Sayı: 3, s. 81.

³⁵⁸ Şâviş, **agm.**, Sayı: 3, s. 82.

³⁵⁹ Ageron, "Les Migrations des Musulmans Algériens...", s. 1064.

³⁶⁰ Kateb, **agm.**, s. 404.

belirlemek ve planlarını uygulamak için genellikle bu aracı esas almışlardır. Fransa idaresindeki Cezayir’de resmi, yarı resmi ve özel nitelikli basın türlerine rastlanmıştır. Haber ve bilgilerin doğru ya da yanlış olup olmadığına bakılmaksızın suçlamalar genelde yerli halka dönüktür. Gazeteler emirlerin ve yasaların halka yayınlanmasına ve halka iletilmesine yardımcı olmuş, bilahare Cezayir hicreti konusunda kararlar ve tutumlar benimsenmesinde başvurulmuş bir araç sayılmış, dolayısıyla hükûmetin bir uzantısı olarak Fransız basınının Cezayir hicretine karşı konumları Fransız tutumlarından biri olarak sınıflandırılmalıdır.

Fransız basını, 26 Haziran 1830’da *L’Estafette de Sidi Ferrage Gazetesi*’nin yayınlanmasıyla başkent Cezayir’de ortaya çıkmıştır. Bu yayın Cezayir’e karşı Fransız askeri kampanyasına eşlik etmiş ve özel olarak ordu mensuplarına ve idarecilere yönelik hazırlanmıştır.³⁶¹ Fransızlar Cezayir’de yerleşimler kurulduktan ve kalıcı hale geldikten sonra resmi ve özel nitelikli gazeteler dönemi başlamış ve ülkenin çeşitli bölgelerine dağılmıştır. Söz gelimi *Le Moniteur Algérien* (1832-1871) resmi yönetimin hizmetinde olmuştur.³⁶² *El-Ahbar* (1839-1898) ise okunan ve büyük popülerlik sahibi en önemli gazeteler arasında yer almıştır.³⁶³

Fransa’dan yayınlanan ve Cezayir meselesiyle ilgilenen gazeteler olduğu gibi, Fransız basını sadece Fransızca ile sınırlı kalmamıştır. Bazı Fransız kurumları halka ulaşmak ve Fransız hukukunu onlara bildirmek gayesiyle Arap dilinde ve hatta Cezayir lehçesinde eserler vermiştir. Cezayir’in doğusunda ve batısında bulunan *el-Mübeşşir* (1848-1927) de mahalli dilde neşredilen bir gazetedir.³⁶⁴

Fransız basınının yanı sıra ondan daha geç bir süreçte ortaya çıkan ve Cezayirli Müslümanlara ait olan birçok yerel gazete de bulunmaktadır. Durdurulma ve yasaklanma sürecinden kaçınmak için bazen Fransız taraftarı adlarla yayınlanan ilgili neşriyat her durumda Fransız yetkililer tarafından ciddi bir baskı altında tutulmuştur.

Genellikle açılmalarından çok kısa bir müddet sonra kapatılmışlardır. İlk Müslüman gazetesi çift lisanlı Annabe merkezli 1893’ te *el-Hak el-Annabi Gazetesi*

³⁶¹ Zühayr İhdâden, *es-Sahâfetu’l-Mektube’l-Cezâir*, Cezâyir: Dîvânu’l-Matbuâtî’l-Câmiyye, 2012, s. 25.

³⁶² Sa’dullah, *Târîhu’l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 5, s. 215.

³⁶³ İhdâden, *age.*, s. 26.

³⁶⁴ Muhammed b. Sâlih Nâsir, *es-Suhufu’l-Arabiyyetu’l-Cezâiriyye min 1847 ilâ 1945*, 2. Baskı, Cezâyir: Alfâ Dizâyin, 2006, s. 11.

olmuştur,³⁶⁵ onu Arapça ve haftada iki defa yayınlanan *Ceridetu'l-Mağrib* (1903-1913) izlemiştir. Vehran şehrinde Arap ve Fransız dillerinde yayınlanan *es-Sabah Gazetesi* (1904-1905) de önemli yayın organlarından³⁶⁶.

Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir müddet önce Arapça ve Fransızca dillerinde bulunan küresel ölçekte dört gazete vardı: *İslam* (1912-1913), *el-Hakk el-Vehrani* (1911-1912), *Zulfikar* (1913-1914), *el-Faruk* (1913-1915).³⁶⁷

Fransız basınının Cezayir hicreti konusundaki yaklaşımı hakkında şunlar söylenebilir: Hem basının hem de hicretin erken bir evrede ortaya çıkmasına rağmen, işgalin başlangıcından itibaren medyanın konuya ilgisi çok geç gelişmiştir; hazırlık aşamasında basının ilkel olması ve bunun için yeterli kapasite ve imkana sahip bulunmaması bunun sebebi olarak düşünülebilir. Öte yandan, bu gecikme işgal hükûmeti'nin politikasından kaynaklanmaktadır, bu süre zarfında basın hicreti incelemek için kullanılmamıştır, daha ziyade idari kurumlar tarafından yayınlanan resmi raporlarla yetinilmiştir. Ancak XX. yüzyıl başlarında göçmenlik olgusu çok tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Eş zamanlı olarak ülkenin doğusunu ve batısını kapsayan geniş bir basın hareketi meydana gelmiş, Fransız yetkililer, bu hareketin oynadığı role dikkat etmişlerdir.³⁶⁸

Cezayir'in doğusundaki hicret meselesine büyük bir önemle yaklaşan ve Fransız makamlarınca kaynak olarak kullanılan gazeteler arasında şu gazeteler yer almıştır:

El-Ahbar Gazetesi:³⁶⁹ Özellikle de 26 Haziran ve 3 Temmuz 1910 sayılarında hicret konusunu ele almıştır. 24 Temmuz, 31 Temmuz ve 4 Eylül sayılarında da anılan konuya temas etmiştir. Örneğin 1910 yılının 26 Haziran sayısında, gazete, halkın işgal makamları tarafından uygulanan haksız yasalardan dolayı çektiği acılara ve yaşlı veya genç olması fark etmeksizin çiftçilere dayatılan ağır vergilere atıfta

³⁶⁵ Abdülkadir Kerlil, "Neş'etü's-Sahâfeti fi'l-Cezâir", *Mecellet el-Masâdir*, (Cezâyir), Sayı: 11, 2005, s. 225.

³⁶⁶ Kerlil, **agm.**, Sayı: 11, s. 225.

³⁶⁷ Abdürrahman Avâtif, *es-Sahâfetu'l-'Arabiyye fi'l-Cezâir Dirâse Tahlîliyye li-Sahâfeti's-Sevrati'l-Cezâiriyye 1954-1962*, Cezâyir: el-Müessesetü'l-Vataniyye li'l-Kitâb, 1985, ss. 30-31.

³⁶⁸ Hilal, **age.**, ss. 209-210; 1847 -1939 yılları arasında Fransızlarca basılan sömürge gazetelerinin sayısı 150 iken Arap gazetelerinin sayısı ise 66'yı geçmemiştir. (Nâsir, **age.**, s. 9).

³⁶⁹ İlk olarak 1839'da yayınlanmıştır ve bir yüzyıl boyunca, yani 1938'e kadar düzenli olarak yayınlanmaya devam etmiştir, Cezayir ve İslam dünyasındaki genel duruma politik düzeyde yaklaşırken resmi pozisyonları benimsemiştir. (Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 5, ss. 215-216).

bulunmaktadır. Gazetede yer alan bir haberde Her gün küçük köylülerin yoksulluklarını veya açlıktan ölecekleri son miktarlarda tahıl sattıklarını görüyoruz. Hicretin nedenleri arasında, sakinleri Fransız yönetimine karşı kızdıran ve aynı zamanda halkın tabi olduğu istisnai hükümleri içeren Orman Kanunu olduğunu vurgulamaktadır.³⁷⁰

Bu gazete hicretin meydana gelmesinden sadece dış propagandayı sorumlu tutmakla kalmamış, aynı zamanda sakinlerini mülklerinin edinilmesi için dolandırıcılık yapan yerleşimcileri de suçlamıştır. Onların Cezayirli hocaları bazılarıyla anlaşmak ve onları hicreti teşvik etmeye çağırmak da dahil olmak üzere çeşitli şekillerde kullandıklarını belirtmiştir. Yerleşimcilerin insanlar arasında yanlış söylentiler aktardığını, asker alım prosedürleri veya aşığıbı hususlarda asılsız sözler bildirdiklerini iletmiştir. Sorunlara bir çözüm olarak Cezayirliler için Fransız kamuoyundan bazı haklar talep etmiş, ahalinin koşullarını iyileştirmek ve gelişigüzel alınan vergileri azaltmak gerektiğini savunmuştur.³⁷¹

La Dépêche Algérien:³⁷² 22 ve 25 Haziran 1910 sayılarında hicrete değinmiştir. 22 Haziran sayısında gazetede muhacirlerin durumu şu biçimde açıklanmıştır: Gelişmiş ülkelerin de onlardan muhacir sayısını aşan çok sayıda fakir sınıftan hicret ettiklerini fark ettiğimiz tamamen normal bir hareketle karşı karşıyayız. Bu yayın organında konuya dair bazı raporlar ve insanların sorunlarına ilişkin çeşitli analizler yayınlamıştır. Cezayir'in doğusundaki halkın kötüleşen ekonomik durumunun yanı sıra yoksul ve düşük gelirli göçmen gruplarının hicretin nedenlerini sınıflandıran gazete³⁷³ 1900'den itibaren Tunus'tan Suriye'ye ulaşan Cezayir muhacirleriyle alakalı çeşitli makalelere yer vermiştir.³⁷⁴

L'Union Rebuplicaine de Gazetesi 1910 yılında 7 Haziran ve 9 Temmuz sayılarında hicret hakkında bilgi sunmuştur. Ayrıca doğuda Tbiş şehrindeki *La Democratie de İslam de bonne* ve *l'Esoure de Aine el baida* gazeteleri de hicret konusuna değinmiştir.

Batı Cezayir merkezli hicretle ilgilenen ve Fransızlarca önemsenen gazeteler:

³⁷⁰ Hilal, *age.*, ss. 113-114.

³⁷¹ Tarşun v. dğr, *age.*, s. 238.

³⁷² 1885'te Cezayir kentinde yayın hayatına başlamıştır, günlük bir gazetedir. (Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, c. 5, s. 220).

³⁷³ Hilal, *age.*, ss. 112-113.

³⁷⁴ Hilal, *age.*, s. 91.

L'Echo d'Oran:³⁷⁵ Hicret sorunu ve özellikle de Tilimsan ve çevresinin hicreti gazetesinin şu sayılarında ele alınmıştır: 17 Eylül 1911, 14, 15, 16, 17 ve 20 Ekim 1911. Tilimsan ve çevresinin hicretine dair altı bölümde tefrika edilen bir araştırma paylaşılmıştır. Bu araştırma yazısı büyük ilgi görmüştür. Bahsedilen rapor Tilimsan'ın büyük ailelerinin şehirden ayrılmasının sakinleri teşvik ettiğini belirtmiştir. Araştırmaya göre onların hareketi diğerlerinin kendilerini takip etmelerini sağlamıştır. Hicreti betimlerken kullanılan bir cümle oldukça dikkat çekicidir: “Herkes hicret etmek istiyor çünkü herkesin komşusu hicret etmiş durumdadır”.³⁷⁶

Gazetenin başka sayılarda Avrupalıların bazılarının iddia ettiği şekilde askere alım kanunu hicret için tek neden olmadığı, Müslüman Cezayirlilerin yaşadıkları pek çok problemin birikmesinin hicretin altyapısını hazırladığı vurgulanmıştır. Askerlik konusunun bardağı taşıran son damla olduğu ifade edilmiştir.³⁷⁷

El-Hak Gazetesi:³⁷⁸ Tilimsan hicretine temas eden gazete vali yardımcısının insanları hicret etmeye teşvik ettiğini, münadilerin vergi ödedikleri sürece herkesin yolculuk yapabileceğini duyurduğunu belirtmiştir.³⁷⁹

Batı'da hicret konusunu ele alan *l'Afrique Française* Gazetesi'ne derastlanmıştır.

Cezayir dışında yayınlanan ve hicret konusu ile ilgilenen Fransız gazeteleride vardır, bu gazetelerin öncülerinden biri le Temps'tir.

Le Temps- Paris:³⁸⁰ Doğu bölgesindeki hicretle ilgili haberleri ayrıntılı bir şekilde toplamaya çalışmıştır, bir yandan Osmanlı propagandasının cazibesinden ve diğer taraftan Avrupalı yerleşimcilerin sömürsünden kurtulmaları için hükûmetin halkla ilgilenmesini istemiştir. Bu bağlamda Cezayirlileri vatandaşı edinme ihtiyacını vurgulamıştır. “Vatandaş Afrika'da Türkiye'den daha rahat ve güvende hissetmelidir ve bu sadece maddi değişiklikler gerektirmemektedir, aynı zamanda modern Cezayir

³⁷⁵ 1843 yılında Vehran'da ortaya çıkan gazete önceleri haftada iki kez yayınlanmış ve daha sonra günlük hale gelmiştir.

³⁷⁶ *L'Echo d'Oran*, No: 14626, 14 Octobre 1911.

³⁷⁷ *L'Echo d'Oran*, No:14627, 15 Octobre 1911.

³⁷⁸ 1902'de Vehran'da Fransızca yayınlanan gazeteye 1910'da Arapça bir ilave yapılmıştır. (Zekeriya Mufdi, *Târîhu's-Sahâfeti'l-'Arabiyye fi'l-Cezâir*, thk. Ahmed Hamdi, Cezâyir: Menşurâtu Müesseseti Mufdi Zekeriyya -Dâr Hume, 2003, s. 36).

³⁷⁹ Tarşun v. dğr, *age.*, s. 244.

³⁸⁰ 1861'de yayın hayatına başlamış 1942'e kadar sürmüştür, Auguste Neftzer tarafından kurulmuştur.

toplumunda bir konum sağlama anlamında insanların kalpleri kazanılmalıdır.” ifadelerine yer vermiştir.³⁸¹ Ayrıca Batı hicreti ve Tilimsan olaylarını da işlemiştir. 4 Ekim 1910, 17, 26 ve 30 Kasım 1911, 14 Aralık 1911 sayıları bu mevzu hakkındadır.

Tunus basını: Cezayir hicretiyle ilgilenmiştir, ancak daha ziyade Tunus limanlarından, özellikle Tunus ve Gabes limanlarından başlayan hareketlere değinmiştir. Günlük olarak Tunus’u geçiş güzergahı olarak kullanan muhacir sayısından bahsetmiş, sayıların günde 30 ila 80 kişi arasında değiştiği bilgisini vermiştir.³⁸²

Fransız yetkililer, olguları araştırmak ve temel nedenleri saptamak amacıyla birkaç resmi ve gayri resmi organ kullanarak hicret olgusunu azaltmak için çok çaba harcamışlar ve konuya uygun çözümler bulmak için çalışmışlardır. Bu amaç için belirlenen komiteler veya basın tarafından önemli bilgiler elde edilmiştir. Böylece bu dönemde Cezayir’deki Fransız hükûmeti’nin onunla başa çıkması kolaylaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı döneminde hicret hareketinde önemli bir daralma yaşanmıştır.

II. 2. Osmanlı Tutumu

II. 2. A. Resmi Tutum

Osmanlı Devleti Cezayir’i siyasi ve coğrafi bir uzantısı olarak kabul etmiştir, topraklarının geri kalanı gibi onun hakkında da istikrarlı bir tutum takınmış ve Cezayir’i pazarlık konusu yapmamıştır. Cezayir, 1830’da Fransız işgaline uğrayınca Osmanlı Devleti’nin Cezayir meselesine ilişkin çeşitli tutumları olmuş, devlet adamları hadiselerin seyrine göre farklı politikalar benimsemiştir. Osmanlı Devleti’nin Cezayir meselesine ilişkin tutumları yoğunlaşmıştır ve olayların gelişmesine göre tavırları değişmiştir. Başlangıçta işgal süreci önlenmeye çalışılmış, işgalden sonra Cezayir’i kurtarma girişimi sergilenmiş, ardından Cezayir halkına uygulanan Fransız politikasına karşı çeşitli tutumlar benimsenmiştir. Cezayirlilerin Osmanlı Devleti’ne ait topraklara hicret etmesine dair ve başarısız olan halk direnişi ile alakalı farklı tavırlar sergilenmiştir. İsteddiği sonuçları alamayan Osmanlı Devleti, muhacirleri teşvikte önemli bir rol oynamış, bu siyasetinde bir ölçüde başarılı olabilmektedir.

³⁸¹ *Le Temps*, No: 17924, 27 Juillet 1910.

³⁸² Tarşun v. dğr, **age.**, s. 241.

Tarihe bakıldığında Osmanlı Devleti'nin Cezayir meselesine olan ilgisinin Cezayir'in Osmanlı'ya katılmasının ilk günlerine kadar gittiği görülmektedir, Cezayirlilerin Osmanlı topraklarına hicreti, sadece Fransızların Cezayir işgali aşamasıyla sınırlı değildir. Daha önce de Cezayirliler ticaret, seyahat ve bilgi arama gibi çeşitli amaçlarla veya haccı gerçekleştirmek için Osmanlı topraklarına gelmişlerdir ve çoğu geri dönmüştür ancak bazıları orada yerleşik bir hayat istemişlerdir: ³⁸³ Fransız idaresini takip eden süreçte hicretin sadece bir amacı olmuştur: canı ve dini korumak.

Hicret aşamaları rota ve çıkış noktası bakımından değerlendirildiğinde olayların bir kısmının menşei ülke olan Cezayir'de gerçekleştiği görülmektedir. Hadiselerin diğer kısmı ise başka Osmanlı topraklarında yaşanmıştır. Osmanlı idaresinin, karşılama, iskân, mali yardım, vb. muhacirlere yönelik alınan önlemler gibi tutumları olmuştur. Resmi pozisyonların yanında birtakım ek pozisyonlar da vardır. Söz konusu tutumlar, başından itibaren hicretin desteklenmesini içermiş ve Fransız politikalarına karşıt olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin resmi tavırları, sultan tarafından verilen irade-i şahanelerde ve kararlarda belirtilmiş, rapor ve dilekçelere dayanmıştır. Hariciye ve Dahiliye Nezaretleri yanında sadrazamın memurlarının Suriye, Beyrut ve Batı Trablus gibi muhacirlerin ziyaret ettiği veya geçtiği yerlerin yöneticileri ile kurumların birim ve komitelerinde görevlilerin ve çalışanların raporları esas alınmıştır. Hicret hususundaki kararlar, bilahare sultan tarafından yetkilendirilen ve sadaret vb. makamlara bağlı bazı kurumlar tarafından verilmiştir.

Osmanlı topraklarına yönelik Cezayirli hicreti Tanzimat Dönemi'nde başlamaktadır. Bu aşamada Osmanlı Devleti Cezayir'in Osmanlı mülkü olduğunu kabul etmektedir. Ancak Osmanlı makamlarının hicrete dair hukuki bir savunmadan fazlasını gerçekleştiremediği bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nin bu aşamadaki tavrı, başlangıçtan itibaren Cezayir hicretini destekler mahiyette olmuştur. İlk muhacirlerin Osmanlı topraklarına kabul edilmesi ve yerleştirilmesi, onlara gerekli yardımın sağlanması, muhacirler nezdinde olumlu bir izlenim doğurmuştur.

³⁸³ Rager, **age.**, s. 43.

Osmanlı propagandası çerçevesinde din adamları ve tasavvuf büyükleri görevlendirilmiş ve hâlâ Osmanlı hâkimiyetinde olan Tunus'a hicreti teşvik etmek amacıyla casuslar ve heyetler gönderilmiştir.³⁸⁴

Cezayir muhacirlerinin Osmanlı'ya gelişi, iç koşulların kötüleştiği bir döneme tesadüf etmiş ve 1853'te Kırım Savaşı'ndan sonra yaşanan zorlu durumla çakışmıştır. Kırım, Kafkas ve Balkanlar'dan gelen kitlesel hicret dalgaları karşısında devletin genel durumu zorlaşmıştır. Her yönden Osmanlı'nın üzerine büyük bir baskı kurulmuştur. Cezayirlilerin hicret sorunu büyük gelişmelere tanık olmamış, kriz koşullarına rağmen işgal altındakileri kurtarmak amacıyla teşviki nispeten sabit kalmış ve büyük siyasi boyutlara ulaşmamıştır.

II. Abdülhamid 1876'da iktidara geldiğinde Osmanlı Devleti'nin genel durumu çok zordu, çünkü seleflerinden çeşitli siyasi, ekonomik ve sosyal yönlerden miras kalan yük, onu büyük problemlerle karşı karşıya bırakmıştı ve karşılaştığı en önemli sorunlardan biri Osmanlı ülkesine yapılan hicretler ve göçmenlik meselesiydi. 1878'de başlayan 93 Harbi'ni takip eden Birinci Berlin Konferansı'na kadar, Cezayir göçü çok ilgi görmemiştir.³⁸⁵

Konferanstan sonra gerçekleştirilen ıslahatlarda hicret konusu ele alınmıştır. Bilâdü's-Şam bölgesinin devletler arası çatışma alanında önemli bir yeri ve siyasi boyutları vardır. Sultan Abdülhamid'in en büyük önceliklerinden biri Cezayir hicreti olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Cezayir hicretine karşı tutumları, bu aşamada, daha fazla teşvik gibi politikaların benimsenmesiyle kayda değer ölçüde gelişmiştir. Cezayirlilerin intikal hareketleri ve genel olarak İslami amaçlarla gerçekleştirilen hicret Osmanlı propagandası ile ortaya çıkmış ve bu aşamada iki aktiviteden kaynaklanmıştır. Propaganda yöntemlerinde ilerlemeler görülmüş, din adamları ve tasavvuf büyükleri, heyet ve casusların yanı sıra gazete ve dergi yayınları tarafından hicret desteklenmiştir.

³⁸⁴ Gânim, **agm.**, s. 204.

³⁸⁵ Bardin, **age.**, s. 171.

Bu çabalar 1878'deki Birinci Berlin Konferansı'ndan itibaren Sultan II. Abdülhamid'in savunduğu ve başarısı için tüm olanakları sefeber ettiği İttihad-ı İslam çerçevesinde güçlendirilmiştir.³⁸⁶

Osmanlılar, yoğun bir tanıtım yoluyla Cezayir hicretini teşvik etmenin yanı sıra, fırsat bulduklarında muhacirleri kendi yollarıyla taşımışlardır. Dönemin Fransız raporlarında Tunus'tan Lübnan'a Osmanlı Devleti kanalıyla bazı muhacirlerin transfer edildiğinden bahsedilmekte, ayrıca 1899'da paşalardan birinin Tunus'a gelişi ve ona gönüllüleri sultanın topraklarına taşımak için iki geminin refakat ettiği hakkında bilgiler sunulmaktadır.³⁸⁷

Bir yandan 93 Harbi'nden sonra muhacir sayısındaki artış ve diğer yandan İttihad-ı İslam'ın davetiyle gelenler nedeniyle Osmanlı'da ağırlaşan koşullardan sonra devlet, Cezayir muhacirlerinin, bazı yeni muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılayamamıştır. Bu durum, Fransız korumasına girme veya Fransız Konsoloslukları aracılığıyla vatana dönme konusunda muhacirlerin talepte bulunmasına ve Osmanlı makamları açısından sorunlar doğmasına yol açmıştır. Fransız Konsolosluklarının faaliyetlerine dair çeşitli kararlar alınmış olup, bu kararların en önemlisi 1889 Kararıdır.³⁸⁸

Bu olayların devlet politikası üzerindeki etkisine rağmen, Sultan II. Abdülhamid'in Cezayir hicretini destekleyici ve teşvik edici pozisyonları durmamıştır, bu aşamada hicret hareketi tepe noktasını görmüş, sıradan hale gelmiştir.

İttihat ve Terakki Fırkası 1909'da iktidara geldiğinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren en sorunlu dönemlerden birine tanık olunmuştur, siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal bakımdan çeşitli problemler ortaya çıkmıştır. Osmanlı idarecileri devletin kriz halini düzeltmek için yeni planlar geliştirmeye yönelmiştir.

Hükûmetler'in siyasi programında ıslahatlar güçlü bir şekilde yer etmiştir. İç içe geçen olaylar arasında hicret ve muhacirlerin iskânı ile ilgili büyük bir güçlük yaşanmıştır.

Osmanlıların bu dönemde de Cezayir hicretine karşı tutumu cesaret verme ve destek ile karakterize edilmiştir. Osmanlı propagandası ve XX. yüzyılın ilk

³⁸⁶ Ali Muhammed es-Sallâbi, *Abdülhamid es-Sâni ve Fikratu'l-Câmiati'l-İslâmiyye ve Esbâbu Zevâli'l-Hilâfeti'l-Osmâniyye*, Beyrut : el-Mektebetu'l-Asriyye, 2012, s. 32.

³⁸⁷ Ageron, "Les Migrations des Musulmans Algériens...", s. 1053.

³⁸⁸ Bu karar ile ilgili Bkz. ss, 167-168

çeyreğinde devletin topraklarına hicretin teşviki özellikle gazeteler ve dergiler aracılığıyla açıkça görülmektedir. Bu propaganda Cezayir toplumunun büyük bir kesimine ulaşılabilir hale gelmiştir. İttihad-ı İslam fikrinin yeniden canlanması hicret bağlamında etkili olmuştur. Osmanlılar kapsamlı propagandanın yanı sıra muhacirlerin Cezayir'den ayrılmasına izin verilmesi için Fransız yetkililerle doğrudan iletişime geçmek gibi tutumlar da benimsemişlerdir. Ayrıca Osmanlı idaresi, Osmanlı topraklarına hicret etmek isteyenlerin nakil işlemlerini bazen üstlenmiştir. Bu çerçevede 1910'da Kostantine'ye bağlı el-Meadid adlı merkezdeki 50 ailenin hicreti önündeki engellerin kaldırılması amacıyla Fransızlar nezdinde girişimlerde bulunmuştur.³⁸⁹ Ayrıca Fransa'daki Osmanlı Büyükelçiliği'nden Kostantine'deki 33 ailenin Osmanlı topraklarına naklini istemiştir.³⁹⁰ Aynı şekilde 1912'de Cezayir'e bağlı bir merkez olan Ayn Bassam'da muhacirlerin hareketlerini kolaylaştırmıştır.³⁹¹

Yukarıda sunulan destekleyici tavırlara rağmen Osmanlılar Cezayirlilerin hicretinin dördüncü aşamasında topraklarındaki muhacirlere karşı tereddütlü tavırlara sahiptir. Muhacirlerin şahit olduğu karşılama, onlara yapılan yoğun propagandada tanıtılanlarla tutarlı olmayıp, muhacirlerle İttihat ve Terakki Hükûmeti zaman zaman karşı karşıya kalmıştır. Birçok muhacir Fransız korumasına başvurmuştur. Böylelikle muhacir problemi daha çetrefilli bir hal almıştır. Cezayirliler, Fransız Konsolosluklarının İttihat ve Terakki üzerinde kullandıkları bir koz ve baskı unsuruna dönüşmüştür. Sorunları çözmek için 1911 Kararnamesi ve 1915 tarihli karar benzeri birçok karar alınmıştır.³⁹²

Osmanlı Hükûmeti'nin muhacirlere karşı tutumunun zayıflamasının en önemli nedenleri bağlamında çeşitli faktörlerden bahsetmek mümkündür. Savaş vb. sebeplerle Osmanlı Devleti'nin bütçesinde mali açık gözlemlenmiş, özellikle muhacirlerin ana destek kaynağı olan muhacir bürosu savaştan dolayı büyük problem yaşamıştır. 1911, 1912 ve 1913 yıllarında meydana gelen çatışmalardan dolayı işgal edilen alanlardan, Kafkaslar'dan, Libya ve Fas'tan Osmanlı topraklarına gelen

³⁸⁹ BOA, HR. TO, 403-38, (Lef. 1-2), (18 Recep 1328 / 26 Temmuz 1910), BKZ. Ek. II.

³⁹⁰ BOA, HR. TO, 540-8, (Lef. 1-2), (10 Raiulahir 1328 / 21 Nisan 1910).

³⁹¹ BOA, HR. İD, 23-42, (Lef. 1-2), (10-12 Cemazeyilahir 1330 / 27/29 Mayıs 1912).

³⁹² 1911 kararları ile ilgili bkz. s. 161-162. 1915 kararları ile alakalı bkz. ss. 177-178.

muhacirler için konaklama imkanları sağlanamamış, devlet eskisi kadar ilgi gösterememiştir.³⁹³

İttihat ve Terakki'nin bazı takipçilerinde Arapların çoğalması ve artan faaliyetlerinden sonra Arap milliyetçiliği karşıtlığı yükselmiştir. Fransız yetkililerin, özellikle XX. yüzyılda Cezayir hicreti için ana motor olarak gördükleri propaganda politikasını kınamaları ve bu hususta Osmanlı makamlarına yaptıkları baskılar da Osmanlıların önceki politikayı sürdürmesini zorlaştırmıştır.³⁹⁴

1911 yılında İttihat ve Terakki Hükûmeti, Osmanlı topraklarında mevcut olan muhacirlerin giderlerinin ve iskânlarının yerleşmesini ve daha sonra muhacirlerin kabul edilmemesini emretmiştir.³⁹⁵ Ancak bu tavır, hicrete desteği tamamen durdurma anlamına gelmemiş, mali açık nedeniyle sadece iyi halli muhacirlerin alınmasına çalışılmıştır. Bir vesikaya göre devlet, mali sübvansiyonlar veya evler ve aletler sunamayacağını, sadece arazi tahsis edebileceğini belirtmiştir.³⁹⁶ Sonunda iş Cezayir'e dönmek isteyenlerin işlerini kolaylaştırma noktasına kadar gelmiştir.³⁹⁷

II. 2. B. Gayrı Resmi Tutumlar

Basının XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'ndeki olaylara güçlü bir etkisi olmuştur. İşlevi nedeniyle Osmanlı Hükûmeti tarafından büyük ilgi gören basın, muhacirlik propagandasının teşvik edilmesi de dahil olmak üzere çeşitli alanlarda kullanılmıştır. Anılan dönemde Osmanlı Türkçesi ve Arapça başta olmak üzere birçok dilde eser üretilmiştir.

Osmanlıların modern anlamda basınla tanışması, ilk Osmanlı gazetesinin vücut bulduğu Sultan II. Mahmud dönemindedir, 1 Kasım 1831'de çıkan ve 1922 yılına kadar devam eden gazete *Takvim-i Vekayi* olarak adlandırılmıştır.³⁹⁸

³⁹³ el-Hâlidî, *el-İş'âu'l-Mağribi fil Maşrık...*, s. 71.

³⁹⁴ Hilal, *age.*, s. 110.

³⁹⁵ BOA, MV, 151-5, (25 Rabiulevvel 1329 / 26 Mart 1911).

³⁹⁶ BOA, BEO, 3888-291529, (Lef. 2), (12 Safer 1329 / 12 Şubat 1911), Bkz. Ek. VIII.

³⁹⁷ BOA, DH. ŞFR, 94- 278, (25 Rabiulevvel 1337 / 29 Aralık 1918).

³⁹⁸ Hasan Duman, *Osmanlı- Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*, c. 1, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000, s. 81; Ondan önce Mısır'da *Takvim-i Vekayi* Gazetesi çıkmıştır, bu gazete de Osmanlıcadır, aslında Osmanlıca gazetenin tarihi 1795 senesine dayalıdır, İstanbul'da yaşayan Fransızlar, Bulletin de Nouvelles adlı bir gazete çıkarmışlardır. Böylelikle Osmanlı Devleti'ndeki gazetecilik faaliyetleri Fransa üzerinden başlamıştır. (Kenan Demir, "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 5, Nisan 2014, ss. 60-61).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde ıslahatlar çeşitli alanlarda uygulanmış, basın alanında da gelişmeler görülmüş, bu çerçevede 1840'ta *Ceride-i Havadis*, 1860'ta *Tercüman-ı Ahval* yayınlanmıştır. 1862'de *Tasvir-i efkar* kurulmuştur.³⁹⁹ Birinci Meşrutiyet⁴⁰⁰ sırasında sansürün yoğunlaştırılmasına rağmen 1878'de *Tercüman-ı Hakikat*, 1882'de *Sabah* ve 1894'te *İkdam* gazeteleri kültür hayatına girmiştir.⁴⁰¹ İttihat ve Terakki döneminde *İkdam*, *Sabah* ve *Tercüman-ı Hakikat* gibi mevcut yayınlara ilaveten 1908'de *Tanin* ve 1909'da *Yeni Gazete* çıkmış, yeni gazeteler oluşmuştur. 1908'de *Tanin* ve 1909'da *Yeni Gazete* örneklerinde olduğu gibi bazı gazeteler çıkmaya başlamış.⁴⁰²

Bu dönemde dergiler de varlık göstermiş, 1848'de *Vekayi-i Tıbbiye*, 1891'de *Servet-i Fünun* ve 1893'te *el-Malumat* yayınlanmıştır.⁴⁰³

Ayrıca Osmanlıca basınının yanında Arapça basın ortaya çıkmıştır, İstanbul'da yayınlanan ilk ve en önemli Arapça gazete, 1855'te basılan *Miratu'l-Ahval* dır, daha sonra 1860'ta *el-Cevaib* yayın faaliyetlerini başlatmıştır, bu lisanda ilk resmi gazete 1865'te *Suriye* adıyla Dimeşk'te arz-ı endam etmiştir.⁴⁰⁴ 1857'de Beyrut'ta *Hadikatu'l-Ahbar*, yine 1857'de Kahire'de *Saltanat*, gazeteleri yayın hayatına katılmıştır.⁴⁰⁵

Birinci Meşrutiyet ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinde yayıncılık sürmüş, 1878'de Suriye'de *Dimeşk*, 1885 yılında Beyrut'ta *Semeratu'l-Fünûn*, Mısır'da 1889 yılında *el-Mueyyed* gazeteleri okuyuculara sunulmuştur.⁴⁰⁶ İkinci Meşrutiyet'te 1908

³⁹⁹ M. Kazım Benek, "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve II. Meşrutiyete Kadarki Gelişimi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 4, Sayı: 6-7, 2016, ss. 31 – 33.

⁴⁰⁰ "Arapça şart kökünden türetilmiş bir kavram olan meşrûtiyyet kelimesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı siyasî literatüründe "anayasalı ve meclisli saltanat-hilâfet rejimi" karşılığında kullanılmıştır. Türkçe literatürde, Kânûn-ı Esâsî'nin ilân edildiği 23 Aralık 1876'dan Meclis-i Meb'ûsan'ın muvakkaten tatil edildiği 13 Şubat 1878 tarihine kadarki döneme I. Meşrutiyet, meclisin yeniden toplanmaya davet edildiği 23-24 Temmuz 1908'den 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne veya 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu'nun neşri ya da saltanatın ilga edildiği 1-2 Kasım 1922 tarihine kadarki döneme de II. Meşrutiyet denmektedir." (M. Şükrü Hanioglu, "Meşrutiyet", *DİA*, c. 29, Ankara: TDV, İslam Araştırmaları Merkezi, 2004, s. 388).

⁴⁰¹ Benek, *agm.*, ss. 35-36

⁴⁰² Alim Kahraman, "Matbuat", *DİA*, c. 28, Ankara: TDV, İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 123.

⁴⁰³ Duman, *age.*, c. 1, ss. 81-82.

⁴⁰⁴ Muhammed Ahmed, "el-Hayâtu's-Sekâfiyye fi Dimeşk fi'l-Asri'l-Osmâni 1876-1918", *Mecellet Câmîat Dimeşk*, (Dimeşk), Sayı: 1-2, 2011, ss. 318-319.

⁴⁰⁵ Philippe De Tarrazi, *Târîhu's-Sahâfeti'l-'Arabiyye*, c. 1, Beyrut: el- Matbaatu'l-Edebiyye, 1913, s. 55.

⁴⁰⁶ Ahmed, *age.*, s. 321.

Kanun-ı Esasi'nin ve 1909'daki Matbuat Kanunu'nun ilanından sonra sayı iki katına çıkmıştır. Sadece Beyrut'ta 60 gazete tespit edilmiştir.⁴⁰⁷

Dergilere gelince, onlar da sayıca çoktur: Suriye'de, 1886'da *Miratu'l-Ahval dergisi* çıkmıştır,⁴⁰⁸ onu 1898'da Kahire merkezli *el-Menar* ve 1899'da *el-Hayat* izlemiştir.⁴⁰⁹ İkinci Meşrutiyet'te Arapça dergilerin adedi artmış, yalnızca Dimeşk'te başta *Miratu'l-Ahlak*, *eş-Şems* ve *el-Muktebes* olmak üzere 9 farklı dergi varlık göstermiştir.⁴¹⁰ Osmanlı yönetimine taraftar olup yurt içinde basılan gazete ve dergilerin yanında yurtdışı merkezli muhalif gazeteler de basın dünyasında yer bulmuştur.

Osmanlı Devleti'ndeki gazete ve dergilerin ilerleme ve gelişimine dair sunulanlar ışığında Osmanlı Hükûmetinin konu ile ne kadar ilgilendiği netleşmektedir. Cezayirlilerin Osmanlı topraklarına hicreti konusunu ele alan Osmanlı dergi ve gazetelerinin Arapça ve Osmanlıca versiyonları resmi yayınlarla sınırlı kalmamış, hükûmet yanında özel sektörü ve hatta hükûmete muhalefeti de içermiştir.

Genel olarak gazeteler Cezayir hicreti, Osmanlı topraklarındaki muhacirler, onların sayıları, yerleştikleri yerler, hicretten sonra geldikleri koşullar ve sultanın kararları gibi değişik meselelere değinmişlerdir. Cezayir'in Osmanlı Devleti'ne hicreti, özellikle de birinci ve ikinci meşrutiyet dönemlerinde Cezayir'e göndererek halka duyurulmuştur. Bu tür bir gazeteyi yönlendirmenin amacı, Cezayir toplumunun tüm çevrelerinde propagandayı tanıtmak ve basitleştirmek, en çok sayıda muhacir getirmek ve topraklarına hicret etmelerine yardımcı olmak, onları, hicretleri teşvik eden başlıklar ve konular aracılığıyla ikna etmeye çalışmaktır.

Bu gazeteler Cezayir'e hacılar ya da tüccarlar ve seyyah tarafından gönderilmektedir, bu bağlamda Luciani, raporunda Osmanlı gazetelerinin Arap dilinde yayınlanan –*Malumat*, *Semeratu'l-Fünûn*, *Selam*– versiyonlarının Cezayir'de geniş bir yelpazede okunduğu belirtilmektedir,⁴¹¹ Mediye kentindeki Cezayir vali yardımcısı, birçok Cezayirlinin bu gazeteleri almak için abone olduğunu ve sürekli

⁴⁰⁷ Hâzım Abdülhamid En-Neîmi, *el-Hicratu'l-Ulâ evi'l-Kadîme li's-Suhufi'l-'Arabiyye nahve Uvrubba: ed-Devâfi' ve'n-Netâic*, Merkez Dirâsât ve Buhus el-Vatan el-Arabi, el-Câmiatü'l-Mustansırıyye, trhsz, s. 9.

⁴⁰⁸ Ahmed, *age.*, s. 321.

⁴⁰⁹ Enver el-Cündi, *Târîhu's-Sahâfeti'l-İslâmiyye, el Menâr, Muhammed Reşid Rida*, 1315 -1898, Dâr Atve li't-Tibâa, trhsz, s. 6-7.

⁴¹⁰ Ahmed, *age.*, s. 322.

⁴¹¹ Gânim, *agm.*, s. 238.

olarak kendilerine ulaştıklarını söylemiştir. Başkent Cezayir’de *el-Malumat gazetesini*’nin doğrudan Ahmed b. Murad et-Türki’nin ofisinde satıldığı iddia edilmiştir.⁴¹²

Cezayir’e propaganda bağlamında gönderilen ve ele alınan bazı konulardan bahsederek Cezayir üzerinde büyük etkisi olan bu gazetelerin en önemlileri şunlardır:

el-Malumat Gazetesi:⁴¹³ Osmanlı topraklarına hicreti teşvik eden konularla ilgilenmiştir. Gazetenin 17 Mayıs 1899’da yayımlanan 116. sayısında Beyrut’taki merkezi komite yoluyla bu topraklara hicreti kolaylaştırma süreci vurgulanmaktadır. Özellikle Suriye’de tarıma elverişli arazinin bolluğunu belirten gazete bazı muhacirlerden aldığı ve yayınladığı yardım mesajlarından yola çıkarak işgalden dolayı insanların yaşadığı zor koşulları kınamaktadır. 7 Temmuz 1889 tarihli 123. sayısında hükûmetin muhacirlerin iskânı için tahsisat ayırdığından ve yeni muhacirler için ev inşa etmeye ve tarımsal ekipman sağlamaya yönelik çalışmalar yaptığından bahsetmektedir. 10 Ağustos 1899’da 128. sayısında, 10.000 muhacirinin Suriye’ye geldiğini ve onlar için Trablus’ta köyler kurulduğunu bildirmektedir. 17 Ağustos 1889 tarihli 129. sayısında Anadolu’dan Suriye’ye giden muhacirlerin bulduğu hoş karşılama aktarılmaktadır.⁴¹⁴

Semeratu’l-Fünûn:⁴¹⁵ Gazete çeşitli sayılarında hicret meselesini ele almış ve desteklemiştir. Bu gazetede yayınlanan mektuplardan birinde ona muhacirlere hizmet etmesi ve Avrupalıların zulmünden kurtulma çabalarına desteğinden dolayı teşekkür edilmekte, muhacirlerin birçoğunun seyahat etmeye hazır olduğu hatırlatılmaktadır. Sultan’ın farklı taraflardan İzmir’e gelen muhacirlere olan ilgisinden, Bursa, Beyrut ve Adana bölgelerine muhacirlerin yerleştirilmesi için emirler verildiğinden bahsetmektedir. ⁴¹⁶ 5 Eylül 1889’da 1246. sayıda hükûmet’in Buhara ve Cezayir’den Suriye’ye gelen muhacirlerin iskânını kolaylaştırmak için 1.000 lira tahsisettiğini

⁴¹² Hilal, *age.*, s. 238.

⁴¹³ Muhammed Tahir Bey tarafından 1895 yılında İstanbul’da çıkarılan gazete 1903 yılına kadar sürmüştür. (Abdullah uçman, “Malumat”, *DİA*, c. 27, Ankara: TDV, İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 543).

⁴¹⁴ Hilal, *age.*, ss. 135-137; Seniye Nureddin, “Hicratu’l-Cezâiriyyin ile’l-Maşrıkî’l-‘Arabî Beyne’s-Siyâse ve’d-Dîn 1848-1912”, *Sosyolocîyyetu’l-Hicreti’l-Cezâiriyye fî Târîhi’l-Mâdî ve’l-Hâdir*, Ed: Kemâl Filâlî, Kostantine: Mahberu’d-Dirâsât ve’l-Ebhâs el-İctimâiyye ve’t-Târîhiyye havle’l-Hicrati ve’r-Rihleti, 2008, ss. 104-105.

⁴¹⁵ Seyyid Abdülkadir el-Kabbâni yönetiminde Hacı Sadeddin Hamade başkanlığındaki Cemiyetu’l-Fünûn tarafından 1885 yılında Beyrut’ta yayın hayatına başlamıştır. (Corci Zeydan, *Târîhu Adâbi’l-Luğâtî’l-‘Arabîyyeti*, Kahire: Müesseset Hindâvi, 2012, s. 1239).

⁴¹⁶ Tarşun v. dğr, *age.*, s. 187.

belirtmektedir.⁴¹⁷ 10 Eylül 1889'da 1247. Sayıda Mağribli (Cezayirli ve Tunuslu) muhacirlere Humus'ta çok sayıda arazinin ayrıldığını yazmaktadır.⁴¹⁸

el-Müfid Gazetesi:⁴¹⁹ Çeşitli sayılarda Osmanlı Hükûmetini muhacirleri teşvik eden konuları ele almıştır. Ayrıca onların hakkını savunmuştur, nitekim 5 Ocak ve 14 Ocak 1910 tarihlerindeki nüshalarında hicret meselesini değerlendiren ve muhacirlerin durumunu dillendiren gazetede muhacirlerin uzun zamandır söz verilen toprakları beklediği, ancak bu güne kadar hiçbir şey almadığı belirtilmiştir.⁴²⁰

Ayrıca Cezayir hicretiyle ilgilenen ve *el-Muktebes*, *el-Menar*, *el-İkdam* ve *Sebilu'r-Reşad* gibi maksatlı ve etkili konuları aracılığıyla uzaktan veya yakından hicreti teşvik eden birçok gazete ve dergi vardır.

Fransız ve Osmanlı basınının yanı sıra, başta İngiliz gazetesi *The Times* olmak üzere XX. yüzyılın başındaki yabancı basında Cezayir hicretine karşı çeşitli tutumların ortaya çıktığı da not edilmelidir.

Başlangıçtan sonuna kadar resmi Fransız tutumu ile Cezayir hicretine yönelik resmi Osmanlı tutumu kıyaslandığında, basın gibi, destekleyici ve taraftar olan Osmanlı Devleti ile çoğu zaman izin vermeyen ve bazen hoşgörülü olan Fransızlar arasında çatışma arenası olduğu görülmektedir. Basının tutumu hükûmetlerin tutumu ile koşut gitmektedir.

⁴¹⁷ *Semeratu'l-Fünûn*, Ed: Abdülkadir Kabbâni, (Beyrut), Sayı: 1246, 5 -9-1889.

⁴¹⁸ *Semeratu'l-Fünûn*, Sayı: 1246.

⁴¹⁹ Abdülgani el-Arîsi tarafından 1909'da Beyrut'ta yayınlanmaya başlanan özel günlük ve muhalif bir gazetedir, 1915'te çıkışı durmuştur. (Abdülgani el-Arîsi, *Muhtârâtü'l-Mufid*, Beyrut: Dâr et-Talîa, 2000, ss. 11-12).

⁴²⁰ Hilal, **age.**, s. 155.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: CEZAYİRLİ MUHACİRLERİN OSMANLI TOPRAKLARINDA İSKÂNI

I. MUHACİRLERİN İSKÂN ŞARTLARI

Cezayir’de hicretin başladığı koşullar önceki bölümlerde belirtildiği için özellikle iskân sürecine tüm yönleriyle aşina olmak açısından Osmanlı Devleti’nde de hicret koşullarını ele almamız son derece önemlidir. İskân, Osmanlı’da genel durum ve şartlar altında olan birçok meseleyle bağlantılıdır. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren yaşanan zaaf sonucu Osmanlı Devleti’nin dış gücü azalmış ve özellikle Doğu Avrupa’daki kontrolü yitirilmiştir. Anadolu ve Bilâdü’ş-Şam’daki topraklardaki güvenli alanlara büyük hicretler gerçekleşmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti’nin, iskân sürecini başarılı kılmak için modern ve gelişmiş bir politika benimsemesine, muhacir işlerinin doğru ve stratejik yönetimi için bu olaylara dikkatli ve ciddiyle yaklaşımına sebep olmuştur. Bahsedilen amaçla birden fazla kurum da oluşturulmuştur.

I. 1. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Zayıflaması ve İcra Edilen İslahatlar

XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı Devleti eski gücünü kaybetmeye başlamış, bozulma ve gerileme aşamasına girmiş, devletin düşmanlarının önünde topraklarını ve mülklerini kaybetmesiyle XIX. yüzyılda durum kötüleşmiş ve zayıflık dış sahada da somutlaşmıştır. Askeri ve politik zayıflık, savaş yenilgileri, ekonomik, sosyal ve idari alanlarda huzursuzluk oluşturmuştur. Yönetim işlerini zamanın gereksinimlerine ve gelişmelere uygun bir şekilde yürütememiştir.

Osmanlı sultanları ve devlet adamları devleti etkileyen zayıflığı görüp onun içte ve dışta tehlikeye girdiğini hissettiğinde çeşitli alanlarda kapsamlı ıslahatlar yapılması gerektiğini fark etmişlerdir. İslahatlarda bir yandan Avrupa ülkeleri ile Osmanlı yurdu arasındaki eşitsizliği gidermek, kötüleşen iç krizleri çözmek, diğer yandan azınlıkları koruma bahanesiyle yapılan dış müdahaleyi sınırlandırmak hedeflenmiştir. İslahatlar iki faktörün etkisi altında gerçekleştirilmiştir:

Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa, Fuat Paşa, Mithat Paşa ve Batı Avrupa uygarlığından etkilenen diğer devlet adamları, Avrupa ülkelerinin izlediği şekilde hükûmet ıslahatının gerekliliği konusunda ikna olmuşlardır.⁴²¹

Osmanlı ıslahat çabaları erken dönemde ortaya çıksa da onların gerçek uygulaması, XIX. yüzyılda Sultan II. Mahmut'un hükümdarlığı ile hayata geçmiştir. Islahatlarda plan ve programlar farklı olmasına rağmen amaç birdir, devletin krizlerden çıkarılması hedeflenmiştir.⁴²²

Tanzimat-ı Hayriye ile başlayan yenilik döneminin 1839 yılında başladığı genel bir kabul olmakla birlikte daha önce özellikle II. Mahmut'un iktidarında yapılan değişiklikler de modernleşme açısından oldukça önemli sayılmaktadır. Tarihçiler ıslahatları üç temel aşamaya ayırmaktadır:

- Tanzimat Dönemi (1839-1876): Bu dönem Sultan I. Abdülmecid'in (1839-1861) iktidarı ile başlamıştır. Tanzimat-ı Hayriye olarak adlandırılan bu dönemde iki fermanı yürürlüğe koyan Sultan Abdülmecid'in zamanında yenilik çabalarında genişleme görülmüştür.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu; 3 Kasım 1839'da ilan edilen bu Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile dinleri ne olursa olsun devlet önünde tüm bireyler arasındaki eşitlik gözetilmesi onaylanmıştır. Osmanlı ordusunun ve ekonomisinin modernize edilmesine çalışılmıştır.⁴²³ Bu ıslahatların tamamlanmasını Rusya ile girilen Kırım Savaşı ve iç karışıklıklar engellemiştir.⁴²⁴

18 Şubat 1856'da İslahat Fermanı; Bu ferman, Tanzimat Fermanı'nın ilkelerinin onaylanmasından sonra Osmanlı Devleti ve onun müttefikleri Fransa, İngiltere ve İtalya'nın Rusya'ya karşı zafer kazandığı Kırım Savaşı'ndan sonra düzenlenen Paris-1856 Barış Konferansı'ndan kısa bir süre önce yayınlanmıştır.⁴²⁵ Bu

⁴²¹ Hasan Eren v. dğr, TA, c. 30, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1981, "Tanzimat" Maddesi, s. 394.

⁴²² Islahat ve yenileme hareketleri aslında Üçüncü Mustafa (1757-1774) zamanına dayanmaktadır. Osmanlı ordusu ve maliyedeki yenilikler bu dönemde yapılmıştır. 1856 senesinden sonra da ıslahatlar 1914'e kadar sürdürülmüştür.

⁴²³ İhsanoğlu v. dğr, **age.**, c. 1, s. 94

⁴²⁴ Eren v. dğr, TA, "Tanzimat" Maddesi, c. 30, s. 406.

⁴²⁵ Öztuna, **age.**, c.1, s. 470.

fermanda özellikle devletin tüm vatandaşlarının yasal eşitliği ilkesine odaklanılmıştır.⁴²⁶

Tanzimat Dönemi ile Meşrutiyet Dönemi arasında Sultan Abdülaziz (ö. 1876) döneminde bazı ıslahatlar gerçekleştirilmiştir. Ancak Avrupalı devletlerin baskıları ve kimi çevrelerden sultana ithamlar yöneltilmesi neticesinde onun çabaları da yarım kalmıştır.⁴²⁷ Islahat konusu iç istikrara bağlı olarak değerlendirilmiştir, Sultan II. Abdülhamid iktidara gelinceye kadar durum böyle kalmıştır.

- Meşrutiyet Dönemi (1876-1908): II. Abdülhamid'in yönetim döneminin başında yaptığı ıslahatlar etkinlik ve kapsayıcılık açısından önceki düzenlemelerden farklıdır. İlk olarak 23 Aralık 1876'da yeni anayasa kabul ve ilan edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde hazırlanan ve Kanun-ı Esasi adını taşıyan ilk anayasa 119 madde içermiştir.⁴²⁸ Bu anayasada parlamenter hükûmet ilkesi vurgulanmıştır.⁴²⁹

Yeni anayasanın uygulanması uzun sürmemiş, 13 Şubat 1878'de askıya alınmıştır. Meclis-i Mebusan sultan iradesi ile feshedilmiştir. Fesh kararı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın özel koşulları çerçevesinde alınmıştır.⁴³⁰

- Meşrutiyet Dönemi (1909-1914): 23 Temmuz 1908'de Sultan Abdülhamid ahaliden gelen taleplerin ardından anayasanın tekrar yürürlüğe konmasına onay vermiştir.⁴³¹

Sultan II. Abdülhamid, 1909'da iktidardan tamamen indirildikten sonra devlet yönetimi İttihat ve Terakki Fırkası'nın eline geçmiştir. Bu dönemde anayasa geçerliliğini korumuştur. Ancak Osmanlı Devleti parçalanmış ve çökmüştür. Böylelikle Osmanlı Hilafeti son bulmuş, 29 Ekim 1923'te onun yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.⁴³²

I. 2. Osmanlı Devleti'ne Hicret

⁴²⁶ Eren v. dğr, *TA*, "Tanzimat" Maddesi, c. 30, s. 407; İhsanoğlu v. dğr, *age.*, c. 1, s. 95.

⁴²⁷ Ali Hassun, *Târihu'd-Devleti'l-Osmâniyye ve Alâkâtihâ el-Hâriciyye*, 3. Baskı, Beyrut, Dimeşk, Ammân: el-Mekteb el-İslâmî, 1994, s. 208.

⁴²⁸ M. Akıf Aydın, "Kanun i- Esasi", *DİA*, c. 24, İstanbul: TDV, İslam Araştırmaları Merkezi, 2001, s. 329.

⁴²⁹ Fethi Tevetoğlu v. dğr, *TA*, c. 21, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1974, "Kanun-i Esasi" Maddesi, s. 219.

⁴³⁰ Tevetoğlu v. dğr, *TA*, c. 21, "Kanun-i Esasi" Maddesi, s. 219; M. Şükrü Hanioglu, "Meşrutiyet", *DİA*, c. 29, Ankara: TDV, İslam Araştırmaları Merkezi, 2004, s. 391.

⁴³¹ Öztuna, *age.*, c.1, s. 553.

⁴³² Öztuna, *age.*, c.1, s. 613.

Osmanlı Devleti'nde kuruluştan yıkılışa kadar iki tür hicret bilinmiştir. İlk tür, fetih ve gaza faaliyetlerine eşlik eden hicretler olup XIV, XV, XVI. yüzyıllarda öncelikle Anadolu'nun doğu ve merkez bölgelerine, daha sonra Rumeli'ye doğru gerçekleşmiştir. Bu tür, dışa hicret olarak adlandırılmıştır. İkinci tür, XVIII ve XIX. yüzyıllarda duraklama ve yıkılma devirlerindeki zorunlu hareketlerdir. Bu aşamada Askeri yenilgiler ve bazı alanlarda Osmanlı Devleti'nin etkisinin azalması gözlemlenmiştir. Kırım, Balkanlar ve Kafkasya'dan Rumeli ve Anadolu'da hala güvenli olan bölgelere, Bilâdü's-Şam'a insan akınları yaşanmıştır. Bahsedilen dönemdeki taşınma ve yer değiştirmeler iç hicret olarak nitelenmiştir.

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde ve XIX. yüzyıl boyunca önemli sayıda muhacir Osmanlı'nın güvenli bölgelerine sığınmış, bu çerçevede tarihi dönüm noktaları kaydedilmiştir.

Osmanlı-Rus savaşları sonrası hicretler: XVIII. yüzyılda Kırım, Kazan, Kafkasya, Özi bölgelerinden 300.000 ila 500.000 insan Osmanlı topraklarına hicret etmiştir.⁴³³

XIX. yüzyılın başlarında Balkanlar'dan yaklaşık 200.000 Türk Anadolu'ya gitmiştir.⁴³⁴

Yunan Ayaklanması (1820-1830) sonrası çeşitli hicretler yaşanmış, başta Türkler olmak üzere Müslümanlar Mora, Eflak ve Boğdan'dan hicret etmek zorunda kalmıştır.⁴³⁵

Kırım Savaşı'ndan sonraki hicretler (1853-1856); muhacirlerin sayısı çok fazladır, bazı kaynaklar, 1 milyon veya 1 milyon 200.000 muhacir olduğunu savunurken⁴³⁶ bazıları 600.000 ila 2 milyon arasında bir miktardan bahsetmektedir.⁴³⁷

93 Harbi (1877-1878) sonrası hicretler; bu olaylar sırasında, 1,5 milyon kadar muhacir Osmanlı topraklarına sığınmak zorunda kalmıştır.⁴³⁸

⁴³³ Ahmet Cavet Eren, *Türkiyede Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul, 1966, s. 33.

⁴³⁴ Eren, *age.*, s. 33.

⁴³⁵ Halim Çavuşoğlu, ““Yugoslavya-Makedonya” Topraklarından Türkiyeye Göçler ve Nedenleri”, *Bilgi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Müttevelli Heyet Başkanlığı, Sayı: 41, Bahar 2007, s. 126.

⁴³⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, terc. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003, s. 111.

⁴³⁷ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, 1. Baskı, Trabzon: Serander Yayınları, 2006, s. 40.

Balkan Savaşları sonrası hicret; 1912-1913 yılları arasında yaklaşık 1 milyon Türk yurtlarından edilmiştir.⁴³⁹ Anadolu'ya hicret dalgaları Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra da devam etmiştir.⁴⁴⁰

Balkanlar ve Kafkasya bölgeleri dışında, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinden gelen muhacirlere rastlanmıştır. 1830'da Fransız işgali altında kalan Cezayir'den, 1881'de Fransız kontrolüne geçen Tunus'tan, 1911'de İtalyanların hâkimiyet sağladığı Libya'dan, 1912'de Fransızlarca himaye altına alınan Fas'tan çeşitli hicretler gerçekleştirilmiştir. Ancak söz gelimi Cezayirlilerin hareketleri Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürmüş olsa da bu hicretler, yukarıda anılanlar ölçeğinde yoğun ve büyük olmamıştır.

I. 3. Osmanlı Devleti'ne Gelen Muhacirler İçin İskân Politikası

Osmanlı Devleti'nde kuruluşun XX. yüzyılın başlarına kadar yaşanan çeşitli dönemlere göre ve devletin gelecek hedefleri doğrultusunda bir iskân politikası izlenmiştir. Siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik şartların başkalaşması ile değişen iskân politikası dışa ve içe yönelik iskân olmak üzere iki kısma ayrılmış, bilhassa Anadolu ve Balkan bölgelerini etkilemiştir.

Dışa dönük iskân politikası, kuruluş ve güçlenme aşamasında uygulanmıştır ve Bizans topraklarının fethi ve söz konusu alanlarda Osmanlı nüfuzunun genişlemesine eşlik eden hicretle bağlantılıdır. Daha ziyade Müslüman ve Yörük Türk aşiretlerini kapsayan bu siyasetle düşmanlara karşı bir tampon sınır alanı oluşturmak, ardından sınırı yeni fetihler için hareket merkezi olarak belirlemek hedeflenmiştir.⁴⁴¹ Avrupa sınırlarında fethedilen alanlar Anadolu'dan gelen muhacirlerin kalıcı iskânlarıyla Osmanlı yerleşimlerine dönüştürülmüştür.⁴⁴²

⁴³⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, terc. Bahar Tırnakçı, 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 184.

⁴³⁹ Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, 1. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986, s. 53.

⁴⁴⁰ Çavuşoğlu, *agm.*, s. 133.

⁴⁴¹ Ali Hüseyin Abdüllâh el-Bessâm, "Nizâm İskânî'l-Aşâir fi'd-Devleti'l-Osmâniyye, Aşîretü'l-Milye Nemûzecen", *Mecellet Câmîat Ümmi'l-Kurâ li-Ulumi's-Şeria ve'd-Dirâsât el-İslamiyye*, (Mekke), Sayı: 51, h.1432, s. 275; Sadece Anadolu'daki uygun bölgelere değil, özellikle Rumeli'de Süleymanzade tarafındaki mıntikalarda muhacirlerin iskânı gerçekleştirilmiştir. (Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Devletinde İskân", *Osmanlı'da İskan ve Göç*, Ed: Nedim İpek, Mehmet Taşt Emir, 1. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1913, s. 9).

⁴⁴² İhsanoğlu v. dğr, *age.*, c. 1, ss. 16-17.

İçe yönelik iskân duraklama döneminde ortaya çıkmış, XVIII. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Bu iskân türü, Osmanlı Devleti'nin doğusu ve batısında kaybedilen alanlardan gelenlerle bağlantılı bir süreçtir. Devlet hicrete dair plan ve politikalarını yenilemiş, çok sayıda göçmeni, Anadolu ve Bilâdü's-Şam'daki uygun yerlere yerleştirmeyi amaçlamıştır.

Devlette bir nüfus dengesi oluşturmaya ve boş toprakların iskânı yoluyla tampon sınır bölgelerini güçlendirmeye çalışan Osmanlı yönetimi, Müslümanların sayısını artırmayı hedeflemiştir. XIX. yüzyılda Rusya ile aralarındaki uzun savaşlar nedeniyle tahrip olan Memalik-i Osmaniye'de yeni bir strateji izlenmiştir.⁴⁴³

Dış etkiye maruz kalan ve özellikle Bilâdü's-Şam gibi mezhep çatışması çıkarılan stratejik alanları kontrol etmek amaçlanmıştır.⁴⁴⁴

Devlet, muhacirleri limanlarından alıp daha sonra iskânları için belirlenen yerlere götürüp yerleştirmiştir. Osmanlı tabiiyetinin kabul edilmesinden hemen sonra alınan önlemlerle, iskân ve maddi yardım sağlanmıştır.

Bu dönemde belirli bölgelere dağıtılan muhacirlere sağlanan iskân iki türdür. Geçici iskân; Çok sayıda muhacirinin kalıcı adreslere yerleştirilmesinde bazı güçlüklerle karşılaşılmasından dolayı bazı muhacirler başlangıçta camilerde, okullarda, boş binalarda, hanlarda geçici olarak misafir edilmiştir. Diğer bazıları ise çoğunlukla doğudan gelen muhacirler İstanbul'un dışında kurulan barakalara yerleştirilmiştir.⁴⁴⁵

Devlet yetkilileri geçici iskânlarda, yiyecek, giyecek gibi temel ihtiyaçların giderilmesi ile ilgilenmiştir, hatta İstanbul'daki muhacirlere günlük ücretler tahsis edilmiştir.⁴⁴⁶

Kalıcı iskân; Devlet, muhacirleri kalıcı olarak belirli yerlerde barındırmayı hedeflemiştir. Doğu muhacirleri için İstanbul, Edirne, Kosova ve Selanik merkezlerinde ikamet alanları hazırlanmıştır. Anılan şehirler yetmediğinde Anadolu'ya; Hüdavendigâr, Aydın, Konya, Ankara ve Sivas gibi kentlere muhacirler

⁴⁴³ İpek, "Osmanlı Devleti'nin Göç ve İskan Politikaları", s. 151 .

⁴⁴⁴ Bardin, **age.**, ss. 171-172; Baraka: Odun vb. hafif ağırlıklı maddelerden yapılan geçici bir barınaktır.

⁴⁴⁵ Sezer Arslan, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*, Trakya Üniversitesi, (Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2008, s. 96.

⁴⁴⁶ Sezer Arslan, **agt.**, ss. 99-100.

yollanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, muhacirler köy ve kasabalara da dağıtıldıkları gibi sadece onlardan oluşan yeni köyler de kurulmuştur. ⁴⁴⁷

Aynı durum, Mağrip'ten gelen muhacirler, bilhassa Cezayirliler için de geçerlidir. Dimeşk ve Beyrut yanında Lazkiye, Sayda, Humus, Havran, Celile ve Nasıra gibi ekonomik, tarımsal ve siyasi önemi bulunan bölgelerde Cezayirli muhacirler iskân edilmişlerdir. ⁴⁴⁸ Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün'ün doğu sınırlarını kapsayan Bilâdu's-Şam toprakları boyunca onlar için köyler kurulmuştur. 1864'te muhacirler için ortaya çıkan köy olgusu, 1871 ve 1900 yıllarında muhacirlerin sayısının artması ile yaygınlık kazanmıştır. ⁴⁴⁹

Hukuki duruma gelince, ilk yıllarda, kabul ve barınma konusunda genel bir nizamname yayınlanmamıştır. Büyük çapta muhacir grupların ülkenin farklı noktalarına gönderilmesiyle alakalı olarak bu grupların hangi koşullara göre yerleştirilmesi gerektiğini bildiren çeşitli talimatnamelerle yetinilmiştir. Bu bağlamda 3 Mayıs 1856'da Silistre Vilayeti'ne Kırım muhacirlerinin nasıl yerleştirileceği hususunda bir talimatname yollanmıştır. ⁴⁵⁰ II. Balkan Savaşı sırasında İttihat ve Terakki tarafından 13 Mayıs 1913'te Rumeli'den gelen muhacirlerin yerleştirilmesi için İskân-i Muhacirin Nizamnâmesi çıkarılmıştır. ⁴⁵¹ Bu iki tarih arasında çeşitli talimatnameler yayınlansa da muhacirlerin kabulü ile alakalı katı bir uygulama yoktur. Son yasada göçmenler ve mülteciler arasında ayırım yapılmıştır. Birinci grup olan muhacirler kendi ülkelerinin hükûmetinin izniyle temel tabiiyetlerini bırakmıştır. İkinci grup ise mültecilerdir, Bâb-ı Âli'den Osmanlı egemenliğine girmeyi talep eden mültecilere muhacir sıfatı verilmiş, onlara dinleri veya milliyetleri ile alakalı özel hiçbir hüküm bulunmaması şartıyla hoş karşılanacakları ve yabancı ülke vatandaşlığını terk etmek istemeyenlerin süratle yurtdışına çıkması gerektiği bildirilmiştir. ⁴⁵²

Osmanlı Devleti, 1913 kanunundan önce de sığınmacıların kabulü hususunda kararlı bir politika izlemiştir. Her hicret hadisesinden sonra menşe ülkelerin

⁴⁴⁷ Sezer Arslan, **agt.**, ss. 99-100.

⁴⁴⁸ el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu's-Şâm...*, s. 187.

⁴⁴⁹ el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu's-Şâm...*, s. 152.

⁴⁵⁰ Mehmet Yılmaz, "XIX Yüzyılında Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskan Politikası", *Osmanlı 4 Toplum*, Ed: Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 592.

⁴⁵¹ Sezer Arslan, **agt.**, s. 110.

⁴⁵² Yılmaz, **age.**, s. 594.

elçiliklerine durumu bildirmiş ve onlardan cevap beklemiştir.⁴⁵³ Osmanlı Devleti'nin muhacirlerin iskânında uyguladığı belirli prensipler vardır. Devletin önceliklerinden biri, onları tüketici halinden üretici haline çevirmektir, böylelikle muhacirlere rahat bir ortam sağlanırken ekonomik yük ve maliyetlerden kurtulma fırsatı da doğmaktadır.⁴⁵⁴ Osmanlı Devleti'nin muhacirleri dağıtmak ve yerleştirmek noktasında stratejisi şu noktalar etrafında şekillendirilmiştir: muhacirleri ülkelerine benzeyen yerlere yerleştirmek, 1856 talimatlarından sonra köy inşası ve planlamaları standartlarının uygulanması, 1913 kanunundan sonra köy inşasına gerekli yenilikler getirilmesi.⁴⁵⁵

Kafkaslar'dan ve Balkanlar'dan gelen Doğu muhacirlerinin çoğu Anadolu ve Rumeli'de ikamet etmeyi yeğlerken Batı orijinli muhacirler, özellikle Cezayirliler, Bilâdü's-Şam'a doğru ilerlemiş ve oraya yerleşmiştir. Osmanlı Devleti yetkilileri, bu durumda herhangi bir sakınca görmemiş ve bunu iskân politikası ile uyumlu çaba olarak değerlendirmiştir. Sınırları güvence altına almak ve Anadolu'nun boş bölgelerini bayındır kılmak için Balkan ve Kafkas kökenlileri Anadolu'ya yönlendirmek Osmanlı Devleti'nin önceliği olmuştur. Osmanlı idaresi Cezayirlileri Bilâdü's-Şam vilayetlerine yönlendirmekle Avrupa projeleri ve Yahudi yerleşim planlarını kısıtlamayı hedeflemiştir.

I. 4. Muhacirlerle İlgili Teşkilatlar

Osmanlıların iskân politikası, açık hedefleri bulunan bir stratejiye sahiptir. XIX. yüzyılın sonundan itibaren problemlere tanıklık eden yerlerden gelen göçebelerin veya muhacirler hakkında bilinçli bir siyaset izlenmiştir. Stratejinin uygulanması için yeni ve etkili organizasyonların geliştirilmesi gerekmiştir. Devlet makamları, başlangıçta, muhacirlerin yönetimi ve iskân süreci de dahil olmak üzere genel olarak hicret sorunlarını yerel yönetimler aracılığıyla çözmeyi esas almıştır. Kaynaklar, Tanzimat Dönemi'ne kadar devletin bu iskân süreciyle ilgili özel bir kanuni düzenlemeye dayanmadığını, merkezden gelen idari düzenlemeler ve direktiflerle muhacirlerin iskânlarıyla uğraştığını belirtmiştir.⁴⁵⁶

⁴⁵³ Yılmaz, **age.**, s. 594.

⁴⁵⁴ Sezer Arslan, **agt.**, ss. 112-114.

⁴⁵⁵ Bkz. Yılmaz, **age.**, ss. 595-597.

⁴⁵⁶ Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası, (1913-1918)*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 57; Tanzimat dönemine kadar muhacirlerin işleri kadılar tarafından

Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle Kırım Savaşı'nı takip eden hicret dalgalarından sonra, Osmanlı Devleti kendisini yeni ve özel bir iskân sorununun önünde bulmuş ve muhacir dalgalarını karşılamaya hazırlanmıştır.

1856'da muhacirlerin karşılanma, iâşe ve iskân durumları ile ilgili bir talimatname yayınlanmıştır.⁴⁵⁷

Osmanlı Devleti, yeni hicret dalgalarıyla yüzleşmek, muhacirleri iskân etmek ve planlamalar yapmak için çok sayıda teşkilat oluşturmuştur. Kırım Savaşı'ndan sonraki hicret meselesini ele almak amacıyla Sadrazam Ali Paşa tarafından 5 Ocak 1860'ta Muhacirin Komisyonu kurulmuştur.⁴⁵⁸ Muhacirlerin gelişi 10 Mart 1875'ten itibaren önemli ölçüde azaldığında, bu komisyon iptal edilmiş ve hicretle ilgili işler, Zaptiye Nezareti'ne hasredilmiştir.⁴⁵⁹

93 Harbi'nde başka bir hicret dalgasıyla karşılaşıldığında iskân sürecini yürütmek ve muhacirlerin problemlerini çözmek amacıyla 9 Temmuz 1878'de İdare-i Umûmiye-i Muhacirin Komisyonu oluşturulmuştur.⁴⁶⁰ Bu komisyon, maliye-muhasebe ve iskânla ilgili iki bölüme ayrılmıştır, ayrıca sağlıkla alakalı Umûr-ı Sıhhiye şeklinde bağımsız bir şube de ibkaedilmiştir. Muhacirlerin sayısının artmasından dolayı her vilayette bahsedilen komisyona bağlı bir Muhacirin Müdürlüğü kurulmuştur.⁴⁶¹

Bu komisyonun görevi, İskân-ı Muhacirin Talimatnamesi'ne göre, muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak, onlara rahatlık temin etmek, muhacir şubeleri ile iletişim kurmak, muhacir konularıyla ilgili konularda gerekli önlemleri almaktır.⁴⁶²

Bu bağlamda başka yapı ve kurullardan da bahsetmek mümkündür. 93 Harbi sonrası yoğun hicrete tanıklık edilen dönemde ise muhacirlerin işlerini çözmek için

yürütülmekteydi. İstanbul şehremini 1854'dan itibaren hicret ve göçmenlik işlemleri ile ilgilenmiş, şehremaneti hicrete dair emir ve talimatların verilme merkezi olmuştur. (Serhat Bozkurt, *Bir Toplumsal Mühendislik Kurumu Olarak Aşair ve Muhacirin Müdiriyyet-i Umumiyyesi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013, s. 48).

⁴⁵⁷ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, 1. Baskı, İstanbul, 2001, s. 149.

⁴⁵⁸ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara, 1994, s. 105.

⁴⁵⁹ Faruk Kocacık, "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları I*, Neşir Heyeti: Halil İnalcık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry, İstanbul, 1980, s. 158.

⁴⁶⁰ Dündar, *age.*, s. 59.

⁴⁶¹ Kocacık, *age.*, s.159.

⁴⁶² Adil Adnan Öztürk, *Rumeli'den Aydın Vilayeti'ne Yapılan Göçler ve Aydın Vilayetine Gelen Rumeli Muhacirinin İskân ve İdareleri Hakkında Talimat-ı Mahsusa*, Ç. T.T.A.D, c. 3, 1999, s. 126.

Sultan II. Abdülhamid tarafından Umum Muhacirin Komisyonu kurulmuştur, bu komisyonun görevi göçmenlerin iskân ve iaşesine dair genel kararlar alınması olmuştur. İlgili yapı yanında daha sonra İâne-i Muhacirin Encümeni ismini alacak olan Muhacirin'e Muâvenet Cemiyeti ve 1878'de kaldırılacak olan Muhacirin İâne Komisyonu gibi muhacirlere yardım amaçlı cemiyetler de oluşturulmuştur.⁴⁶³

Muhacirlerin ikamet ve iskânlarını gerçekleştirmek ve uygun adresler belirlemek için köy ve benzeri yerleşimlere müfettiş ve memurlar gönderilmiştir. Söz konusu memurların yönetilmesi için Vilayet İdare-i Muhacirin Komisyonları isimli komisyonlar kurulmuştur. Bu komisyonlar ve onların kaza ve sancaklarda yer alan şubeleri muhtaç muhacirlere yevmiye (günlük ücretler) gibi gerekli yardımların sağlanması, anlaşmazlıkların çözülmesinden ve arazi üzerinde ittifaklar yürütülmesinden, muhacirlere ev inşa edilmesinden sorumlu olmuştur.⁴⁶⁴

XX. yüzyılın sonlarında iskân süreçleri azaldığında özel komisyonlar dağıtılmış ve Dahiliye Nezareti'ne bağlı İdare-i Muhacirin adlı özel bir büro kurulmuştur. Bu büro, umum muhacirin iskân müfettişi, başkatip, heyet-i tahkik memuru ve hesap heyeti mümeyyizine ilaveten sevk memurlarından oluşmuştur. Anılan müfettiş, muhacirlerin gönderilmesi ve yönetilmesinden sorumludur, bu büronun ilçelerde şubeleri yoktur.⁴⁶⁵ 1897'de Osmanlı-Yunan Savaşı nedeniyle Anadolu'ya yeni bir muhacir dalgası gelmiştir. 1899-1906 arasında iki yapı kurulmuştur. Muhacirin Komisyon-ı Alî'si adında sultan başkanlığında ve ona tabi yeni bir komisyon inşa edilmiş, onun yanında Dahiliye Nezareti'ne bağlı bir kurul oluşturulmuştur.⁴⁶⁶

Birinci Meşrutiyet Dönemi'nde muhacirlerin sorunlarını çözmek için devlet tarafından oluşturulan komisyonlar geçici nitelikte olmuş, iskân ve nakil alanında uzmanlara sahip olmamıştır. Dolayısıyla iskân süreci verimli bir şekilde yürütülememiştir. Balkan Savaşı sırasında ve sonrasında Müslüman muhacirlerin sayısının büyük oranda artmasından sonra devlet, muhacir meselelerinden sorumlu daimi bir kuruluş oluşturma cihetine gitmiştir. Bu bağlamda, 13 Mayıs 1913 İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nin kabulünün ardından 1914 yılının başlarında İskân-ı

⁴⁶³ Dündar, **age.**, s. 59.

⁴⁶⁴ İpek, "Osmanlı Devleti'nin Göç ve İskan Politikaları", s. 142.

⁴⁶⁵ İpek, "Osmanlı Devleti'nin Göç ve İskan Politikaları", s. 142.

⁴⁶⁶ Bozkurt, **agt.**, s. 55.

Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti kurulmuştur.⁴⁶⁷ Bu müdürlüğün işi aşiretlerin ihtiyacını karşılamak, onların sevk, iâşe ve iskânını sağlamak, Osmanlı Devleti'nden hicreti önlemektir.⁴⁶⁸

12 Mart 1916'da, bu müdüriyetin yerine Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'ın onaylarından sonra Aşâir ve Muhacirin Müdiriyyet-i Umumiyesi adı verilen yeni bir kuruluş ikame edilmiştir. Aşâir ve Muhacirin Müdiriyyet-i Umumiyesi aracılığıyla aşiretlerin şehirlileştirilmesi ve muhacirlerin yerleştirilmesi yanında ülkenin iç kısımlarına gelenlerin korunması hedeflenmiştir.⁴⁶⁹ Tarım aletlerinin günlük kullanımın öğretilmesi, hayvanların çoğaltılması ve ihtiyaç duyulan hayvanların satılmasının engellemesi gibi konularla ilgilenmek üzere kırsalda çeşitli kurumlar oluşturulması gerekmiştir.⁴⁷⁰ Muhacir ve aşiretlerin işlerinin yürütülmesi bağlamında 10 Şubat 1916 tarihindeki kurucu kararla İsti'mâr Müdüriyyet-i Umumiyesi oluşturulmuştur. 1917 ve 1918 yılları arasında kuruluşlar genişlemiş ve şubeler artmıştır.⁴⁷¹

1921 yılında bahsedilen müdürlük ilga edilerek, çalışanları Sıhhiye birimlerine aktarılmıştır.⁴⁷² 13 Ekim 1923'te Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti kurulmuştur.⁴⁷³

Osmanlı Devleti'nin bu aşamada yaşadığı koşullar hükûmet için büyük sorunlara yol açmış, devletin prestijini ve gücünü geri kazanmak için uygulanan ıslahatlara ek olarak, etkili ve başarılı bir iskân politikasını zorunlu kılan muhacir problemi ile uğraşılmıştır. Bu çerçevede çeşitli kurumlar oluşturulmuş, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar muhacir meseleleri devam etmiştir.

I. 5. Cezayir Muhacirlerinin Osmanlı Devleti'ndeki İskân Koşulları

Cezayir muhacirlerinin iskân süreci, Osmanlı Devleti'nin topraklarında üstlendiği genel iskân politikasının bir parçasıdır, dolayısıyla diğer tüm muhacirlere uygulanan usul ve yasalara tabi olmuşlardır. Cezayirliler başka muhacirlerle aynı

⁴⁶⁷ Dündar, **age.**, s. 60.

⁴⁶⁸ Dündar, **age.**, s. 60.

⁴⁶⁹ Düstür, II. Tertip, c. 8 İstanbul: Evkaf Matbaası, 1928, ss. 661-662.

⁴⁷⁰ İpek, "Osmanlı Devleti'nin Göç ve İskan Politikaları", s. 142.

⁴⁷¹ Dündar, **age.**, s. 61.

⁴⁷² İpek, "Osmanlı Devleti'nin Göç ve İskan Politikaları", s. 142.

⁴⁷³ Ahmet İçduygu v. dğr, *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere*, MiReKoç Proje Raporları1/2014. Tübitak1001-106K291, Eylül 2009, İstanbul, 2014, ss. 103-104.

gelişmelerden etkilenmiştir. Ancak iskânla ilgili bazı konularda onlara özgü kararlar ve işlemler benimsenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin muhacirlerin topraklarında yerleşik hale gelmesi için başvurduğu iki önemli süreç vardır: iskân ve vatandaşlık süreci: Muhacirler Osmanlı tebaası haline gelmedikçe kalıcı ikamet hakkını elde edememektedir. Osmanlı tabiiyetinin şahsa verilmesi de kişinin Osmanlı toprağında yaşama arzusuna bağlıdır. XIX. yüzyılda Osmanlı belgelerinde, bu iki terimle birlikte tavin kelimesi de kullanılmıştır. Bu kelimenin ilgili iki kavramın anlamını içermesine rağmen, Osmanlılar onu başlangıçta iskânı ifade etmek için, bilahare vatandaşlığı anlatmak için kullanmışlardır.

Cezayir muhacirlerinin iskân edilmesi bağlamında Osmanlı Devleti'nin üç şartı vardı: Osmanlı tabiiyetine girmenin kabulü, Osmanlı'nın yasa ve yönetmeliklerine bağlılık ve dış tabiiyet taleplerinin olmaması.

Bu şartlar, hicret sürecinde her zaman gözetilmiş, ancak Fransız Konsoloslukları ve Osmanlı makamları arasında muhacirlerin milliyeti ile ilgili sürekli sorunlar yaşanması nedeniyle vatandaşlık için başka şartlar da ileri sürülmüştür.

Osmanlı tabiiyetine girmenin kabulü: Bu işlem, devlet idaresini ve kanunların üstünlüğünü kabul etmek yoluyla gerçekleştirilmektedir. Başlangıçta sözlü kabul veya mühürlü dilekçe yeterlidir. Fransız büyükelçiliğinden taleplerin onaylanması istenmemektedir. Şeyh Ahmed b. Salim başkanlığında Osmanlı Devleti topraklarına gelen ilk grupta da sözlü ifade ya da mühürlü dilekçe alındığı görülmektedir. Bu şart Osmanlı tabiiyetine girmenin anahtarı sayılmaktadır, onun tamamlanmasının ardından talep sahibi kişi aşağıdaki işlemleri uygulamalıdır.⁴⁷⁴

Osmanlı Devleti'nin yasa ve yönetmeliklerine uyum: Osmanlı tabiiyetini kabulden sonra gelen ikinci şarttır. Tabiiyet, vergi, askerlik ve benzeri yükümlülüklerle alakalı diğer konularda devlet içinde kanunlara ve düzene bağlılığı taahhüt etmek demektir.⁴⁷⁵

⁴⁷⁴ BOA, İ. Mes. Müh, 72-2079, (Lef. 11), (5 Safer 1264 / 12 Ocak 1848), Bkz. EK. IV. 1.

⁴⁷⁵ BOA, İ. Mes. Müh, 72-2079, (Lef. 11), (5 Safer 1264 / 12 Ocak 1848).

Osmanlı tabiiyetini kazananların gelecekte yabancı tabiiyet taleplerinde bulunmaması: Muhacirler yabancı tabiiyet taleplerinden uzak duracaklarını bildirmişlerdir. Bu uygulama ile Osmanlı tabiiyetini elde edenlerin milliyetlerine ilişkin yabancı elçilikler ile doğabilecek muhtemel sorunları ortadan kaldırmak hedeflenmiştir. Muhacirlerden alınan taahhütler aracılığıyla Osmanlı idaresi Osmanlı Devleti'nin sunduğu hak ve menfaatlerden faydalanan, ayrıca yabancı ülkelerin vatandaşları olarak çeşitli imtiyazları bulunan bir grubun ortaya çıkmasını engellemek istemiştir.⁴⁷⁶

Cezayir muhacirlerinin sayısı çoğaldıktan ve tabiiyetleri ile ilgili sorunlar arttıktan sonra, önceki koşullara ek olarak, mevcut farklı sorunları çözmek ve önlemek için yeni şartlar getirilmiştir.

Fransız makamlarında imzalı dilekçelerin tasdik ettirilmesi: Büyükelçilikte onaylanmak üzere hazır mazbatalar düzenlenip muhacirlere verilmiştir. Ayrıca bazı hallerde muhacirler tarafından sunulan belgeler yerel yetkililerce Fransız makamlarında tasdik edilmiştir. Bu mazbata Fransız vatandaşlığından ve korumasından vazgeçmek anlamındadır. Osmanlı devlet adamları bu uygulama ile Fransızların işlerine müdahalesini engellemek ve onlara muhacirlerin Osmanlı olduğunu kabul ettirmek amacını gütmüşlerdir. Konsolosluklarla onlar hakkında çatışma olmaması istenmiştir.⁴⁷⁷

Cezayirlilere ihtiyati bir kısıtlama tatbik etmek: Cezayir'in işgal altında olması ve Osmanlı Devleti'nin Cezayir'i yabancı bir ülke olarak tanımaması nedeniyle Fransız Konsolosluklarıyla ilgili sorunlardan kaçınmak için bir tür ihtiyati kısıtlamaya başvurulmuştur. Bu prosedür, kaybedilen Osmanlı topraklarından gelenlerin hepsine uygulanmıştır. Yabancı ülkelerin eline geçen bölgeler Osmanlı Devleti tarafından yabancı olarak tanınmamıştır.⁴⁷⁸

Nüfus defterine kaydolma: Fransız elçiliklerinden alınan tasdikli bir mazbataya ek olarak, Cezayirlilerden kendilerini nüfus kaydına işlemeleri istenmiştir.⁴⁷⁹ Bu işlem muhacirlerin iskân ve diğer tüm haklardan yararlanmaları amacıyla Osmanlı olduklarının resmi olarak ispatı niteliğindedir. Devlet nezdinde bu

⁴⁷⁶ BOA, İ. Mes. Müh, 72-2079, (Lef. 11), (5 Safer 1264 / 12 Ocak 1848).

⁴⁷⁷ BOA, BEO, 349-026103, (Lef. 1), (18 Recep 1311 / 25 Ocak 1894), Bkz. Ek. XVII.

⁴⁷⁸ BOA, DH. MKT, 170- 10, (Lef. 1), (7 Ramazan 1311 / 14 Mart 1894).

⁴⁷⁹ BOA, İ. DH, 1309, (Lef. 2), (26 Rabiulahir 1311 / 6 Kasım 1893).

şart oldukça önemsenmektedir. Örneğin, haklar ve ayrıcalıklardan –özellikle de ücretsiz tezkere alınması– sadece nüfus defterine kaydolanlar istifade etmektedir.⁴⁸⁰

Osmanlı topraklarında ikamet ettikten sonra menşe ülkelerine geri dönmek ve onunla kalıcı olarak bağlantıyı koparmak: Başka bir deyişle, kalıcı ikamet şartıdır. Bilâdü’ş-Şam’daki Fransız konsolosluk makamlarının, bazı Cezayir muhacirlerin kötü koşullarından yararlanma arzusundan kaynaklanmaktadır. Fransızlar Cezayir’e dönenleri Osmanlı propagandasını zayıflatmak üzere kullanmıştır. Diğer taraftan Osmanlı makamları, önceki yaklaşımın aksine tüccar, seyyah ve diğer geçici sakinlerin Osmanlı tabiiyetine girmesini yasaklamışlardır.⁴⁸¹

Fransız elçilikleri tarafından Osmanlılara tasdikli bir beyanname sunulması: Menşei ülkelerle bağlarını koparan ve Osmanlı Devleti’ne yerleşmeyi tercih edenlerin yabancı tabiiyetten feragatına dair bilgiler içermektedir.⁴⁸²

Bahsedilenlere ek olarak Osmanlı makamları ile Fransız büyükelçiliği arasında imzalanan antlaşmalar, özellikle II. Abdülhamid ya da İttihat ve Terakki döneminde gerçekleştirilen sözleşmeler bağlamında yeni şartlar da belirlenmiştir.

II. BİLÂDÜ’Ş-ŞAM’A MUHACİRLERİN İSKÂNI

II. 1. Emir Abdülkadir’in Gelişinden Önce

Bilâdü’ş-Şam, 1847 yılında Cezayir’de örgütlü halk direnişin düşmesinden sonra toplu olarak çok sayıda ve sürekli olarak gelen Cezayir muhacirlerini alan ve barındıran en önemli bölgelerden biridir. Cezayirli bu bölgedeki varlıklarını hicret yoluyla empoze etseler de iskân süreçleri Osmanlı devlet politikalarından bağımsız süreçler olmamıştır.

Bölgede Osmanlı Devleti tarafından uygulanan politik ve stratejik boyutlara sahip iskân politikası Cezayir muhacirlerini etkilemiştir. Avrupa nüfuzunun artması ve Fransız Devleti’nin müdahalelerinden duyulan korku yerleşim sürecinde Osmanlı Hükûmeti’nin kararlarında belirleyici olmuştur.

⁴⁸⁰ BOA, DH. MKT, 1688-66, (Lef. 1), (12 Cemazeyilevvel 1307 / 4 Ocak 1890).

⁴⁸¹ BOA, BEO, 153-11408, (Lef. 2), (8 Recep 1310 / 26 Ocak 1893).

⁴⁸² BOA, BEO, 4338-325289, (Lef. 2), (13 Safer 1333 / 31 Aralık 1914); BOA, HR. SYS, 433- 1-1, (Lef. 2), (20 Zilhicce 1326 / 13 Ocak 1909).

İskân süreçleri, olayların gelişiminde önemli rol oynayan iki Cezayirli figürün ortaya çıkmasına tanık olmuştur. Çok sayıda muhacir getiren ve büyük miktarda takipçiye sahip olan, Osmanlı makamları ile koordineli olarak uygun bölgelerde muhacirlerin barınmasına yardımcı olan bu iki şahsiyet, Emir Abdülkadir ve İbn Salim'dir. İbn Salim'in çabaları hicret süreci için bir ön aşama, Emir Adbulkadir'in Bilâdü's-Şam'a varışından sonraki iskân süreçlerindeki gayretleri temel aşama olarak kabul edilmiştir. Bahsedilen şahısların hedefleri belirli bir bölgede yerleşim faaliyetleri ile sınırlı olmamıştır. Onlar Dimeşk'te ortak mahalleler kurmaktan öte çiftlikler ve Cezayirliler için şu anda Suriye, Lübnan ve Filistin'de yer alan bağımsız köyler inşa etmeye yönelmişlerdir. Onların devrinde hicret olgusu büyük bir genişlemeye şahitlik etmiştir. Emir'in ölümünden sonra hicret biraz kısıtlanmıştır. İttihat ve Terakki döneminde zorlu koşullardan dolayı iskânda duraklama yaşanmış, Cezayir muhacirlerinin iskân politikası Bilâdü's-Şam yerine Anadolu'nun farklı mntikalarına sevk edilmek olmuştur, dolayısıyla ilgili politikalarda köklü değişiklikler gözlemlenmiştir.

Çok sayıda muhacir ve ayrı zamanlarda gelişleri bağlamında ve iskân süreçleri ile ilgili mevcut belgelere dayanarak, Cezayir muhacirlerine karşı uygulanan iskân süreçlerinin gerçekçi bir resmine ulaşmaya odaklanmaya çalışılacaktır.

İlk toplu hicretten ve grup olarak Bilâdü's-Şam'a gelen Cezayirlilerden bahsetmeden 1847 öncesi hareketlere değinmek gerekmektedir. Mağripliler (Kuzey Afrikalılar) ve Maşrıklılar (Mısır, Bilâdü's-Şam ve Arap yarımadası sakinleri) arasındaki bağlar hiçbir zaman kopmamıştır.

Cezayirlilerin Bilâdü's-Şam'da yerleşmeleri, Osmanlı öncesi dönemde de görülen bir olgudur, Fatımi iktidarı devrinde bazı Mağriplilerin Bilâdü's-Şam'a geldikleri bilinmektedir. Kaynaklarda Halep Humus, Dimeşk ve Havran gibi merkezlerde farklı tarihi aşamalarda Cezayirlilere rastlandığına dair bilgiler sunulmaktadır. Eski dönemde Cezayirli muhacirler, hac, Mescid-i Aksa'yı ziyaret ya da çeşitli İslam ordularına katılmak benzeri amaçlar gütmüşlerdir. Fransa'nın Cezayir'i 1830'da işgal etmesinden sonra Cezayirli ve Türklerin büyük bir bölümü Bilâdü's-Şam'a göçmüş, kimi Cezayirliler Mısır'da ikameti yeğlemiş, Mısır ordusuna katılmışlardır. Bu kişilerden bazıları Mısır hakimi Mehmet Ali Paşa'nın 1832'de Bilâdü's-Şam'da kontrolü ele geçirmesinden sonra asker olarak bölgedeki bazı

noktalara gelmiş, geri dönmeyip orada kalmışlar ve oranın sakinlerinden olmuşlardır.⁴⁸³

II. 1. A. Ahmed b. Salim ve Grubunun İskânı

Cezayir'den Bilâdü's-Şam'a toplu olarak ilk muhacir grubu, 1847'de Cezayir'in doğu bölgesinde savaş bittikten sonra Şeyh Ahmed et-Tayyib b. Salim liderliğindeki muhacirleri taşıyan gemi aracılığıyla 1848'de Beyrut limanına gelmiştir. Bu gemide bulunan, erkek-kadın ve çocuklardan müteşekkil 549 muhacir, doğrudan Dimeşk'e yönelmiştir.⁴⁸⁴ Bilâdü's-Şam halkının misafirperverliğinde birkaç gün dinlenen Şeyh Ahmed b. Salim ve arkadaşları, sonra durumlarını çözmek için şehirdeki yerel makamlara gitmişlerdir. Onlar için bir çözüm bulmalarını istemek üzere Vali Safvet Paşa ile görüşmüşlerdir.

Yerel veya merkezi Osmanlı makamları bu muhacirler konusunda çok dikkatli ve uyanık davranmışlardır. Bu büyük sayının bölgeye gelmesi ile gelecekte oluşabilecek risklerle yüzleşmek için bazı ihtiyati kararlar almışlardır. Avrupa projesi kendisine ait azınlıklar yaratmaya ve daha sonra da onları korumayı Osmanlı Devleti'ne dayatmaya ve böylece bölge işlerine müdahale etmeye çalışmaktadır. Hicret döneminde bölgenin koşullarının zor olduğu bilinmektedir. Göçmenler Osmanlı tabiiyetinden kaçınır ve Fransız korumasını kabul ederlerse, Fransa bu bölgede bir koloni oluşturacağından Osmanlı makamları, Fransa'nın bölgedeki niyetlerinden endişe etmişlerdir.⁴⁸⁵

Şam Valisi ve Anadolu Ordusu Müşiri Mehmet Reşit Paşa, Arabistan Ordusu Müşiri Muhammed Namık ve Şam Eyaleti Meclisi'nin bazı üyeleri, Ahmed b. Salim ile görüşüp dilekçelerini okuduktan sonra, onlar hakkında bir karar vermişlerdir. Sultan bu kararın sonucu hakkında 12 Ocak 1848 tarihinde gönderilen mazbata ile bilgilendirilmiştir.⁴⁸⁶

Vilayet Meclisi'ne getirildikten sonra ciddi bir şekilde tartışılan konular arasında muhacirlerin tabiiyetleri olmuştur. Bu bağlamda, onlardan kadınlar ve çocuklar hariç, tüm erkek muhacirlerden el yazısı ile yazılmış mühürlü ve imzalı

⁴⁸³ Rager, **age.**, s. 43.

⁴⁸⁴ BOA, İ. Mes. Müh, 72- 2079, (Lef. 11), (5 Safer 1264 / 12 Ocak 1848).

⁴⁸⁵ Samur, **agm.**, s. 146.

⁴⁸⁶ BOA, İ. Mes. Müh, 72- 2079, (Lef. 11), (5 Safer 1264 / 12 Ocak 1848).

belgeler alınmış, imzalar 197'e ulaşmıştır. Sorgulamadan sonra, babadan oğula Osmanlı olduklarını ve zorlu şartlar nedeniyle aileleriyle Bilâdü's-Şam'a hicret etmek durumunda kaldıklarını belirten Cezayirli, eskiden olduğu gibi başka ülkelerin vatandaşlığına sığınmayacaklarını söylemişler, başka devletlerin memurlarının kendileri hakkında himaye veya vatandaşlık iddiaları olması halinde bu iddiaların geçersiz olacağını bildirmişlerdir. Dolayısıyla böyle bir iddiada bulunan kişinin iddiasının geçerliliği dikkate alınmayacaktır.⁴⁸⁷

Gerekli tüm tedbirler alındıktan sonra, Vilayet Meclisi İstanbul'daki en yüksek makamlardan emirler çıkarılmasına kadar muhacirlerin geçici biçimde iskân edilmelerini uygun görmüştür. Bu iş için Dimeşk'ten 25-30 saat uzaklıkta olan ve geniş arazileri içeren Aclun Sancağı seçilmiştir. Ahkâm-ı Adliye Meclisi, Vilayet Meclisinin mazbatasını mütalaa ettikten sonra tehlikelere rağmen muhacirlerin geri döndürülmemesi ve uygun bir mekânda yerleştirilmesi gerektiğini bildirmiştir.⁴⁸⁸

Bu karar, İngiliz Büyükelçiliği tarafından yayılan, muhacirlere güvenilemeyeceği iddiasına yanıt niteliğindeydi.⁴⁸⁹ İkamet ettikleri yerle ilgili olarak, Meclis-i Vala,⁴⁹⁰ daha önce Şam Meclisi'nin belirttiği adresler yerine Anadolu'nun eteklerinde Teke ve Alaiye yöresinde muhacirlerin iskân edilmesini uygun bulmuştur. Muhacirlerden alınan bilgiler ve bahsedilen mevkinin su ve hava koşullarının muhacirler için elverişli kabul edilmesi Meclis-i Vala'nın tercihinde rol oynamıştır.⁴⁹¹

Sadaret Makamı'na nihai karar amacıyla Meclis-i Vala'nın önerileri hakkında bilgi verildikten sonra Sadaret, meclisin teklifine muhalefet etmiş ve Şam Meclisi'nin tekliflerini desteklemiştir. Teke ve Alaiye'nin su ve havası bu muhacirlerin haline uygun gelse dahi, sahilde artan Fransız çalışmaları nedeniyle münasip bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca, oradaki soğuk dağlık bölgelere dayanamayacakları için yabancıların etkisinden uzak bir yer ve geniş toprakları olan Aclun Sancağı'nın daha

⁴⁸⁷ BOA, İ. Mes. Müh, 72-2079, (Lef. 9), (1 Safer 1264 / 8 Ocak 1848), Bkz. Ek. IV. 2; BOA, HR. MKT, 60-71, (Lef. 5), (5 Safer 1264 / 12 Ocak 1848), Bkz. Ek. IV. 3.

⁴⁸⁸ BOA, İ. Mes. Müh, 72-2079, (Lef. 12), (29 Rabiulevvel 1264 / 5 Mart 1848).

⁴⁸⁹ BOA, İ. Mes. Müh, 72-2079, (Lef. 08), (28 Muharrem 1264 / 5 Ocak 1848).

⁴⁹⁰ Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin kısaltılmış ismidir. Bu yapı 1837 yılında hükûmetle vatandaşlar arasında yaşanan sorunları değerlendirmek ve davalara bakmak üzere kurulmuştur. (Süheyl Saban, *el-Mu'cemu'l-Mevsuili'l-Mustalahâti'l-Osmâniyye et-Târihiyye*, Riyad: Mektebet el-Melik Fehd el-Vataniyye, 2000, ss. 201-202).

⁴⁹¹ BOA, İ. Mes. Müh, 72-02079, (Lef. 12), (29 Rabiulevvel 1264 / 5 Mart 1848).

iyi olacağı vurgulanmıştır. Sultan bu karara onay vermiş ve bu muhacirlerin göz ardı edilmemelerini ve hareketlerinin yakından, dikkatle takip edilmesini emretmiştir.⁴⁹²

Şam Meclisi muhacirlere maddi yardım konusunu gündeme getirmeyi ihmal etmemiştir, onların durumlarını kötü olarak nitelendiren meclis 30'unun ne tarım ne de ticaret veya işçilik bilmediğini, 60'ının tarımdan anladığını ve geri kalanının da büyük oranda fakir ve ihtiyaç sahibi olduğunu tespit etmiştir. muhacirlere yardım için çeşitli öneriler ortaya koyan Şam Meclisi yüksek otoritelerin yetkililerini ekim mevsiminin geçirilmeden muhacirlere destek verilmesi gerektiği yoksa ciddi ve kötü sonuçlar oluşabileceği konusunda uyarmıştır.⁴⁹³

Meclisin önerileri çerçevesinde meclis tarafından Ahmed b. Salim'e 500 kuruşluk bir maaş belirlenmiştir, bilgilerin ve şeyhlerin geri kalanına 30.000 kuruşluk atıyye-i seniyye tahsis edilmiştir. Çiftçilere sunulacak yardıma dair eyalet tarafından gerekenin yapılması istenmiş, arazi bölünmesi ve yardımın dağıtımı için memurlar görevlendirilmiş, yürürlükteki defterlerin kendilerine gönderilmesini talep etmiştir.⁴⁹⁴ Sadaret de yardımların verilmesi konusunda Meclis-i Vala kararını onaylamıştır.⁴⁹⁵

Bu önlemlere göre, Cezayir muhacirlerinin ilk grubu toplu olarak yerleşmiştir ve Aclun'da kendilerine toprak verilmesi onaylandıktan ve yardım sağladıktan sonra, tarımla uğraşan göçmenlerin ekseriyeti oraya taşınmıştır, çoğu Dimeşk'te kalmayı yeğleyen hoca ve alimler ise serbest bırakılmışlardır.⁴⁹⁶

II. 1. B. Ahmed b. Salim'in Takipçilerinin İskânı

Ahmed b. Salim Osmanlı makamlarına Bilâdü's-Şam yolunda olan başka bir Cezayir muhacir grubu olduğundan bahsetmiştir.⁴⁹⁷ 200'den fazla ve çoğunlukla alimlerden ve onların ailelerinden oluşan ikinci muhacir grubu ilk muhacir grubundan yaklaşık dört ay sonra Beyrut limanına inmiştir. Onlar da Dimeşk'e gitmek istemişler

⁴⁹² BOA, İ. Mes. Müh, 72-2079, (Lef. 13), (16 Rabiulahir 1264 / 22 Mart 1848).

⁴⁹³ BOA, İ. Mes. Müh, 72- 2079, (Lef. 11),(5 Safer 1264 / 12 Ocak 1848).

⁴⁹⁴ BOA, İ. Mes. Müh, 72-2079, (Lef. 12), (29 Rabiulevvel 1264 / 5 Mart 1848); Bkz. Samur, **agm.**, ss. 144-145, Yardım alan göçmenlerin listesi için bkz. Ek. IV. 4.

⁴⁹⁵ BOA, İ. Mes. Müh, 72-2079, (Lef. 12), (29 Rabiulevvel 1264 / 5 Mart 1848).

⁴⁹⁶ Nadiye Tarşûn, "Hicret Ahmed et-Tayyib bin Salim ve Cemâ'atühü ileş'-Şâm 'Âm 1847". *A 'mâlu'l-Multeka'l-Vatanî hayle'l-Hicreti'l-Cezâiriyye İbbâne Merhaleti'l-İhtilâl 1830-1962*, 30-31 Oktober 2006, Cezâyir: Menşürât vezâratü'l-Mücâhidîn, 2007, s. 92.

⁴⁹⁷ BOA, İ. Mes. Müh, 72-2079, (Lef. 10), (5 Safer 1264 / 12 Ocak 1848).

ama Sayda Valisi Vamık Bey'in muhalefeti ile karşılaşmışlardır. Vamık Bey onları gelecekte daimi surette yerleşmeleri için ayrılacak alanlar tespit edilene kadar Sayda Vilayeti'nde, özellikle Akka Sancağı'na tabi Safed bölgesi köylerinde geçici şekilde iskân etmeyi uygun bulmuştur. Sadrazamlığı bu öneri ve bu amaçla çalıştığı tedbirler konusunda bilgilendirmiştir.⁴⁹⁸ Meclis-i Vala, Vamık Bey'e öncekiler gibi bu grubun da Aclun'a yerleştirilmesi gerektiğini belirtmiş, yabancı konsoloslukların bulunduğu yerlerden kaçınmamızı onaylayan sadaret emirlerine göre Akka'nın söz konusu çalışma için elverişli bulunmadığını söylemiştir.⁴⁹⁹

Sadaret Makamı, Meclis-i Vala'nın söz konusu kararların gereğinin yapılmasını belirterek onay vermiştir. Valinin daha önceki muhacir gruba uyguladığı icraatlerin harfiyen tatbik edilmesi uygun görülmüştür. Osmanlı tabiiyeti dışında bir vatandaşlığa girmeyeceklerine dair mühürlü bir senet alınmasının ardından muhacirlerin desteklenmesi, iskân edilmesi ve hareketlerinin incelenmesi talep edilmiştir. Bu emirler aynı şekilde Şam Valisi'ne de gönderilmiştir.⁵⁰⁰ Ancak 5 Şubat 1849 tarihli başka bir belgeye göre muhacirler Aclun mıntıkasına yerleşmekten hoşlanmamışlar ve Safed'de kalmayı yeğlemişlerdir. Hükûmetin katı tavrına rağmen muhacirler ettikleri tarlaların hasar göreceğini ileri sürerek Aclun'a gitmeyi kabul etmemişlerdir. Sayda Valisi İstanbul'daki yüksek makamlar nezdinde girişimlerde bulunmuş, onlara hasat mevsimine kadar mühlet verilmesini rica etmiştir.⁵⁰¹ Sultan da Meclis-i Vala'ya talebin arz edilmesinden sonra hasat mevsimini takip eden döneme kadar onlara süre tanınmasını emretmiştir.⁵⁰²

1850 tarihli tezkire-i samiye Cezayirli muhacirlerin Aclun yerine Safed'de iskân edilmesine onay vermiştir. Belgeye göre Beyrut Meclisi'nden bahsedilen konuda güvence istenmiş, Cezayirlilerden kanuna aykırı hiçbir fiil işlememek hususunda teminat alınmıştır. Memurlar tarafından daimi denetim uygulanması ve muhacirlerin güvenliğinin ve hukukun sağlanması emredilmiştir.⁵⁰³

Bilâdü's-Şam'a Cezayirli muhacir dalgaları İbn Salim ve diğer kişiler öncülüğünde devam etmiştir. Emirin gelişinden önce çok sayıda muhacir farklı

⁴⁹⁸ BOA, İ. MVL, 131-3517, (Lef. 2), (16 Safer 1264 / 23 Ocak 1848).

⁴⁹⁹ BOA, İ. MVL, 131-3517, (Lef. 3), (28 Muharrem 1265 / 24 Aralık 1848).

⁵⁰⁰ BOA, İ. MVL, 131-3517, (Lef. 4), (6 Safer 1265 / 1 Ocak 1849).

⁵⁰¹ BOA, A. MKT, 181-78, (Lef. 2), (12 Rabiulevvel 1265 / 5 Şubat 1849).

⁵⁰² BOA, A. MKT, 181-78, (Lef. 1), (20 Rabiulahir 1265 / 15 Mart 1849).

⁵⁰³ BOA, A. AMD, 16-72, (Lef. 1), (20 Rabiulevvel 1266 / 3 Şubat 1850).

bölgelere ve Aclun Sancağı'na yerleştirilmiştir. Böylelikle 1861 ile 1864 tarihleri arasında Cezayirlilerin köyleri kurulmuştur.⁵⁰⁴

İbn Salim'in faaliyetleri, emirin gelişinden sonra da sürmüş ve iskân süreci genişlemiş, böylelikle Cezayirliler Bilâdu's-Şam'da stratejik önemdeki bazı bölgelerde yerleşmiştir.

II. 2. Emir Abdülkadir'in Gelişinden Sonra

II. 2. A. Emir Abdülkadir ve Akrabalarının İskânı

Emir Paris'ten geldikten sonra 1853 senesinde İstanbul'da sultan tarafından huzura kabul edilmiş, öncelikle Anadolu'da Bursa şehrine yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bursa Valisi Halil Paşa, şehrin ileri gelenleri ve ayanlarla birlikte emiri törenle karşılamışlardır. Emir Mahkeme Mahallesi'nde onlara ayrılan eve geçmiştir.⁵⁰⁵ Evin kötü durumundan ve oturmaya elverişsiz bulunmasından şikayetçi olan emir, sultandan onun onarılması için yardım talep etmiştir. Bursa Valisi ile bahsedilen yapının tamiri hususunda anlaşma sağlanmıştır. 500 kuruş kira bedeli yanında kendisine tamir meselesinin çözümü için 28.465 lira ödenmiştir.⁵⁰⁶ Osmanlı makamları onarımın aslında satıcının uhdesinde olduğunu ancak gerçekleştirmediğini bildirmişlerdir.⁵⁰⁷ Fransız Hükûmeti'nin kendisine maaş bağladığı gibi Osmanlı Hükûmeti de ona maaş tahsis etmiştir.⁵⁰⁸

Bazı kaynaklar, Fransa Hükûmeti'nin, ailesini geçindirmek üzere ona 200.000 Frank bir maaş bağladığını söylemiştir. Dimeşk'e intikalinden bir yıl önce Emirin maaşı 300.000 Frank'a çıkarılmıştır. Buna karşılık Osmanlı Hükûmeti Suriye Vilayeti'nde çeşitli toprakları ona ikta olarak vermiş, ardından 100.000 Frank değerindeki bir miktar inşaat ve ev giderleri için ayrılmıştır.⁵⁰⁹ Bardin ise emir'in Bilâdu's-Şam'a taşınmasından sonra Fransız Hükûmeti tarafından maaşına zam yapılarak maaşının 100.000 Franktan 150.000 Franka çıktığını vurgulamıştır.⁵¹⁰

⁵⁰⁴ el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu's-Şâm...*, s. 176.

⁵⁰⁵ el-Cezâiri, *age.*, c. 2, s. 53.

⁵⁰⁶ BOA, İ. HR, 4620, (29 Rabiulahir 1269 / 8 Şubat 1853); BOA, A. AMD, 53-37, ((29 Rabiulevvel 1271 / 20 Aralık 1854)), Bkz. Ek. XIX.

⁵⁰⁷ BOA, A. MKT. MHM, 64-33, (24 Rabiulahir 1271 / 14 Ocak 1855).

⁵⁰⁸ Tarşun v. dğr, *age.*, ss. 203-204.

⁵⁰⁹ Linda Schatkoski Schilcher, *Families in Politics: Damascene Factions and Estates of the 18th a19th Centuries*, Stuttgart: Steiner-Verlag-Wesbaden, 1985, s. 215.

⁵¹⁰ Bardin, *age.*, s. 15.

Emir Abdülkadir daha sonra Bursa'da evinin yakınında mesire ve hava değişimi için bir çiftlik satın almıştır.⁵¹¹ Emir, anılan şehirde 3 sene kaldıktan sonra 1855'te bir deprem yaşanmış, sarsıntılar şehri harap hale getirmiştir. Bahsedilenler üzerine o, Bilâdü's-Şam'a giderek oraya yerleşmeyi istemiştir. Bursa'da rahat olmasına rağmen neden böyle bir tercihte bulunduğu konusu incelenmiştir. Bazı tarihçiler onun Bilâdü's-Şam'a gelişi eskiden beri planladığını ifade etmişlerdir.⁵¹²

Bilâdü's-Şam'a yöneldiğinde emirin maiyetinde 110 şahıs vardı, bunların 27'si kendi ailesinden olup diğerleri hizmetli ve silah arkadaşlarıdır. ⁵¹³ Beyrut limanına indiğinde emiri yetkililerden, ayan ve sakinlerden bir grup karşılamıştır. Beyrut Valisi Vamık Paşada onun için düzenlenen hoşgeldin merasimine katılmıştır. Şam Valisi Nedim Paşa ve asker reisi İzzet Paşa da bir gün sonra Dimeşk'e gelen Emir Abdülkadir için şehrin dışında resmi tören düzenlemişlerdir. Onun konvoyu görününce tezahürat ve zılgıtlara başlanmış, gelişini kutlamak üzere bayramlık elbiselerini giyen erkek, kadın ve çocuklar emirin girişini beklemişlerdir.⁵¹⁴ Ayan, eşraf ve ulema da candan ve sıcak bir şekilde Cezayirli emir şerefine düzenlenen istikbal merasiminde bulunmuşlardır. Hükûmet ve Şam Valisi bölgeye gelir gelmez onun için –ev satın alacak durumu oluşana kadar– kalacağı uygun bir ev belirlemek istemiş, bu doğrultuda hükûmet merkezi olarak kullanılan Beyt el-Kabakibi kendisi için seçilmiştir.⁵¹⁵ Ayrıca bu meskenin kira masrafları için kendisine 15.000 kuruş verilmiştir.⁵¹⁶

Muhacirlerin Bursa'da ya da Bilâdü's-Şam'daki iskân süreçleri emirin gözde konumundan dolayı kolaylıklara tanıklık etmiştir. Başlangıçta masrafları devlet

⁵¹¹ Churchill, *age.*, s. 275.

⁵¹² Churchill, *age.*, ss. 275-276.

⁵¹³ Bardin, *age.*, s. 7; Bilindiği üzere Emir Abdülkadir'in Cezayir'den ayrıldığı sırada ona eşlik edenlerin sayısı 67 ile 88 arasında değişiyordu. Fransa'da hapiste kaldığı dönemde çeşitli adalara sürülenler ve vefat edenler nedeniyle refakatçilerinin sayısı azalmıştır. Bursa'ya gelişi sırasında yanında bulunanların sayısı 27'dir. Yukarıda vurgulandığı gibi Bursa'dan Bilâdü's-Şam'a kadar emire eşlik eden 110 kişi vardır. Bu rakam, emirin Bilâdü's-Şam'a doğru hicretinde kendisine katılan başka Cezayirli muhacirlerin olduğunu göstermektedir. Söz konusu bağlamda Bellemare'in anlattıklarına göre Bursa'dan Dimeşk'e giderken aynı yöne doğru hareket eden 100 muhacire rastladığını söylemektedir. (Bellemare, *age.*, s. 415).

⁵¹⁴ es-Sallâbi, *Kifâhu's-Şa'bi'l-Cezâiri didde'l-İhtilâli'l-Faransi ...*, s. 531.

⁵¹⁵ el-Cezâiri, *age.*, c. 2, ss. 66-67.

⁵¹⁶ BOA, A. MKT. MHM, 334-9-1, (11 Muharrem 1288 / 6 Haziran 1865), Bkz. Ek. XX.

hazinesinden⁵¹⁷ ödenen kiralık bir evde oturan emir, mali durumu iyileşip Fransız ve Osmanlı Hükûmetleri'nden destek aldığı anda evler, topraklar ve çiftlikler satın almıştır. Emir in yerleşmesinden sonra yaptığı ilk faaliyet, Dimeşk'in Amara Mahallesi'nde bir ev satın almak olmuştur. Bu meskeni onardıktan sonra Osmanlı Hükûmeti'nin kendisine tahsis ettiği yapıdan taşınmıştır.⁵¹⁸

Tüm Cezayir muhacirlerini iskân etmeyi bir sorumluluk olarak üstlenen emirin arzuları sadece kişisel çıkarları ile sınırlı değil, çok daha geniştir. Bu bağlamda emirin oğlu Muhammed *Tuhfetu 'z-Zair'*de şöyle demektedir:

*Arka arkaya yedi ev daha satın aldı. Bunlardan birini misafirlerini ve yoksul halktan ona sığınanları karşılamak için kullanılan bir ev haline getirmişti. Amara Mahallesi'nde evler satın almıştır. Yeşil bir koruluk olan Guta topraklarında Deyr Bahdal çiftliğini satın almıştır. Ona bir ahır yaptırmıştır, Eşrefiye Sahnaya köyünde başka bir arazi satın almıştır. Sonra Huş el-Buveydiya'yı alıp satmıştır. Farahta köyünü, Balas çiftliğini, İhda Aşeriye mıntıkasındaki meşhur değirmeni mülk edinmiştir. Amara'daki es-Sa'b hanını para karşılığında malları arasına katmış, Dummer köyü Vadisi'nde bir arazi yazlık bir saray yaptırmıştır.*⁵¹⁹

Osmanlı Devleti tarafından kendisine çeşitli araziler bağışlanan emirin satın alandan edindiği ona aynı bazı topraklar ve köyleri vardı. Kendisine satılacak bir ev karşılığında Dimeşk'te Merce'de bulunan Kefrin köyü'nün mülkiyeti ona verilmiştir.⁵²⁰ Dimeşk'in dışında, Lübnan ve Havran'daki toprakları ise Sultan'ın rızasıyla satın almış ve oraya bilahare bazı muhacirleri yerleştirmiştir.⁵²¹

Emirin Bilâdü'ş-Şam'a gelişi ile Cezayir muhacirlerinin sayısı artmış, Halep, Humus ve Lazkiye gibi Bilâdü'ş-Şam'ın değişik mıntıklarındaki Cezayir muhacirleri, Dimeşk'e ve Guta bölgesine, onun yanına taşınmışlardır.⁵²² Bilâdü'ş-Şam'ın farklı bölgelerinde Cezayir muhacirlerinin iskân süreçleri, Osmanlı Hükûmeti ile emir arasında koordinasyon içinde gerçekleştirilmiş, bu bağlamda gerek emir gerekse Osmanlı Devleti açısından stratejik hedefler gözetilmiştir. Linda Schilcher'e göre: "Emir Abdülkadir'in Suriye'ye varır varmaz Aclun, Safed, Kudüs, Belka, Humus ve Hama bölgelerini ziyaret ederek kabile ve aşiret liderlerinin muhacirlere

⁵¹⁷ Osmanlı Devleti'nde iki tür hazine vardır: - Maliye hazinesi: Devlet hazinesi olup Hazine-i Amire veya Hazine-i Hariciye olarak adlandırılmaktadır. - Hazine-i Hassa: Sultan'ın özel hazinesidir. (Saban, **age.**, s. 98).

⁵¹⁸ el-Cezâiri, **age.**, c. 2, s. 82.

⁵¹⁹ el-Cezâiri, **age.**, c. 2, ss. 84-85.

⁵²⁰ BOA, A. MKT. NZD, 219-3, (4 Şaban 1273 / 30 Mart 1857).

⁵²¹ Fâris Ahmed Le'lâvi, *el-Emir el-Cezâiri fî Dimeşk*, 1. Baskı, Dimeşk, 2009, s. 401.

⁵²² el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu'ş-Şâm...*, s. 177.

metruk köylerde yerleşme izni verip vermeyeceğini araştırmıştır. Emir in eline geçen araziler, buğday üretimi için önemli merkezlerdir”.⁵²³

Osmanlı Devleti, Bilâdü’ş-Şam’a muhacirlerin yerleştirilmesinde, arazi bağışlanması ve satın alım işlemlerinde öncelikle İbn Salim’e ve ardından Emir Abdülkadir’e dayanmıştır.

Osmanlı’nın iskân politikası hicretin başından beri belirgindir. Dimeşk, Guta, Havran ve Kuzey Filistin’deki Celil gibi Bilâdü’ş-Şam’ın farklı bölgelerine, Kudüs, Nablus, Hayfa, Halil, Halep, Hama, Humus ve Lazikiye benzeri çeşitli adreslere muhacirleri dağıtmaya çalışmıştır.⁵²⁴ Cezayir muhacirleri, emir 1856’da geldikten sonra Bilâdü’ş-Şam’ı hedefleyerek Dimeşk kentinde yoğunlaşmaya başlayınca hükûmet şehrin baskısını hafifletmek için onları Dimeşk’in dışına Bilâdü’ş-Şam’ın boş arazilerine yönlendirmeye çalışmıştır.

Aslında hükûmetin tek hedefi, Dimeşk’in hafifletilmesi ve boş toprakların doldurulması değildir, aksine farklı hedefler de gözetilmiştir. Osmanlı yönetimi Dimeşk’te istenmeyen faaliyetlere neden olabilecek kalabalık toplulukları zayıflatmayı bu bağlamda temel bir amaç saymıştır. Özellikle entelektüellerin yaşadığı Dimeşk’te sakinlerin emir ve ailesine bağlılık göstermesi ihtimalini tehlikeli bulmuş ve onun artan nüfuzunun devlet açısından problem olmasını engellemeyi hedeflemiştir. Bölgede artan Avrupa etkisiyle mücadele de Osmanlı politikalarında üzerinde durulan bir nokta olmuştur. Osmanlı idaresi stratejik bölgelerde etnik, mezhepsel ve dini azınlıklar oluşturup daha sonra onları korumak için müdahale eden dış güçleri frenlenmek istemiştir.

II. 2. B. Emir Abdülkadir’in Ölümünden Sonra Hicretlerin İskânı

Sultan II. Abdülhamid döneminde, Cezayir göçmenlerinin iskân edilmelerine dair politikalarda, emir ile koordinasyon sağlanmıştır ve bu çerçevede büyük gelişmelere tanık olunmuştur. Ancak onun ölümünden sonra iskân sadece yerel kurumlara bağlı hale geldiği için bazılarının Osmanlı Devleti’ne sadakatine rağmen emirin ailesi ile istişare veya işbirliği hayata geçirilmemiştir.⁵²⁵

⁵²³ Schilcher, **age.**, s. 215.

⁵²⁴ el-Hâlidî, *el-İş’âu’l-Mağribi fil Maşrik...*, s. 80.

⁵²⁵ BOA, DH. MKT, 1375-10, (2 Safer 1304 / 31 Ekim 1886).

Emirin ailesi ile yapılan dayanışma ve işbirliği, muhacirleri örgütlemek ve onlara maddi faydalar sağlamak gibi konularla sınırlı kalmıştır. Ayrıca Osmanlı yönetimi emirin oğullarını ve akrabalarını Dimeşk'ten Havran'a göndermeye ve Kerim ve Şa'ara köylerinde iskân etmeye çalışmıştır. Ancak anılan köyler civarındaki yerel nüfusun çeşitli problemler oluşturmamasından dolayı bu karardan geri dönmüştür. Bu iki köy, vilayetler hakkındaki resmi bilgilere ve Arazi-i Seniyye Cemiyeti'nin kayıtlarına göre Cebel Havran yöresindeki Dürziler ve Leca Bedevilerinin yaşam alanında kurulmuştur, yabancı muhacirleri içermeye pek elverişli olmamıştır.⁵²⁶

Emirin ölümünden sonra Cezayir muhacirlerinin iskân süreçlerinde, bu dönemde Dimeşk şehrine ve kırsalına akışın çoğalmas ve Fransız Konsolosluklarının müdahaleleri sebebiyle çok sayıda zorluğa şahit olunmuştur. Bu zorluklar sebebiyle II. Abdülhamid 26 Temmuz 1893'te muhacirlerin Halep ve Bağdat'a yönlendirilmesini emreden, Suriye ve Beyrut'ta yerleşmelerini yasaklayan bir karar çıkarmıştır.⁵²⁷ Osmanlı makamları Fransız büyükelçiliği ile yinelenen antlaşmalar imzalandıktan sonra yeni muhacirlere katı şartlar getirmiştir.

Akka sancağı-Hüseyiniye Çiftliği'nde 37 ailenin (169 kişi) iskânı: Bu grubun ne zaman ve kimin öncülüğünde Bilâdü's-Şam'a geldiği hakkında belge ve bilgiye rastlanmamıştır. Ancak mevcut verilere göre mîrî toprak haline gelen Akka, Sancağı'ndaki Hüseyiniye Çiftliği'ne 169 Cezayir muhacirinin iskân edilmesi için 14 Şubat 1886'da Suriye Arazi-i Seniyye Komisyonu Mabeyn-i Hümayun'a⁵²⁸ bir dilekçe gönderilmiştir.⁵²⁹ Mabeyn-i Hümayun bu talebi onaylamış ve hazine-i hassa kuralı gereği tasarruf senedi verilmesini emretmiştir.⁵³⁰

Taberiye ve Hayfa köylerinde 314 Cezayirli muhacirinin iskânı: Bu muhacirler, Cezayir'den Akka'ya 1888'de iki parti halinde gelmiştir, ilki 248 kişi, ikincisi 66 kişiyi içermektedir. Birinci parti ile gelenler Mağripli muhacir kardeşlerin yanında Taberiye köylerinde yaşayacaklarını umarak gelmişlerdir.

⁵²⁶ BOA, DH. MKT, 1652-33, (2 Muharrem 1307/ 29 Ağustos 1889).

⁵²⁷ BOA, İ. DH, 1306, (Lef. 10), (12 Muharrem 1311/ 26 Temmuz 1893).

⁵²⁸ Mabeyn-i Hümayun: Sultan'ın sarayında Harem ile dıştaki daireler arasında yer alan bölümdür. Sultan saraydan çıkmadığında vaktini genellikle bu kısımda geçirmektedir. Sadrazam tarafından Sultana iletilen işler, Mabeyn-i Hümayun Dairesi'nde sunulmaktadır, sultan oradan uygun gördüğü şekilde çeşitli kararlar vermektedir. (Saban, **age.**, s. 198.)

⁵²⁹ BOA, İ. DH, 983, (Lef. 1), (28 Cemazeyilahir 1303 / 3 Nisan 1886).

⁵³⁰ BOA, İ. DH, 983, (Lef. 2), (29 Cemazeyilahir 1303 / 4 Nisan 1886).

Muhacirlerin Osmanlı tabiiyetine girecekleri anlaşıldıktan sonra, Dahiliye Nezareti nezdinde Beyrut Vilayeti tarafından onlara nasıl muamele yapılacağı sorulmuştur. Bu muhacirler Taberiye'ye gönderilinceye kadar Akka'daki yerel yetkililer tarafından tutulmuşlardır. Alıkonma hali birkaç nedenden kaynaklanmıştır: Taberiye'de yaşayan Cezayirliilerin halkın geri kalanına dönük sürekli surette mütecaviz tavırlarda bulunması ve birçoğunun Fransız Konsolosluğunun himayesini kabul etmesi, yeni muhacirlerin gelecekte Fransız koruması meselesini yeniden gündeme taşımasından korkulmasıdır.⁵³¹

Evsiz kalan bu muhacirlerin durumları gittikçe kötüleşmişti, yerel makamlar onların sorunlarını mümkün olan en kısa sürede çözmek için Dahiliye Nezareti ile sürekli temas halinde kalmıştır. Dahiliye Nezareti, Sadaret Makamı'na Beyrut Valisi tarafından alınan telgrafa göre insanların caminin kenarında uyuduğu ve yoğun sıcaklık nedeniyle hastalığın yayılma korkusundan dolayı kendilerine gerekli olanı yapmasını istediğini hatırlatmıştır.⁵³²

248 kişiye ek olarak 66 kişiden oluşan ikinci grubun Akka'ya gelmesi üzerine, vilayet tarafından Dahiliye Nezareti'ne onlar hakkında yapılması gereken işlem öğrenilmek üzere yeniden başvurulmuştur. Beyrut Vilayeti'nin telgrafını ve Dahiliye Nezareti'nin tezkiresini inceleyen Meclis-i Vükela konunun başında Fransız Büyükelçisine muhacirlerin Fransa'ya tabi olup olmadıklarının sorulmasına karar vermiştir. Buna göre, büyükelçi tarafından sunulacak açıklamalar meclis tarafından tekrar değerlendirilecek, ardından sonuç Bâb-ı Âli'ye takdim edilecektir. Fransız Elçisi Cezayirliilere dair hiçbir bilgiye sahip olmadığını ve öğrendiklerini bildireceğini söylemiştir.⁵³³

Muhacirler Akka'da durdurulduktan sonra durum kötüleşmiş, 314 muhacir arasında bir hastalığın ortaya çıkacağı anlaşılmca Dahiliye Nezareti Sadaret'e ilgili vilayetin gerekli muameleyi soruşturmak ve hızlandırmak için taleplerini tekrar bildirmiştir.⁵³⁴

Bu muhacirler Taberiye'deki kardeşlerinin yanına gönderilmişlerdir, ancak çok geçmeden orada kalmayı reddetmişler ve birçoğu Cezayir'e dönmeye

⁵³¹ BOA, DH. MKT, 1527-116, (24 Zilkade 1305 / 2 Ağustos 1888).

⁵³² BOA, DH. MKT, 1530-93, (30 Zilkade 1305 / 8 Ağustos 1888).

⁵³³ BOA, Y. A. HUS, 216-1, (1 Zilhicce 1305 / 9 Ağustos 1888).

⁵³⁴ BOA, DH. MKT, 1532-41, (5 Zilhicce 1305 / 13 Ağustos 1888).

girişmişlerdir. 170 muhacir Taberiye'nin kötü havası nedeniyle Hayfa'ya gitmekte ısrar etmişlerdir.⁵³⁵ Akka'da mahlul arazi sayılan Şefa Amer toprakları Cezayir muhacirlerine ayrılmıştır.

Şefa Amer toprakları müzayedeye konulmuştur. Defter-i Hakani bürosu tarafından Akka Sancağı'nın Cezayirlileri iskânı kabul ettiği konusunda bilgilendirilen Beyrut Vilayeti, buna olumlu bir şekilde prosedürü uygulamaya karar vermiş ve Sadaret'e gerekli bilgiyi sunmuştur. Ayrıca günlük olarak muhacirlere 60 para⁵³⁶ verilmesini talep etmiştir ve iskân biçimlerinin Bâb-ı Âli'nin kabulüne bağlı olduğunu vurgulamıştır.⁵³⁷

Ülkelerine geri dönmeyen muhacirler 170 kişi olup, bunların 100'ü, tahmini 17,5 dönümlük olarak değerlendirilen Şefa Amer'de topraklara gönderilmiş ve geçimleri için hasat mevsimine kadar her birine günlük 60 kuruş ödeneği tahsis edilmiştir.⁵³⁸

Şefa Amer'e gitmek istemeyen ve Hayfa'da durmayı yeğleyen 70 muhacirinin çoğu kadın ve çocuklardır. Vilayet söz konusu grup hakkında nasıl bir muamele yapılacağını sormuş, Meclis-i Vükela, 11 Ocak 1891 tarihli 100 muhacire 60 kuruş verilmesi kararına istinaden Şefa Amer'de oturmayı tercih etmeyen 70 muhacirinin ülkelerine dönmek yahut günlük yardım almadan oldukları yerde bulunmayı sürdürmek konusunda serbest bırakıldığını bildirmiştir.⁵³⁹

Muhammed b. Ahmed Salim ve cemaatinin 1893 senesinde iskân edilmesi (150 kişi): Bu grup 18 Eylül 1892'de Cezayir'den Osmanlı tabiiyetine girmek amacıyla Muhammed b. Ahmed Salim önderliğinde Beyrut'a doğru yola çıkmıştır. Osmanlı sınırlarına vardıktan sonra devletin uygun bir bölgesinde tarımda çalışmak üzere arazi ve iskân talep etmişlerdir.⁵⁴⁰ Beyrut Valisi Halid Bey, Sadaret

⁵³⁵ BOA, DH. MKT, 1830-84, (20 Ramazan 1308 / 29 Nisan 1891).

⁵³⁶ Para: Nakit, metal veya kağıt olan dirhem, lira vb. isimlerle anılan alışverişin temel aracının ortak ismidir, ilk olarak IV. Murad zamanında darphanede basılan madeni para için bu ad (para) kullanılmıştır. (Saban, **age.**, s. 51).

⁵³⁷ BOA, DH. MKT, 1830-84, (20 Ramazan 1308 / 29 Nisan 1891).

⁵³⁸ BOA, DH. MKT, 1812-118, (Lef. 2), (16 Recep 1308 / 25 Şubat 1891), Bkz. Ek. VI.

⁵³⁹ BOA, MV, 61-42, (Lef. 2), (30 Cemazeyilevvel 1308 / 11 Ocak 1891).

⁵⁴⁰ BOA, BEO, 116- 8672, (Lef. 2), (22 Cemazeyilevvel 1310 / 12 Aralık 1892); BOA, İ. DH, 1306-45, (Lef. 3,4- 6), (13 Cemazeyilahir 1310 / 2 Ocak 1893), Bkz. Ek. V. 1.- Ek. V. 2.

Makamı'ndan onların Akka Sancağı'ndaki mîrî arazi statüsündeki boş topraklara yerleştirilmeleri için izin istemiştir.⁵⁴¹

Sadaret Makamı Halid Bey'e kesin tutumlar takınmasını, gelen muhacirlerin varış tarihlerini öğrenmesini, onların isimlerini, künyelerini içeren bir defter sunmalarını, Osmanlı Devleti topraklarına ulaşmalarından itibaren kaldıkları noktaların tespiti ve pasaportu bulunmayanların ayrılmasını emretmiştir.⁵⁴²

Sıkı denetimlerin uygulanması muhacirlerin tamamının gerekli belgeleri sunmamasından, pasaport ibraz edenlerin de eski pasaportlar kullanmasından kaynaklanmıştır.

Muhammed b. Ahmed Salim vali tarafından celp edilip sorguya çekildikten sonra, Sadrazamlık Makamı'na istenen malumat verilmiştir. Vali, talep edilen defteri, Muhammed Salim ve yeni bilgiler içeren dilekçesiyle birlikte yollamıştır.⁵⁴³ Ancak vatandaşlığa kabul edilmeleri kararı Fransız Konsolosluğundan vilayete gönderilecek evrakın, konsolosluk kayıt defterlerinde bulunmayıp Fransız vatandaşlığından faydalanmayan Cezayirlilerin isimlerinin açıklanmasına kadar beklemede kalmıştır. Fransız Büyükelçiliği'nden Sadaret Makamı'na istenen bilgileri içeren evrakın gelmesinden sonra Vali Halid Bey'in teklifi benimsenmiş, şahısların Akka Sancağı'nın Taberiye bölgesindeki Kefer Sebt, Şa'ara ve 'Ulem köylerinin topraklarında ikamet etmesi uygun görülmüştür Fransa Konsolosluklarından alınan Fransa ile ilişkilerini kestiklerini gösteren onaylı belgeler ve nüfus kayıt merkezlerine yerel hükûmet tarafından kaydedilmeleri ardından ilgili karar hayata geçirilmiştir. Bilahare Suriye ve Beyrut'a gelen Cezayirli ve Çerkeslerin dağıtılması ve Halep ve Bağdat'a yönlendirilmesi emredilmiştir.⁵⁴⁴

II. 3. İttihat ve Terakki Döneminde

II. 3. A. İskân için Alınan Tedbirler

Cezayir muhacirlerinin Bilâdü'-Şam'daki iskân politikası, İttihat ve Terakki Döneminde öncekilerden daha iyi olmamıştır, aksine hicret bağlamında durgunluğa ve

⁵⁴¹ BOA, BEO, 105-7830, (Lef. 3), (29 Rabiulahir 1310 / 20 Kasım 1892).

⁵⁴² BOA, BEO, 121-9059, (Lef. 1), (29 Rabiulahir 1310 / 20 Kasım 1892).

⁵⁴³ BOA, İ. DH, 1306-45, (Lef. 7), (14 Cemazeyilahir 1310 / 3 Ocak 1893); Göçmenlerin Pasaport Listesi için Bkz. Ek. V. 3.

⁵⁴⁴ BOA, İ. DH, 1309-10, (Lef. 1-2), (22 Rabiulahir 1311 / 2 Kasım 1893), Bkz. Ek. V. 1. – Ek. V. 2.

önemli bir gerilemeye tanık olunmuştur, hükûmet iki ana nedenden dolayı hicret ve göçmen sorunlarını çözememiştir.

Devletin, özellikle ekonomik yönden çöküşünün başlangıcı sayılan koşullar nedeniyle, Osmanlı hazinesinin yeni muhacirlerin barınma ve geçim masraflarını karşılayamaması,

Bilâdü’ş-Şam’daki muhacir sayısının artması da diğer nedendir. Bu aşamanın başlangıcında hicreti aktif hale gelen Cezayirli ve 1911’deki Trablus Savaşı ve 1912-1913’teki Birinci ve İkinci Balkan Savaşları gibi durumlardan dolayı artan muhacirler sebebiyle mesken ve arazi sıkıntısı çekilmesidir.

1909’dan itibaren yeni hükûmet Suriye Vilayetine gönderilen ve misafir statüsünde kalan Kafkasya, Tunus, Rumeli ve Cezayir muhacirlerini yerleştirmede zorluk çekmiştir, bu muhacirler 300 aile yani yaklaşık 1.500 kişidir. Suriye Valisi Nazım Bey ve İstanbul’daki ilgili yüksek makamlar arasındaki yazışmalarda vali, sağlıklarını ve hayatlarını risklerden korumak için muhacirlerin ivedilikle iskân edilmesini talep etmiştir.⁵⁴⁵ Maliye Nezareti bahsedilen muhacirlerin çoğu için iskân masraflarının yollandığını ifade etmiştir. Muhabere sonucu haklarında iskân kararı verilmeyenler bağlamında içlerinde çok zor durumda olanların yerleştirilmesi istenmiş ve genelinin açlıktan, soğuktan ve hastalıktan korunması için en az 5.000 liralık bir miktar talep edilmiştir.⁵⁴⁶

1910 yılında, 60 Cezayirli ve Tunuslu ailenin de içinde bulunduğu Rumeli, Kafkasya, Cezayir ve Tunus’tan gelen 500’den fazla aileden müteşekkil muhacirlerin Suriye ve Beyrut vilayetlerine iskân süreçlerinin incelenmesi için bir toplantı düzenlenmiştir. Bahsedilen iki vilayetten gönderilen duyurulardan sonra gelecek yıl yani 1911 senesinde muhacirler için bir bütçe ayrılmıştır. Kabul edilme ve barınma suretlerinin belirlenmesi, yanında onlara dair askeri işlemlerin tayin edilmesi amacıyla nizamname ve kanun-ı esasi düzenlenmesi düşünülmüş ve bu doğrultuda bir meclis oluşturulmuştur.⁵⁴⁷ Cezayirli ve Tunusluların çok kötü durumda olması onlara dair özel bir yaklaşım benimsenmesine neden olmuştur. Bu amaçla Adana’ya gönderilmeleri düşünülmüştür. Ancak muhacirler Adana’ya gitmekten uzak

⁵⁴⁵ BOA, DH. MKT, 2760-42, (Lef. 1), (4 Muharrem 1327 / 26 Ocak 1909), Bkz. Ek. IX.

⁵⁴⁶ BOA, DH. MKT, 2760-42, (Lef. 3), (7 Muharrem 1327 / 29 Ocak 1909).

⁵⁴⁷ BOA, BEO, 3701-277571, (Lef. 1), (1 Safer 1328 / 12 Şubat 1910).

durmuşlardır. Dahiliye Nezareti, Sadaret'e gönderdiği yazılarda Adana'da değil, Suriye'de bulunmalarının daha uygun olacağını, onların Suriye'de ikametlerine izin verilmesini belirterek baskı oluşturmaya çalışmıştır. Adana'ya gitmeye razı olarak tutumlarını değiştirseler dahi yol masrafları karşılanmadan oraya taşınmayacaklarını ifade etmiştir.⁵⁴⁸

Devlet, genel olarak tüm Memalik-i Şahanede muhacirlerin barınma masraflarını karşılamada sorunlarla karşılaşmıştır. Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e 1911'de yollanan bir belge Edirne, Selanik ve Kosova'daki mevcut ve gelecek muhacirlerin durumunu değerlendirmiştir, Suriye'de bulunan ancak yerleştirilmeyen Dağıstanlı ve Kafkaslı muhacirlerle ve konuk olarak mevcut olan Cezayir ve Tunuslularla ilgili iskân masraflarını ele almıştır. Hicret Dairesi Müdürü Ziya Bey'in raporunda, bu yıl 4.000 ailenin Osmanlı topraklarına alındığı ancak yarısından fazlasının iskân işleminin tamamlanmadığından bahsedilmektedir. Ayrıca Kosova ve Selanik yolunda 3.500 kişi de bulunmaktadır. Bu durum da devletten büyük masraflar yapmasını gerektirmektedir. Daha önce tahsis edilen 200.000 lira yeterli olmayıp, ileride gelecekler hariç şu an sadece misafir statüsünde olanların Temmuz'a kadar masraflarının karşılanması için 121.000 liraya ihtiyaç duyulmaktadır.⁵⁴⁹

Aynı belge Suriye'deki muhacirlere misafir olarak atıfta bulunmuş ve tabiiyet işlemleri bittikten sonra iskânlarının henüz karara bağlanmadığını belirtmiştir. Onları Adana'da iskân etmek için Adana Vilayetinin tahminine göre 50.000 lira gerekmiştir. Belgeye göre muhacirler arasında yaklaşık 100 Cezayirli aile hakkında Osmanlı Devleti daha önce Fransız Hükûmeti ile tabiiyet problemini çözmüştür.⁵⁵⁰

İskân sorunu bir sonraki yıla kalan muhacirleri iskân etmek için 200.000 Osmanlı parasına 100.000 lira eklenmesi talep edilmiştir. Çünkü 200.000 Osmanlı lirası, o günkü tarzda evler inşa etmek için artık yeterli olmamıştır. muhacirleri uzun süre yolculuk ve sefalet içinde bırakmamak için mali tahsisler yevmiye düzeni ile sunulmuştur. Bu doğrultuda devlet tarafından mevcut ve gelecek muhacirler için aynı tutum benimsenmiştir. Ayrıca tasarruf tedbirleri ve israfı önleme bağlamında,

⁵⁴⁸ BOA, BEO, 3701-277571, (Lef. 3), (7 Muharrem 1328 / 19 Ocak 1910), Bkz. Ek. X.

⁵⁴⁹ BOA, BEO, 3888-291529, (Lef. 2), (12 Safer 1329 / 12 Şubat 1911).

⁵⁵⁰ BOA, BEO, 3888-291529, (Lef. 2), (12 Safer 1329 / 12 Şubat 1911).

tahsisleri günlük olarak sadece mevcut muhacirleri barındıracak şekilde harcamaya karar verilmiştir.

İlgili karardan dolayı devlet, gelecek muhacirlere ev, çiftlik, hayvan ve makine vermeyecek ve sadece onlar için toprak tahsis etmekle yetinecektir.⁵⁵¹

Gelecekte çıkacak sorunları azaltmak amacıyla, Dahiliye Nezareti, Osmanlı Devleti'ne hicret edecek olanlar hakkında göçmenlerin gelişinden önce uygulanması gereken bazı işlemler düzenlemiştir. Buna göre muhacirler Osmanlı topraklarına varmadan vekilleri aracılığıyla Osmanlı makamlarına başvuracaklar ve kendilerine arazi tahsis edilecektir. Bu bağlamda başka arazi istemeyeceklerine dair senet ve teminatlar sunacaklar, ardından onlara ayrılan topraklara kanuni bir şekilde göçeceklerdir. Bu koşullara uymayanları, devlet göçmen olarak tanımayacak yani onları kabul etmeyecektir.⁵⁵²

Sadaret bu teklifi onaylamış ve Memalik-i Osmaniye'de yaşayanlar için iskân kararı almıştır. Gelecek muhacirler hakkında Şehbender aracılığıyla Bosna-Hersek'teki muamele uygulanacaktır. Dahiliye, Hariciye ve Maliye Nezaretleri bu durumu Türkçe matbuatta yeterli bir şekilde ilan etmek için gerekenin yapılması hususunda bilgilendirilmişlerdir.⁵⁵³

Böylece, İttihat ve Terakki Hükûmeti Memalik-i Osmaniye'de mevcut muhacirlerin giderlerinin karşılanmasını, iskânlarının gerçekleştirilmesini ve yeni muhacir gruplarının kabul edilmemesini kararlaştırmıştır.⁵⁵⁴ Cezayir, Fas, Tunus ve Trablusgarp'tan gelen muhacirler Anadolu'nun çeşitli yerlerine yönlendirilmiştir. Ancak bu karardan sonra da aşağıda sunulan örneklerde görüldüğü gibi Bilâdü's-Şam'da kimi iskân süreçleri hayata geçirilmiştir.

II. 3. B. İskân Edilen Cezayirli Aileler

Suriye içinde 60 Cezayirli ailenin iskânı: Suriye Valisi, telgraf mesajları aracılığıyla farklı tarihlerde Bilâdü's-Şam'a hicret eden ve nüfus defterlerine kendilerini kaydettirerek Osmanlı tabiiyetini kazanan ancak bir bölgede

⁵⁵¹ BOA, BEO, 3888-291529, (Lef. 2), (12 Safer 1329 / 12 Şubat 1911).

⁵⁵² BOA, BEO, 3888-291529, (Lef. 2), (12 Safer 1329 / 12 Şubat 1911).

⁵⁵³ BOA, BEO, 3888-291529, (Lef. 1), (26 Rabiulahir 1329 / 26 Nisan 1911).

⁵⁵⁴ BOA, MV, 151-5, (25 Rabiulevvel 1329 / 26 Mart 1911).

yerleştirilmeyen 60 Cezayirli ailenin durumunu Dahiliye Nezareti'ne sormuştur. Diğer Mağripliler gibi bölgede bulunan 60 aileye mesken ve diğer ihtiyaçların sunulması için Dahiliye'ye danışılmıştır. Vali, vilayet idare meclisi tarafından onların yerleştirilmesi için çaba harcandığını ancak Suriye bölgesinde iskânlarına dair bir kayıt bulunamadığını bildirmiştir. İncelemelerden sonra onların varış tarihlerinin henüz 6 yıla ulaşmadığı ve başka bir şekilde iskân edilmedikleri anlaşılmıştır.⁵⁵⁵

Bu bilgiler karşısında yeni talimatların hükümlerine uygun olarak valiliğe salahiyetindeki bölgelere muhacirleri yerleştirme izni verilmiştir.⁵⁵⁶

Selim Ailesi: Bilâdü's-Şam'a hicret eden aileler arasında olup Hacı Mustafa el-Cezairi'nin Selim ve Said adlı oğullarını içeren 10 kişilik bir ailedir. Tarım yoluyla geçimlerini sağlamak için kendilerine toprak verilmesini talep etmişlerdir.⁵⁵⁷ Meğaribe Mahallesi Başkanı Hacı Ahmed ve ayandan birkaç kişi tarafından imzalanan talepte, Selim Ailesi'nin yeni yerinden edilenler arasında oldukları ve en yoksul kişiler içinde bulundukları vurgulanmıştır.

Selim mesken ve arazi yetersizliğinden dolayı ailesinin iskân edilmediğini belirttiği dilekçe ve imzalı taleple Dersaadet'e gitmiştir.⁵⁵⁸ Bâb-ı Âli ve Suriye Vilayeti arasında kalabalık gruplar halinde Suriye'ye gelen Cezayirlilerin iskânına dair gerçekleştirilen yazışmada Bâb-ı Âli, Selim Ailesi'ne yapılan muamelenin bu muhaberede elde edilecek sonuca göre kararlaştırılacağını belirtmiş, Selim'e bazı yazılı belgeler verildiğini ve evine dönmek için kendisine yardım sunulduğunu vurgulamıştır.⁵⁵⁹

Devletin bu aşamada ev inşa etmek veya vermek yerine toprak bağışlama politikasına başvurmasından dolayı belgelerde arazi tahsisinden bahsedilmektedir. Söz gelimi Halep ve çevresindeki bazı boş araziler 1915'te Tunus ve Cezayirli yoksullara ayrılmıştır.⁵⁶⁰

III. ANADOLU'YA MUHACİRLERİN İSKÂNI

III. 1. İttihat ve Terakki Döneminden Önce

⁵⁵⁵ BOA, DH. MKT, 2810-25, (Lef. 1), (5 Rabiulahir 1327 / 26 Nisan 1909).

⁵⁵⁶ BOA, DH. MKT, 2810-25, (Lef. 2), (17 Rabiulahir 1327 / 8 Mayıs 1909).

⁵⁵⁷ BOA, DH. MKT, 2718-7, (Lef. 1), (23 Zilhicce 1326 / 16 Ocak 1909).

⁵⁵⁸ BOA, DH. MKT, 2718-7, (Lef. 3), (17 Zilhicce 1326 / 10 Ocak 1909).

⁵⁵⁹ BOA, DH. MKT, 2718-7, (Lef. 2), (1 Muharrem 1327 / 23 Ocak 1909).

⁵⁶⁰ BOA, DH. ŞFR, 493-23, (3 Zilhicce 1333 / 12 Ekim 1915).

Cezayir'in Fransızlar tarafından işgalinden sonra, ülkesinden ayrılan azımsanmayacak miktarda Cezayir muhacirinin varış noktası Anadolu, özellikle de İstanbul olmuştur. Birçoğunun bu bölgeye gelmesini etkileyen iki ana faktör vardır; ilki, çoğunlukla Türk kökenli oldukları için onları ülke ile buluşturan akrabalık ilişkisidir. İkinci faktör ise hilafet başkenti İstanbul'un o dönemde sahip olduğu refahın yanı sıra bölgenin medeniyet ve din açısından önemli statüsüdür. Bahsedilen faktörler, bazı insanların orada yaşamayı tercih etmesini sağlamıştır.

İşgalin başlangıcındaki hicret daha önce de belirtildiği gibi bireysel olduğundan Anadolu'ya gelenler umumiyetle toplumun ileri gelenleri, alimler ve müftüler gibi siyasi ve kültürel figürler olup, soylu bireyler ve ailelerdendir, bu şahısların çoğu Türk kökenlidir.

Osmanlı makamları işgalden kaçanları karşılamış, iskân ve yardım için gerekli önlemleri aldığı mekânlarda iskân etmiştir. İkamet alanları başlangıçta günümüz Türkiye'sinin kuzey ve batı kıyı bölgeleri ile sınırlı olmuştur. İzmir, Antalya ve İstanbul limanlarında gemiden inen muhacirler, ordu, devlet işleri ve öğretim gibi vazifeler çerçevesinde veya oturmayı tercih ettiği noktaya göre aşamalı olarak iç bölgelere aktarılmıştır.

Bir süre sonra, İstanbul'da Cezayir muhacirlerinin sayısı artmış, bir Cezayirli grubu oluşmuştur. Bu bağlamda, 9 Ocak 1845 tarihinde sultana sunulan ve birçok Cezayirli şahsiyetin imzaladığı bir belge Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesinden sonra gerek kalıcı oturma gerekse ticaret amacıyla Dersaadet'e gelmeyi seçen bir grup Cezayir muhacirinin varlığına işaret etmiştir. Belgede ayrıca Cezayirli'lere ilaveten İstanbul'da kalan Tunus ve Trablus muhacirleri gibi başka grupların olduğu vurgulanmaktadır. Vesikada Tunus ve Trablusgarplı muhacirlere benzer şekilde Cezayirli'lere için usulleri iyi bilen bir başkan tayin edilmesi gerektiğinden arıza yazmaya ve kanunlara aşına olan, 12 senedir İstanbul'da mukim bulunan Ebu Musa'nın vekil seçilmesi istendiği belirtilmektedir.⁵⁶¹

Ebu Musa'nın 12 yıldan beri İstanbul'da, yani 1833'ten beri ikamet ettiğini gösteren bu belgeden, Cezayir'in Fransızlarca işgal edilmesinin ilk senelerinden itibaren muhacirlerin geliş sürecinin başladığı anlaşılmaktadır. Onlar yanında

⁵⁶¹ BOA, A. DVN, 10-31, (29 Zilhicce 1260 / 9 Ocak 1845).

tüccarlar, seyyah ve hacılar gibi geçici muhacirlerin de olduğu düşünülmektedir. Osmanlı Devleti onlara yerleşimcilerle aynı şekilde muamele etmiştir. Yani onlar da Osmanlı olarak kabul edilmiştir. Takip eden dönemde Osmanlılıkları tanınmayan geçici muhacirler yabancı sayılmıştır.

Belgelere Göre Anadolu Bölgesine Yerleştirilen Cezayirliler;

1834'te Cezayir'den bu bölgelere gelen ve Cezayir Müftüsü Misbahuddin tarafından ağırlanan ve iskân edilen bir grup bulunmaktadır. Belgede iskân mekânı bildirilmemektedir, ancak aracı müftü efendinin İstanbul veya Aydın'da oturmasından dolayı İstanbul ya da Aydın'a yerleştikleri anlaşılmaktadır.⁵⁶²

Hamdan b. Osman Hoca: Dersaadet'e 1836'da gelen Hamdan b. Osman Hoca, Paris'ten kaçması ve Cezayir ulemasından olması hasebiyle, Dahiliye Nazırı'nın evinde kalmıştır.⁵⁶³

Cezayir Müftüsü Hacı Ahmed Efendi: Aydın kazalarından Güzelhisar'da oturmuş, belgelere göre 1889'da Selanik, İşkodra ve Manastır şehirlerine gitmiştir.⁵⁶⁴

Müftü Miftahuddin Efendi: Cezayir'in eski müftüsü olup Aydın Vilayetine tabi Denizli'de oturmuştur. Dersaadet'e 1850'de giderek kendisinin zor durumunu şikayet etmesi üzerine maaş bağlanmıştır.⁵⁶⁵

Hacı Ali: Antalya'da mukim olan Ali Efendi, çeşitli sıkıntılar yaşaması üzerine 1860 tarihinde validen onun Konya'ya yerleştirilmesi talep edilmiştir.⁵⁶⁶

Seyyid Ahmed Efendi: Cezayir'den ailesi ve çocukları ile birlikte göçmüş, Burdur'da yerleşmiştir. 1851 senesinde kendisine maaş verilmiştir.⁵⁶⁷

Ali b. el-Hac Hafız: 1852'de sunduğu arzuhale göre Fransız işgalinden sonra Hristiyanların idaresinde yaşamayı kabul etmediği için Cezayir'i terk etmiştir. Kötü

⁵⁶² BOA, HAT, 1322-51647-A, (29 Zilhicce 1253 / 26 Mart 1838).

⁵⁶³ BOA, C. MF, 119-5928, (23 Şaban 1255 / 1 Kasım 1839).

⁵⁶⁴ BOA, BOA, A. MKT. MVL, 29-62, (8 Ramazan 1266 / 18 Temmuz 1850); COA, DH. MKT, 1668-120, (23 Safer 1307 / 19 Ekim 1889).

⁵⁶⁵ BOA, MVL, 90-66, (25 Rabiulevvel 1266 / 8 Şubat 1850).

⁵⁶⁶ BOA, DH. MKT, 1309- 68, (15 Rabiulahir 1286 / 25 Temmuz 1869).

⁵⁶⁷ BOA, MVL, 54-22, (17 Zilkade 1263 / 27 Ekim 1847).

durumundan ve fakirliğinden bahsederek Memalik-i Şahane’de kendisine uygun bir yer ve maaş verilmesini istemiştir.⁵⁶⁸

Alim Ali Efendi: Kendisine 500 kuruş maaş bağlanmıştır, Ali Efendi’nin isminden bahseden 1839 tarihli belgede Hamdan adına bir imza bulunmaktadır, bu imzadan dolayı Ali Efendi’nin İstanbul’da oturduğunu söylemek mümkündür.⁵⁶⁹

Ebu Musa: Dersaadet’e gelen Ebu Musa, 1855 tarihinde Batum’a yollanmış, ardından Irak’a gönderilmiştir.⁵⁷⁰

Şeyh İbrahim Efendi: Cezayir’den Medine’ye göçmüş, Hicaz’daki memurların uygulamalarından ve zulmünden şikayetçi olmuş, fakir bir aileye sahip olduğu için Dersaadet’e 1868’de gelmiş, kendisine 2.500 kuruş değerinde bir maaş verilmiştir.⁵⁷¹

Hacı Ali Kapudan: Dersaadet’e aralıklarla gelen Hacı Ali Kapudan, Tunus’a yollanmıştır, 1849’da kendisine 750 kuruşluk bir atıyye -i seniyye belirlenmiştir.⁵⁷²

Bunlarda nayrı olarak belgelerde, çeşitli olaylar bağlamında Anadolu’da iskân edilen Emine Hatun, Geredeli Hacı Muhammed, Mustafa ve Kahveci Hasan’dan bahsedilmektedir.⁵⁷³

Osmanlı makamları daimi vatandaşlık ve iskâna izin vermenin yanında zaman zaman geçici iskân çözüm yoluna da başvurmuştur. İskân merkezleri dolunca İzmir gümrükleri yanında Cezayir Garp Ocaklarından gelenleri ağırlamak üzere sığınak benzeri kargir binalar inşa edilmiştir. Ömer adlı bir şahsın İstanbul’a yazdığı mektup bu durumu göstermektedir.⁵⁷⁴

Cezayirlilerin hicretinin resmi olarak 1847’den itibaren Bilâdü’ş-Şam’a yönelmesinin ardından Anadolu istikametine hicret azalmış, Cezayir’den gelen bazı özel durumlu kişiler yahut Bilâdü’ş-Şam’dan askerlik ve çalışma amacıyla intikal edenler veya yüksek makamlardan ikamet ve maaş gibi bir talepte veya müracaatta

⁵⁶⁸ BOA, MVL, 117-50, (29 Şevval 1268 / 16 Ağustos 1852).

⁵⁶⁹ BOA, AE. SMHD. II, 20- 1209, (29 Zilhicce 1255 / 4 Mart 1840).

⁵⁷⁰ BOA, MKT. MHM, 102-89-1, (4 Rabiulahir 1273 / 2 Aralık 1856).

⁵⁷¹ BOA, A. MKT. MHM, 405-76, (11 Ramazan 1284 / 6 Ocak 1868).

⁵⁷² BOA, A. MKT, 238- 102, (29 Zilhicce 1265 / 15 Kasım 1849).

⁵⁷³ BOA, A. MKT. DV, 201-74, (Lef. 1-2), (21 Safer 1278 / 28 Ağustos 1861); BOA, A. MKT, 188-57, (Lef 1-2), (12 Cemazeyilevvel 1265 / 5 Nisan 1849); BOA, A. MKT. UM, 196-16, (Lef. 1-2), (1 Ramazan 1271 / 18 Mayıs 1855); BOA, A. MKT. MVL, 11-6, (Lef1-2), (25 Zilkade 1264 / 23 Ekim 1848).

⁵⁷⁴ BOA, A. MKT, 20-46, (29 Zilhicce 1260 / 9 Ocak 1845).

bulunmak üzere İstanbul'a geçiş güzergahı olarak Anadolu'yu kullananlar dışında bölgede Cezayirliye rastlanmamıştır. İstanbul'a ulaşanlardan orada kalanlar olmuştur. Osmanlı yetkilileri özellikle daha önce vatandaş olan kişilerin Anadolu'daki ikametlerini değiştirmelerine müsaade etmiştir.

Şeyh Hacı Ömer: Edirne Selanik ve Manastır vilayetlerinden 1889'da bu bölgelerde bulunacağı için kendisine kolaylık gösterilmesi istenmiştir.⁵⁷⁵ Başka bir vesikaya göre Asitane'de uzun yıllar yaşamıştır.⁵⁷⁶

Şeyh Ahmed Efendi: Selanik ve Manastır, İşkodra idarelerinden 1889'da yöreye gelişinden dolayı kendisine iyi davranılması istenmiştir.⁵⁷⁷

Ömer b. Hac Muhammed Tumî: Erzurum'da askerlik makamına yollanmıştır, Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane talebelerinden olan şahıs Fransız Tabiiyeti taşıdığı için ülkesine yollanmak üzere 1904'te soruşturmaya tabii tutulmuştur.⁵⁷⁸

Salih b. Esad Ömer el-Hâlidî: 1906'da Trablusgarp'ta Fransızların baskıları üzerine el-Hâlidî oradaki İttihad-ı İslami kurumu başkanı tarafından Dersaadet'e gönderilmiştir.⁵⁷⁹

III. 2. İttihat ve Terakki Döneminde

Cezayir hicretlerinde XX. yüzyılın başında Bilâdü's-Şam'a dönük hareketlilik ve yoğunluk yaşanması ile birlikte alternatif bir adres olarak Anadolu'ya da yönelme görülmüştür.

Bu dönem İttihat ve Terakki'nin iktidara geçişine tesadüf etmiştir, Bilâdü's-Şam'a gelen muhacirler hakkında izlenen siyasette çeşitli değişimler gözlemlenmiştir. Bilâdü's-Şam'da muhacirlerin iskânının sürdürülmesi yerine onları toplu şekilde Anadolu'da farklı mıntikalara gönderip dağıtmak ve orada iskân etmek Tilimsan Hicreti'ne rastlayan 1911'den itibaren benimsenen bir siyaset olmuştur.

Bütçe açığı ve muhacirlerin iskân edilmesi için gerekli masrafların sağlanamaması gibi ekonomik nedenler yanında Cezayirli ve Trablusluların Bilâdü's-

⁵⁷⁵ BOA, DH. MKT, 1668-119, (23 Safer 1307 / 19 Ekim 1889).

⁵⁷⁶ BOA, MVL, 444-147, (1 Muharrem 1281 / 6 Haziran 1864); Asitane: İstanbul'un eski ismi olup merkez demektir. (Saban, *age.*, s. 15).

⁵⁷⁷ BOA, DH. MKT, 1668- 120, (23 Safer 1307 / 19 Ekim 1889).

⁵⁷⁸ BOA, BEO, 2422, 181600, (23 Recep 1322 / 3 Ekim 1904).

⁵⁷⁹ BOA, Y. A. HUS, 499-1, (1 Zilhicce 1323 / 27 Ocak 1906).

Şam yerine Anadolu'nun çeşitli noktalarına dağıtılmasında politik hususlar gözetilmiştir. Yine siyasi gayelerle Rumeli ve Anadolu kökenli Türklerin Bilâdü'ş-Şam'da bulunduğu mevkilerde bırakılması emredilmiştir. Suriye Valisinden gönderilen şifreli mesajda Bilâdü'ş-Şam'daki Arap nüfuzunun artmaması için Cezayirli ve Trablusluların Anadolu'da iskân edilmesi istenmiş, bahsedilen alanda sadece Türk ve Rumeli kökenli muhacirlerin barındırılması yönerge yollanmıştır. Suriye Vilayeti'nde Emir Abdülkadir'in oğulları vasıtasıyla artan Cezayirli nüfuzunun azaltılmasına yönelik talimatlar iletilmiştir.⁵⁸⁰

Bilâdü'ş-Şam bölgeleri gibi Anadolu'da da iskân konusunda bu dönemde sıkı tedbirler ve icraatlara tanık olunmuştur, XX. yüzyılın başında bilhassa Adana Vilayeti'ne Cezayirli muhacirlerin gelişi sıkı bir prosedüre tabi olmuştur. Fransız Büyükelçisi Adana, Suriye, Halep vilayetlerine çok sayıda Cezayirli'nin geldiğini söylemiş ve bu hareketin sert uygulamalarla bağlantısına işaret etmiştir. Osmanlı Hariciyesi bu sebeple Fransız Konsoloslukları ile irtibata geçmiş, ortak bir karar almak istemiş, Dahiliye Nezareti'nden vilayetlere gönderilen talimatların harfiyen uygulanmasını talep etmiştir.⁵⁸¹ Bu bağlamda Osmanlı tezkiresi bulunmayanlara Fransız Konsolosluğundan onaylı beyanname verilmesi şart koşulmuştur, Fransız Konsolosluklarının imzalanan antlaşmalara uymaması nedeniyle çoğu zaman Osmanlı Hariciyesi açısından problemler yaşanmıştır. Fransızlarca üretilen söz konusu problemler arasında konsolosluklar ve yerel yönetimlerce beyannamenin uygulanış biçimine dair anlaşmazlığa yol açan yorumların sürdürülmesi gibi hususlar vardır. Gerek Osmanlı gerekse Fransız tarafı birbirlerini talimatlara bağlı kalmamakla suçlamıştır.⁵⁸²

Dahiliye'den Hariciye'ye yollanan 13 Kasım 1911 tarihli vesika, daha önce Suriye'den gönderilen 200 Cezayirli ailenin Adana'da yerleştirildiğini belirtmiştir. Aynı vesikada bu defa Cezayir halkından 25 aile yani 125 nüfusun iskân edileceği ifade edilmiştir. Fakat bu muhacirlerin yanında resmi belgelerin olmadığı ve içlerinden 19'unun Osmanlı tezkiresini Suriye'den aldığı, 42'si hakkında Vilayet Makamından Fransız Konsolosluğuna yazıldığı, 59'unun Beyrut yolu üzerinden doğrudan Cezayir'den göçtüğü ve haklarında belirli bir muamele bulunmadığı

⁵⁸⁰ BOA, DH. ŞFR, 505-6, (3 Muharrem 1331 / 11 Kasım 1915).

⁵⁸¹ BOA, HR. SYS, 433-1- 35, (11 Zilkade 1329 / 3 Kasım 1911).

⁵⁸² BOA, DH. HMŞ, 27-16, (5 Rabiulahir 1330 / 24 Mart 1912).

kaydedilmiştir. Ayrıca ilgili vesikada Mersin'e yollanan 240 Cezayirli ailenin durumu da sorulmuştur.⁵⁸³

Hariciye'nin 27 Şubat 1912 tarihli cevabında Osmanlı tezkiresi ve haklarında konsolosluga yazılan numara ve pusula bulunanların yerleştirileceği, Beyrut'tan doğrudan gelenlerin ise bahsedilen talimatlara uyacakları açıklanmıştır. Osmanlı tabiiyetine girme isteklerini ve gelecekte başka tabiiyetleri arzu etmemelerini açıklayan beyanname ve talep sunmaları gerekmiştir. Beyannamede kişinin kimliğini açıklaması şart koşulmuştur,⁵⁸⁴ bu koşul, Fransız makamları ile Osmanlı makamları arasında gerçekleştirilen itilafnamenin ikinci fıkrasına atıfla ortaya konmuştur. Konsolosluk bu hususta muvafakat vermiştir.⁵⁸⁵

Cezayir muhacirlerinin de ikamet ettiği en önemli vilayetler arasında Aydın'da vardır. Aydın Vilayeti'nden Hariciye'ye gelen 21 Mayıs 1912 tarihli şifreli dilekçe aracılığıyla Cezayirlilerin özellikle İzmir Sancağı civarında iskân edildiği de bilinmektedir. Ülkeleriyle ve orada olan olaylarla ilişkilerini kesen Cezayirliler İzmir'de yaşamışlar, yanlarında Fransa'ya tabi muhacirler de bulunmuş olup telgrafta onlara yönelik muamele sorulmuştur.⁵⁸⁶ Aydın'da önemli miktarda muhacir olduğuna delil olabilecek başka bir durum da 1912'de muhacirlerin yaşadığı vilayetlere uygulanan prosedürlerin bu vilayeti de kapsamasıdır.⁵⁸⁷

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Bilâdü's-Şam'da artan Arap etkisinden rahatsız olan İttihat ve Terakki Hükûmeti Cezayirlileri Güney ve Orta Anadolu vilayetlerinden farklı bölgelere göndermeye özel olarak çalışmıştır. 1916'da Suriye Valisi'nden Dahiliye'ye yollanan ikinci bir telgrafa göre Cezayir ve Trablusluların Diyarbakır, Bitlis ve Mamûratülaziz'de yerleştirilmesi istenmiş ve bu hususta mezkur vilayetlerle muhabere gerçekleştirilmiştir. Diyarbakır Valisi'nden bu konuda alınan cevap, ona bu alanların savaş sahası ve milliyetçiler ve muhacirlerle dolu olduğunu vurgulamaktadır. Diyarbakır Vilayeti'nce Suriye Vilayeti'nden muhacirleri bahara kadar göndermemesi istenmiş, Ayrıca onların yaşayacağı yerler hazırlandıktan sonra

⁵⁸³ BOA, HR. SYS, 433-1-18, (18 Zilhicce 1329 / 10 Aralık 1911), Bkz. Ek. XI.

⁵⁸⁴ BOA, HR. SYS, 433-2-58, (25 Safer 1330 / 14 Şubat 1912).

⁵⁸⁵ BOA, HR. SYS, 433-2-57, (Lef. 1-2), (21 Rabiulevvel 1330 / 10 Mart 1912).

⁵⁸⁶ BOA, HR. SYS, 433-2- 48, (23 Cemazeyilevvel 1329 / 22 Mayıs 1911).

⁵⁸⁷ Bkz. BOA, HR. SYS, 433-1-10, (7 Muharrem 1330 / 28 Aralık 1911); BOA, HR. SYS, 433-1-36, (Lef. 1-2), (14 Muharrem 1330 / 4 Ocak 1912); BOA, HR. SYS, 433-2- 48, (23 Cemazeyilevvel 1329 / 22 Mayıs 1911); BOA, HR. SYS, 433-2-57, (Lef. 1-2), (21 Rabiulevvel 1330 / 10 Mart 1912); COA, HR. SYS, 433-2-58, (25 Safer 1330 / 14 Şubat 1912).

söz konusu vilayetlerde iskânın gerçekleşebileceği aktarılmış, bu işin olması halinde dahi muhacirlerin kışın tanık olunan zorlu mevsim şartlarından dolayı Bilâdü’ş-Şam’a geri dönebilecekleri bildirilmiştir.⁵⁸⁸

Suriye Vilayeti’ne Cezayir ve Trablus muhacirlerinin başka vilayetlere gönderilmesi ve muhacirlerin orada yaşaması hususunda muvafakat verilmiştir. Bu illerle yazışmak ve muhabere yoluyla Diyarbakır, Bitlis, Mamûratülaziz’de barındırılmak ve iskânlarını güvence altına almak için gerekli önlemler alınmıştır.⁵⁸⁹ Dahiliye Nezareti’ne bağlı İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdürlüğü, uygun olarak değerlendirdikten sonra bu hususta uygulayıcı olmuş, muhacirlerin yollanması için çeşitli talimatlar vermiştir.⁵⁹⁰ Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa da hadise hakkında bilgilendirilmiştir.⁵⁹¹

Gerçekten, gerekli önlemler tatbik edilmiş, Suriye Valisi Azmi Bey Mamûratülaziz dahilinde 540 Cezayir ve Trablus göçmeni barındırmak için Dahiliye Nezareti’ne ilgili vilayetle görüşüldüğünü yazmış, Mayıs ayından itibaren başlayarak gönderilmeleri için karar alındığını ifade etmiş ve 3.000 lira yol masrafı istemiştir.⁵⁹²

Bu vilayetler dışında, Suriye’de bulunan Cezayir ve Trablus muhacirlerinin Sivas Vilayeti’ne getirilmesi ve barınmalarının sağlanması konusunda başka bir belge vardır ve bu duruma uyum sağlamak için gerekli tedbirler alınmıştır.⁵⁹³ Dördüncü Ordu Kumandanlığı’na ve Suriye Vilayeti’ne bilgi sunulmuştur.⁵⁹⁴

İttihat ve Terakki, Bilâdü’ş-Şam’da Arap Hükûmeti kurulması gibi siyasi faaliyetler ve sorunlara ilişkin olarak veya Osmanlı yönetimine aykırı davranışlarla alakalı biçimde etkili kişilik ve aileleri bölgeden uzaklaştırıp Anadolu’ya gönderme politikası izlemiştir. Bu politika, muhacirlere dair toplu bir uygulama olmamıştır. Emir Abdülkadir’in aile üyeleri de dahil olmak üzere birçok kişi Anadolu’ya sürülmüştür:

⁵⁸⁸ BOA, DH. ŞFR. 506-51, (17 Rabiulevvel 1334 / 23 Ocak 1916).

⁵⁸⁹ BOA, DH. ŞFR. 60-8, (9 Rabiulevvel 1334 / 15 Ocak 1916).

⁵⁹⁰ BOA, DH. ŞFR. 60-9, (9 Rabiulevvel 1334 / 15 Ocak 1916).

⁵⁹¹ BOA, DH. ŞFR. 60-10, (9 Rabiulevvel 1334 / 15 Ocak 1916).

⁵⁹² BOA, DH. ŞFR. 514- 50, (20 Cemazeyilevvel 1334 / 25 Mart 1916).

⁵⁹³ BOA, DH. ŞFR. 60 – 93, (17 Rabiulevvel 1334 / 23 Ocak 1916).

⁵⁹⁴ BOA, DH. ŞFR. 60-92, (17 Rabiulevvel 1334 / 23 Ocak 1916).

Hacı Muhammed Atiyye: Seferberlikten sonra Suriye'den Ankara'ya gönderilmiştir. Cezayir ve Tunusluların yabancılardan sayılmaması kararına göre⁵⁹⁵ Osmanlı sayılan bu şahıs, Fransız vatandaşlığını sürdürmesi ve Amerikan elçiliğinden para alması üzerine Anadolu'ya sürülmüştür. Sürgünden sonra Müslüman muhacirler ve aileler için ayrılan iskân yardımını alması da yasaklanmıştır.⁵⁹⁶

Hırs b. Sadık ve arkadaşları: Osmanlı tabiiyetine girmek için başvuran Hırs b. Sadık ve arkadaşlarının talepleri incelendikten sonra, Amerikan Büyükelçiliği'nden aylık aldıkları keşfedilmiş ve bu şahıslar 2 Aralık 1915'te (seferberlik akabinde) Suriye'den Ankara'ya sürülmüşlerdir. Geçimlerinin sağlanmasını istemeleri üzerine Beşinci Ordu'ya, sürgün isimlerin iâşelerini temin görevi verilmiştir.⁵⁹⁷

Abdülğani b. Abdülatif: Zararlı bir insan olduğu için Suriye'den Urfa'ya gönderilmiş, rakip devletlere tabi olduğu söylenmiştir, Urfa'dan Konya- Koçhisar'a yollanmış ve orada ikamet edip istihdam edilmiştir, ancak 1916'da ailesinin ve küçük kardeşi Muhammed'in yanına ulaştırılmasını veya Ankara'ya gönderilen ailesi ile aynı çatı altında bulunmayı istemiştir. Daha sonra devlet makamlarından kendisine bu konuda gerekli olan çalışmaları yapma izni gelmiştir.⁵⁹⁸

Kaddur b. Hamed ve arkadaşları: O, karısı ve arkadaşları (Muhammed el-Mehdi, Musa Ömer, Muhammed et-Tayyib ve eşi) 8 Kasım 1917'de Suriye'den Kayseri'ye taşınmıştır, Kaddur b. Hamed kendisine verilen günlüğün yetersizliğinden dolayı ticaret amacıyla Adana'ya veya Konya'ya transfer edilmesini istemiştir.⁵⁹⁹

Abdülkadir b. Ahmed: 1917'de Konya'dan Isparta'ya sürgün edilmiştir, Fransa vatandaşıdır. O ve diğer şahıslar, Osmanlı karşıtı ülkelerle irtibat kurmak

⁵⁹⁵ Hükûmet 1915 yılında bütün antlaşmaların bozulmasından sonra Osmanlı topraklarındaki Fransız tabiiyetini iddia edenler dahil Cezayir ve Tunusluların tamamının istisnasız Osmanlı kabul edilmesine dair bir karar almıştır. (BOA, BEO, 4338- 325289, (Lef. 2), (13 Safer 1333 / 31 Aralık 1914), Bkz. Ek. XVIII).

⁵⁹⁶ BOA, DH. EUM -4- Şb, 6- 25, (Lef. 4-5), (26 Cemazeyilahir 1334 / 30 Nisan 1916).

⁵⁹⁷ Bkz. BOA, DH. EUM -5- Şb, 23-20, (Lef. 1,3,5), (13 Cemazeyilevvel 1334 / 18 Mart 1916 –7 Cemazeyilahir 1334 / 11 Nisan 1916); BOA, DH. EUM-5- Şb, 33-13, (Lef. 5), (1 Rabiulahir 1335 / 25 Ocak 1917).

⁵⁹⁸ BOA, DH. EUM-5- Şb, 29-2, (Lef. 1-2), (20 Zilkade / 18 Eylül 1916).

⁵⁹⁹ BOA, DH. EUM-5- Şb, 59-31, (27 Recep 1336 / 8 Mayıs 1918).

suçlamasıyla uzaklaştırılmışlardır, iddialara göre Flemenk Büyükelçiliği ile maaş için anlaşmaya çalışmışlardır.⁶⁰⁰

Ahmed es-Sağır: Fransız tabiiyeti ile gelmiştir, seferberlik ardından Osmanlı tabiiyetine girmek arzusunu açıklamış, fakat Amerikan elçiliğinden maaş aldığı ortaya çıkınca 3 Aralık 1915'te Konya'daki Bozkır ilçesine aktarılmıştır, anılan şahıs ve karısı Zehra Hanım, yörenin ikliminin bünyelerine uymadığı gerekçesi ile başka bir şehre taşınmak istemişlerdir.⁶⁰¹

Ahmed ve ailesi: Hicaz'a gitmek amacıyla Cezayir'den gelen bu aile Dimeşk'i geçtiklerinde, hac yolu kapalı durumdadır. Seferberlik dolayısıyla hacıların yolunun kesilmesi nedeniyle Dimeşk'te iki ay kalan bu aile tabiiyet olarak Fransızdır. Dimeşk'te bulundukları esnada hükûmetin farklı tabiiyetten kişileri Anadolu'ya sürgün kararı çıkmıştır. Böylelikle Konya'ya ve oradan vali emri ile Konya içindeki Bozkır'a sürgün edilmiştir. Bölgenin su ve havasının ailesine rahatsızlık vermesi nedeniyle, karısını tedavi etmek için Konya'ya iade edilmesini ayrıca bir emekli aylığı ile yardım edilmesini istemiştir, doktorların onayından sonra askeri bir tehlike bulunmadığı için Konya'ya taşınmıştır.⁶⁰²

Hacı Ali b. İbrahim: Konya ya da Adana'ya nakledilmek için izin isteyen Kayseri'de mukim bir memurdur, 15 Temmuz 1918'de Kayseri'den Konyaya da Adana'ya nakledilmesine izin verilmiştir.⁶⁰³

Adana, Mersin ve Aydın toplu olarak gönderilen çok sayıda Cezayirli yanında o dönemde Kayseri ve Konya da Cezayir'den sürgün edilmiş muhacirleri kabul etmişlerdir.

20 Cezayirli ve Tunuslu Beyrut, Dimeşk ve İstanbul'dan Kayseri'ye sürgüne yollanmış ancak kısa bir süre sonra İstanbul veya İzmir'e gönderilmeleri için ruhsat talep edilmiştir.⁶⁰⁴

Cezayir, Tunus ve Mısır'dan muhacir 21 kişi de Kayseri'ye sürgün edilmiştir.⁶⁰⁵

⁶⁰⁰ Bkz. BOA, DH. EUM-5- Şb,48-7, (Lef. 1-4), (30 Zilkade 1335 / 17 Eylül 1917 -18 Muharrem 1336 / 3 Kasım 1917).

⁶⁰¹ BOA, DH. EUM-5- Şb, 57-48, (Lef.5), (29 Cemazeyilahir 1336 / 11 Nisan 1918).

⁶⁰² BOA, DH. EUM-5- Şb, 41-8, (18 Şevval 1335 / 7 Ağustos 1917).

⁶⁰³ BOA, DH. EUM-5- Şb, 64-33, (6 Şevval 1336 / 15 Temmuz 1918).

⁶⁰⁴ BOA, DH. ŞF, 590-84, (18 Şevval 1336 / 27 Temmuz 1918), Bkz. Ek. XII.

Benzer şekilde, onlara yönelik muamele ile ilgili bazı bildirimler ve soruşturmalar, Cezayirlilerin intikaline ışık tutmaktadır. Kayseri mutasarrıfı Kemal Bey'in Dördüncü Ordu bölgesinden sürülen Cezayirlilerle ilgili muameleyi soran 12 Eylül 1918'te telgrafi örnektir.⁶⁰⁶ Konya Valisi Muammer Bey, Burdur Mutasarrıfına şifreli bir telgraf yollamıştır, Tunus Müslümanlarının, Faslı ve Cezayirlilerin mübadele sonrası gitmesine izin verilip verilmemesi hususunu sormuştur.⁶⁰⁷

Emir Abdülkadir ailesinin ve akrabaları: Emir Ali ve kardeşi Abdullah'ın başkanlığında 49 kişiden ve 5 aileden oluşan grup, siyasi sebeplerle sürülen 22 aile içinde (5'i dışında gerisi Cezayirli değildir) 19 Haziran'da Dimeşk'ten Bursa'ya yollanmıştır.⁶⁰⁸ Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti tarafından kendilerine ve maddi tahsisatlara uygun konaklama sağlamaya çalışılmış, onları ve onların eşyalarını nakletmenin yanı sıra orada rahat bir ortam sağlanmaya girişilmiştir. Söz konusu aileler için üçmesken ve mali ödenekler ayrılmıştır.⁶⁰⁹ Ancak orada kaldıktan sonra Emir Ali, Dersaadet'e seyahat etmelerine neden olan yetersiz mali tahsislerden şikayetçi olmuştur.⁶¹⁰ Maaşı, kardeşi Said'in ailesinin bakımı ile uğraşan kişi olduğu için maaş istemiştir, Hüdavendigâr Valisi tarafından azaltılan aile tahsisatında bir artış talep etmiştir.⁶¹¹

III. 3. Bilâdü's-Şam ve Cezayir'deki Yurtlarına Dönüş

Anadolu'da Cezayir muhacirlerini bu dönemde barındırma politikası tam bir başarı elde edememiş, birçok aksaklığa uğramıştır. Anadolu'ya gönderilen çok sayıda muhacir, Bilâdü's-Şam ve Cezayir'e geri dönmüştür. Bu durumun çeşitli sebepleri vardır.

Bilâdü's-Şam'a dönenler, o bölgenin hava, su, dil, gelenekler vb. özelliklerinin kendileri için daha uygun olduğunu, Anadolu'daki doğal ve sosyal yaşam koşullarıyla aynı olmadığını düşünmüşlerdir. Diyarbakir Valisi, bu alanlara muhacirlerin

⁶⁰⁵ BOA, DH. ŞFR, 599- 42, (17 Rabiulevvel 1337 / 21 Aralık 1918), Bkz. Ek. XIII.

⁶⁰⁶ BOA, DH. ŞF, 594-19, (26 Zilkade 1336 / 2 Eylül 1918), Bkz. Ek. XIV

⁶⁰⁷ BOA, DH. ŞF, 592-71, (8 Zilkade 1336 / 15 Ağustos 1918), Bkz. Ek. XV.

⁶⁰⁸ BCA, 272-11-9-2014, (Lef. 17), (29 Safer 1335 / 25 Aralık 1916).

⁶⁰⁹ BCA, 272-11-9-2014, (Lef. 25-26), (27 Şaban 1334 / 29 Haziran 1916).

⁶¹⁰ BCA, 272-11-9-2014, (Lef. 1), (30 Rabiulevvel 1335 / 24 Ocak 1917).

⁶¹¹ BCA, 272-11-9-2014, (Lef. 5), (1 Rabiulevvel 1335 / 25 Ocak 1917).

nakledilmesi hususunda devleti uyarmıştır. muhacirler, Diyarbakır, Bitlis ve Mamûratûlaziz’de onlara yer sağlansa bile geri döneceklerini söylemişlerdir.⁶¹²

Cezayir’e geri dönecek olanlara gelince, bunun ana nedeni, Osmanlı Hükûmeti ile Fransız Konsolosluk yetkilileri arasındaki tabiiyet konusunda uzlaşma eksikliğidir.

Osmanlı Devleti, Cezayirlileri ve vilayetlerinde ikamet eden diğer muhacirleri Osmanlı vatandaşlığına almaya çalışmıştır. Anadolu’da kalan bazıları Osmanlı olabilirken Osmanlı tabiiyeti alamayanların yurtlarına geri dönmelerine izin verilmesi için emirler çıkarılmıştır.⁶¹³ Osmanlı ve Fransız tarafları arasındaki mübadele çerçevesinde geri dönüş gerçekleştirilmiştir. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından Edirne, Adana, Halep ve diğer vilayetlere telgrafta ve Urfa, İzmit ve Bolu mutasarrıflıklarına Mısır, Tunus ve Cezayir kökenli divan-ı harpte⁶¹⁴ hüküm giymeyen 525 şahsın yolculuklarına izin sağlama direktifi ulaşmıştır. Bu şahısların İzmir veya İstanbul’a 20 gün içinde varmaları gerektiği buyrulmuştur.⁶¹⁵ Ayrıca Güvenlik Genel Müdürlüğü tarafından Kayseri Valiliği’ne 49 Cezayirli, Tunuslu ve Mısırlı muhacirinin İzmir veya İstanbul’a dönüşüne izin verilmesine ilişkin acil şifreli telgraf yazılmıştır.⁶¹⁶ Konya Valiliği ile Burdur Mutasarrıflığı arasında Fransız vatandaşı olan Tunus, Cezayir ve Faslıların dönüşüne izin verilip verilmemesini ele alan yazışma ve telgraflar gerçekleştirilmiştir. Muhacirlerin limanlarından Cezayir’e doğru ayrılımlarının kolaylaştırılması için İzmir ve İstanbul’a yönlendirilmeleri mevzuu değerlendirilmiş, iki şehre yönlendirilmiştir.⁶¹⁷

Son olarak asıl yurtlarına geri gitmek niyetinde olanlara çeşitli kolaylıklar sağlanmış, Adana Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nden Cezayir’e dönmeyi

⁶¹² BOA, DH. ŞFR, 506-51, (17 Rabiulevvel 1334 / 23 Ocak 1916).

⁶¹³ Örneğin Samsun’da mukim olup düşman devletlerin tabiiyetine mensup olan 5 Cezayirli şahıs geri gönderilmek istenmiştir. (Bkz. BOA, DH. EUM, 4-10, (Lef. 1-2), (9 Rabiulahir 1334 / 14 Şubat 1916)).

⁶¹⁴ *Olağan üstü zamanlarda (özellikle savaş, sıkıyönetim, ihtilâl, büyük felâket vb.) kanunlara aykırı hareket ederek mevcut siyâsî, askerî ve içtimâî düzeni değiştirmek çabasında olan veya içinde yaşadığı topluma kanun dışı eylemlerle zarar verenleri yargılamak üzere kurulan yüksek mahkemedir. 1837 tarihli ceza kanunnâmesinde Dîvân-ı Harb-i Dâimî, Dîvân-ı Harb-i Mahsûs ve Dîvân-ı Harb-i Tecessüs adıyla üç mahkemeden bahsedilir. 1869 tarihli Askerî Ceza Kanunu’nun uygulamaya konulmasından sonra mahkemeler umumi ve mahsus dîvân-ı harplerle dîvân-ı harb-i örfîler şeklinde yeniden teşkilâtlandırılmıştır. İlk iki mahkeme, askeriye mensuplarının işledikleri meslekî suçlar dolayısıyla yargılama yaparken dîvân-ı harb-i örfî sıkıyönetim mahkemesi vazifesini gören bir birimdir. 24 Ocak 1870 tarihli Askerî Ceza Kanunnâmesi ve bu kanuna ek diğer kanunların ortaya çıkardığı askerî mahkemeler arasında Dîvân-ı Harb-i Dâimî ve Muvakkat, Dîvân-ı Harb-i Mahsûs, Dîvân-ı Harb-i Örfî ve Dîvân-ı Temyiz-i Askerî yer almaktadır. (Zekeriya Türkmen, “Divaniharp”, DİA, EK- c. 1, İstanbul: TDV, İslam Araştırmaları Merkezi, 2016, s. 334).*

⁶¹⁵ BOA, DH. ŞFR, 92-219, (16 Muharrem 1337 / 22 Ekim 1918).

⁶¹⁶ BOA, DH. ŞFR, 92-221, (16 Muharrem 1337 / 22 Ekim 1918).

⁶¹⁷ BOA, DH. ŞFR, 592-71, (16 Muharrem 1337 / 22 Ekim 1918).

arzulayanların İzmir'e gitmeleri gerektiğini bildiren telgraf yollanmıştır. Ancak ilgili şahısların seyahat tezkirelerine Osmanlı şeklinde kayıt edilmesi, Cezayir'deki yerel yönetimce muhacirlerin kabul edilmemesine neden olmuştur. Hariciye Nezareti bu konuda Fransız Büyükelçiliğinden anlayış istemiştir, Cezayir'deki sorunları ortadan kaldırmak için Osmanlı yerine Cezayir veya Tunuslu gibi tezkirelere yazılmıştır.⁶¹⁸

IV. GÖMENLERİN İSKÂN EDİLDİĞİ YERLER

IV. 1. Bilâdü's-Şam

Stratejik konumu sayesinde Bilâdü's-Şam, Osmanlı makamlarından büyük ilgi görmüş, Osmanlı Devleti ile Avrupa ülkeleri arasındaki nüfuz alanları çatışmasından dolayı Cezayir mülteci muhacirleri iskân etme ve dağıtma süreci çok dikkatli ve hassas bir biçimde gerçekleşmiştir. Osmanlı yetkililerinin bölge seçimi sadece ana merkezlerle sınırlı olmamış, kritik konumları bulunan köyler de onların odağında bulunmuş, yerel ve merkezi otoritelerin işbirliği ve Emir Abdülkadir ile sağlanan koordinasyon sayesinde, Bilâdü's-Şam'da stratejik önemi bulunan alanlara Cezayirliler yerleştirilmişlerdir.⁶¹⁹

- Suriye Vilayeti : Osmanlı belgelerinde Şam Eyaleti olarak da geçen bu vilayet, Cezayir muhacirleri için ilk rota olarak kabul edilmiş, bu yüzden diğer vilayetlere kıyasla muhacirler açısından en büyük yüzdeyi içermiştir.

Dımeşk Sancağı: Dımeşk, Suriye Vilayeti'nin başkenti veya merkezi olarak kabul edilir, aynı zamanda bu vilayette ve genel olarak Bilâdü's-Şam'da bulunan Cezayir grubunun toplandığı ana merkezdir. Cezayirliler arasında özellikle de alimlerin, şeyhlerin, aydınların ve aynı zamanda zanaatkarlar nezdinde yaşamak için tercih edilen alanlardan biridir. Dımeşk, Bilâdü's-Şam'ın kalbi ve medeniyet beşiği olarak nitelenir.

Cezayirliler başlangıçta bu şehrin merkezinde, mahallelerine dağılmış halde yaşamışlardır: es-Suveyke (Hayy el-Meğaribe), Hayvatiyye ve Haydariyye, Bab Serice, Suku Saruca, Şağur ve el-Amarah mahallesi emirin gelişinden sonra önemli ve

⁶¹⁸ BOA, DH. ŞFR, 94- 278, (25 Rabiulevvel 1337 / 29 Aralık 1918).

⁶¹⁹ el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu's-Şâm...*, s. 224; Bu durum bugün Suriye ve Lübnan'daki su kaynakları üzerindeki Arap-İsrail çatışmasıyla doğrulanmaktadır.

gelişmiş bir semt halini almıştır. Hâlihazırda bölgede Cezayir kökenli insanlara rastlamak mümkündür.⁶²⁰

Emir Abdülkadir'in gelmesi nedeniyle Cezayir muhacir sayısının kat kat fazlalaşmasından sonra, özellikle 1871'de el-Mukrani Devrimi'nden sonra gelenleri, Osmanlı Devleti Dimeşk'in eteklerine yönlendirmeye ve Guta köylerindeki topraklara dağıtmaya başlamıştır.⁶²¹ Söz konusu köyler arasında Karahta, Huş Balas, Deyru'l-'Asafir sayılabilir.⁶²²

Dimeşk'te Guta bölgesinde Cezayir muhacirleri tarafından emirin ölümünden sonra yaşanan köyler de vardır, bu köylerde ne emire ne onun mirasçılarından Cezayirlilere ait mülkler yoktur. 1910-1912 döneminde 25 Cezayirli ailesinin yaşadığı Nevle köyü bu köyler arasında yer almaktadır.⁶²³

Havran Sancağı:⁶²⁴ Cezayirlilerin 1848 yılından itibaren Dimeşk'ten sonra Suriye'de yaşadıkları ilk bölge, bu sancağın Aclun bölgesidir. Burada iskân edilenler genellikle çiftçi olup sayıları 400'ü bulmuştur. İbn Salim liderliğinde gelen 500 kişilik bir gruptan olup bu grubun bir kısmı Dimeşk'te ikameti seçmiştir.⁶²⁵ Kaynaklar, çok sayıda kişinin Cezayir'den ayrıldığı 1830 yılından itibaren bazı Cezayirlilerin bu sancakta yerleştiğinden bahsetmiştir. Mısır ordusunda askerlik görevini üstlenen Cezayirliler arasında Mısır Ordusu'nun 1832'de Halep'in kontrolünü almasından sonra bölgede daimi olarak kalmayı tercih edenler bulunmuştur.⁶²⁶

Bu sancakta, Cezayir aileleri Golan bölgesinde barındırılmıştır. Aynı şekilde XIX. yüzyılın altmışlı senelerinde Nâsîc Mıntıkasına yerleştirilenler olmuş, ancak XX. yüzyılın başında anılan mıntıkada bulunanların bir kısmı Nevle'ye hicret

⁶²⁰ el-Hâlidî, *el-İş'âu'l-Mağribî fil Maşrik...*, s. 80.

⁶²¹ "Bugün Suriye'nin başkenti Şam [Dimeşk], iki ayrı bölge sınırlarından oluşmaktadır. Birinci bölge, başkentin merkezi olan Dimeşk, ikincisi ise Gûta olarak isimlendirilen, başkentin etrafını saran kırsal alandır. Bu bölge de Doğu ve Batı Gûta şeklinde ikiye ayrılmaktadır". (Bkz. Hasan Yerkazan, "Gûta ile İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 17, Sayı: 34, 2018, s. 267).

⁶²² el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu's-Şâm...*, ss. 193-194; Nevle köyü bugün hala ayakta olup Dimeşk'e 18 km mesafede bulunmaktadır Doğu ve Batı Gûta'nın en önemli köylerinden biridir.

⁶²³ el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu's-Şâm...*, s. 194.

⁶²⁴ "Doğudan Cebelidürûz, batıdan Şeria vadisi, kuzeyden Şam vadisiyle Lecâ platosu, güneyden Belkâ arazisi ve Cebeliacûn'la çevrili, sınırları kesin biçimde belirlenemeyen geniş bir bölgedir. Topraklarının bir kısmı kayalık ve engebeli olmakla birlikte hayvancılığa ve nisbeten sık sayılabilecek yağışları ile tarıma elverişlidir..." (Ş. Tufan Buzpınar, "Havran", *DİA*, c.16 İstanbul: TDV, İslam Araştırma Merkezi, 1997, ss. 539-540).

⁶²⁵ BOA, C. DH, 284-14153, (Lef. 1), (25 Rabiulahir 1264 / 31 Mart 1848).

⁶²⁶ Kateb, *agm.*, s. 408.

etmiştir. Cezayirlerin bu bölgede yaşadığı köyler arasında Akkin, Gabagib ve Kefer Nasic sayılabilir. Emir de bu bölgede çeşitli köylere sahip olmuştur: Ma'riya, Beyt Ara ve Kuye ve Abidin. Şimdiye kadar Cezayirliler bu bölgelerin sakinleri arasındadır.⁶²⁷

Suriye Vilayeti'nde diğer sancaklarda farklı miktarlarda Cezayir muhacirinin yerleştirilmesine tanık olunmuştur, ancak bahsedilen merkezlere kıyasla çok daha az bir oranda iskân söz konusudur. Bu bağlamda Humus, Lazkiye, Hama ve Kerak'ta Cezayirli muhacirlere rastlanmıştır.

- Beyrut Vilayeti: Stratejik konumu ve önemli limanlarına ek olarak kutsal yerleri de içeren Beyrut Vilayeti, Suriye Vilayeti'nden önem bakımından aşağı kalmamaktadır. Cezayir'den gelen muhacirler nezdinde Bilâdü's-Şam'ın giriş kapısı olarak kabul edilmektedir. Muhacirler Beyrut limanları aracılığıyla bölgeye dağılmıştır. Cezayirlilerin sürekli akışı nedeniyle Dımeşk şehrinin ve banliyölerinin dolmasından sonra, devlet adamlarınca çoğu Cezayirli olan yeni muhacirler iskân için Beyrut Vilayeti'ne yönlendirilmeye çalışılmıştır.⁶²⁸

muhacirlerin bu vilayette yaşadıkları en önemli bölgeler:

Akka Sancağı (Celile bölgesi):⁶²⁹ Bu iskânlar biri Safed bölgesinin kuzeydoğusunda ve diğeri Taberiye'de bulunan ve her ikisi de Akka Sancağına tabi olan iki yerleşim yeri grubu iken edilmiştir, ilk gruba Halt ikinci eş-Şefa adı verilmiştir.⁶³⁰

Safed Kazası:⁶³¹ 1848'de ikinci topluluğun gelmesinden itibaren Cezayirliler bu kazanın çeşitli köylerinde ikamet etmiş, stratejik öneme sahip yeni köyler kurmuşlardır. Onlara verilen araziler, dağınık olup Güney Lübnan'daki Sur şehrine kadar uzanmıştır. Safed bölgesindeki en büyük Cezayir cemaatini içeren Dişum, 1871'den sonra iskâna tanık olan el-Ammukiyye, Marus, et-Telil ve el-Hüseyniyye

⁶²⁷ el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu's-Şâm...*, s. 198 , 201.

⁶²⁸ Zühayr Abdülmecid el-Fâhum, *Filistîn Dahiyeye ve Cellâdun, Filistînî Evâhiri'l-Karni'-Osmânî*, 2. Baskı, Kahire: Şems li'n-Neşri ve'l-İ'lâm, 2012, s. 411.

⁶²⁹ Kuzeyde Lübnan, batısında Akdeniz, doğusunda Safed ve Taberiye kazaları ile güneyde Nasıra ile çevrelenmektedir, 1899'a kadar Akka'nın üç nahiyesi ve 58 köyü vardır. (ed-Debbağ, *age.*, c. 7, s. 155).

⁶³⁰ Bardin, *age.*, s. 15.

⁶³¹ Suriye ve Lübnan Cumhuriyeti arasında Taberiye ve Akka kazaları arasında yer alır, 1899'a kadar 78 çiftlik ve köyü içermektedir. (ed-Debbağ, *age.*, c. 6, s. 30).

gibi köy ve merkezleri bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Ancak Cezayir köyleri anılan beş merkezle sınırlı değildir. Bahsedilenler yanında Alma, el-Caune ve Dalata gibi köyler vardır. Cezayir muhacirleri bu alanlarda kısa bir müddet bulunduktan sonra onları bırakmışlardır. Hicretin ilk aşamasında gelenlerin birçoğu Safed sınırlarında iskân edilmiştir.⁶³²

Taberiye bölgesi:⁶³³ Cezayirliler, 1861 yılından itibaren bu kazada yaşamışlar, Şefa bölgesinde dört köy kurmuşlardır: Mazer ve Kefer Sebt, Şa'ara ve 'Ulem. 80 ailenin içinde yaşadığı Mazer, Dimeşk'ten sonra Cezayir ailelerinin ikinci büyük noktası olarak kabul edilmiştir.⁶³⁴ Taberiye'nin merkezinde ve diğer şehirlerde yaşayan bazı ailelere ek olarak, Taberiye bölgesine komşu Sameh köyünde de Cezayirliler yaşamıştır.⁶³⁵

Piere Bardin, birinci grup köylerin 1860-1862 civarında kurulduğunu söylemiştir. Ona göre anılan grupta araziler Osmanlı Hükûmeti tarafından ilkin kullanılmak üzere muhacirlere devredilmiş ve 15-20 yıl gibi bir süre sonra onlara tapu verilmiştir. İkinci grup yerleşimler daha modern bir tarzda inşa edilmiştir. Yazar ayrıca Emir Abdülkadir'in Taberiye'deki köylerin asi bir kabile şeyhi tarafından tahrip edildikten sonra beş köyü kendi masraflarıyla yeniden kurduğunu yazmıştır.⁶³⁶

Hayfa Kazası:⁶³⁷ 1888'de 100 kişiden oluşan bir Cezayirli grup, bu ilçeden Şafa Amer topraklarında iskân edilmişlerdir.⁶³⁸ Ayrıca Filistin tarafında Cezayirli muhacirlerin yerleştiği son köy olan Hoşa'ya çok sayıda kişi yerleştirilmiştir.⁶³⁹

- Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı: Cezayirlilerin Kudüs-i Şerif⁶⁴⁰ civarındaki varlığı, Eyyubiler dönemine kadar uzanmaktadır. Ancak Osmanlı döneminde ve tam

⁶³² Bkz. el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu's-Şâm...*, ss. 223-230.

⁶³³ 1904 yılına kadar 26 köyün bulunduğu Akka Sancağını oluşturan dört kazadan biridir. Safed, Akka, Nasıra ve Bisan ilçeleri ile komşu olan Taberiye şu an Ürdün Krallığı ve Suriye Cumhuriyeti arasında yer almaktadır. (ed-Debbağ, *age.*, c. 6, ss. 260-261).

⁶³⁴ el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu's-Şâm...*, s. 239.

⁶³⁵ Bardin, *age.*, s. 16.

⁶³⁶ Bardin, *age.*, s. 16.

⁶³⁷ Batıda Akdeniz, kuzeyde Akka, doğuda Nasıra ve Cenin bölgeleri ile çevrelenmiştir. Güneyde Tulkeram ve Cenin Bölgesi ile sınırlanmıştır. 1899 yılında Hayfa ve Kıysariyye ve 62 köyden oluşmaktadır. (ed-Debbağ, *age.*, c. 7, s. 452).

⁶³⁸ BOA, DH. MKT, 1812-118, (Lef.1- 2), (16 Recep 1308 / 25 Şubat 1891), Bkz. Ek. VII.

⁶³⁹ el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu's-Şâm...*, s. 249.

⁶⁴⁰ Osmanlı Devleti'nin siyaseti çerçevesinde bazı sancaklar vilayetlerden ayrılmakta ve mutasarrıflık adı verilen yapılar inşa edilmekte idi. Mutasarrıflıklar başkentle doğrudan bağlıdır. Mutasarrıfların idaresine bırakılan sancakların, coğrafi önemi, yabancı müdahalesi tehdidi veya sosyal yapı göz önünde bulundurulmuş, bölgelerin durumunun daha iyi öğrenilmesi ve orada işlemlerin hızlandırılması

olarak hicretin başında göçen ailelerin geneli Yahudi kökenli Cezayir aileleri olup, Fransa onları tehcir etmekteydi.⁶⁴¹ Kudüs'teki Cezayir muhacirlerinin sayısındaki azalma, Osmanlı makamlarının bu yörede iskân ile ilgili olarak aldığı men tedbirlerinden kaynaklanmaktadır. Cezayir muhacirleri Yahudi aileleri içerdikleri için bazı önlemler kendileriyle yakından ilgilidir. Avrupalılar Kudüs'ün dini ve seyahat statüsünden yararlanarak azınlıklar yaratıp daha sonra onlar için koruma talep ettikleri için Kudüs'ün yaşadığı hassas güvenlik koşullarını göz önünde bulunduran Sultan II. Abdülhamid iskân işlemlerini yasaklamıştır.⁶⁴²

- Halep Vilayeti: Cezayirlilerin pek çoğu hicretin başlangıcından itibaren Halep ve çevresinde yaşamıştır. Emir Abdülkadir'in Dımeşk'e gelmesinden sonra, birçok muhacir ona katılmıştır. 1893 yılında, Sultan II. Abdülhamid yeni muhacirlerin bu vilayetin ayrı bölgelerine yönlendirilmesini emretmiştir. Osmanlı belgelerinde de bu vilayette yaşayan pek çok Cezayirli ve ailenin isimleri bulundukları sancaklar ile birlikte belirtilmiştir. Tarihçi Bardin, Dımeşk ve el-Celil'in dışında çok büyük yerleşim olmadığını varsaymıştır, ancak Halep'teki Cezayirlilerin yerleşimi çok büyüktür.⁶⁴³

IV. 2. Anadolu

Bu alan, savaşlarda kaybedilen Osmanlı mülkünden gelen muhacirler için kapsamlı barındırma ve iskân süreçleri içermiştir.

Üç ana alan içermektedir: İstanbul Vilayeti ve ona tabi iskân birimleri, Anadolu bölgesi ve ona bağlı yerler, Rumeli bölgesi ve onun altındaki idareler.⁶⁴⁴

amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti ecnebi ziyaretçilerin artmasından dolayı Kudüs Sancağına ayrı bir önem vermiş, başka devletlerin ona ilgisini ve Kudüs'e müdahalelerini izlemiştir. Bu doğrultuda onu Suriye Vilayeti'nden ayırıp 1874 tarihinde Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı İdare-i Müstakillesi adı altında bir birime dönüştürmüştür. Osmanlı devrinin sonuna kadar idarî bütünlüğünü koruyan Kudüs Mutasarrıflığı, Kudüs, Yafa, Gazze, Halil ve Birüssebi kazalarından müteşekkildir.

⁶⁴¹ Vecih Kevserâni, *Bilâdü's-Şâm fi Matlai'l-Karn el-İşrin -es-Sükkânve'l-İktisâd ve Filistin ve'l-Meşru' es-Suhyuni Kırâetun fi Vesâiki ed-Diblumâsiyyeti'l-Faransiyye*, Katar, el-Merkez el-Arabi li'l-Ebhâs ve Dirâsetu's-Siyâsât, 3. Baskı, 2013, s. 250.

⁶⁴² Kevserâni, *age.*, s. 249.

⁶⁴³ Bardin, *age.*, s. 17.

⁶⁴⁴ Osmanlılar Küçük Asya'dan Marmara Denizi'ne kadar olan arazileri, yani günümüz Türkiye'sinin Asya kısmında, fethedip yerleştikleri toprakları Anadolu şeklinde adlandırmışlardır. Avrupa bölümünde Balkanlar'ın sonuna kadar uzanan bölüme ise Rumeli ismini vermişlerdir. Rumeli bölgesi araştırmamızın sınırları içinde yer almamasına karşın farklı Rumeli şehirlerinde Cezayirli muhacirlerin varlığı nedeniyle bu bölgeye değinilmiştir. Anadolu'ya coğrafi bakımdan yakın ve komşu olan Rumeli, çalışmamızda Anadolu başlığı içinde anlatılmıştır.

Bilâdü’ş-Şam’daki Cezayir muhacirleri ayrı alanlarda ya köylerini kurmuş ya çok sayıda olmaları nedeniyle kendilerine büyük şehirlerde mahalleler tahsis edilmiştir. bu durum Anadolu’daki Cezayirliiler için geçerli olmamıştır. Zira Anadolu’ya az sayıda insan hicret etmiş, üstelik göçenlerin hareketleri bireysel ve değişken olmuştur, dolayısıyla iskâna ilişkin halleri, köy kurma seviyesine yükselmemiştir. Anadolu ve Rumeli’deki vilayetler, sancaklar, kaza ve köyler, ancak belirli bölgelerde önemli miktarda muhacir içermiş, diğerlerinden ayrılmıştır.

Başkent -İstanbul (Dersaadet): Fransa’nın Cezayir’i işgal etmesinden sonra kaçan ilk muhacirler İstanbul’da yaşamıştır. İstanbul’da işgalin başlamasından itibaren bir Cezayirli topluluğu. bulunmuştur İşlerinin düzgün yürütülmesine ve kolaylaştırılmasına katkıda bulunmak için Cezayirli Ebu Musa muhacir topluluğunun vekili olarak atanmıştır.⁶⁴⁵ İstanbul muhacir almaya devam etmiş ancak bu hicretin ilk aşamasının yoğunluğu sonraki aşamalarda gözlemlenmemiştir. Şehrin Cezayir kökenli sakinleri genelde alimler, aydınlar, şeyhler gibi seçkin isimler olmuştur. Ayrıca İstanbul’da hacı, tüccar ve seyyah gibi farklı amaçlarla geçici olarak ikamet eden Cezayirliilere de rastlanmıştır.

Anadolu bölgesi: Anadolu bölgesinde ikamet eden Cezayirliiler ve ailelerinin isimleriyle ilgili çok sayıda belge olup ekseriyeti iskân, ev değiştirme ya da sürgünü bir bölgeden diğerine sürme vb. gibi konulardadır. Bu vesikalar, bölgede önemli sayıda Cezayirlinin varlığını yansıtmıştır. Bugün Adana Kozan’ın iki bölgesi ve Ankara yakınında ve Anadolu’nun merkezinde bulunan Bolu hariç, Cezayir kökenli gruplara rastlamak pek mümkün değildir.

Anadolu’daki muhacirlerin başlıca iskân alanları:

Bursa: Şehirde XV. yüzyılda Cezayir ve Faslı muhacirlerin varlığına rastlanmıştır.⁶⁴⁶ Cezayir’in Fransa tarafından işgalinden sonra hicretin başlamasıyla birlikte gelen Cezayirliiler de münferit şekilde Bursa’da da yaşamışlardır.

Emir Abdülkadir ve takipçileri 1853’te Fransa hapishanelerinden serbest bırakıldıktan sonra bir müddet bu şehirde kalmış, 1855’te meydana gelen depremden

⁶⁴⁵ BOA, A. DVN, 10-31, (29 Zilhicce 1260 / 9 Ocak 1845).

⁶⁴⁶ Halil es- Sâhili, “Min Sicillâti Mehâkimi’ş-Şar’i fî Bursa: Meğârîbe fî türkiye fî Ahiri’l-Karni’l-Hâmis ‘Aşer”, *el-Mecelletü’t-Târihiyatu’l-Mağâribiyye*, (Tunus), Sayı: 1, 1954, s. 45.

sonra Dimeşk'e doğru yola çıkmıştır. Emir Abdülkadir'in oğullarından ve akrabalarından beş aile İttihat ve Terakki zamanında Bursa'ya sürgün edilmişlerdir.

Aydın: Bu vilayet, sancakları, ilçeleri ve Anadolu'nun eteklerine kadar uzanan köyleri de dahil olmak üzere Cezayirlilerin yaşadığı en önemli bölgelerden biri olarak kabul edilmektedir. Limanı ile Cezayir'den birçok insan alan İzmir Sancağı, Güzelhisar ve Denizli bu vilayetteki mühim noktalardır.

Konya: Bu vilayette, özellikle İttihat ve Terakki Döneminde, kimi muhacirlerin, özellikle sürgün edilen muhacirlerin iskân edildiği bilinmektedir. Yaşadıkları en önemli alanlar arasında, Bozkır, Isparta ve Antalya bulunmaktadır.

Kayseri: Konya'ya ilaveten Bilâdü's-Şam'dan sürgün edilen Cezayirlilerin gönderildiği bir adrestir.

Adana: Osmanlı döneminde Halep Vilayeti'ne tabi bir idari bölgedir. Bugün en çok Cezayir kökenli insana ev sahipliği yapan Türk ili olarak kabul edilmektedir. muhacirlerin iskân süreçleri, çoğunlukla İttihat ve Terakki zamanındadır. Arşiv belgelerine göre Adana Valisi Hakkı Bey bir belgeye göre eski antlaşmaların iptalinden sonra Dahiliye Nezareti'nden, Adana'daki Cezayirli muhacirlerle nasıl muamele yapılacağı hakkında bilgi istemiştir. 1914'e kadar Cezayir muhacirlerinin sayısı bu ilde 880 kişiye ulaşmıştır.⁶⁴⁷ Ancak diğer bölgeler gibi, yöredeki bazı muhacirlerin eski yerlerine ya da menşe ülkeleri olan Cezayir'e gittiği bilinmektedir.⁶⁴⁸

Mersin: Adana'nın yanı sıra bu kentin özellikle İttihat ve Terakki Döneminde önemli sayıda Cezayir göçmeni aldığı bilinmektedir. En önemli hicret gruplarından biri 1912'de Suriye'den buraya ulaşan 240 kişidir. Ancak bahsedilen kişilerin Mersin'de ikametleri uzun sürmemiş, bazıları Anadolu'da başka şehirlere taşınmış, bazıları Cezayir'e bazıları Bilâdü's-Şam'a dönmüştür.

Anadolu'da Mamûratülaziz, Diyarbakır ve Bitlis gibi diğer vilayetlerde, toplu muhacir iskânına tanık olunmuştur. Ancak muhacirler anılan illere yerleşmemiş, Adana ve Sivas örneklerinde olduğu gibi Bilâdü's-Şam ve Anadolu'daki eski yerlerine ya da Cezayir'e dönmüştür. Aynı şekilde, Erzurum, Burdur, Ankara, Sivas,

⁶⁴⁷ BOA, HR. SYS, 433-2-107, (25 Zilhicce 1332 / 14 Mayıs 1914).

⁶⁴⁸ Bardin, **age.**, s.177.

Samsun benzeri Anadolu'nun dağınık bölgelerindeki birçok şehir ve köyde, Cezayir muhacirlerinin varlığına şahitlik edilmiştir, ancak burada muhacirler oldukça az sayıda olmuştur.

Rumeli: Rumeli civarında yaşayan Cezayirlilerin isimleri hakkında birkaç belge bulunmaktadır. Bununla birlikte, sayıları Anadolu bölgesine kıyasla çok azdır. Cezayir muhacirlerine atıf yapan belgeler; Edirne, Selanik, Manastır ve İşkodra gibi mekânlarla alakalıdır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: MUHACİRLERİN VATANDAŞLIĞA ALINMASI VE ONLARIN TABİİYETLERİ ÜZERİNDEKİ FRANSIZ- OSMANLI İHTİLAFI

I. MUHACİRLERİN VATANDAŞLIĞA ALINMASI MESELESİ

I. 1. Osmanlı Devleti’nde Vatandaşlık Kavramı ve Gelişimi

Osmanlı Devleti’nin başlangıcından modern döneme kadar insanların uyruk ve vatandaşlığını ifade etmek için çeşitli terimler kullanılmıştır. Aşiret ve beylik döneminden modern devletin kuruluşuna kadar tabiiyet konusu çeşitli aşamalardan geçmiştir ve en eskiden en yeniye doğru bu bağlamda kullanılan terimler: ahali, nüfus, halk, kul, tebaa, vatandaş, uyruk ve yurttaş şeklinde karşımıza çıkmıştır.⁶⁴⁹ Vatandaşlık terimi, XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başında ortaya çıkmasından itibaren en kapsamlı ve en yaygın kullanılan kavram olarak kalmıştır.⁶⁵⁰

Vatandaşlık kelimesinin kökeni Arapçadır, vatandaşlık kavramının özü olan vatan, *el-Mu’cemü’l-Vasît* sözlüğüne göre, yurt, kişinin ikamet ettiği ve yerleştiği mekândır. “Vattane” bir bölgeyi merkez edinmek, birini toprak sahibi kılmak demektir.⁶⁵¹ Modern terminolojide vatandaşlık, bir kişiyi devlete bağlayan politik ve hukuki bağıdır.⁶⁵²

Osmanlı vatandaşlığı başlangıçta iki temel öğeye dayanmıştır: İslam dini ve yerel (Türk) unsurdan olmak. Ezgi Güzel Polata göre: “Osmanlı Devleti’nde kimlik, soyut düzeyde Osmanlı, somut düzeydeyse din ve yerel özelliğe değinilerek tanımlanırdı. Osmanlı kimliği esas olarak “Müslümanlık” referansı ile tanımlansa da “Türk” unsurunu himaye eden bir yanı da vardır”⁶⁵³ Devlet güçlenip ilerlediğinde yükselme ve fetihler çağına gelindiğinde yeni bir vatandaşlık kavramı gündeme gelmiştir. Vatandaşlığın elde edilmesi için Osmanlı toprağında yaşamak şart koşulmuştur.⁶⁵⁴

⁶⁴⁹ Artun Ünsal, “Yurttaşlık Zor Zanaat”, *75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru*, Ed: Artun Ünsal, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 4.

⁶⁵⁰ Ezgi Güzel Polat, “Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 3, 2011, s. 132.

⁶⁵¹ Enis v. dğr, *age.*, s. 1024.

⁶⁵² Muammer Raşit Seviğ- Vedat Raşit Seviğ, *Devletler Hususi Hukuku (Giriş- Vatandaşlık)*, İstanbul, 1967, s. 55.

⁶⁵³ Güzel Polat, *agm.*, s. 133.

⁶⁵⁴ Kanun-i Esasi, İstanbul, 1328, s. 4; Osmanlı Devleti, fethedilen ülkelerin sakinlerinin Osmanlı tebaası olması için ikili antlaşmalar geliştirmekte idi. Bu çerçevede imzalanan ilk antlaşma, Sultan III. Murad tarafından Venediklilerle imzalanmış olup Bosna’daki bazı yerlerin sakinlerinin Osmanlı

XIX. yüzyılın ikinci yarısında çöküş dönemine girdiği ifade edilen Osmanlı Devleti, özellikle Osmanlı pasaportlarına sahip gayrimüslimlerin imtiyazlar elde etmek için başka ülkelerin vatandaşlığını kazandıklarını tespit ettikten sonra vatandaşlık için temel bir yasa benimsek zorunda kalmıştır. İhlalleri önlemek için Avrupa ülkelerinde var olan Tabiiyet Yasası gibi bir kanunun yapılması gerektiği fikrine atıf yapılmıştır.⁶⁵⁵ 28 Ocak 1869'da 9 maddeden oluşan Osmanlı Tabiiyet Yasası kabul edilmiştir.⁶⁵⁶

1876'da Kanun-ı Esasî'nin çıkarılmasıyla, Osmanlı vatandaşlığı anayasal bir koruma altına alınmış ve bu kanunda ifade edilenler aracılığıyla, Osmanlı vatandaşlığı verilmesinde din ve mezhep farklılıklarının gözetilmediği, 8. maddede belirtilenlere göre herkesin ona ulaşabileceği vurgulanmıştır.⁶⁵⁷ Birinci Meşrutiyet dönemi boyunca, halkı anlatmak üzere Osmanlı ve vatandaşlığı ifade etmek üzere tabiiyet kelimeleri yürürlükte kalmıştır, ancak İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı terimi

sayılması ile ilgilidir. (İbrahim Serbestoğlu, “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyeti Kanunu”, *OTAM*, 29/Bahar, 2011, s. 196).

⁶⁵⁵ Serbestoğlu, *agm.*, s. 205.

⁶⁵⁶ İlgili yasa maddeleri:

“Madde 1: Ebeveynin ikisi yahut biri Osmanlı tabiiyetine sahip olan kişilerin Osmanlı olduğu düşünülmektedir.

Madde 2: Yabancı ebeveynlere sahip kişiler Memalik-i Şahane’de doğmaları halinde rüşd yaşına geldikten sonra üç yıl içinde Osmanlı tabiiyeti talep etme hakkına sahiptir.

Madde 3: Reşitlik yaşına ulaşmış kesintisiz 5 yıl Memalik-i Şahane’de ikamet eden bir yabancı Hariciye Vekaleti’ne tek başına ya da aracı ile bir istida sunarak, Osmanlı tabiiyetini talep etme hakkına sahiptir.

Madde 4: Önceki fıkra da belirtilen şartları taşımayan yabancılara saltanat-ı seniyye istisnai bir durumda yardım eder ve Osmanlı tabiiyetine kabul eder.

Madde 5: Saltanat-ı seniyyeden aldıkları izinle ecnebi tabiiyetine geçen kişiler, tabiiyetlerini değiştirdikleri andan itibaren yabancı olarak muamele görürler. Saltanat-ı seniyyenin izni olmadan yabancı tabiiyetine geçenler ise Osmanlı hukukundaki vatandaşlık durumuna tabi olup Osmanlı vatandaşı sayılmaya devam ederler, onların başka ülkelere aidiyetleri devlet tarafından tanınmaz.

Madde 6: Ecnebi ülkelerde saltanat-ı seniyyenin izni olmadan tabiiyetlerini değiştirenler ve başka bir ülkenin askeri hizmetine girenler hakkında devletin tabiiyeti düşürme hakkı vardır. Tabiiyetleri düşürülenlerin Osmanlı mülküne, Memalik-i Şahane’ye dönmeleri yasaktır.

Madde 7: Osmanlı tabiiyetine mensup olduğu halde ecnebi ile evlenen kadın, kocasının vefatının ardından üç sene zarfında talep ortayakoyması halinde Osmanlı tabiiyetini yeniden kazanabilir. Cümleiniz bitince bu maddeler için de referans künyesi verin, 553 numaralı dipnottaki kullandığınız onu tekrar yazın.

Madde 8: Osmanlı Devleti’nin vatandaşlığından çıkarılan veya mahrum edilen kişilerin reşit olmayan çocukları, ebeveynlerinin aksine Osmanlı vatandaşı olmayı sürdürmektedir. Osmanlı tabiiyetine giren yabancılardan reşit olmayan evlatları ise yabancılık vasfını korumaktadır.

Madde 9: Memalik-i Mahruse’de ikamet eden her şahıs Osmanlı sayılmaktadır, ona Osmanlı hukuku icra edilir. Yabancı ülkelere tabii olduğunu iddia edenler durumlarını, vatandaşlıklarının dayandığı temelleri açıklamalıdır.” (Bkz. Düstür, c.1, Matbaa-i Amire, 1289, s. 16-17-18).

⁶⁵⁷ Kanun-ı Esasi, İstanbul, 1328, s. 4.

vatandaş ile değiştirilmiştir.⁶⁵⁸ Bu dönemde Türkleştirmeye yönelik çabalar ortaya konmuş ve söz konusu bağlamda Anadolu’da hızlı bir süreç gerçekleştirilmiştir.⁶⁵⁹

I. 2. Muhacirlerin Osmanlı Vatandaşlığına Geçişinde Uygulanan Politikalar

Osmanlı Devleti aslında, ilk dönemde Cezayirlileri Osmanlı olarak kabul etmiş ancak ilk muhacir grubu Bilâdü’ş-Şam’a geldiğinde Fransızların milliyet üzerinden onlara müdahalesine karşı bir önlem olarak, onlardan Osmanlı Devleti’ne bağlılıklarını beyan eden imzalı belgeler almıştır. Fransız müdahalesi resmi bir nitelik kazandıktan sonra gelen muhacirlerin Fransız sefaretlerinden alınan onaylı bir mazbata ile Fransız vatandaşlığı ile bağlarını kestiklerini kanıtlamaları istenmiştir. Ayrıca onlar ihtiyati bir kayıtla diğer muhacirlerden ayrı tutulmuştur. Fransız-Osmanlı çatışması güçlenince muhacirlerin vatandaşlığa alınmasında nüfus siciline kayıt olma ve sürekli ikamet yanında Fransız Elçiliğinden imzalı bir beyanname sunma şartı getirilmiştir.

Cezayir muhacirlerinin Osmanlı vatandaşlığına alınması konusu, Osmanlı Devleti’nin gündeminin büyük bir kısmını oluşturmuş ve bu bağlamda diplomatik düzeyinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Cezayir, Bâb-ı Âli’ye tabi olduğu için, halkı Osmanlı tabiiyetinden sayılmıştır. Memalik-i Osmaniye’ye tabi olan halklar için bu hüküm geçerlidir. Fransa’nın Cezayir’i ele geçirmesinden sonra fert ve topluluk olarak topraklara gelen tüm mülteciler devlet makamlarınca Osmanlı görülmüş, onların dış bağlılıklardan ve vatandaşlıklardan korunması için bütün güçler seferber edilmiştir.⁶⁶⁰

Sultan II. Abdülhamid döneminde çok sayıda muhacirin Osmanlı Devleti’ne gelmesinden sonra, özellikle Fransız himayesine ilişkin çatışma nedeniyle, Cezayirlilerin vatandaşlığa geçişine daha fazla önem verilmiştir. Birinci Berlin Konferansı’ndan sonra Cezayirlileri kazanmak için bir kısım imtiyazlar sunulmuştur.

⁶⁵⁸ Güzel Polat, **agm.**, s. 136.

⁶⁵⁹ Güzel Polat, **agm.**, s. 137.

⁶⁶⁰ Osmanlı Devleti bu konuda başından beri katı bir tutum takınmış, yabancı ülkelere Kudüs’te bulunan keşişler hariç topraklarındaki azınlıkları korunma hakkı vermemiştir. Ancak zamanla bu koruma hakkı genişlemiş ve yabancı ülkeler tarafından Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışmak için suiistimal edilmiştir, böylelikle Osmanlı Devleti açısından ciddi bir sorun ortaya çıkmıştır. (Samur, **agm.**, ss. 145-146).

Bir dizi bağış ve kolaylık verilmesi: Bu madde, çok sayıda göçmeni çekmek amacıyla, mali yardım, istihdam ve iskân sağlamakla, devlette madalya ve rütbe bahşedilmesiyle, arazi hibelerinin sunulması ile ilgilidir. Cezayirlilerin Osmanlı tebaasına katılması için onlara tabiiyet ve kolaylıklar tanınmıştır. Bu çerçevede *Le Temps Gazetesi* Osmanlı Hükûmeti'nin arazi dağıtmasının, özellikle fakir muhacirleri çekmek için yeterli bir sebep olduğunu belirtmektedir.⁶⁶¹

Muhacirlerin, iskân süreçlerinin hızlı bir biçimde gerçekleştirilmesine yönelik emirler verilmiş, onlar tarafından Osmanlı tezkeresinin ivedi bir şekilde alınması ve kazanılması istenmiştir.⁶⁶²

Bir dizi muafiyet verilmesi: Muhacirlerin çoğu, Osmanlı Devleti'nde askerlik yükümlülüğü veya vergi ödemeleri gibi bazı görevleri yapmalarını zorlaştıran güç durumlarda yaşamış, çetin koşullarda Osmanlı arazilerine gelmişlerdir. Cezayirliler askerlik hizmetinden II. Abdülhamid döneminde 20 yıl, İttihat ve Terakki döneminde 6 yıl süre ile muaf tutulmuşlardır.⁶⁶³ Pek çok belgeye göre zirai vergilerden affedilen muhacirler 1914'te karayolu vergisi hariç tüm mali yükümlüklerinden azade sayılmıştır.⁶⁶⁴

İmtiyazlara karşılık problemlı kişiler hakkında cezalandırma derecesine varan çeşitli baskılar ve sert uygulamalar bulunmaktadır.

Her türlü haklara erişimin engellenmesi: Osmanlı Devleti her zaman yasalara uyulması konusunda ısrarcı olmuş ve yasa ihlallerinin, vatandaşlıktan atılmaya, her türlü mali yardımdan ve muafiyetlerden faydalanmak gibi hususlarda hak kaybına yol açacağı konusunda muhacirleri uarmıştır.

Sürgün ve sınır dışı etme: Muhacirlerin bir kısmı bir yerden bir yere, bir vilayetten diğerine ve hatta devlet dışına sürülmüştür. Sürgün özellikle siyasi sorunlardan kaynaklanmaktadır ve çoğunlukla bu konudaki aktif şahsiyetleri etkilemiştir.

⁶⁶¹ *Le Temps*, No: 17924, 27 Juillet 1910.

⁶⁶² BOA, DH. MKT, 1688-66, (17 Cemazeyilevvel 1307 / 9 Ocak 1890); BOA, DH. MKT, 1700, (27 Cemazeyilahir 1307/ 18 Şubat 1890).

⁶⁶³ BOA, DH. MKT, 350-50, (6 Ramazan 1312 / 3 Mart 1895), Bkz. Ek. XXI; BOA, DH. MB. HPS. M, 2-43, (22 Şevval 1329 / 16 Ekim 1911).

⁶⁶⁴ Bkz. BOA, DH. İD, 64-62, (Lef. 1-6), (9 Şevval 1332 / 31 Ağustos 1914).

Vatandaşlığa alma süreci ilk dönemlerde yüksek devlet makamlarının koordinasyonu ve doğrudan sultan iradeleri ile bağlantılı şekilde gerçekleştirilmiştir. Zira XIX. yüzyıl boyunca bu meseleye dair kurum ve kuruluşlar yeterli sayıda değildir. Konuya büyük önem veren II. Abdülhamid döneminde yapılan ıslahat ve ıslahatlardan sonra hicret, iskân ve muhacirlerle ilgili özel heyet ve kuruluşlar oluşturulmuştur. Muhacirin Komisyonu, İskân Müdüriyeti, Nüfus Nezareti vb. müesseseler bu çerçevede oluşturulan birimlerdir.

II. MUHACİRLERİN TABİİYETLERİ HAKKINDA OSMANLI-FRANSIZ İHTİLAFI

II. 1. Sultan Abdülhamid Dönemi

II. 1. A. Emir Abdülkadir Dönemi

Cezayirlilerin milliyeti konusunda Fransız-Osmanlı çatışması 1848'de Cezayir'in Fransa'ya siyasi olarak bağlanmasına dair yasanın yayınlanmasından itibaren gelişen bir süreçtir. Fransa tarafından Cezayir'in Fransız toprağının bir parçası olduğu ve bu nedenle Cezayirlilerin Fransız olarak kabul edildiğinden, Osmanlı topraklarına gelip gelmediklerini dikkate alınmaksızın Cezayirlilerin kimliği üzerinde sürdürülen çatışma hali farklı aşamalardan geçmiştir.

Bâb-ı Âli Hukuk Müşavirliği müzekkeresinin girişinde Osmanlı ve Fransa devletleri arasında Cezayirlilere ilişkin anlaşmazlığın temeline değinilmiştir. Osmanlı Devleti'nin eskiden beri Cezayir'in Fransızlarca ilhak edilmesi kararını tanımadığı belirtilmiştir. Müzekkerede şu hususlar vurgulanmıştır: *Cezayir memleketi müstakil idare edilmesine rağmen Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz tamamlayıcı bir parçası sayılmış ve Cezayirlilere Osmanlı muamelesi yapılmıştır. 1830 senesinden itibaren Cezayir, Fransız Hükûmeti tarafından ele geçirilmiştir. Bu tarihe kadar (vesikanın yazıldığı tarihe kadar) Cezayir'de tam olarak hâkimiyet sağlanmadığı için Devlet-i Aliyye, Fransızların ilhak kararını kabul etmemiştir. Osmanlı Memalikine ikamet veya seyahat amacıyla gelen Cezayirlileri Fransız olarak değerlendirmekten uzak durmuştur. Bu hal, geçmişte çok sayıda problemler oluşturmuştur. Anılan ülkenin Cezayir üzerindeki hâkimiyetini genişletmesi üzerine Cezayirliler üzerinde Fransız vatandaşlığı gibi Fransız koruması olduğu savunulmuştur*.⁶⁶⁵

⁶⁶⁵ BOA, HR. HMŞ. İŞO, 210-3, (Lef. 1-2), (18 Muharrem 1333 / 6 Aralık 1914).

Cezayir muhacirlerine ilişkin iki ülke arasındaki anlaşmazlık daha ziyade Osmanlı Devleti topraklarında cereyan etmiş olup, çatışmanın sıklıkla yaşandığı bölgeler Bilâdü's-Şam'dadır, bu durum özellikle yoğun muhacir nüfusu barındıran ve stratejik konumda değerlendirilen alanlarda gözlemlenmiştir. Bilâdü's-Şam'daki en önemli nüfuz sahası Suriye, Suriye'nin en önemli bölgesi ise Dimeşk'tir. Çekişme, Beyrut Vilayeti'nden bazı mıntikalara ek olarak, Anadolu'ya da uzanmıştır ancak ilgili coğrafyalarda muhacirlerin sayılarının azlığı nedeniyle Bilâdü's-Şam'daki mücadele aynı şiddette olmamıştır. Anadolu'daki en mühim çatışma sahası Adana ve Aydın'dır.

Başlangıçta iki ülke arasında Osmanlı topraklarında bulunan Cezayir muhacirlerinin milliyeti üzerinde belirgin bir çekişme olmamasına rağmen konu gizli bir biçimde gelişmiş, her iki tarafın da çeşitli hesapları bulunmuştur, Fransızların niyetleri açık olmasa da Osmanlı yetkilileri büyük bir farkındalıkla onlara dikkat çekmişlerdir.

İlk muhacir grupları kabul edildiğinde Fransız büyükelçiliğiyle iş birliğinden kaçınılmış, birlikte soruşturma yapılmamıştır, böylece muhacirler üzerinde Fransa'nın koruma haklarının tanınmaması hedeflenmiştir.

Cezayir muhacirlerinin tabiiyeti konusunda iki taraf arasındaki ilk çatışma 1853'te gerçekleşmiştir, Beyrut'taki Fransız Konsolosluğu'na giden bir grup Cezayir göçmeni Beyrut ve Dimeşk arasında soygun olayına maruz kalmaları üzerine hırsızlardan şikayetçi olmuştur. Elçiliğin çalınan paranın geri verilmesi talebiyle Sayda Valisi'ne olayı haber vermesinin ardından suçlular bulunmaya çalışılmış, mallar sahiplerine iade edilmiştir. Sultan Fransız konsolosluklarının ve Fransa Büyükelçiliği'nin muhacirlerin işlerine müdahalelerini öğrendikten sonra hadisenin araştırılmasını emretmiştir. Şam Valisi'nin Ahmed b. Salim'i sorgulamasının ardından Ahmed b. Salim, her şeyin normal seyrinde devam ettiğini, Cezayirli bazı kişilerin şahsi tasarrufları olduğu ve kendilerinin sultana bağlılıklarının sürdüğünü söylemiştir.⁶⁶⁶

İki ülke arasında Osmanlı Devleti'nde mevcut olan Cezayir muhacirlerinin milliyeti üzerindeki mücadele, erken dönemde başlamasına ve çeşitli gelişmeler

⁶⁶⁶ BOA, HR. MKT, 60-71, (Lef. 2), (19 Recep 1269 / 26 Nisan 1853).

yaşanmasına rağmen taraflar arasındaki husumetin önemli bir veçhesi anlamına gelen Emir Abdülkadir'in, ölümüne kadar tehlikeli boyutlar almamıştır. Onun ölümünden sonra diplomatik ilişkileri sarsan faaliyetler gelişmiştir. Bu hususlara değinmeden önce emirin hayatındaki çatışmanın onun şahsiyetiyle veya genel olarak muhacirlerle ilgili olup olmadığını açıklığa kavuşturmak gerekmektedir.

Emirin yaşamında Cezayir muhacirlerinin çoğu Osmanlı tabiiyetine dahil edilmiş, bir kısmı Osmanlı otoritelerini bilgilendirmeden Fransız tabiiyetine bağlı kalmıştır, emir de dahil olmak üzere, bazıları milliyet için mücadele etmemeyi tercih etmiş, her iki ülke ile bağını korumayı yeğlemiştir.⁶⁶⁷ Cezalar, kabahatler vs. gibi meselelere dair mahkemelerde duruşma talep edildiğinde bazı Cezayirliler, Fransız himayesini iddia etmiştir.

Osmanlı makamlarının ihmali sonucu Fransız makamlarının da teşviğiyle Fransız vatandaşı olduğunu savunanlar olmuş, askerlikten kaçmak için bu iddianın dillendirildiği de görülmüştür. Böylelikle Fransız Konsoloslukları onlar için himaye hakkı iddiasından sonra, muhacirlerin işlerine karışmaya başlamıştır.⁶⁶⁸

Fransız Konsoloslukları onları yanına çekmede iki faktörü esas almıştır.

- Kötü ekonomik durum ve Kırım Savaşı'ndan itibaren Memalik-i Osmaniye'ye farklı yerlerden hicret edenlerin artan sayısından dolayı Osmanlı makamları ihtiyaç ve istekleri karşılayamamıştır.

- Bir kısım muhacirin yaşadığı acılardan ve güç şartlardan yararlanmak isteyen Fransızlar, Cezayir muhacirlerine Fransız Konsoloslukları tarafından hizmet ve mali yardım sağlamak gibi bir dizi ayrıcalık tanımıştır.

Suriye'deki Osmanlı Hükûmeti, muhacirlerin kimi davranışlarından, Fransız Konsolosluklarının faaliyetlerinin çoğalmasından ve muhacirlerin işlerine Fransız makamlarının müdahalelerinden rahatsız olmuştur. Vali Hamdi Paşa⁶⁶⁹ ilkin emirin ve davranışlarının etkilerini sınırlamak için çalışmıştır. Bu hususta muhacirlerin Osmanlı

⁶⁶⁷ Buzpınar, "Suriye'ye Yerleşen Cezayirli Muhacirlerin Tabiiyeti Meselesi (1847-1900)", s. 95; Emir, Osmanlı ve Fransız devletleriyle ilişkisini sürdürmüştür ve hem kendisi hem de takipçileri için mali yardım almıştır, bu yardım ölümünden sonra dahi devam etmiştir.

⁶⁶⁸ BOA, A. MKT. MHM, 500-3, (Lef. 1), (14 Zilhicce 1305 / 22 Ağustos 1888).

⁶⁶⁹ Suriye'ye iki defa vali olmuştur, 1876'da Esad Paşa'dan sonra devraldığı valilik görevini 1 yıl 4 ay yerine getirirken 1880'de Mithat Paşa'nın ardından tekrar bu göre ve getirilmiş ve 5 yıl 8 gün Suriye'yi idare etmiştir. (Muhammed Avad, **age.**, s. 343).

kanunlarına tam olarak bağlanmaları ve arananların mahkemeye teslim edilmesini gerekçe göstermiştir. Bazı Cezayirliiler daha da ileri giderek sahip olmadığı halde Fransız himayesine sahip olduğunu söylemiştir. Emir'in Suriye Valisi ile ilişkileri 1882'den itibaren gerginleşmiştir. Hamdi Paşa da Fransız müdahalesini azaltmaya çabalarken bazı muhacirlere denetim uygulamıştır. Özellikle kimi muhacirleri devlete yönelik sorumluluklarını ihmal eden ve onunla çarpışmaya çalışan bir grup olarak değerlendirmiştir.⁶⁷⁰

Fransız müdahalesini sınırlamak için Osmanlı Hükûmeti bazı ıslahatlar yapmıştır. Devlet topraklarında iki yıldan fazla bir süre bulunan kimsenin Osmanlı olduğuna ve iki yıldan az bir süre kalanların Fransız sayılabileceğine karar vermiş, ancak onların da Osmanlı mülkünden iki yıl sonunda uzaklaştırılabileceği belirtilmiştir.⁶⁷¹

Bu kararlar, kısa bir sürede beklenen sonuçları vermiştir, Bilâdü's-Şam'da çok sayıda Cezayir göçmeni Osmanlı Devleti safına çekilmiştir, onların toplu olarak vatandaşlığa kavuşturulması, yasal olarak ve politik olarak kesin ve nihai bir şekilde Fransa'dan ayrılması amacı güdülmüştür.⁶⁷² 1862 yılından beri Taberiye'de yaşayan Cezayirliilerden 1.500 muhacir 1882 yılında nüfusa kaydedilmiş ve 20 yıl boyunca kullandıkları toprakların mülkiyeti de kendilerine verilmiştir.⁶⁷³

II. 1. B. Emir Abdülkadir'in Vefatından Sonraki Dönem

Emir'in ölümünden sonra Cezayir muhacirleri üzerindeki iki taraf arasındaki çatışma ilk önce emir'in ailesini ve sonra muhacirlerin geri kalanını içermiştir, Fransız yetkililer onları saflarına çekmek için emir'in çocuklarına çeşitli teklifler sunmuşlardır. Osmanlı Devleti, Hamdi Paşa vasıtasıyla onları Osmanlı tarafına meylettirmeyi ve Fransızlardan uzak tutmayı amaçlamışlardır.⁶⁷⁴ Emir'in on oğlu üzerindeki bu rekabet, onları iki bölüme ayırmıştır: Muhyiddin, Muhammed, Abdullah, Ali ve Abdürrezzak Osmanlı taraftarı iken, Haşim, İbrahim, Ahmed ve reşit olmayan Ömer ve Abdülmelik Fransız yanlısı tavırlar sergilemiştir.⁶⁷⁵

⁶⁷⁰ Buzpınar, "Suriye'ye Yerleşen Cezayirli Muhacirlerin Tabiiyeti Meselesi (1847-1900)", ss. 96-97.

⁶⁷¹ Buzpınar, "Suriye'ye Yerleşen Cezayirli Muhacirlerin Tabiiyeti Meselesi (1847-1900)", s. 97.

⁶⁷² Hilal, *age.*, s. 36.

⁶⁷³ Bardin, *age.*, s. 41.

⁶⁷⁴ Hilal, *age.*, ss. 68-69.

⁶⁷⁵ BOA, Y. A. HUS, 211- 72, (Lef. 5), (2 Cemazeyilahir 1305 / 15 Şubat 1888).

Emir Abdülkadir'in oğulları, Muhammed ve Muhyiddin Cezayirliler arasında büyük bir etkiye sahipti. Hamdi Paşa onları Osmanlı Devleti'ne kazanma çabalarını yoğunlaştırmış, Cezayir muhacirlerinin Fransa ile bağlantısını zayıflatmayı hedeflemiştir. Bu çerçevede aylık 800 Frank bağlanmış, emirin ailesine aylık 25.000 kuruş verilmiştir. ⁶⁷⁶ Muhyiddin'in önerilerine dayanarak, Osmanlı makamları, Suriye'de bulunan ve henüz kendi taraflarına katılmayanların Osmanlı tabiiyetine henüz girmesi ayrıcalıklar sunmuştur. Muhyiddin'in önerileri şu şekilde özetlenmektedir: Orduya alınmamaları ve kendileri için Cezayirlilerden iki zaptiye tümeninin oluşturulması, ⁶⁷⁷ Havran'da çiftçilere toprak verilmesi. Bu teklifler etkinliğini göstermiştir, Muhyiddin'in ifadesine göre tüm muhacirler Fransız vatandaşlığını bırakarak Osmanlı tabiiyeti için başvurmuşlardır. ⁶⁷⁸

Osmanlı Devleti'nin emirin ailesini ve diğer Cezayir muhacirlerini kazanma çabalarına karşılık, Fransa'nın da daha fazla Cezayirli vatandaş elde etme ve onlar üzerindeki himayesini genişletme gayretleri artmıştır. Bu doğrultuda Fransa Osmanlı arazilerine gelen bütün Cezayirlilerin Fransız pasaportu taşımasını istemiştir. Nitekim 1882 ve 1884 yıllarında Beyrut Limanı'na inen tüm Cezayir muhacirlerinin Fransız pasaportuna sahip olduğu gözlemlenmiş, bu durum daha sonra gerçekleştirilecek bütün yasal hicretlerde de kaydedilmiştir. ⁶⁷⁹

Yeni vali Raşid Naşid'in ⁶⁸⁰ gelmesinden sonra, onunla muhacirlerle ve Fransız Hükûmeti ile ilişkileri gerilmiştir, ikinci fırkanın oluşturulmasına izin vermemesi ve bazı muhacirleri orduya götürme emri, Fransa'nın destekçisi olan Emir Haşim'e

⁶⁷⁶ BOA, Y. A. HUS, 211-72, (Lef. 5), (2 Cemazeyilahir 1305 / 15 Şubat 1888).

⁶⁷⁷ Suriye Vilayeti Fransız tabiiyetinden ayrılan ve Osmanlı Devleti'ne giren Cezayir muhacirlerinden iki bölük (iki asker) kurmaya karar vermiş ve ilk bölüğü oluşturmayı başarmıştı, ancak ikinci gurubun oluşturulmasındaki gecikmeler nedeniyle Emir'in oğlu Muhammed Paşa söz konusu bölüğün bir an önce ivedilikle inşa edilmesini ve Emir'in ailesi için belirlenen 250 liranın verilmesini talep etmiştir. Ancak Osmanlı otoriteleri onun askeri isteklerini reddetmiş ve üstelik ilk fırkanın kaldırılmasını ve efradının diğer bölüklere dağıtılmasını emretmiştir. Osmanlı Devleti Cezayirlilerden böyle bir zaptiye gücünün inşa edilmesini yararsız bulmuştur. Paraların hak sahibine iletilmesi görevi ise Muhammed Paşa'da kalmıştır. (BOA, DH. MKT, 1375-10, (2 Safer 1304 / 31 Ekim 1886).

⁶⁷⁸ BOA, Y. A. HUS, 211-72, (Lef. 5), (2 Cemazeyilahir 1305 / 15 Şubat 1888).

⁶⁷⁹ el-Hâlidî, *el-İş'âu'l-Mağribi fil Maşrık...*, s. 60; Cezayir'de sadece özel hallerde pasaport çıkarılmasına izin verilmesine rağmen bu durumun bahsedilen şekilde gerçekleşmesi, Fransa'nın el-Maşrıkü'l-'Arabi'deki planlarını hayata geçirmek için Cezayirlileri kullanmaya niyeti ve ihtiyacı olduğunu göstermektedir.

⁶⁸⁰ Suriye Vilayeti'ne iki defa vali olarak atanmıştır, ilk valiliği Hamdi Paşa'dan sonra 1877 senesinde başlamış sadece 8 ay devam etmiştir. İkinci kez Suriye idaresini ele alması ise yine Hamdi Paşa'nın halefi olarak 1885'te gerçekleşmiş, bu defa 2 yıl 5 ay 5 gün valilik makamında kalmıştır. (Muhammed Avad, *age.*, s. 343).

mevcut politikadan rahatsız olanların katılmasına neden olmuştur.⁶⁸¹ Bunun üzerine Cezayirlileri Osmanlı hâkimiyetine girmeye teşvik etmek için İstanbul’da ikamet eden Muhyiddin Paşa Suriye’ye gönderilmiştir, burada Fransızlara sezdirmeden Muhammed ile yaptığı faaliyetler sayesinde nüfuzunu güçlendirmiştir. Suriye’deki bu iki kardeşin çabaları sayesinde emir ailesi, akrabaları ile Osmanlı sorumluları arasındaki münasebetler hızlı bir şekilde iyileşmiştir.

Cezayirlilerin Osmanlı tabiiyetine taşınması hususunda onların başarılı olmasıyla, Fransız Konsolosluklarının müdahalesini sınırlamak, Fransızların onları kullanmasını engellemek amaçlanmıştır.⁶⁸²

1888 Ocak ve Şubat’ında Fransız-Osmanlı ilişkilerini bozan iki hadise yaşanmıştır, bazı mahkemelerce talep edilen Cezayirlilerin Fransız Konsolosluğu’na kaçması ve sığınması üzerine polisin konsolosluktan onları tutuklamak için talep etmiştir, ardından sözlü atışma ve fiili çatışma meydana gelmiş, Fransa tarafından Raşid Naşid’in davranışları nedeniyle bölgeye askeri iki gemi gönderileceği tehdidinde bulunulmuştur,⁶⁸³ Mart 1888’de hem vali hem de Peretie adlı konsolosun azledilmesiyle gerilim sona ermiştir.⁶⁸⁴

İki tarafın her biri müfettişler aracılığıyla durum hakkında soruşturma yürüttükten sonra, Fransız müfettiş Ambert raporunda 1 Mayıs 1888’de Suriye’de Fransız nüfuzunu arttırmaya devam etmek için Cezayirlilere vatandaşlık verilmesi, onların yeniden yerleştirilmeleri ve Fransız Hükûmeti’nin özellikle de emirin akrabalarından istihdam edilmeleri gerektiği gibi bazı noktalar yer almıştır.⁶⁸⁵

Osmanlı müfettişi Hüseyin Rıza Efendi’nin 19 Nisan 1888 tarihli raporunda Cezayir meselesine önem verilmesinin zorunlu olduğu, Cezayirli muhacirlerin her geçen gün Suriye sınırında daha da arttıkları belirtilmiştir. Fransız vatandaşı muhacirlerin problemler oluşturduğuna dikkat çekilmiş, Osmanlı tabiiyet hukukunun

⁶⁸¹ Buzpınar, “Suriye’ye Yerleşen Cezayirli Muhacirlerin Tabiiyeti Meselesi (1847-1900)”, s. 98.

⁶⁸² BOA, Y. PRK. AZJ, 11- 63, (25 Zilkade 1303 / 25 Ağustos 1886).

⁶⁸³ Bardin, *age.*, s. 57; İlk hadise 15 Ocak’ta Dimeşk’te gerçekleşmiştir, ikinci hadise ise 5 Şubat ve 11 Şubat tarihlerinde Beyrut’ta olan iki gelişmeyi içermiştir. (BOA, Y. A. HUS, 211-72, (Lef. 12), (6 Cemazeyilahir 1305 / 19 Şubat 1888).

Her iki grup arasında anlaşmazlığı bitirmek üzere bölgeye taraflardan müfettiş yollanmıştır, daha fazla bilgi için bkz. (BOA, Y. A. HUS, 211-72, (Lef. 1-18), (26 Cemazeyilahir 1305 / 10 Mart 1888)).

⁶⁸⁴ BOA, Y. A. HUS, 211-72, (Lef. 1), (26 Cemazeyilahir 1305 / 10 Mart 1888); Vali Raşid Naşid, Nazif Paşa ile değiştirilmiş, Peretie yerine Guillois atanmıştır.

⁶⁸⁵ Bardin, *age.*, ss. 62-63.

kesin bir şekilde uygulanmasıyla Cezayirlilerin tabiiyet sorununun çözülmesi ve konsolosluklarla yaşanan anlaşmazlıkların bitirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁶⁸⁶

Emirin ailesine ve akrabalarına imtiyazlar tanınması politikasının uygulanması, emirin veya diğer Cezayir muhacirlerin evlatlarının Osmanlı tabiiyetine girmesinde büyük bir etkiye sahiptir.⁶⁸⁷ Emirin oğulları arasında Haşim dışında Osmanlı vatandaşı olmayan kalmamıştır. Osmanlı makamları onun ve yardımcılarının yerel icra memurları ve Fransız Konsolosluğu arasında sorun yarattığını düşünerek kendilerini sürgün etmiştir, onu muhacirlerin zihinlerini bulandırmak ile suçlamıştır. Fransız Büyükelçisi'nden bu noktada yardım etmesini istemiştir.⁶⁸⁸ Bölgedeki bazı toprak sahipleri ile çatışan ve siyasi konular yanında yolsuzluk ile itham edilen Haşim Cezayir'e yollanmıştır.⁶⁸⁹

Cezayir muhacirleri konusundaki anlaşmazlık Suriye ve Beyrut valileri ile Fransız Konsoloslukları arasında devam etmiştir II. Abdülhamid Fransızlarla müzakere kapısını açmış, soruna çözüm bulmaya uğraşmıştır. 22 Temmuz 1888'de Fransız Büyükelçisi Montebello ile görüşüğünde bir müzekkere hazırlanmıştır. Bu notta, büyükelçi sultana üç çözüm önermiştir :⁶⁹⁰

- Fransa, Cezayir muhacirleri tarafından elde edilen Osmanlı belgesini yalnızca rızaları ve seçimleriyle tanıyacaktır.

- Bundan sonra, Osmanlı tabiiyetini kabul edecekler gerekli kolaylıklar sağlanacaktır, aynı şekilde Fransız Konsolosluğu'na kayıtlı ve tabiiyet içinde kalmak isteyen tüm Cezayirliler vatandaşlıklarını koruyabilecektir.

⁶⁸⁶ Kemel Saylan, "Hüseyin Rıza Paşa'nın 1888 Tarihli layihasına Göre Suriye-Lübnan Bölgesi'nin Sorunları ve Çözüm Önerileri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Erzurum, Sayı: 54, 2015, ss. 551-552.

⁶⁸⁷ Ali 1887 yılında Osmanlı Devleti lehine Fransız himayesinden vazgeçtikten sonra mir-i miran olarak atanmış ve 3500 kuruş maaş ile ödüllendirilmiştir, Muhyiddin 1888 yılında Şura-yı Devlet azası olmuş, Muhammed'e aynı yıl ikinci derece Mecidiye nişanı verilmiştir. Maddi gelir elde etmesi için Emirin hanımı Şerife'ye bazı topraklar tahsis edilmiştir ve Emirin iki kardeşinin üç oğluna aylık maaş bağlanmıştır, Emirin yeğenlerinden Muhammed Ebu Talib ve Muhyiddin b. Mustafa'ya 800 kuruş ayrılmıştır. Abdülkadir ise 500 kuruş maaş almıştır. 1892 yılında, Emirin en küçük oğlu Abdülmelik, Fransa ile olan bağlantısını resmen kesmiş, ve Osmanlı egemenliğine girmiştir. Fransa'dan aldığı 20 kuruş maaşa karşılık kendisine 30 kuruş değerinde bir ödenek tespit edilmiş, takip eden senede sipahi yüzbaşısı ünvanını almıştır. (Bkz. Buzpınar, "Suriye'ye Yerleşen Cezayirli Muhacirlerin Tabiiyeti Meselesi (1847-1900)", ss. 99-100).

⁶⁸⁸ BOA, Y. A. HUS, 211-72, (Lef. 3), (25 Cemazeyilahir 1305 / 9 Mart 1888).

⁶⁸⁹ BOA, MV, 34-38, (Lef. 2), (19 Ramazan 1306 / 19 Mayıs 1889).

⁶⁹⁰ Buzpınar, "Suriye'ye Yerleşen Cezayirli Muhacirlerin Tabiiyeti Meselesi (1847-1900)", s. 101.

- Herhangi bir ihtilafı kesin şekilde önlemek için, Fransız korumasına hak kazanan Cezayirliler Fransız Konsolosluğuna toplu olarak kaydedilecektir. Osmanlı tabiiyetini kabul eden hiç kimse Osmanlı Devleti'nin izni olmadan Fransız tabiiyetine girmeyecek, Fransız devleti'nin izni olmadan hiçbir muhacir Osmanlı statüsü taşımayacaktır.⁶⁹¹

Montebello notundan üç gün sonra emirin oğlu Muhyiddin Bey, Cezayir meselesini çözmek için teorik yönleri açıkladığı başka bir not sunmuştur.

Daha önce verilen bir vaat olmasına rağmen gerçekleştirilmeyen ikinci zaptiye ekibinin oluşturulması, Hasima ve Şa'ara köylerinde bulunan terk edilmiş toprakların bir kısmının Cezayirli tarım ve çiftçilik erbabına ayrılması talep edilmiştir.

Bazı etkili reislere ve ilim adamlarına nişan ve rütbe bağışlanması, her ay emirin ailesi ve muhacirlere tahsis edilen maaşın ödenmesi istenmiştir.

Muhyiddin, bu taleplerin karşılanması durumunda Suriye'de hiçbir Cezayirlinin Fransa'ya tabi olmayacağını, aynı zamanda kardeşlerini de yanlarına getireceklerinden emin idi.⁶⁹²

Şura-yı Devlet Reisi ve Sadrazam'a ilaveten Maarif, Adliye ve Hariciye nazırlarından oluşturulan Husus-ı Vükela komisyonunun iki notu incelemesi üzerine 2 Ağustos 1888'deki kararında Fransız himayesi talep eden Cezayirlilerin askerlik hizmetinden kaçmak için böyle bir yola tevessül ettiği belirtilmiştir. Karara göre Fransa'nın kendilerini kullanmasını sağlayan hususun orduya alma meselesi olduğu anlaşılmıştır. Cezayirliler için koruma hakkını talep etmeye başlayan Fransızları durdurmak amacıyla Muhyiddin'in nasihatleri üzerine Cezayirlileri 20 yıl boyunca ordudan muaf tutmak üzerinde oybirliğine varılmıştır.

Muhyiddin Bey'in tavsiyeleri Suriye, Beyrut ve Kudüs'te sayıları 15 bini bulan Cezayirlilerin Fransız tabiiyetinden vazgeçmeleri için askerlik kurasından bir müddet affedilmesinin ve iskân malzemeleri ile birlikte onlara yeterli miktarda toprak verilmesinin zorunlu olduğunu vurgulamıştır.⁶⁹³

⁶⁹¹ BOA, İ. MMS, 100-4221-2, (Lef. 2), (13 Zilkade 1305 / 22 Temmuz 1888).

⁶⁹² BOA, İ. MMS, 100-4221-1, (Lef. 2), (24 Zilkade 1305 / 2 Ağustos 1888).

⁶⁹³ BOA, İ. MMS, 100-4221-1, (Lef. 2), (24 Zilkade 1305 / 2 Ağustos 1888).

Önceki Fransız Büyükelçisi'nin önerileriyle ilgili olarak Husus-ı Vükela'nın kararı, daha önce Fransız korumasını kabul eden Cezayirliler haricinde Osmanlı Hükûmeti'nin Suriye ve Beyrut vilayetleri tarafından yapılacak denetimler sırasında Fransız tabiiyetini talep eden herhangi bir kişinin ülkeden çıkarılması seçeneğine sahip olacağını belirtmiştir. Kudüs'te olanlara aynı muameleyi uygulamak için, Fransız Büyükelçisi ile böyle bir çözüme gitmek konusunda bir sakınca bulunmadığını vurgulamıştır.⁶⁹⁴

Fransız Büyükelçisi valilerin faaliyetleri ve bölgedeki Osmanlı yetkililerinin Fransız tabiiyetini kabul eden Cezayirlilere yönelik eylemlerinden rahatsız olduktan sonra tehdit diline başvurmuştur. Meseleye dair izahat için Paris'le iletişime geçen sefir, sultanı Fransa'nın tepkisinin sert olacağı noktasında uyarmıştır. Sultan tehdit sonrasında Sadrazam Kamil Paşa'dan onun konuyla ilgili fikrini hızlı bir şekilde sunmasını istemiştir. Sadrazam sultana Fransa'nın Suriye'ye asker göndermesinin ciddi bir iddia sayılamayacağını söylemiştir. Büyükelçinin Cezayirlilerin rızalarıyla istedikleri devlete bağlı olmalarını önermesinin şartsız kabul edilemeyeceğini vurgulamış, Osmanlı vatandaşlığını bırakan Cezayirlileri Osmanlı Devleti'nin Suriye'den çıkarma hakkının olduğunu izah etmiş, Fransızların bahsedilen maddeleri benimsemesinin gerektiği hususunda ısrarcı olmuştur.⁶⁹⁵

Büyükelçi sadrazamın tutumlarından rahatsız olmuş, doğrudan sultana müracaat etmeyi seçmiştir, sorunu çözmek için ısrarı üzerine sultan kendisinin isteğini yanıtlamış, Cezayirlilere gelecekte kalıcı bir çözüm bulunmasına karar verilmiştir.

Bu dönemde meydana gelebilecek herhangi bir olayı veya çatışmayı önlemek üzerinde ittifak sağlanmış, konsolosluklara talimatlar ve Osmanlı Devleti'nin yerel yöneticilerine gerekli emirler yollanmış, büyükelçi Fransız Hükûmeti'ne sultanın kararını bildirmiştir. Sadrazam, gelişmeleri öğrendiğinde ikna olmamış, Fransız Büyükelçisi onu Paris'e götürmeden önce sultanın kararında gerekli düzeltmelerin yapılmasını istemiştir. Ancak sultan elçiye, kalıcı olarak meselenin çözülmesi için zamanın henüz gelmediği şeklinde cevap vermiştir.⁶⁹⁶

⁶⁹⁴ BOA, İ. MMS, 100-4221-1, (Lef. 3), (24 Zilkade 1305 / 2 Ağustos 1988).

⁶⁹⁵ Bardin, **age.**, s. 75.

⁶⁹⁶ Buzpınar, "Suriye'ye Yerleşen Cezayirli Muhacirlerin Tabiiyeti Meselesi (1847-1900)", s. 103.

Sultan ve sadaret makamı arasında müzakereler devam etmiştir. Sarayın konuyu değerlendirmesi sırasında 51 Cezayir muhacirinin Beyrut'a ulaştığı haberi alınmıştır. Notlar ve müzakerelerin içeriği son şeklini almadan mevcut durumun sürdürülerek problem çıkarılmaması ve alınacak kararın daha ileri bir tarihe ertelenmesi üzerinde uzlaşmış, Fransız tarafından bir cevap gelmemesi halinde Osmanlı Hükûmeti'nin nihai kararı alacağı vurgulanmıştır.⁶⁹⁷

Bu konuda özel komite çalışmalarını tamamlamış ve 9 maddeden oluşan kararlar, 18 Kasım 1889'da Sultan'a sunulmuştur. Devlet yönetimi Fransızlardan bir cevap gelene kadar Suriye'deki statükoyu korumak için talimatlar vermiştir. Komite, Fransız Hükûmeti'yle bir antlaşma imkânı bulunduğu sürece, Osmanlı Hükûmeti'nin konuyla ilgili kesin bir kararı olmayacağını belirtmiştir,⁶⁹⁸ antlaşma çerçevesinde yer alan bu maddeler:

1- Grup olarak Suriye'ye ve Osmanlı Devleti'ne ait diğer yerlere hicret eden ve orada kalan Cezayir muhacirleri Osmanlı sayılmaktadır. Ancak bu kategoride yer alıp Fransız tabiiyetinden olmak isteyenler belirli bir süre içinde Osmanlı Memaliki'ni terk etmek zorundadırlar.

2- Suriye'ye bireysel olarak gelen ve varışlarında Fransız pasaportu taşıyıp, pasaportlarını Fransız Konsolosluklarına kaydedenlere Fransız vatandaşı muamelesi yapılacaktır. Bu kategoriden oldukları halde Osmanlı tabiiyetini destekleyenler yani Osmanlı propagandası yapıp devlete aidiyetlerini savunanlar Osmanlı tabiiyetinde kabul edilecektir. Saltanat ve ordu hizmetlerinde bulunanlar ya da devlet topraklarından faydalananlar ve Osmanlı tabiiyetinde kabul edilenler, Fransız tabiiyetine sahip olmak istediklerinde Osmanlı Devleti'nin egemenliğini belirli bir süre içinde terk etmekle yükümlüdürler. Aksi halde Osmanlı kalmayı sürdüreceklerdir.

3- Fransız tabiiyetine kabul edilen muhacirler veya Cezayirli misafirler, bundan sonra bu sıfatla (Fransız tabiiyetiyle) bilinecektir, Hükûmet Osmanlı Devleti'ne mensup kadınlarla evlenmelerini engelleme niyetinde olduğundan bu

⁶⁹⁷ BOA, A. DVNS. NZAM, d, 4-91, (Lef. 179-180), (24 Rabiulevvel 1307 / 18 Kasım 1889), Bkz. Ek. XIII.

⁶⁹⁸ BOA, A. MKT, MHM, 500-3, (Lef. 3), (13 Cemazeyilahir 1307 / 4 Şubat 1890).

yasağı ihlal eden Cezayirliler İran vatandaşlarına benzer şekilde muamele görecekler, yani yurtdışına yollanacaklardır, eşler gidip gitmemekte serbest bırakılacaklardır.

4- Fransız tabiiyetine girecek, güvenlik ve ahlakı ihlal eden hareketler ve yöntemler uygulayan Cezayirliler 2. madde gereği kısa bir süre içinde Osmanlı Memalikini terk etmek zorunda kalacaktır.

5- Bahsedilen ikinci maddeye göre, pasaportları bulunan ve Fransız Konsolosluklarına kayıtlı Cezayirlilerin isimlerini gösteren defter Bâb-ı Âli'ye teslim edilecek ve bu amaçla Bâb-ı Âli'den bir çalışan ve Fransız büyükelçiliği çalışanı atanacaktır. Yapılacak soruşturmalarıyla ilgili iki tarafı razı edecek bir itilaf suretinde vilayetten ve Fransız Konsolosluğu tarafından seçilen bir memur olacaktır. Bu şekilde Osmanlı tabiiyetinde kalacaklar ile Fransız tabiiyetinde olacaklar arasında bir ayırım yapılacak ve yazılacak raporla birlikte iki nüsha halinde bir defter düzenlenecek ve daha sonra bir kopyası Fransız Büyükelçiliği'ne verilecektir.

6- Bu ittifakın uygulanmasında Osmanlı çalışanları ile konsolosluklar arasında görüş ayrılığı oluştuğunda, problemlerin çözümü için her iki taraftan gönderilecek raporlara göre Bâb-ı Âli ve büyükelçilik tarafından karar verilecektir.

7- Hükûmet-i Seniyye'nin bilgilerine göre, yerliler ve diğer Osmanlı topraklarından gelenler dahil olmak üzere Yahudi cemaatinden bir şekilde Fransız pasaportu edinenler bulunmuştur. Onların tabiiyetlerine dair problemler de Cezayirlilerin meselesine benzer görülmüştür. Osmanlılarca Yahudilerin tabiiyetine ilişkin düzenlemeler Cezayirlilerle birlikte ele alınmıştır.

8- Aynı muamele, Filistin'de veya Memalik-i Osmaniye'nin diğer bölgelerinde yerleşen Cezayirlilere de uygulanacaktır.

9- Bundan böyle ülkelerinden ayrılan ve Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşamak isteyen Cezayir muhacirleri Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilmektedir. Böylece, Hükûmet-i Seniyye tarafından kendilerine ayrılacak topraklara yerleşeceklerdir, ancak Fransız tabiiyetinde kaldıkları sürece, pasaportla gelenler iki yıl içinde geri dönecek ve bu süre boyunca gitmeyen veya iki yıldan daha az bir süre boyunca bulunmayanlar, bulundukları ilk duruma geri döneceklerdir. İsimleri nüfus

siciline girilecek ve Osmanlı tabiiyetine ilişkin diğer tüm prosedürler onlara da uygulanacaktır.⁶⁹⁹

Konuyla ilgili nihai bir karara varılana kadar, sultan bu maddelerin uygulanmasını sağlamak için yerel yetkililerle gerekli iletişimi gerçekleştirmiş, uyuşmazlığa yol açacak herhangi bir işe fırsat vermemeleri veya herhangi bir itirazda bulunmamaları için onları uyarmıştır. Bu tedbirlerle ilgili belgelerin Fransız büyükelçiliğine gönderilmesini emretmiştir.⁷⁰⁰

Fransız Büyükelçisi itilafnamenin bazı maddelerine, özellikle de iki yıldan beri Fransız pasaportu olanların ikametini belirlemeye ilişkin maddelere itirazını belirtmiş, pasaportu olmayan muhacirlerin Osmanlı sayılmasını içeren şartı kabul etmemiştir. Statükonun sürmesi için Osmanlılaştırma işinin son bulmasını ve Osmanlı makamlarının yerel yöneticilere emir vermesini talep etmiştir. Bu bağlamda, iki taraf da gelişmeleri yerel yetkililere devretmiştir, onları Cezayirliler hakkında çatışmamaları ve büyümeden önce tek taraflı olayların önlenmeye çalışılması konusunda uyarmıştır.⁷⁰¹

Bu gelişmeler yoluyla II. Abdülhamid'in kararında Fransa ile Cezayir konusunda resmi bir antlaşma yapmadığı gözlemlenmektedir. 1889'un ikinci yarısında devletin tercihi Suriye ve çevresinde mevcut halin devam edilmesinden yana olmuştur. Sultan sadrazamı daha sonra karar vereceğine ikna etmiş, geçici bir çözümü yeğlemiştir. Fransa'nın da resmi bir antlaşma yapmaktan kaçındığı ortadadır. Fransızların pozisyonunun arka planı tam olarak kavranmamakla birlikte sultanın meseleye dair tutumu iki nokta üzerinden açıklanabilmektedir.

Emirin ölümünün ardından yaşanan gelişmelerden sonra Cezayirlilerin çoğunun Osmanlı tabiiyetini kabul ettiği ve başka muhacirlerin de bu yolda olduğu ve vatandaşlığı kabul etmek için hazırlandığı görülmüştür. Dolayısıyla statükoyu sürdürmenin açıkça Osmanlı Devleti'nin yararına olacağı değerlendirilmiştir.

Sultan'ın Fransızlarla resmi bir antlaşmadan kaçınmasının nedeni, Fransızların Cezayir iddialarını tanımaktan uzak durmak arzusudur. Osmanlı Devleti'nin

⁶⁹⁹ BOA, A. DVNS. NZAM. d, 4-90-91, (Lef. 178-179), (24 Rabiulevvel 1307 / 18 Kasım 1889).

⁷⁰⁰ BOA, A. DVNS. NZAM. d, 4- 91, (Lef. 180), (24 Rabiulevvel 1307 / 18 Kasım 1889).

⁷⁰¹ Bardin, **age.**, ss. 76-77.

Fransa'nın Cezayir'i işgalini o tarihe kadar kabul etmediği, Cezayirlileri aksini kanıtlamadığı sürece Osmanlı saydığı bilinmektedir.⁷⁰²

Bu taslak antlaşmanın amacı, iki ülke arasında Cezayir muhacirleri ve tabiiyetleriyle ilgili mevcut sorunları sınırlandırmaktır, çünkü iki taraf arasında yanlış anlaşılma olduğunda başvurulacak yasalar belirlenmiş, bu antlaşmanın bazı maddeleri, muhacirlerin Osmanlı tabiiyetine kabulü için yeni ek koşullar içermiştir.

Sultan Abdülhamid, Cezayirlilerin birçoğunun vazgeçmediği Fransız koruması konusuna dair kesin bir çözümü içeren bir karar belirlemeye çalışmıştır. 1878'de Cezayir muhacirlerine yönelik onayladığı yeni politikası, özellikle de 1882'de Hamdi Paşa vasıtasıyla kararlaştırılan imtiyazlar sunmayı içeren Cezayir politikası, Cezayirlilerin ya Osmanlı olup, Osmanlı haklarına sahip olmayı veya Fransız kalıp yabancı imtiyazlarını elde etme konusunda seçim yapmalarını gerektirmektedir.⁷⁰³

1900 yılına gelindiğinde, Haşim b. Emir Abdülkadir ve bazı destekçileri hariç, Suriye'deki tüm Cezayirliler Osmanlı tabiiyetine girmişlerdir.⁷⁰⁴ Haşim 1892'de Suriye'den kovulduktan sonra Fransız korumasını kabul eden Cezayirlilerin liderliği onun kardeşi Ömer'e intikal etmiştir.⁷⁰⁵

Fransız müdahalesi sadece Cezayirlilerin vatandaşlığı ve onları Fransız himayesine kazanmak konularıyla sınırlı kalmamıştır. Osmanlı Devletini sadece iki konudaki müdahale rahatsız etmemiş, Fransa Cezayirlilerini, Cezayir'e geri döndürmeye çalışmış, böylelikle iki ülke arasında devam eden bir çatışma ve anlaşmazlık doğmuştur. Osmanlı Devleti, Fransa'nın onları Cezayir'e iade etme planını engellemek için gayretlerini yoğunlaştırmıştır. Fakat devletin yeni politikasını Bilâdü's-Şam ve Arap vilayetlerinde Nazif Paşa⁷⁰⁶ kanalıyla uygulaması ve mali hazırlıklar yapması, birçok Cezayir muhacirinin kötü ekonomik durumlarından dolayı

⁷⁰² Buzpınar, "Suriye'ye Yerleşen Cezayirli Muhacirlerin Tabiiyeti Meselesi (1847-1900)", s. 105; Osmanlı makamları Cezayir muhacirlerini yanına çekmeye ve onları Fransız yönetimlerinden uzak tutmaya gayret etse de bazı hallerde Bingazi mutasarrıflığı hadisesinde olduğu gibi Osmanlı mülkünün farklı yerlerinde Fransa pasaportu taşıyan kimi Cezayirlileri Fransız kabul etmiştir. (BOA, BEO, 2970-222680, (Lef. 2), (8 Zilkade 1324 / 24 Aralık 1906)).

⁷⁰³ Hilal, *age.*, ss. 42-43.

⁷⁰⁴ Buzpınar, "Suriye'ye Yerleşen Cezayirli Muhacirlerin Tabiiyeti Meselesi (1847-1900)", s. 105.

⁷⁰⁵ Bardin, *age.*, s. 134.

⁷⁰⁶ Raşid Naşid'den sonra 1888 senesinde Suriye'ye vali olarak atanmıştır, 8 ay 8 gün valilik görevini sürdürmüştür. (Muhammed Avad, *age.*, s. 343).

Dimeşk'teki Fransız Konsolosluğu'na başvurarak geri dönmeye karar vermelerine engel olmamıştır.⁷⁰⁷

Bu programı uygulamak için Fransız Hükûmet yetkilileri, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı zor koşullardan yararlanmış, ayrıca teşvik yöntemi ve geri dönmek isteyenlere imtiyazlar verilmesi gibi taktikler kullanmıştır. Böylelikle Fransızlarca izlenen siyasete bazı muhacirler olumlu cevap vermiş, hatta krizler yoğunlaştıktan ve çeşitli ayrıcalıkların sunulmasından sonra birçoğu Fransız Konsolosluklarından onları ülkelerine geri göndermelerini talep eder hale gelmiştir.⁷⁰⁸

Bu doğrultuda 1856 tarihli yasa tarafından dayatılan siyasi ve idari yaptırımlar düşürülmüştür. Fransızlarca bu adımdan önce yürürlükte tutulan cezalar, önemli bir mali yaptırım anlamında olmuş, yasaları ihlal edenlerin geri dönmesine izin verilmemiştir. Ayrıca muhacirlerin yurda dönmek için motive olmaları amacıyla yol masraflarını Fransızlar üstlenmiştir.

Fransa'nın bu plandaki ana hedefi Cezayir'den Osmanlı Devleti'ne yönelik hicreti durdurmaktır ve iki önemli varsayıma dayanmaktaydı.

Muhacirlerin Cezayir'e vardıklarında, Osmanlı makamlarının olumsuz tutumlarından şikâyet ederek kardeşlerini hicrete karşı uyarmaları mümkündür. Fransızlar'1880'lerde güçlü bir şekilde teşvik edilen hicretin tam tersi bir durumda olduğunu kanıtlayarak Osmanlı propagandasını çürütmek istemiştir. Onlara göre muhacirlerin geri dönüşü kötü koşulların varlığı anlamına gelecektir.⁷⁰⁹

Cezayir muhacirlerinin ülkelerine dönmesi fikri Bilâdü'sh-Şam'daki Fransız Konsoloslukları tarafından teşvik edildikten sonra, Osmanlı makamları durumu gözlemlemiş ve bu anlayışı durdurmak için hareket etmiştir. 1891'de 198 Cezayir göçmeni Filistin'deki Hayfa Limanı'ndan ülkelerine geri döndürülmek istenmiş ancak olaydan haberdar olan Osmanlı yetkilileri, Osmanlı vatandaşlığını kabul etmek karşılığında onlara topraklar verileceğini ifade ederek onların geri dönüşlerini engellemiştir.⁷¹⁰

⁷⁰⁷ Hilal, **age.**, ss. 46-47.

⁷⁰⁸ Bardin, **age.**, s. 164.

⁷⁰⁹ Hilal, **age.**, s. 47.

⁷¹⁰ el-Hâlidî, *el-İş'âu'l-Mağribi fil Maşrik...*, ss. 70-71.

Fransız yetkililer Beyrut'taki Osmanlı idarecisi ile görüşmeler gerçekleştirdikten sonra, Beyrut Valisi İstanbul'daki Osmanlı sultanı ile temasa geçmiş, ona durumu açıklayarak resmi talimatlar istemiştir. Sultan cevabında toprakların 363.33 Frank mali yardımla muhacirlere dağıtılmasını emretmiştir. Kimi Cezayirliler, sultanın teklifini reddetmiştir. Fransız temsilcisi bu durum üzerine Cezayirlilere özgür bir şekilde kalma veya geri dönme seçeneği verilmesi gerektiğini söylemiştir, taraflar bu kural üzerinde uzlaştıktan sonra muhacirlerin 100'ü kalmayı seçerken 98'i geri dönmeyi seçmiştir. Bu kural daha sonra uygulanan bir teamül olmuştur. Kalanlar için Suriye Valisi Nazif Paşa, Suriye'nin Kuneytıra kentinde kendilerine tahsis edilen arazileri sunmuş, muhacirlerin bu arazilere yatırım yapmaları için hükûmetten mali destek talep etmiştir.⁷¹¹

İki taraf arasında, 1889 tarihli antlaşma ile sona eren Cezayirlilerin tabiiyeti konusundaki anlaşmazlığı çözmek için ortaya konan çabalara rağmen, çatışma bundan sonraya kadar devam etmiş ve iki taraf birbirlerini bu antlaşmanın koşullarına uymamakla suçlamaya devam etmiştir.

Bu antlaşmanın imzalanmasından sonra iki taraf arasında Cezayirliler üzerinde toplu düzeyde yaşanan en önemli çatışma ve anlaşmazlık örnekleri şunlardır:

Suriye'de Cezayirli Yahudiler sorunu: Bir grup Yahudi muhacir, babaları veya dedelerinin Müslümanlarla birlikte Cezayir'den göçtüğünü iddia etmiştir.

1 Ocak 1889'da Suriye Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, Suriye'de en çok yabancı tabiiyeti ve koruma talebinde bulunan grubun Yahudiler olduğu vurgulanmıştır. Mesaja göre iddiaları hakkında soruşturma ve kanuni takip yürütülmesi neticesinde onların koruma ve yabancı ülke vatandaşlığı iddialarının genellikle kabahat ve suç meselelerinden kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Vilayet, eskiden beri sadaret makamından Suriye'de mevcut olan Cezayirlileri Osmanlı olarak kabul etmeyi içeren emirleri uygulamıştır. Ancak Fransız memurlar da koruma konusunda çok ısrar etmişler, bu nedenle vali Hariciye Nezareti'nden bu iddiaların kabul edilmemesi konusunda, Vilayet İdare Meclisi tarafından bu iddialara

⁷¹¹ Hilal, **age.**, ss. 48-49.

karşı çıkılması şeklinde verilecek geçici kararın uygun olup olmadığı hakkında görüş istemiştir.⁷¹²

Fikri alınan Bâb-ı Âli Hukuk Müşavirliği'nin talimatları ışığında Hariciye, bu tip Cezayirliler hakkında alınacak geçici kararın Osmanlı olarak tasnif edilenlere uygulanması ve onların yabancı tabiiyet iddialarının doğru bulunmamasını valiye bildirmiştir. Yazıya göre Osmanlı olup olmadığı hakkında şüpheye düşülen kişilere de geçici kararın tatbik edilmesi yerinde görülmüştür. Yabancılıkları sabit olan kişiler hakkında geçici kararın geçerli olmadığı yani onların tabiiyetlerine itibar edileceği belirtilmiştir.⁷¹³

Suriye ve Beyrut'taki Cezayir Aileleri ve Cezayirli Yahudiler: Suriye Valisi Muhammed Rauf Şerif yerel yönetim ile Fransız Konsolosluğu arasında bahsedilen muhacirler hakkındaki ihtilafı sadaret makamına açıklamış, sultanın konu ile ilgili talimatları 25 Ocak 1893'te şu şekilde gerçekleşmiştir:

Fransız Büyükelçisi ile Bâb-ı Âli tarafından düzenlenen ve gönderilen itilafname biçimi hakkında (1889 Antlaşması) Paris'ten uygun bir cevap alınırsa, burada belirtilen kararlar uygulanacaktır, ancak bunun tersi oluryani uygunsuz bir cevap alınırsa, Bâb-ı Âli tarafından alınacak müstakil karara göre bu makam hakkında işlem yapılacaktır.

Tabiiyet konusunda vilayette bulunan bir Cezayirli tarafından dava açıldığında, antlaşmanın 2. maddesine göre, konu Fransız Konsolosluğu ile sert bir şekilde değil suhuletle ele alınacaktır, Fransız tabiiyetine girişinin uygun görülmesi durumunda, Bâb-ı Âli'nin geçici tasdiki için konsolosluktan Fransız himayesinin nasıl kabul edileceğine dair ayrıntılı bir bildirim ve sunum yapılacaktır.⁷¹⁴

Ancak yerel yönetim ile konsolosluk arasında Fransız vatandaşlığına geçiş biçimi hakkında yürütülen incelemelerde anlaşmazlık yaşanması halinde Bâb-ı Âli'den hal sureti gönderilecektir. 5 Aralık 1889 tarihli sultan emirleri ve söz konusu antlaşmanın bir kopyası da eklenecektir.

⁷¹² BOA, DH. MKT, 1584-88, (13 Cemazeyilahir 1306 / 15 Ocak 1889).

⁷¹³ BOA, DH. MKT, 1597-17, (Lef. 2), (17 Cemazeyilahir 1306 /18 Şubat 1889).

⁷¹⁴ BOA, BEO, 153-11408, (Lef. 2), (28 Recep 1312 / 25 Ocak 1895).

Suriye’de bulunanlar ile ilgili olarak, valinin raporunda daha önce hicret etmiş, mülk ve arazi tasarrufları bulunan birçok Cezayirinin Fransız tabiiyet iddiasında bulundukları anlaşılmıştır. Belgede 255 Cezayirli aileden ve onlarla birlikte aynı şekilde Fransız vatandaşlığı olduğunu savunan 91 Yahudiden bahsedilmiştir. Fransız himayesinden çıkarılmalarına ve Osmanlı tabiiyetine girmelerine ilişkin, resmi daireler tarafından kayıtlarının gerçekleştirilmesiyle birlikte kendilerine Osmanlı tezkireleri verilmiştir. Bu durum, Fransız Konsolosluğu’ndan alınan ve ilgili kısıtlamalarının iptal edildiğini gösteren resmi evrak suretinden sonra gerçekleştirilmiştir. Cezayir muhacirlerinin tabiiyet sorununun yıllar önce gündeme getirildiğini, devamlı problemlere kaynaklık ettiği göz önünde tutularak Suriye’de geçici biçimde ticaret yapıp ikamet eden ve Cezayir ile bağlarını koparmayan bazı aileler hariç, bahsi geçen tüm muhacirlerin Osmanlı hâkimiyetine girmeleri hususunda sultan bir irade çıkarmıştır.⁷¹⁵

Beyrut, Halep ve Kudüs-i Şerif Sancağı’nda Fransız koruması iddiasında bulunan Yahudiler ve oraya yerleşmeyi seçen çok sayıda Cezayir göçmeni mevcuttu. Bu bağlamda onların Osmanlı vatandaşlığı işlemlerinin tamamlanması ile ilgili olarak, daha önce Suriye’de uygulanan resmi suretin esas alınması hakkında vali, sadaretin emir ve iradelerinin belirleyici olacağını söylemiştir.⁷¹⁶

Hariciye Nazırı, Suriye Valisi’nin tebligatı ışığında Fransız Büyükelçisi ile gerekli görüşme ve işlemleri yaptıktan sonra, 9 Mayıs 1893’te, Sadaret Makamı’nı bilgilendirmiştir. Buna göre Hariciye Nazırı, Beyrut, Halep ve Kudüs’te yaşayan Yahudilerle ilgili Fransız koruması iddiasıyla Fransız elçiliği tarafından sunulan bir malumata rastlanmadığını belirtmiş, 243 Cezayirli Müslüman ve 90 Yahudi olmak üzere toplam 333 kişinin Suriye’de Fransız vatandaşlığından ihraç edildiğini vurgulamıştır. Hariciye Nazırı, Beyrut, Halep ve Kudüs Sancağı’nın sakinleri hakkındaki verileri okumayacağını belirten elçiye, onlardan Fransız korumasını düşürmek konusunun ertelenmesini uygun görüyorsa bu hususta gerekli eylemin sultanın emriyle ve sadaretin iradesi ile yapılacağını iletmiştir.⁷¹⁷

⁷¹⁵ BOA, BEO, 153-11408, (Lef. 2), (8 Recep 1310 / 26 Ocak 1893).

⁷¹⁶ BOA, BEO, 153-11408, (Lef. 2), (8 Recep 1310 / 26 Ocak 1893).

⁷¹⁷ BOA, BEO, 201-15004, (Lef. 2), (22 Şevval 1310 / 9 Mayıs 1893).

Sadaret, Suriye Valisi'ne, Hariciye Nezareti tarafından gönderilen ve büyükelçinin cevabını içeren nota göre, şimdilik Fransız koruma meselesinin bırakılmasının ertelenmesinin uygun görüldüğünü ifade etmiştir.⁷¹⁸

Kollektif davalara ek olarak, iki taraf arasında ferdi tabiiyet ihtilafları, davaları da vardır. Bu ihtilaflar neticesinde tabiiyetleri özel soruşturmalar ve denetimlerle araştırılmıştır.

Ömer b. İbrahim el-Derviş ve oğulları Muhammed ve Ahmed hakkında yürütülen soruşturmalar: Asker kaçağı sayılmaları nedeniyle Muhammed ve Ahmed'in tutuklanmasından sonra 1894 yılında resmi yazışma süreci başlamıştır. Fransız Büyükelçiliği, Ömer'in Halep'teki Fransız Konsolosluğu'na kayıtlı vatandaşlardan olmadığını, sadece geçici korumaya sahip bulunduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti Ömer b. İbrahim'in çocuklarının Fransız korunmasında olmadığını değerlendirmiştir. Bu konuda Hariciye Nezareti ile Fransız Büyükelçiliği arasında çeşitli soruşturmalar yapılmıştır.⁷¹⁹

İki Cezayirli Abdu b. Salim el-Hadi ve Fudayl b. Ömer Cuma hakkında yürütülen soruşturmalar: Bu şahıslar Bilâdü's-Şam'a hicret edip Osmanlı tabiiyetine girmeden önce Cezayir ile bağlarını kesmişlerdir. Cezayir'de kalan bir grup aileyi getirmek için Suriye Vilayeti'nden pasaport almışlardır. Ancak Cezayir'de yerel yönetimden (Fransız idaresinden) karşılaştığı zorluklar ve sorunlar nedeniyle, Dimeşk'teki Fransız Konsolosluğu onların isimleri hakkında sorgulama yapılmasını istemiş ve yukarıda belirtilen konsolosluğun Osmanlı Devleti'ne katılmaları hakkında resmi onay verip vermediğinin araştırılmasını talep etmiştir.⁷²⁰

Fransızlar ve Osmanlılar arasında Cezayirlilerin tabiiyeti hakkında yaşanan anlaşmazlıkların, çatışma olay ve meselelerinin sunumu yoluyla, 1889'dan itibaren iki taraf arasında yapılan antlaşmanın maddelerinin netliğine rağmen Fransız makamlarının Cezayir muhacirlerinin tabiiyet sorununu çözmeyle geciktirdiği ve oyalama taktiklerine başvurduğu görülmektedir.⁷²¹

II. 2. İttihat ve Terakki Dönemi

⁷¹⁸ BOA, BEO, 201-15004, (Lef. 1), (24 Zilkade 1309 / 9 Haziran 1893).

⁷¹⁹ BOA, BEO, 527-39493, (Lef. 1), (5 Cemazeyilahir 1312 / 4 Aralık 1894).

⁷²⁰ BOA, BEO, 553-41556, (Lef. 4), (29 Cemazeyilahir 1309 / 8 Aralık 1893).

⁷²¹ el-Hâlidî, *el-İş'âu'l-Mağribi fil Maşrık...*, s. 69.

II. 2.A. Eski Sözleşmeler İptal Edilmeden Önce

Sultan II. Abdülhamid dönemi, Cezayir muhacirlerinin tabiiyetleri konusunda önemli gelişmelere tanık olunmuş, Osmanlı ve Fransız tarafları arasındaki ihtilaf daha da yoğunlaşmıştır. Osmanlı tarafının muhacirlere ilgisi daha fazla olmamasına rağmen, Fransızlarla yaşanan ihtilaf önceki aşamadan daha düşük bir şiddette seyretmemiştir. Osmanlı topraklarında bulunan Cezayirlileri seyahat veya ikamet için gelip gelmedikleri fark etmeksizin Osmanlı Devleti'nin Fransız saymaktan imtina etmesi ve Fransız elçiliğinin konsoloslukları aracılığıyla Cezayirlilere korumasını dayatma ısrarı, özellikle miras konularında sorunlara yol açmıştır.

Cezayir muhacirlerin kabul ve barınma koşullarını içeren H.1291/M.1874 emirleri, ülkelerinin protesto altında olduğu için ihtiyati kısıtlamaya odaklanmıştır, ancak kısıtlama şartlarının uygulanmadığı ve işlemlerin bu şekilde gerçekleşmediği görülmektedir. Bu durum, Cezayirlilerin Fransız koruması altına girmesine sebep olmuştur.⁷²²

1874'teki yasada Osmanlı Memalikine girip yerleşen Cezayirlilerin Osmanlı olacağı hükmü konulmuş, geçici olarak gelen ve yerleşmeyenlerin Fransız korumaları kabul edilmiştir ancak bu hükme karşın çeşitli politik problemler yaşanmıştır.⁷²³

Ağır ceza, miras vb. konularda mahkemeye çağrılan insanların Fransız himayesine tabi olduğunu savunması çeşitli sorunlar oluşturmuştur.

Böylece Osmanlı toprağına yerleşip devlete tabi olanlara Osmanlı yasaları uygulanmış, kalıcı olarak yerleşmeyenlerin etrafında sorunlar yaşanmıştır. Hukuk Müşavirliği Müzekkeresine göre 28 Haziran 1909'da Adliye Nezareti'nin müzekkeresi esas alınarak geçici ikametleri olmayan sınıf hakkında çeşitli çözümler benimsenmiştir.

Yabancılıklarını kanıtlayan bir pasaport ibraz ettikleri takdirde mahkemeye başvuran Cezayirlilerin özellikle miras konularında yabancı oluşları tanınacaktır.

Dış ilişkilerini kanıtlayan pasaport ibraz etmeyen şahıslar Osmanlı hâkimiyetine tabi olmaları prensibi ışığında muamele göreceklidir.⁷²⁴

⁷²² BOA, HR. SYS, 433-1-7, (13 Şevval 1328 / 18 Ekim 1910); daha fazla bilgi için aynı belgenin (433-1-1 / 433-1-2 / 433-1-3) numaralı maddelerine bakınız.

⁷²³ BOA, HR. SYS, 433-1-8, (30 Zilhicce 1328 / 3 Aralık 1910).

Bu çözüm yolu, Hariciye Nezareti ile Fransız büyükelçiliği arasında birtakım sorunlar yarattığı için, 4 Şubat 1911’de aşağıdaki hususları içeren başka bir antlaşma daha yapılmıştır.

Osmanlı Memalikinginde seyahatte olanlar veya geçici ikameti seçenler, temel olarak Osmanlı gibi muamele görmeyecekleri için ikametlerini istedikleri gibi uzatabileceklerdir.

Kesin olarak yerleşmek ve ülkesiyle ilişkisini her şekilde bitirmek üzere Osmanlı Memalikingine gelenler, kendisi, karısı ve küçük çocuklarının herhangi bir dış tabiiyetten uzak olduğunu Osmanlı memurlarına beyan şeklinde sunarsa Osmanlı sayılabilmektedir.

Beyanname sahibinin ahlakı ve sabıka koşullarına ilişkin özellikle de yargı takibinin yapılıp yapılmadığı hakkında bilgi almak için, Fransız Konsolosluğuna bildirimde bulunulur, konsolosluktan itiraz yoksa veya itiraz tabiiyetin değiştirilmesine mani değilse şahıs aile üyeleriyle birlikte Osmanlı tabiiyetine alınacaktır.

Ayrıca, Osmanlı Memalikinginde ikamet eden ve Osmanlı olmak isteyen her Cezayirli tüm Osmanlı yasa ve yönetmeliklerine uymanın yanı sıra, Osmanlı çalışanlarına herhangi bir şekilde olabilecek yabancı tabiiyetlerden vazgeçtiğini belirten bir beyanname sunarak, özgür bir şekilde Osmanlı olabilmektedir. Cezayirlilerin Osmanlı olabilmek için Fransız Konsolosluğu’na da Osmanlı vatandaşlığı talebinden bir örnek dilekçe vermeleri gerekmektedir. Şartları yerine getirenler çocukları ile birlikte Osmanlı tabiiyetine girmektedirler.

Böylelikle 1911’de Osmanlı Memalikinginde kalıcı olarak yaşayan Cezayirliler ve evrakları Fransız Konsolosluğu ile sorun bırakılmamaya çalışılmıştır. Cezayirliler Fransa ile ilişkileri kesmişler ve Fransız koruması istememişlerdir. Yukarıda bahsi geçen beyannameyi sunmasa da rızalarıyla nüfus siciline giren ve Osmanlı tezkiresini alanlar, askerlik yapan ve kamu hizmetlerinde bulunanlar, Osmanlı Devleti’nin

⁷²⁴ BOA, HR. HMŞ. İŞO, 210-3, (Lef. 1), (18 Muharrem 1333 / 6 Aralık 1914); BOA, BEO, 4338-325289, (Lef. 1), (3 Rabiulahir 1330 / 22 Mart 1912).

mülkiyeti, askeri ve mali yasalarına bağlılık gösteren, kalıcı ve itaatkâr olanlar, yabancı imtiyazlardan yararlanmayı talep etmeyenler Osmanlı sayılacaktır.⁷²⁵

Bu antlaşma Dahiliye Nezareti tarafından 21 Şubat 1911’de, Dersaadet’te veya diğer vilayetlerdeki Osmanlı memurlarına dağıtılmıştır. Ancak, antlaşma metninde bulunan açıklığa rağmen Fransız Büyükelçiliği ile Cezayirlilerin Osmanlı Memalikinde ikamet etmeleri üzerine bir ihtilaf gözlemlenmiştir. Büyükelçilik Cezayirlilerin bir istida vermekle konsoloslugu bilgilendirmesinin artık Osmanlı saymak için yeterli olmadığını iddia etmiştir. Osmanlı tabiiyet kanununa göre Osmanlı Memalikinde ikamet etmekteki beş yıl geçmiş olmalıdır şeklinde bir hüküm bulunduğunu savunmuştur.⁷²⁶

Hükûmet-i Seniyye ile Fransız büyükelçiliği arasında imzalanan antlaşma maddesinin netliğine ve tüm vilayetlere ve departmanlara dağıtılmasına rağmen ihtilaf sürmüştür ve Fransız Konsolosluklarıyla çok sayıda Cezayir göçmeni bulunan mıntikalarda tabiiyetleri konusunda büyük bir mücadeleye tanıklık edilmiştir.

Beyrut Vilayeti: Osmanlı ve Fransız tarafları arasında Cezayirlilerin milliyeti üzerindeki çatışma, emirin ailesini ve onunla birlikte Cezayir muhacirlerinin kazanılmasını hedefleyen siyasetler sayesinde II. Abdülhamid’in hükümdarlığı sırasında Suriye’deki durumun kontrol edilmesinden sonra Beyrut’ta yoğunlaşmıştır. Beyrut Vilayeti’nin XIX. yüzyılın son çeyreğinde yoğun muhacir alması ve Fransız etkisinin son zamanlarda güçlü bir nüfuz olması neticesinde, özellikle İttihat ve Terakki döneminde çekişmenin şiddeti artmıştır.⁷²⁷

Tabiiyeti şüpheli bazı insanları çevreleyen belirsizlik, bu çatışmanın itici gücüydü, devlet içinde yaşayan Cezayirlilerin kimliğini kontrol etmek ve tanımlamak bağlamında ve sicil kaydındaki kısıtlamalardan dolayı, yerel hükûmet Fransız Konsolosluguna onun nezdindeki ad defteri verileri hakkında sormuştur. Konsoloslugin bilgi vermemesi üzerine yerel hükûmet, İstanbul’daki yüksek makamları konu hakkında bilgilendirmiştir. Hariciye Nezareti’nin mütalaasından

⁷²⁵ BOA. HR. SYS, 433-1- 20, (24 Cemazeyilevvel 1327 / 23 Mayıs 1911).

⁷²⁶ BOA. HR. SYS, 433-1- 20, (24 Cemazeyilevvel 1327 / 23 Mayıs 1911).

⁷²⁷ Bu vilayet, Osmanlı Devleti ve Avrupa ülkeleri arasında bir çatışma ve rekabet noktasıydı ve Beyrut limanına gelen Cezayir muhacir sayısının katlanılmasından sonra, Fransa Osmanlı Devleti’nin bölgede Müslümanlar lehine Hristiyanlar aleyhine nüfus yapısını değiştirmesinden korkmuştu. (el-Hâlidî, *el-İş‘âu’l-Mağribi fil Maşrık...*, s. 75).

sonra itilafnamelerin gerçekleşmesinin ardından Cezayirlilerin üç bölüme ayrıldığını açıklayan tahriratı vilayete göndermiştir.

- Osmanlı mülkünde kesin olarak ikamet etmek ve yurt edinmek için gelenler, anavatanlarıyla bütün ilişkisini kesenler

- Osmanlı mülkünde ikamet eden ve Osmanlı hâkimiyetine girmek isteyenler

- Bugün mevcut olup istikrarlı bir biçimde Osmanlı Memalikinginde yaşayan bir grup Cezayirli vardır. Fransız Büyükelçiliği ile ilişkilerde meselesi görülmeyen bu sınıf Fransız koruması istemediği gibi aynı zamanda Osmanlı vatandaşlığı için beyanname de takdim etmemişlerdir.⁷²⁸

Son sınıf hakkında Beyrut'taki yerel yönetim ile Fransız Konsolosluğu'nun, Cezayirlilerin tabiiyeti ile ilgili iletişimlerinde ihtilaflar yaşamışlardır, konsolosluk, onlarla ilgili esami defterini sunmaktan kaçınmıştır. İstanbul, 4 Şubat 1911 itilafnamesi ışığında bir uzlaşma oluşturacak bir ortak komite aracılığıyla verilerin araştırılmasını istemiştir.

Anlaşmazlık yaşanması halinde Osmanlı ve Fransız tabiiyetlerine sahip kişileri kesin olarak tespit etmek için vilayet tarafından Fransız Büyükelçiliği'nden Fransız Konsolosluklarına gerekli tebligatın gönderilmesi talep edilmiştir.⁷²⁹ Beyrut Valisi'nin vekili Cezayirlilerin vatandaşlık statüsünü incelemek üzere karma komiteyi oluşturmak için işlemlerinin hızlandırılmasını istemiştir.⁷³⁰

Ordu hizmeti, tabiiyet meselesine ek olarak Beyrut'ta Cezayir muhacirleri ile ilgili anlaşmazlığa neden olan en önemli konulardan biriydi.⁷³¹ İki taraf arasında gerçekleştirilen anlaşmaya rağmen askerlik yaşına gelmiş kişilere dair Beyrut Vilayeti'ne konsolosluk bilgi vermekte gecikmiş veya ondan kaçınmıştır.

⁷²⁸ BOA, HR. SYS, 433-1- 21, (19 Cemazeyilahir 1329 / 18 Mayıs 1911); daha fazla bilgi için aynı belgenin (433-1-17 / 433-1-20) numaralı maddelerine bakınız.

⁷²⁹ BOA, HR. SYS, 433-1- 22, (12 Cemazeyilevvel 1329 / 11 Mayıs 1911).

⁷³⁰ BOA, HR. SYS, 433-1-23, (29 Rabiulahir 1329 / 29 Nisan 1911).

⁷³¹ Osmanlı Devleti'nin Cezayirlileri 20 yıl boyunca askerlik hizmetinden muaf tuttuğu bilinmektedir. Bu muafiyet h. 1324'te sona ermişti, bu nedenle bu tarihten sonra gelenler varış tarihinden itibaren altı yıl daha muaf tutuldular. (Bkz. BOA, HR. SYS, 433-1-32, (23 Cemazeyilahir 1329 / 21 Haziran 1911)). Askerlik muafiyetine dair belge, Meclis-i Mahsus-ı Vükela'nın bu konudaki kararının genel olduğunu ancak tüm Cezayir muhacirlerini ilgili karar dahil etmenin mümkün olmadığını belirtmiş, kararın yalnızca Fransa ile imzalanan itilafname gereği Osmanlı sayılan Cezayirli muhacirlerle sınırlandırıldığını vurgulamıştır. (BOA, HR. SYS, 433-1-32, (23 Cemazeyilahir 1329 / 21 Haziran 1911)); daha fazla bilgi için aynı belgenin (433-1-31 / 433-1-32 / 433-1-33 / 433-1-34) numaralı maddelerine bakınız.

Büyükelçiliğin itirafıyla ve onlardan yapılan açıklamaya göre, Beyrut'ta yaşayan askerlik çağına gelen Cezayirliler için olacak muameleyi belirlemek amacıyla yerlimi yoksa Fransa himayesinde mi olduklarını saptamak üzere Osmanlı askeri makamlarından durumlarını ve konumlarını kontrol etmeyi gerektiren bir talep ve izleme gerçekleştirilmiştir. Elçilik altı aylık bir süre almış,⁷³² ilk sürenin yetmemesi dolayısıyla araştırmanın vakti altı ay daha uzatılmıştır.⁷³³

Cezayirlilerin vilayet içindeki tabiiyetini kontrol etmek için büyükelçilik ve Bâb-ı Âli arasında bir karar alındıktan ve altı ay süre atandıktan sonra konsolosluk yeniden sorun yaratmaya devam etmiştir. Beyrut'taki Fransız Konsolosluğu'ndan, bu süre zarfında konsoloslukta kayıtlı Cezayirlilerin korunması kabul edilmese dahi Cezayirlilerin askerliğinin ertelenmesi gerektiğine dair bir rapor çıkmıştır.

Vali Hazım Bey, askerlik hizmetini Safed'de ikamet eden iki kişinin askerliğini ertelemekte tereddüt etmiş, Hariciye Nezareti'nden gerekli emirleri talep etmiştir.⁷³⁴

Hariciye Nezareti tarafından yapılan kontrollerden sonra istişare odasından düzenlenen ve muhacirlere ilişkin uygulanacak yöntemi içeren bir müzekkere ilgili vilayete gönderilmiştir. Harbiye Nezareti'ne de bu keyfiyet bildirilmiş, vilayete notun içeriğine göre gerekli olanın yerine getirilmesi tavsiye edilmiştir.⁷³⁵

Adana ve Aydın Vilayetleri: Cezayirliler hakkındaki çatışma sadece Beyrut'u değil, Bilâdü's-Şam veya Anadolu gibi tüm Osmanlı illerini de içermektedir. Çok sayıda Cezayir göçmeni barındıran Adana ve Aydın vilayetlerinde iki taraf arasında güçlü bir mücadeleye tanıklık edilmiştir. Cezayirlilerin tabiiyeti konusunda bireysel veya toplu seviyelerde birçok sürtüşme yaşanmıştır. 1911'de hazırlanan itilafnamenin genelleştirilmesinden sonra haklarında yapılacak muameleyi belirlemek üzere Adana Vilayeti'ne Cezayirlilerin üç kısma ayrıldığı bildirilmiştir.⁷³⁶ Aydın Vilayeti'nde de durum farksızdır, Dahiliye yoluyla itilafname hükümleri yaygınlaştırılmış,⁷³⁷ bu bölgede de Cezayirlilerin vatandaşlıklarına dair şahsi ve cemaat düzeyinde çeşitli

⁷³² BOA, HR. SYS, 433-1- 34, (30 Ramazan 1329 / 24 Eylül 1911).

⁷³³ BOA, HR. SYS, 433-2- 52, (25 Cemazeyilevvel 1330 / 12 Mayıs 1912).

⁷³⁴ BOA, HR. SYS, 433-2- 68, (7 Şevval 1330 / 19 Eylül 1912).

⁷³⁵ BOA, HR. SYS, 433-2- 101, (2 Şaban 1331 / 7 Temmuz 1913); daha fazla bilgi için aynı belgenin (433-2-92 / 433-2-101 / 433-2-102 / 433-2-103) numaralı maddelerine bakınız.

⁷³⁶ BOA, HR. SYS, 433-1-10, (7 Muharrem 1330 / 28 Aralık 1911).

⁷³⁷ BOA, HR. SYS, 433-2- 48, (23 Cemazeyilevvel 1329 / 22 Mayıs 1911).

problemler gözlemlenmiştir. Problemler umumiyetle beyannamenin verilme biçimi ve içerdiği bilgilerden kaynaklanmıştır.

Halep'teki yerel hükûmetde, Cezayir muhacirleri etrafında Fransız Konsolosluğu ile bir çekişme hali yaşamıştır. Vilayette bulunan 100 Cezayirli Fransız himayesine sahip olduklarını iddia etmişler, Halep Konsolosluğu tarafından her birine verilen ikamet belgesini sunmuşlardır. Ancak dış ülkelere tabiiyetlerine ilişkin herhangi bir sözleşme olmadığı için iddiaları reddedilmiştir. Halep Valisi, Hariciye Nezareti'ne bu gruba karşı izlenecek muameleyi sormuştur.⁷³⁸

İki taraf arasındaki temel ihtilaf, Cezayir muhacirlerinin milliyeti etrafında yoğunlaşmıştır ve bu ihtilaf genellikle çok güçlü bir çatışmaya dönüşmüştür. Osmanlı yerel yönetimleri, Cezayir şüphelilerle ilgili olarak, tahkikat gerçekleştirirken Fransız Konsoloslukları ile muhabere yolunu seçmiştir. Taraflar arasında iletişime Fransız Konsolosluklarında kayıtlı olduğu anlaşılan kişiler bağlamında gerek Osmanlı vatandaşlığı talebinde bulunanlar veya oturma izni isteyenler hakkında gerekse Osmanlı makamları tarafından aranan suçlular veya asker kaçakları için başvurulmuştur. Osmanlı Devleti, onların Devlet-i Aliyye'ye bağlı olduğunu ileri sürerken ilgili şahıslar da kendilerinin Fransız olduğunu savunmaktadır, bazı hallerde Fransız Konsoloslukları da onların vatandaşları arasında bulunduğunu iddia etmektedir. Bu grup hakkında iki taraf arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Osmanlı Tabiiyetine Giriş Bağlamında Fransız Konsolosluklarıyla Birlikte Araştırılanlar:

Yeles Çavuş: Osmanlı yönetimine girmek istemiştir. Şahıs hakkında Osmanlı tabiiyetini belgelemek için Dımeşk'teki Fransız Konsolosluğu ile muhabere gerçeştirilmiş ve konsolosluk tarafından çeşitli itirazlar ileri sürülmesi neticesinde hükûmet-i seniyye ile büyükelçilik arasında ihtilaflar oluşmuştur.⁷³⁹

Hacı Ahmed b. Muhammed: Dımeşk'teki Fransız Konsolosluğu onun Osmanlı tabiiyetine girişine itiraz etmiştir. İtirazın nedeni, şahsın Osmanlı vatandaşlığına sahip

⁷³⁸ BOA, HR. SYS, 433-2-119, (24 Muharrem 1333 / 12 Aralık 1914).

⁷³⁹ BOA, HR. SYS, 433-2- 80, (29 Cemazeyilahir 1331 / 5 Haziran 1913); daha fazla bilgi için aynı belgenin (433-2-70 / 433-2- 76 / 433-2- 77 / 433-2-78 / 433-2-79 / 433-2-81) numaralı maddelerine bakınız.

olma koşullarına göre Osmanlı olmaya hak kazandıran gerekli ikamet süresi olan 5 yılı tamamlamamasıdır.⁷⁴⁰

Beyrut'ta yaşayan el-Mağribi ve eş-Şemli aileleri ile Safed ve Taberiye'de yaşayan Cezayirli Yahudiler: Anlaşmazlık, Fransız Konsolosluğu'nun Osmanlı tabiiyetine dahil edilmesine itiraz ettiği iki aileden iki kişi ile başlamıştır. Kamil b. Adullah b. el-Mağribi ve Muhyiddin b. Abdülhamid eş-Şemli hakkında ihtilafa düşülmüştür.⁷⁴¹ Bu nedenle Beyrut Vilayeti, Safed ve Taberiye'de yaşayan Avusturya'ya tabi olduklarını iddia eden Yahudilerin problemleri yanı sıra vatandaşlık meselelerini çözmek ve incelemek için karışık bir komite oluşturmaya dair izin istemiştir.⁷⁴²

Askerlik Bağlamında Fransız Konsoloslukları İle Birlikte Soruşturulanlar:

Hacı Ali ve oğlu Muhammed: Osmanlı nüfus siciline kayıtlı olmasına rağmen Fransız tabiiyetine sahip olup ve Cezayir'in Fransa'ya katılmasını kabul etmeyen resmi tavır nedeniyle Osmanlı sayılmıştır. Askeri Kanun'un 32. Maddesi yabancı çocukların orduya alınmamasını gerektirse de yetkililer babası Ali'nin Cezayirli olması nedeniyle onu Cezayirli olarak değerlendirmişler ve askerlikle yükümlü tutmuşlardır.⁷⁴³

Nesim Toledano: Taberiye'de oturan Cezayir ahalisinden olup Fransız himayesine tabidir, askerlik hizmetini yerine getirmek için mahalli idare tarafından Beyrut'taki Fransız Konsolosluğu ile hakkında araştırma ve tahkikat gerçekleştirilmiş, böylelikle Fransız pasaportuna sahip olduğu ve konsolosluk nezdinde kayıtlı olduğu anlaşılmıştır. Akka Mutasarrıfı yapılan muhabere sonucu babasının Osmanlı Yahudilerinden olduğu ve doğumundan sonra babasının onu ailesine bağladığı görülmüştür. Dolayısıyla tekâlîf-i emîriyye ve askere gitmekle yükümlü bulunduğu ancak şimdiye kadar orduya çağırılmadığı saptanmıştır.⁷⁴⁴ Umur-ı Siyasiye Müdüriyet-

⁷⁴⁰ BOA, HR. SYS, 433-2-133, (17 Şevval 1332 / 8 Ağustos 1914); daha fazla bilgi için aynı belgenin (433-2-123/ 433-2-127 / 433-2-128 / 433-2-129 / 433-2-130) numaralı maddelerine bakınız.

⁷⁴¹ BOA, HR. SYS, 433-1- 27, (2 Cemazeyilahir 1329 / 31 Mayıs 1911).

⁷⁴² BOA, HR. SYS, 433-1-28, (7 Cemazeyilahir 1329 / 5 Haziran 1911); daha fazla bilgi için aynı belgenin (433-2-94 / 433-2-96 / 433-2-97) numaralı maddelerine bakınız; Cezayirlilerin yabancı tabiiyetlere girişi sadece Fransız tabiiyeti ile sınırlı kalmamıştır, birçoğu Avusturya, Flemenk, Yunan ve Amerikan gibi diğer yabancı ülkelerin tabiiyetini almış veya almaya çalışmıştır. Bu devletlere dönük sığınma talepleri ise çeşitli amaçlarla gerçekleşmiştir.

⁷⁴³ BOA, HR. SYS, 433-2-145, (4 Safer 1333 / 22 Aralık 1914); daha fazla bilgi için aynı belgenin (433-2-143/ 433-2-144) numaralı maddelerine bakınız.

⁷⁴⁴ BOA, HR. SYS, 433-2-122, (7 Cemazeyilahir 1332 / 3 Mayıs 1914).

i Umumiyesi tekâlîf-i emîriyye yerine getirir ve askerlik hizmetini gönüllü olarak yaparsa, o zaman talimatnamede belirtilen hükümlere göre bir Osmanlı olarak kabul edileceğini belirtmiştir. Müdürlük konsolosluğa gerekli bildirimler yapılmasını emretmiştir.⁷⁴⁵

Adli İşlerle İlgili Tahkikat ve Tedkikata Örnekler:

Hac Ali ve Hac Muhammed: Hırsızlık şüphesiyle Aydın Vilayeti'ne bağlı İzmir'de tutuklanmışlardır. Şahıslar Fransız korumasında kabul edildikleri için Fransa'nın Aydın Konsolosluğu ile birlikte haklarında tahkikat yapılmış, neticede serbest bırakılmışlardır.⁷⁴⁶

Hacı İbrahim b. Salih: Osmanlı vatandaşlığına girmek isteyenler arasındadır. Fransız Konsolosluğu Cezayir'deyken işlediği bir suçtan dolayı şahsın tutuklanmasını istemiş, suçluların iadesine ilişkin iki taraf arasında bir antlaşma olması nedeniyle talebinde ısrarcı olmuştur.⁷⁴⁷

Muhammed b. Said: 15 kişi ile birlikte tutuklanmış ve soruşturma üzerine Fransa'ya tabi olduğunu iddia etmiştir. Ancak Müdüriyet-i Umur-ı Ecnebiye veya Fransız Konsolosluğu tarafından yürütülen soruşturmalar sırasında bahsedilen ülke ile ilişkisine dair herhangi bir imtiyaz veya önemli bir belge olmadığı için iddiası reddedilmiştir. Ancak konsolosluk daha sonra Fransız tabiiyetini belirten ve iadesini teklif eden resmi bir tezkire göndermiştir.⁷⁴⁸

II. 2. B. Eski Sözleşmeler İptal Edildikten Sonra

İki ülke arasında Cezayir muhacirlerinin tabiiyetleri konusunda istikrarlı ve kalıcı bir çözüme ulaşılamamıştır. Eski antlaşmaların savaş nedeniyle iptal edildiği Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar aralarında geçerli olan sözleşmelere rağmen anlaşmazlıklar devam etmiştir. Bu bağlamda uygulanması gereken muamele hakkında üst düzey yetkililere çok fazla soru yöneltilmiştir. Söz gelimi Adana Valisi'nden Dahiliye Nezareti'ne 11 Kasım 1914'te gönderilen telgraf, eski

⁷⁴⁵ BOA, HR. SYS, 433-2-120, (13 Recep 1332 / 7 Haziran 1914); daha fazla bilgi için aynı belgenin (433-2-121 / 433-2-122) numaralı maddelerine bakınız.

⁷⁴⁶ BOA, HR. SYS, 433-2-49 / 433-2-50, (10 Şaban 1329 / 6 Ağustos 1911); daha fazla bilgi için aynı belgenin (433-2-39 / 433-2-47) numaralı maddelerine bakınız.

⁷⁴⁷ BOA, HR. SYS, 433-2- 82, (15 Zilkade 1328 / 26 Ekim 1912); daha fazla bilgi için aynı belgenin (433-2-85 / 433-2-87) numaralı maddelerine bakınız.

⁷⁴⁸ BOA, HR. SYS, 433-2-86, (11 Rabiulahir 1321 / 20 Mart 1913); daha fazla bilgi için aynı belgenin (433-2-88 / 433-2-89) numaralı maddelerine bakınız.

antlaşmaların kaldırılmasından sonra Cezayirli muhacirlere yapılacak muameleyi sorgulamaktadır. Halep Valisi'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, aynı tarihte, Tunuslular, Fransa'ya tabi olanlar ve diğer ülkelerin tabiiyetlerinden ayrılma talepleri bulunanların haklarında olacak işlemler ile ilgilisualer tevcih edilmiş, Osmanlı vatandaşlığı elde etmek ve diğer ülkelerin tabiiyetlerinden vazgeçmeyi arzulayanların halinin nasıl idare edileceğine dair açıklama istenmiştir.⁷⁴⁹

31 Aralık 1914'te Hariciye Nezareti müsteşarı Ahmed Raşid, sadrazama durumu açıklayan ve çözüme dair öneriler içeren bir tezkire yollayarak Sadaret Makamı ile acil bir yazışma gerçekleştirmiştir. Cezayir ve Tunusluların tamamen Osmanlı tabiiyetine dahil edilmelerini, Afganlar gibi Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir İslam ülkesinden olan Faslılara ise Avrupa hukuku kanunlarına göre yaklaşılması gerektiğini savunmuştur. Tekliflerini sadaretin tasvibine arz etmiştir.⁷⁵⁰

18 Şubat 1915'te Sadaret'ten gelen yanıtta 15 Şubat 1915'te yayınlanan Meclis-i Vükela kararına göre, önceki teklifleri kabul etmenin doğru olduğu ve ilgili tüm dairelere gereğinin bildirilmesi emredilmiştir. Anılan Hariciye Nezareti tezkiresinin gözden geçirilmesi ve analiz edilmesi sonucunda da Sadaret'in böyle bir emir verdiği anlaşılmaktadır.⁷⁵¹

Bu kararın verilmesinden sonra Cezayir muhacirlerine yönelik muamele netleşmiş ve Osmanlı tabiiyetine dahil olma süreci ister muhacirlerin talebi üzerine isterse talepleri dışında kolektif veya bireysel olarak hayata geçirilmiş, istisnasız herkesi içermiştir. Bazen talepler kolektif olmuştur, yani vali bir grup insan ve aileyi içeren bir talep göndermiştir.

Bir grup Cezayirli birey ve aile hakkında bahsedilen muamele gerçekleştirilmiştir, yani Cezayirliler Fransız tabiiyetinden ayrıldıktan sonra Osmanlı tabiiyetine dahil edilmiştir. Suriye Valisi'nin onlarla ilgili on iki evrağı Dahiliye Nezareti'ne göndermesi ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela kararlarının hükümleri ile yapılacak muamelenin uzlaştırılmasının ardından bahsedilen grubun vatandaşlık talepleri onaylanmıştır. Bu bağlamda belgelerde adları geçen Cezayirliler: Aişe bint Sa'dun, el-Hac Mahmud b. el-Hac Muhammed, Hasan b. Ahmed Buşayib ve eşi,

⁷⁴⁹ BOA, HMS. İŞO, 210-3, (Lef. 1), (18 Muharrem 1333 / 6 Aralık 1914); BOA, BEO, 4338-325289, (Lef. 1), (3 Rabiulahir 1330 / 22 Mart 1912).

⁷⁵⁰ BOA, BEO, 4338- 325289, (Lef. 2), (13 Safer 1333 / 31 Aralık 1914).

⁷⁵¹ BOA, MV, 196- 86, (29 Rabiulevvel 1333 / 14 Şubat 1915).

Muhammed es-Sağır b. el-Haşimi ve babası, Haşimi b. Muhammed el-Tahir ve eşi, el-Hac Hammude, el-Hac Mevlud ve karısı (el-Hac; Hacı demektir); Said b. el-Muteveffa Muhammed Cudi, Sadık b. el-Hac Şani ve karısı...⁷⁵²

Cezayir, Tunus, Fizan ve Fas'tan bir grup insanın Osmanlı'nın tabiiyetine girmesi, Meclis-i Vükela kararı üzerine kabul edilmiştir. Cezayirli muhacirler arasında şu isimlere yer verilmektedir: Muhammed Arezki b. Ahmed, Ahmed b. Muhammed Akhal ve eşi Fatıma, Aziz b. Yahya ve eşi.⁷⁵³

Bazen talepler bireysel olmuştur, yani her birey veya aile için bir istek sunulmuştur. Bu tip talep sahiplerinin çoğu da Meclis-i Mahsus-ı Vükela tarafından alınan kararlardan sonra Osmanlı vatandaşlığına geçirilmiştir. Muhammed b. Ahmed eş-Şevva ve eşi,⁷⁵⁴ Mustafa b. Abdülkadir ve eşi, Muhammed b. Ali,⁷⁵⁵ Mansur b. Muhammed Kebir ve eşi,⁷⁵⁶ aynı şekilde şeriflerden olduğu bilinen Ahmed Makatici ve daha önce Fransız koruması altında olan çocukları Muhammed ve Hayriye örnek olarak verilebilir.⁷⁵⁷

Osmanlı Devleti, Fransa'nın Cezayir üzerindeki otoritesini tanımamak amacıyla işgalin başından beri Fransız büyükelçiliği ile ufak danışmalar için bile çalışmamayı amaçlamıştır. Ancak daha sonra muhacirler hakkındaki anlaşmazlığı çözmek için çeşitli antlaşmalar yapıldığından, Fransız Konsolosluklarıyla iş birliğine mecbur kalmıştır. Cezayir'in Fransa'ya ilhak edildiğini ve Cezayirlilerin yabancı olduğunu başlangıçta reddetmesine karşın, pasaport gibi belgeleri vurguladıkları takdirde onların yabancı olduğunu tanımıştır. Cezayirlilerin hiçbirinin, Fransız ya da Osmanlı olsun, ikinci tarafının onayı dışında hiçbirinin tabiiyetine girmeyecekleri ve sonunda iki taraf arasında bir mübadele yapılacağı sonucuna varmışlardır. Mübadele aracılığıyla Cezayirliler de dahil Müslümanlar ve gayrimüslimler ülkeler arasında değişilmiştir. Cumhuriyet döneminde 30 Ocak 1923 yasası çerçevesinde tasfiye hususu meydana gelmiştir.

Osmanlı Devleti ve onun ardından Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan arasında imzalanan antlaşmalara göre Cezayirlilerin pek çoğu Osmanlı ve Türkiye

⁷⁵² Bkz. BOA, DH. İ. UM, 29-1-32, (Lef. 1, 3-5, 7-12), (14 Rabiulahir 1333 / 1 Mart 1915).

⁷⁵³ BOA, DH. İD, 61-2-67, (9 Cemazeyilevvel 1333 / 25 Mart 1915).

⁷⁵⁴ BOA, DH. İ. UM. EK, 92-40, (Lef. 1-2), (28 Rabiulahir 1333 / 15 Mart 1915).

⁷⁵⁵ BOA, DH. İD, 61-2-64, (Lef. 1-4), (8 Cemazeyilevvel 1333 / 24 Mart 1915).

⁷⁵⁶ BOA, DH. İ. UM. EK, 91-67, (Lef. 2-3), (12 Rabiulahir 1330 / 27 Şubat 1915).

⁷⁵⁷ BOA, DH. İD, 61-1-62, (8 Rabiulevvel 1333 / 24 Ocak 1915).

topraklarına geri getirilmiştir. Tasfiye denen işleme tutulan bazı Cezayirliler şu şekildedir:

- İbrahim b. Cezayirli Ali: Midilli Adası'ndan Balıkesir'in Ayvalık kazasına nakledilmiştir, şahıs hakkında talep 1925 senesinde gerçekleştirilmiştir.⁷⁵⁸

- Gülsüm Hanım binti Recep Cezayirlaki (Cezayirli): 20 Nisan 1924 tarihindeki talep doğrultusunda Girit'ten İzmir'e gönderilmiştir.⁷⁵⁹

- Cezayir Orhan: Manastır'da mukim idi. 20 Haziran 1924 tarihinde tasfiye hususunu talep etmiştir.⁷⁶⁰

- Nefise binti Cezayirli İskender: Midilli'den Ayvalık'a 29 Aralık 1925'teki talebe göre nakledilmiştir.⁷⁶¹

⁷⁵⁸ BCA, 130-16-13-2-9-70-29, (13 Cemazeyilahir 1344 / 29Aralık 1925).

⁷⁵⁹ BCA, 130-16-13-2-42-25-6, (15 Ramazan 1342 / 20 Nisan 1924).

⁷⁶⁰ BCA, 130-16-13-2-208-378-2, (17 Zilkade 1342 / 20 Haziran 1924).

⁷⁶¹ BCA, 130-16-13-2-9-69-19, (13 Cemazeyilahir 1344 / 29 Aralık 1925).

BEŞİNCİ BÖLÜM: MUHACİRLERİN OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ HAYATI

I. MUHACİRLERİN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMLARI

Cezayirli muhacirlerin Bilâdü's-Şam ve Anadolu bölgelerine gelişi, Osmanlı sultanlarının 1839'dan beri uyguladığı devletin sosyal, ekonomik ve kültürel yönlerine dönük ıslahatlar neticesinde genel durumda mühim değişiklik ve gelişmelerin yaşandığı bir zaman dilimine rastlamaktadır. Islahatların Doğu'daki Arap vilayetlerine ve özellikle Bilâdü's-Şam'a tesiri belirgin ve özel bir şekilde gerçekleşmiştir. Cezayirli muhacirler topluma hızlı bir şekilde uyum sağlamalarına yardımcı olan ıslahat ve şartlardan etkilenmiştir. Bahsedilen muhacir grubu ülkelerinde saygın bir biçimde yaşamalarına mani olan ve aşına oldukları hakları yitirmelerine yol açan işgalin zorlukları sonrasında yeni bir topluma intibak etmeye çalışmıştır.

Bilâdü's-Şam'da Cezayirli grupların varlığı Osmanlı öncesi çağlara dayanmaktadır, Osmanlı hâkimiyetinin çeşitli devirlerinde de bu olgu sürmüştür. Cezayirliler Bilâdü's-Şam'a farklı amaçlarla yönelmişlerdir, Selahaddin Eyyubi döneminde cihat fikriyle onun ordusuna katılmak üzere Cezayir'den kimi gönüllüler, bölgeye gelmiş, Kudüs'ü fetheden askerler içinde olmuş ve çeşitli mevkilere yerleşmişlerdir. Bazıları ilim tahsil etmek yahut hac, umre gibi dini vazifeleri yapmak için bölgeyi rota olarak belirlemişlerdir. Yine Dimeşk ve İstanbul'da veya bu iki şehre yakın olan Bursa ve Kudüs'te oturmayı seçenler bulunmuştur.⁷⁶² 1830'dan itibaren çalışmamızın konusunu oluşturan muhacir grupları ise çetin şartlar neticesinde hilafet topraklarına sığınıp sultanın korumasında yaşamak isteyen kişilerden müteşekkildir.

Bahsedilen muhacir grubu Osmanlı Devleti'nde ilk andan itibaren gerek Türk gerekse Bilâdü's-Şamlı unsurlara hızlı bir uyum sağlamıştır. Bu durum, ortak dini ve kültürel bağlardan kaynaklanmıştır. Bilâdü's-Şam ve Anadolu bölgelerindeki gelişmeler ile muhacir kitlelerin durumları paralel bir seyir izlemiştir. Çeşitli problem ve güçlüklerle rağmen muhacirlerin ülkeye farklı alanlarda katkıları olmuştur. Sayıları artan Cezayirli topluluklar Bilâdü's-Şam ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılmışlar, belirli noktalarda kendilerine özgü mahalle ve köyler edinmişlerdir.

⁷⁶² Bursa'da Cezayirli muhacir gruplarının varlığı için bkz. (es-Sâhili, **agm.**, 45); Kudüs'teki muhacir grupları için bkz. (el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu's-Şâm...*, ss. 204-205).

I. 1. Bilâdü's-Şam

- Sosyal Hayat: 1848'deki ilk toplu hicretten beri Bilâdü's-Şam'da muhacirler, özel bir biçimde karşılanmış, yerel sakinlerin yoğun ilgisini mahalli ve merkezi Osmanlı makamlarının korumasını elde etmişlerdir.

Bölgede iskân edilen muhacirler bir süre sonra Osmanlı Şam toplumunun ayrılmaz bir parçası olmuş, diğer unsurların bütün hak ve sorumluklarından yararlanmışlardır. Her yönden büyük insan akınlarının yaşanması üzerine bilhassa XIX. yüzyıl itibariyle muhacirlerin işlerinin yürütülmesi ve onların sebep olduğu zararların telafi edilmesi amacıyla çeşitli idari teşkilat ve makamlar oluşturulmuştur.⁷⁶³

Daha verimli ve iyi bir iletişim kurulması yanında kanun ve yönetmeliklerin muhacirlere aktarılması amacıyla her tür muhacir için çoğu zaman vekiller atanmıştır. Cezayirli gruplar sürecin başlangıcından beri sıkı disiplin ve düzenle tanınmışlardır. Dolayısıyla onların işlerini düzenlemek Osmanlı makamları için nispeten daha kolay olmuştur. İlk kafilenin lideri olan Ahmed b. Salim Emir Abdülkadir 1856'da Bilâdü's-Şam'a gelene kadar vekillik görevini üstlenmiştir.

Bilâdü's-Şam'da Cezayirlilerin liderliği Emir Abdülkadir'e geçince Osmanlı hâkimiyetindeki yörede yeni bir Cezayir toplum modeli oluşturulmuştur. Muhacirlerin sayısı zamanla artmış, bahsedilen kişilerin emire mutlak bir sadakat ve bağlılıkla itaat etmesi, daha disiplinli bir hal sergilemelerini sağlamıştır. Bütün sosyal işler, onun idaresinde ve Osmanlı hâkimiyeti çerçevesinde yürütülmüştür. Emir Abdülkadir muhacirlerin meselelerini ve anlaşmazlıkları bizzat çözmüştür.⁷⁶⁴ Önemli siyasi meselelerle uğraşması nedeniyle⁷⁶⁵ ilgilenmekte sıkıntı çektiği Cezayirli topluluklar için bir çözüm düşünmüş, idare dili olan Osmanlı Türkçesini bilmeyen ve yerel topluma karışan kalabalıkların işlerinin aksamaması amacıyla onlara bir kadı tayin edilmesini uygun bulmuştur. Bu bağlamda Muhammed b. Abdullah el-Hâlidî'yi müftü ve kadı seçmiş, muhacirlerin evlilik, boşanma, doğum ve arazi alım satım gibi

⁷⁶³ Muhacirlerin işleri ilk olarak İstanbul şehremini tarafından yönetilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra muhacirlerin işlerinin üstlenilmesi ve düzenlenmesi için inşa edilen devlet müesseselerinin ortaya çıkmasından sonra bu konu ilgili kurumlar tarafından deruhte edilmiş ve kurulan ofislerin şubeleri tüm vilayet ve bölgelere yayılmıştır.

⁷⁶⁴ el-Hâlidî, *el-İş'âu'l-Mağribi fil Maşrik*..., s. 333.

⁷⁶⁵ Bu dönemde Emirin hem Cezayir muhacir toplulukların karşılanması hem de Hicaz, Mısır, İngiltere ve Fransa'ya yaptığı geziler açısından kapsamlı hareketleri gözlemlenmiştir.

işlemlerinin kayıtlarının tutulmasıyla, fetva ve dini soruların cevaplanmasıyla, anlaşmazlıklarda hakemlikle ve benzeri konularla yükümlü kılmıştır.⁷⁶⁶ Muhammed b. Abdullah 1882 senesine kadar görevinin başında kalmış, onun vefatından sonra oğlu yerine geçmiştir. Bu vazife Dimeşk ile kısıtlı olmamıştır, Bilâdu’ş-Şam’ın çeşitli yerlerindeki muhacirlerin durumlarında denetlenmiştir. Cezayirli iki şeyh ve kadı, Dimeşk’ten Havran ve Akka’ya doğru yolculuk yapmış bölgedeki soydaşlarının vaziyetini kontrol ederek, onların alış, satış, evlilik ve nizalarını belgelemişlerdir.⁷⁶⁷

Bu çerçevede Tarşun ve diğerlerine göre “Cezayirlilerin sivil makamlarla ya da yerel mahkeme ve kadılarla iletişime ihtiyaç duymadığı görülmektedir. Evlilik, boşanma, miras, alışveriş benzeri bütün işlemler Emir Abdülkadir’in denetiminde gerçekleşmiştir.”⁷⁶⁸ Bu durum muhacirlerin Osmanlı hukukundan kopması, izolasyonu anlamına gelmemiştir. Tüm muameleler Osmanlı hukuku çerçevesinde icra edilmiştir, kadılık makamı da esasen Osmanlı Devleti’nce belirlenmiş ve onaylanmıştır.⁷⁶⁹

Cezayirli muhacirlere özgü kadılığın iptali üzerine XX. yüzyılın başında özellikle Dimeşk’te mesele ve davalar doğrudan Osmanlı mahkemelerine taşınmıştır. Köylerde eski hal sürerken Maliki mezhebi müftüsü de muteber ve tanınan bir şahıs olmaya devam etmiştir.⁷⁷⁰

Emir Abdülkadir döneminde muhacirler mutlak bir özgürlüğe sahip olmuşlardır. Bazı muhacirlerin kanuna aykırı davranışları Emir Abdülkadir’i mahalli idarelerle ve bilhassa anlaşmazlığı son hududuna kadar ilerleten Hamdi Paşa ile problemli hale getirmiştir. Durumdan haberdar olan sultan krizin çözülmesi için müdahale etmiştir. Osmanlı makamları ile Cezayirli muhacirler arasındaki çatışmanın temel sebebi, mahkemeye katılması istenen muhacirlerin duruşmalarda bulunmamasıdır. Bazı kişilerin Fransız vatandaşı olduğunu savunması ise durumu daha karmaşık bir şekle sokmuş, Fransız Konsoloslukları ile sorunlar yaşanmasına yol açmıştır.

⁷⁶⁶ el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu’ş-Şâm...*, ss. 153-154.

⁷⁶⁷ el-Hâlidî, *el-İş’âu’l-Mağribi fil Maşrık...*, ss. 334-335.

⁷⁶⁸ Tarşun v. dğr, **age.**, ss. 277-278.

⁷⁶⁹ el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu’ş-Şâm...*, s. 254.

⁷⁷⁰ el-Hâlidî, *el-İş’âu’l-Mağribi fil Maşrık...*, s. 335; Fetva görevi Muhammed b. Abdullah el-Hâlidî’ye verilmeden önce Emir tarafından atanan Mustafa et-Tühamî’ye tevdi edilmişti.

Emir Abdülkadir'in muhacirlerin işlerini bizzat yürüttüğü dönemde aralarında sıkı bağlar ve güçlü bir düzen vardır. Onun vefatından sonra liderlik ailesinde kalsa da Cezayir topluluğu bütünlüğünü yitirmiştir. Bu dağılmanın sebebi, aile içinde yaşanan bölünmeler ve aile fertlerinin başka konularla iştigalidir. Dolayısıyla emirin soyunun muhacirlerle ilgisi ve onlar üzerindeki etkinliği azalmıştır. Yönetici ve lider bulamayan muhacirlerin durumu daha düşük bir seviyeye inmiş, Muhammed b. Muhammed b. Abdullah el-Hâlidî'nin uhdesindeki Cezayirli muhacirler Kadılığı Osmanlı Devleti tarafından iptal edilmiş, muhacirler genel yargı içinde değerlendirilmiştir.⁷⁷¹

Böylelikle XX. yüzyılın ilk döneminde içlerinden bir lider bulamayan ve başsız kalan Cezayirli, tabiiyet probleminin ortaya çıkmasıyla birlikte daha da güçleşen sorunlarla, kendi çabalarıyla mücadele etmeye başlamıştır.

Cezayirli davalarının Osmanlı mahkemelerine havale edilmesiyle, onlarla alakalı davaların sayısında artış gözlemlenmiştir. Hırsızlık ve soygun gibi pek çok konuda içlerinden hatırı sayılır miktarda kişi yargılanmıştır. Örneğin Trablusşam kazalarından Akkar'ın Kaymakamı Hüseyin Bey tarafından, pek çok meseleden dolayı Cezayir çavuşu muhakeme edilmiş ancak sonuçta hakkında beraat ve serbest bırakılma kararı verilmiştir.⁷⁷² Cezayirli Ali Paşa ile Havran Sancağı Kuneytira Kazası Abidin ve Şecere köyleri sakinleri arasında arazi anlaşmazlığı yaşanmıştır. Köylüler Sadaret Makamı'na mezkûr şahsın haklarını çiğnediğini belirterek 15.000 lira değerinde mal ve hayvanı zorla aldığını bildirmişler, haklarının ödenmesini talep etmişlerdir.⁷⁷³ Fatma Hanım'ın oğulları ile Emir Abdülkadir'in oğulları Haşim ve Ömer arasındaki anlaşmazlık da bu bağlamda bir diğer örnektir. Fatma Hanım'ın oğulları, sultana yazdıkları mektupta Dimeşk merkeze bağlı Duma kazasındaki Me'muniyye köyünde Haşim ve Ömer'in Cezayirli bir grupla birlikte zirai arazileri ellerinden aldıklarından şikayetçi olmuşlar, eskiden beri bu toprakları kendilerinin işlediklerini belirtmişlerdir.⁷⁷⁴

Cezayirli, belirli şehirlerde bazı mahallelerde veya müstakil köylerde yaşayarak birlik ve beraberliklerini korumuşlarsa da zamanla ayrılmaz bir parçası

⁷⁷¹ el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu 'ş-Şâm...*, s. 254.

⁷⁷² BOA, İ. DH. 1318-76, (Lef. 1-2), (26 Recep 1312 / 23 Ocak 1895).

⁷⁷³ BOA, BEO, 3483-2611-57, (Lef. 1-2), (11 Muharrem 1327 / 2 Şubat 1909).

⁷⁷⁴ BOA, HR. SYS, 432-3-62, (8 Recep 1306 / 10 Mart 1889).

oldukları Şam toplumunun geneliyle uyum sağlamışlardır. Dil, din ve kültür benzerliği, entegrasyonu gerçekleştirmiş, iletişim ve sosyalleşme sürecini kolaylaştırmıştır. İki toplum arasında evlenmeler yoluyla akrabalık ilişkileri kurulmuş, ticari, iktisadi vb. bağlantılar yürütülmüştür. 1892 yılı Fransız Konsolosluğu raporuna göre 158 Cezayirli erkek Dımeşk'te, 112 Cezayirli ve 46 Şamlı kadın ile evlenmiştir. Cezayirliler de kızlarını Türklere ve Şamlılara vermişlerdir. Sözgelimi Murabıt Ailesi, Şam toplumuna tamamen katılmış, Şamlılar ve Türklerle akraba olmuştur.⁷⁷⁵

Cezayirliler kendi özelliklerini, adet ve göreneklerini, hatta Maliki mezhebi mensupluğu ve Berbericeyi dahi korumayı sürdürmüştür. Ancak bu durum onların ve bilhassa yeni kuşakların Şam toplumundan etkilenmesine engel olmamıştır. Bugün itibarıyla Şam Arapçası konuşan ve bölgeye ait elbiseleri giyen Cezayir kökenli şahısları yerel sakinlerden ayırmak neredeyse imkânsızdır.⁷⁷⁶

- Ekonomik Hayat: Osmanlı Devleti'nde muhacir kabul edilirken gözetilen en önemli hususlardan biri onlara birincil yardım sağlamak olduğu bilinmektedir. İskân süreci tamamlanana kadar yaşamaya devam etmeleri amacıyla muhacirler için yemek ve barınma imkanları temin edilmiştir. Osmanlı Devleti tarafından karşılama ve iskân aşamalarında muhacirlerin farklı maddi koşullarına ve geldikleri bölgelere göre değişen bazı yardımlar sunulmuştur.

Arazi tahsisi: Devlet yetkilileri gelen muhacirleri yeniden yerleştirmek ve Arazi Kanunnamesi'nde belirtilen büyüklüklere göre arazi sahibi kılmak için tarıma uygun boş toprakları değerlendirmiştir, sahipsiz alanlarda muhacirlere öncelik verildiği de görülmüştür. Ekime uygun boş sahalar, muhacirlerin ihtiyaçları karşılanmadan önce bir kişiye veya başka bir kuruma tahsis edilmemiştir.⁷⁷⁷ Arazi tahsis etmekle muhacirlerin kendi gıdalarını üretebilmeleri amacı güdülmüştür.

İskân yardımı: Hicret daireleri, muhtaç muhacirleri karşılamak için konut inşa etmekten sorumlu olmuştur, hazineden fon sağlayan devlet ile iş gücü ihtiyacını karşılayan yerel halk ve muhacirler arasında işbirliği gözlemlenmiş, devlet tarafından kolektif iskân projeleri geliştirilmiştir. Böylelikle modern üslupta iskân planları ortaya

⁷⁷⁵ Bardin, **age.**, s. 12; Bu aile, Emir Abdülkadir'in ailesinden sonra en önemli ve etkili ailelerden biriydi ve Fransız-Osmanlı çatışmasına karşı tarafsızlığı ile öne çıkmıştı. (Bardin, **age.**, ss. 13-14).

⁷⁷⁶ Bardin, **age.**, s. 12.

⁷⁷⁷ İpek, "Osmanlı Devleti'nin Göç ve İskan Politikaları", s. 152.

çıkıştır.⁷⁷⁸ Terk edilmiş köy, mahalle ve evlerin onarılmasının yanı sıra konut tahsis edilemeyen bazı muhacirlere ücretsiz araziler verilmiş, hali vakti yerinde olanlar kendi meskenlerini inşa etmişler, muhacirlerin fakirleri konutlarını yapmak üzere para desteği almışlardır.⁷⁷⁹

Tarımsal yardımlar: Osmanlı makamları, muhacirlerin mümkün olan en kısa sürede üretime geçmelerine yardımcı olmayı amaçlamıştır. Bu nedenle, onların makineler, hayvan ve tohum ihtiyaçlarını karşılamıştır. Yerli halkı muhacirlere de yardım etmeye teşvik ederken muhacir ailelere ulusal fonlardan ve tarım bankalarından krediler verilmiştir.⁷⁸⁰

Vergi muafiyeti: Osmanlı Devleti'nin ekonomisi, genel olarak vergilerinden elde ettiği gelirlere dayalıdır, savaştan kaçan muhacirlerin koşulları nedeniyle vergiler muaf tutulmuş, muafiyetin süresi şartlara göre belirlenmiş ve damga resmi, gümrük resmi, ağnam resmi, öşür arazi ve tarik bedelleri gibi vergiler alınmıştır.⁷⁸¹

Askerlik muafiyeti: Sultan Abdülmecid döneminde mecburi askerlik hizmeti başlamış, kura yoluyla uygulanmasına karar verilmiş ve tüm Osmanlı vatandaşları için zorunlu hale gelmiştir.⁷⁸² Muhacirlerin yaşadığı sert koşullar göz önüne alınarak, sınırlı dönemlerde muafiyet tanınmıştır. Muafiyet süresi, hareket noktası olan bölgeye ve yaşanan koşullara göre 6, 10 ila 20 yıl arasında değişmiştir.

Doğrudan mali destekler: Devletin kamu hazinesinden veya Sultan'ın özel malından verilen yardımların hedefleri çoğunlukla işsiz kimselerdir, bu yardımlar; atıyye, yevmiye, hediyeler ve maaşlar şeklinde sunulmuştur.⁷⁸³

Cezayirli muhacirlerin Bilâdü's-Şam'daki ekonomik yaşamı Anadolu'dakinden farklıdır. Bunun nedeni, çok sayıda muhacir bulunmasına ilaveten kendi iskân bölgelerinde ve mahallelerinde, köylerinde bir çeşit bağımsızlıklarının olmasıdır. Bilâdü's-Şam'daki Cezayir toplumu, bu mıntıkadaki varlıklarının başından

⁷⁷⁸ Halaçoğlu, **age.**, s. 123.

⁷⁷⁹ İpek, "Osmanlı Devleti'nin Göç ve İskan Politikaları", s. 153.

⁷⁸⁰ İpek, "Osmanlı Devleti'nin Göç ve İskan Politikaları", s. 153.

⁷⁸¹ Bkz. Halaçoğlu, **age.**, ss. 126-127.

⁷⁸² İpek, "Osmanlı Devleti'nin Göç ve İskan Politikaları", s. 154.

⁷⁸³ Atıyye-iSeniyye: "Sultanların verdikleri hediyeler hakkında kullanılır bir tabirdi. Arapça bir kelime olan atıyye, hediye, bahşış demektir. Sultanla muhtelif vesilelerle saray ve hükûmet hizmetinde bulunanlara atıyye verirlerdi...", (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, c. 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971, ss. 110-111.)

itibaren, entelektüeller, alimler, köylüler ve esnaflarla ifade edilen üç ana sınıfa ayrılmıştır. İbn Salim grubunun yerel makamlara sunduğu bir dilekçe muhacirlerin yaşama kapasitelerini ve imkanlarını yansıtmıştır, dilekçede muhacirler geçim kaynakları için devlete dayanmak istemediklerini söylemişlerdir. Tarım işlerini yürütmek için araziler ve ticaret amacıyla dükkanlar verilirse kendi başlarına geçinebileceklerini bildirmişlerdir.⁷⁸⁴

Tarım mesleğini yürütenler (çiftçiler): Bu muhacir grubu Osmanlı Hükûmeti'nden büyük ilgi görmüştür. Zira Osmanlı Devleti'nin bölgedeki baskın ekonomik karakteri tarımsal faaliyetlerdir. Çiftçiler Cezayir muhacirlerinin çoğunu oluşturmuş, bahsedilen topluluk, verimli topraklara yönlendirilmiş ve dağıtılmıştır.⁷⁸⁵

Dimeşk'in eteklerinde, verimli Sisbu bölgesinde, Doğu ve Batı Guta'da kendilerine araziler verilmiş, Dimeşk ve banliyölerinin dışında, Havran Sancağı'nda kendilerine çeşitli araziler bağışlanmıştır ve Sultan II. Abdülhamid devrinde Akka Sancağı'nda ekim dikime elverişli sahalar sunulmuştur. Bu sancaktaki Safed ve Taberiye topraklarında Cezayirlilerin mevcudiyetine ve istikrarına tanık olunmuştur. Osmanlı Hükûmeti'nden çeşitli kolaylıklar elde eden muhacirler tarımsal yatırım için maddi destek de almışlardır. Tarım, muhacirlerin büyük çoğunluğunun ana geçim kaynağıdır. İçlerinden bazı ilim adamları da zirai arazilere sahip olmuşlar, muhacir kardeşlerini ve hatta yerli Şamlıları murabaha sistemine göre bu alanlarda çalıştırmışlardır.⁷⁸⁶

Devlet, toprak vermenin yanı sıra, muhacirleri birkaç kez koşullar iyileşene ve onların da başkaları gibi imkanları olana ve mali yükümlülükleri yerine getirebilene kadar vergiden muaf tutmuş ve uzun süre askerlik hizmetine almamıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminde 20 yıl, İttihat ve Terakki Dönemi'nde 6 yıl askerlikten muaf tutulmuşlardır. Bu durum tarım için işgücü sağlamış, muhacirlerin ekonomik yaşamlarını iyileştirmelerinde rol oynamıştır.⁷⁸⁷

Esnaflar ve zanaatkarlar: Esnaf ve zanaatkarlar Dimeşk'e yerleşmişlerdi, Dimeşk'te yaşayan Cezayirlilerin çoğunluğu el sanatları ile uğraşmakta ve tekstilen

⁷⁸⁴ BOA, İ. MSM, 72-2079, (Lef. 9), (1 Safer 1264 / 8 Ocak 1848).

⁷⁸⁵ Bu topraklar geniş alanları ve Ürdün Nehri, Yermuk ve Barada tarafından temsil edilen su kaynaklarına yakınlıkları ortaya çıkmıştır.

⁷⁸⁶ el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu's-Şâm...*, s. 292.

⁷⁸⁷ el-Hâlidî, *el-İş'âu'l-Mağribi fil Maşrik...*, s. 325.

yaygın meslektir. 1892’de Dımeşk’teki Fransız Konsolosluğu’nun kaydında belirtilenlere göre, dokumacı sayısı 95’tir. Tütün ticareti ve seyyar satıcılar yanında ticaret, ayakkabıcılık ve marangozluk, bekçilik da dahil olmak üzere çeşitli sektörlerle ilaveten dokuma da önemli bir zanaat olmuştur.⁷⁸⁸

Aydın ve elitler: Alimler ve aydınlar tabakası belirli vazifelerden veya yaptıkları toplum hizmetinden dolayı Osmanlı Hükûmeti’nden maaş almışlardır. Ayrıca içlerinden işsiz olanlar maaş, atıyye ve günlük gibi çeşitli seviyelerde mali yardımlar almışlardır. Osmanlı Hükûmeti alimlere büyük önem vermiş, bu ehemmiyet dolayısıyla ilim mensupları değişik kolaylık ve desteklerden yararlanmışlardır. Bilâdü’ş-Şam’da maaş alan alimlere örnek olarak şu isimlerden bahsedilebilir:

- es-Seyyid Ahmed b. Salim’e 500 kuruş değerinde maaş bağlanmıştır.
- Ömer el-Cud Efendi 150 kuruş değerinde maaş almıştır.
- Ahmed Salim’in 500 kuruşluk bir aylığı vardır.

Emir Abdülkadir ve ailesinin maddi yardımdan en büyük paya sahip oldukları görülmektedir. Emire 100.000 Frank değerinde muteber bir aylık ayrılmıştır. Ayrıca 1.500 kuruşluk maaşı alan kardeşi Murtaza gibi aile üyelerine de maaş tahsis edilmiştir. Beş erkek kardeşi Said, Mustafa, Ahmed, Mustafa et-Tuhami ve Hüseyin’e 1.000’er kuruş verilmiştir.⁷⁸⁹ Ayrıca, ölümünden sonra, emirin ailesine ayda 25.000 kuruşluk bir maaş ödenmiştir.

Bilâdü’ş-Şam’da ikamet eden diğer Cezayirliler ise yaşamı boyunca emir vasıtasıyla, onun ölümünden sonra ise ailesi kanalıyla bu tür yardımlardan istifade etmişlerdir. Osmanlı makamları ve emirin ailesi arasındaki anlaşmazlıkların ardından yasalara ve finansal düzenlemelere uygun olarak mali yardımlar kendilerine doğrudan Osmanlı Hükûmeti tarafından verilmiştir.⁷⁹⁰

Bazı Cezayirliler Amerika, Flemenk, Avusturya Konsoloslukları gibi yabancı elçilikler ve konsolosluklardan maaş almıştır. Ayrıca nezdinde kayıtlı olanlara yardım eden Fransız Konsolosluklarından maaş alan Cezayirlilere rastlanmıştır. Bazıları Fransız Konsolosluğu tarafından 150.000 Frank olduğu tahmin edilen Emir

⁷⁸⁸ Haddad, **agm.**, s. 8.

⁷⁸⁹ BOA, A. MKT. NZD, 327-52, (30 Rabiulevvel 1277 / 16 Ekim 1860).

⁷⁹⁰ BOA, DH. MKT, 1375-10, (2 Safer 1304 / 31 Ekim 1886).

Abdülkadir'e verilen maaştan faydalanmıştır. Emir'in ölümünden sonra ailesine yeni bir maaş tahsis edilmiş ancak 80.000 Frank olarak belirlenmiştir.⁷⁹¹

Sahibinin ölümünden sonra mahlul olarak adlandırılan maaş fakir olup olmadıkları sorulduktan sonra genellikle yararlanıcısının aile üyelerine bağlanmıştır. Ailesi veya varisi yoksa aylık talebinde bulunan başka bir fakir şahsa veya aileye sunulmuştur.⁷⁹² Bu şekilde, birçok muhacir bu tür yardımlardan faydalanmıştır. Akrabalarından kalan mahlul maaşı talep edenler arasında Emir Abdülkadir'in ailesi⁷⁹³ ve Hz. Peygamber'in soyundan olan Cezayirli Şeyh Ömer el-Cud Efendi'nin ailesi gösterilebilir. Ölümünden sonra Şeyh'in 150 kuruşluk mahlul maaşı, Suriye'de ikamet eden beş çocuğuna bölüştürülmüştür.⁷⁹⁴ Ahmed Salim'in ailesine kendisinin vefatından sonra 500 kuruşluk maaşı dağıtılmış, her birine 30 kuruş olmak üzere iki oğlu ve iki erkek kardeşine toplamda 120 kuruş verilmiştir. Eşlerine her birinin 25 kuruş olacak şekilde 50 kuruş ücret bağlanmış, geri kalan miktar diğer insanlara paylaştırılmıştır.⁷⁹⁵

Ailesinden olmayan kişilerin mahlûl aylığından yararlananlar da vardır. Devlet yoksul ailelere, yakınları hak etmedikleri takdirde ya da ölene ait akrabalarının talep etmedikleri durumlarda, aylıkları tahsis etmiştir. Kudüs'te yaşayan ve Dersaadet'e gelip yardım isteyen Cezayirli es-Seyyid Muhammed Buriş'e mahlûl mallardan bir miktar aylık tahsis edilmiştir.⁷⁹⁶ Benzer şekilde, Bilâdü's-Şam hazinesindeki 200 kuruşun mahlul Cezayir göçmeni Ömer Ağa'ya verilmesi istenmiştir.⁷⁹⁷

Maaş ve atıyyenin yanı sıra kimi muhacirler, bireysel olarak ya da gruplar halinde günlük yevmiyelerden yararlanmıştır. Yevmiyeler belirli bir süreliğine muhtaç grupları desteklemek için sunulan bir tür yardımdır. Bu bağlamda Şefa Amer bölgesindeki 100 muhacire günlük tahminen 23.000 kuruş verilmiştir. Bu durum,

⁷⁹¹ BOA. HR. SYS, 432-3-23, (Lef. 20), (16 Zilkade 1301 / 7 Eylül 1884).

⁷⁹² Devlet, belirli bir aşamada, hazinedeki açık nedeniyle muhacirler için yeni maaş verememiş ve mahlul olan herhangi bir maaşı yeni bir maaş talebinde bulunan kişiye vermiştir. Mahlul bir maaş bulunmadığında maaşların hülul edilmesi beklenmiştir. Mahlul maaşlar önceliklere göre yeni şahıslara ödenmiş ve bazen yeni talep olmadığında devlet hazinesine aktarılmıştır.

⁷⁹³ BOA, İ. MMS, 100-4221-1, (Lef. 2), (24 Zilkade 1305 / 2 Ağustos 1988); Emir'in akrabaları arasında bu duruma örnek olarak şu isim verilebilir: Bilâdü's-Şam'da Cezayirli Şeyh Hasan Efendi'nin mahlul aylığı karısına ve çocuklarına tahsis edilmiştir. (BOA, A. MKT, MHM, 333- 55), (6 Muharrem 1282 / 1 Haziran 1865).

⁷⁹⁴ BOA, BEO, 480- 359-26, (Lef. 1-2), (15 Rabiulevvel 1312 / 16 Eylül 1894).

⁷⁹⁵ BOA, İ. MVL, 435-19232, (Lef. 1-2), (7 Safer 1277 / 25 Ağustos 1860).

⁷⁹⁶ BOA, A. MKT. UM, 396-65, (23 Recep 1276 / 15 Şubat 1860).

⁷⁹⁷ BOA, MVL, 444-147, (1 Muharrem 1281 / 6 Haziran 1864).

Mayıs ayı sonundaki hasat zamanına kadar sürdürülmüştür. Ancak muhacirler hasat sonrası dönemde gelirleri olmadığını söyleyerek yevmiyelerin kesilmesini protesto etmişlerdir. Yetkililer yardımın süresini gelecek harman mevsimine kadar uzatmıştır.⁷⁹⁸

Kimi Cezayirli muhacirler, geleneksel meslekler uygulamış, kitap istinsahı ya da ciltçilik mesleği ile geçinmiştir. Bazıları damuska yazmakla veya geleneksel tıpla uğraşmıştır. Mevcut verilere göre, kültürel meslekler, birinci nesil muhacirler için tarımdan sonra ikinci mali kaynağı oluşturmuştur, muhacirlerin çoğalmasıyla birlikte işler çeşitlenmiş, tatlı yapımı, terzilik gibi meslekler de ortaya çıkmıştır.⁷⁹⁹

1892’de Dimeşk’teki Fransız Konsolosluğu’nun kaydına göre, Cezayirlilerin yüzde 75’i bir tür mülkiyete sahip olmuştur. Bahsedilen kayıtlar ışığında emirin ailesinden sonra iyi halli aileler arasında, ticaret ve tarım işleri yürütüp muhacirleri destekleyen ve muhacirlerin arazi satın almalarına yardımcı olan el-Murabıt ailesinin önemli bir rol oynadığı gözlemlenmiştir.⁸⁰⁰

Bilâdü’ş-Şam’da Cezayir muhacirlerinin ekonomik hayatı, Osmanlı’nın ekonomik ve politik koşullarından etkilenmiştir, ilk muhacirler döneminde gelişime ve istikrara tanıklık edilirken daha sonra kargaşa ve zorluklar görülmüştür, özellikle Osmanlı Devleti’nin hazinesinin zayıflamasının ve muhacirlerin artışından sonra farklı mali problemler yaşanmıştır.

I. 2. Anadolu

- Sosyal Hayat: 1830’da Cezayir’in işgalinden hemen sonra, Cezayir’de bulunan çok sayıda Türk askeri Anadolu’ya sürgün edilmiştir. Bazıları yerel sakinlerle evlilik yoluyla Cezayir’de kurduğu ailesini yanına alırken, bazılarının ailelerini yanında götürmesi engellenmiştir. Ancak Karagıla (Kuloğu olarak adlandırılan) sınıfın ekserisi, daha sonra kaçmayı başarmış ve hilafetin merkezi yakınında olmayı tercih eden birçok Cezayirli ile birlikte anavatanı Anadolu’ya yönelmiştir. İstanbul ve çevresinde ikameti tercih eden bu kişilerin entelektüeller ve tüccarlar olduğu göze çarpmaktadır.

⁷⁹⁸ BOA, İ. ŞD, 112-6705, (Lef. 1-2), (22 Rabiulahir 1309 / 25 Kasım 1981), Bkz. Ek. XXIII.

⁷⁹⁹ el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu’ş-Şâm...*, s. 296.

⁸⁰⁰ Bardin, *age.*, ss. 13-14.

Osmanlı vesikaları aracılığıyla muhacirlerin sayısının İstanbul'da bir mahalle oluşturacak kadar arttığı anlaşılmaktadır. Cezayirli, Tunuslu ve Trabluslu muhacirler kalabalık sayılarından dolayı içlerinden Ebu Musa adlı bir kişiyi, işlerini yürütmek üzere kendilerine vekil tayin ettirmek amacıyla sultandan talepte bulunmuştur.⁸⁰¹ Osmanlı vesikalarına göre Cezayirlilerin hicretin başındaki mevcudiyetleri Anadolu'nun kuzeybatısında İstanbul ve çevresindeki bölgelerle, Rumeli'nin bazı kısıtlı yöreleriyle ve özellikle Edirne Vilayeti ile sınırlı kalmış ancak kısa bir süre sonra iç bölgeler de dahil olmak üzere Anadolu sahasının tamamı, Cezayirli muhacirlerle tanışmıştır.

Bu durum iki sebepten kaynaklanmaktadır:

Cezayir'deki baskılar nedeniyle artan hicret faaliyeti ve dolayısıyla gelen muhacir sayısındaki çoğalma.

Bilâdü's-Şam ve Anadolu bölgeleri arasındaki coğrafi bağlantı, önemli miktarda muhacirin Bilâdü's-Şam'dan Anadolu'ya kara sınırları aracılığıyla aktarılmasına yardımcı olmuştur. Muhacirlerin hicretleri, kimi zaman askerlik hizmetinde görevlendirilmek ya da kuvvet sevk edilmesi ile alakalı olmuştur. Bazen de pek çok kişi ve aileye uygulanan sürgün operasyonları veya Bilâdü's-Şam'a gelip Anadolu'da yerleşmek arzusunu taşıyan ailelerin hareketleri çerçevesinde de gerçekleşmiştir.

Böylece Adana, Mersin, Konya, Antalya, Kayseri ve diğer illere önemli sayıda muhacir yerleşmiş ve bu bölgelerdeki muhacir sayısı da XX. yüzyılın ilk on yılı sonrasında artmıştır. Muhacirlerin Bilâdü's-Şam yerine Anadolu'da yaşamaya yönlendirilmesi Bilâdü's-Şam'ın 1911'den beri muhacirlerle dolmasından kaynaklanmış veya Osmanlı makamlarının seferberlik'ten sonra siyasi sorunlar yaşanan bölgenin sakinlerine uyguladığı sürgün ve uzaklaştırma politikası bağlamında gerçekleşmiştir. Devletin Osmanlı tabiiyetini terk edenleri sürgün etme kararı çerçevesinde birçok insan ve aile Anadolu'ya yollanmıştır.

Anadolu'daki Cezayirliler Bilâdü's-Şam'a yerleşenlerden çok daha az sayıda olmalarından dolayı onlardan farklı bir hayat tarzı sürmüşlerdir. Az sayıları Bilâdü's-Şam'daki muhacirler için kurulan mahalleler gibi Anadolu'da kendi köylerini

⁸⁰¹ BOA, A. DVN, 10-31, (29 Zilhicce 1260 / 9 Ocak 1845).

kurmalarına izin vermemiştir. Ayrıca Bilâdü’ş-Şam’daki gibi öncülere sahip olmamışlar, işlerini görecekt ve yönetecek bir liderden yoksun kalmışlardır. Dolayısıyla, doğrudan Türk toplumuna entegre olmuşlar, muhacir işleriyle ilgili devlet kurumlarıyla bağlantılı şekilde problemlerini çözmeye çalışmışlardır. Günlük yaşamları nüfusun geri kalanı gibi normal bir biçimde yürümüş, yerel sakinler veya diğer muhacirlere benzer şekilde devam etmiştir. Cezayirliler, evlilik, boşanma, miras, alış ve satın alma sözleşmelerinde vatandaşların medenî haklarını doğal biçimde kullanmışlardır.

Yetkililer, devlet yasalarına aykırı olmayan konular bağlamında Maliki mezhebinin uygulanmasına izin vermek gibi muhacirlerin kültürel özelliklerini dikkate alan politikalar belirlemişlerdir. Ayrıca şeyhler de dahil olmak üzere muhacir alimlere büyük ilgi ve saygı göstermiş, yerleştikleri her yerde onlar için gerekli imkanları sağlamışlardır. Alimlerin oturmak istediği il ve yörelerde valilere gönderilen tavsiye mektuplarının çoğu bahsedilen ihtimamı kanıtlamaktadır. Şeyh Hacı Ömer Efendi’ye mümkün olan en iyi biçimde yardımcı olmaları amacıyla Edirne, Selanik ve Manastır vilayetlerine resmi yazılar yollanmıştır.⁸⁰² Aynı şekilde, Selanik, İşkodra, Manastır vilayetlerine bu bölgelere gidecek olan Hacı Ahmed Efendi ile ilgili bir mesaj iletilmiş, ona en güzel şekilde destek olunması talep edilmiştir.⁸⁰³

Yerel yetkililer bilginlere karşı gerekli muameleleri yerine getirmişlerdir. Aydın Valisi’nin ve Denizli Kaymakamı’nın, anılan mıntıkaları ziyaret eden Cezayirli müftü Miftahuddin’e İstanbul’daki yetkililerin önerileri doğrultusunda sergiledikleri yakın alaka ve saygı arzu edilen muamelenin gerçekleştiğini gösterir niteliktedir.⁸⁰⁴

Muhacirlerin sayısı artıp diğer sakinlerle daha fazla temas kurdukça miras sorunları, arazi ve mali işlemler üzerindeki ihtilaflar gibi adli meseleler doğmuş, mahkemelerle ilgili birçok dava ve konu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yargılama süreci için devlet makamlarına ve kurumlarına başvurulması gerekmiştir. Örneğin mirasa dair bir meselede Cezayirlilerden İbrahim el-Cezairi’nin kız kardeşi, Balıkesir Sancağı- Sındırgı bölgesinde babasına ait bazı alanlar bulunduğunu ve kendisinin de söz konusu arazide hak sahibi olduğunu iddia etmiştir.⁸⁰⁵ Aynı şekilde Cezayirlilerden

⁸⁰² BOA, DH. MKT, 1668-119, (23 Safer 1307 / 19 Ekim 1889).

⁸⁰³ BOA, DH. MKT, 1668-120, (23 Safer 1307 / 19 Ekim 1889).

⁸⁰⁴ BOA, A. MKT. UM, 29-97, (Lef. 1-2), (27 Şevval 1266 / 5 Eylül 1850).

⁸⁰⁵ BOA, A. MKT. UM, 394-47, (Lef. 1-2), (12 Recep 1276 / 4 Şubat 1860).

Amine Hatun babası merhum Muhammed Ağa'nın Dersaadet'e bağlı Tekfur Dağı'ndaki topraklarının kendisine verilmesini talep etmiştir.⁸⁰⁶ Mali anlaşmazlıklara bir örnek olarak, yetkililerin Cezayirli Mustafa davasını takip etmesi gösterilebilir: Mustafa Efendi Bolu Sancağı Gerede bölgesinin sakinlerinden biri olan Sarı Hasan'ın kendisinden 3.000 kuruş aldığını söylemiş, kaza meclisine çağrılan Sarı Hasan ise bu borcu inkâr etmiştir.⁸⁰⁷

Kabahatler, cinayetler ve hırsızlıkla ilgili konular da yaygındır, işlenen hırsızlık suçlarının bir örneği, Bergama bölgesinde yaşayan Hacı Hasan'ın yaşadığı bölgede birkaç ev soymasıdır. Yetkililer suçu teyit ettikten sonra çalınan eşyalar sahiplerine iade edilmiş ve tutuklanan şahıs bir yıl boyunca hapsedilmiştir.⁸⁰⁸ Bu bağlamda başka misal de tahmini 5 liralık nakit alıp kaçan Diyarbekir sakini Cezayir b. Tayfur adlı kişinin takibidir, şahsın aldığı miktarın Halep veya İskenderun hazinesine iade edilmesi istenmiştir.⁸⁰⁹

Cinayet ve fiziksel saldırılar hakkında da ister fail isterse kurban olarak Cezayirli muhakeme edilmiştir. Hacı Reşid b. Şaban Mersin'de Cezayirli Kaddur b. Abdülkadir tarafından öldürülmüştür. Bahsedilen şahıs, birkaç defa mahkemeye çağrılmasına rağmen gitmemiştir, olaya müdahale eden Fransız Konsolosluğu onun hasta olduğunu söyleyerek özürlerini bildirmiş, durumun istisna sayılması gerektiğini belirtmiştir. Üç yıl hapis cezasına çarptırıldıktan sonra, konsolosluk ile Osmanlı tarafının mutabakatı üzerine Osmanlı hapishanesinde uygun yer bulunana kadar Fransa Konsolosluğu'nun belirlediği bir mekânda 10 ay boyunca tutulması kararlaştırılmıştır. Fakat bu süre zarfında Adana şehrinde özgürce dolaştığına dair haberler şahsın duruşma için Osmanlı mahkemesi tarafından ikinci kez talep edilmesini gerektirmiştir.⁸¹⁰

- Ekonomik Hayat: Anadolu bölgesindeki Cezayir muhacirlerinin ekonomik hayatı, buraya gelen grupların yapısıyla bağlantılı olmuştur. Başlangıçta muhacirlerin çoğu, bilgin, aydın, tüccar ve ordu sınıfı gibi iyi durumda olan insanlar ve ailelerdir. Birçoğu toprak, ev ve dükkân satın alıp özel mallarıyla yatırım yapmıştır.

⁸⁰⁶ BOA, A. MKT. DV, 201-74, (Lef. 1-2), (5 Rabiulevvel 1278 / 10 Eylül 1861).

⁸⁰⁷ BOA, A. MKT. UM, 196-16, (Lef.1-2), (1 Ramazan 1271 / 18 Mayıs 1855).

⁸⁰⁸ BOA, A. MKT. MVL, 11-6, (Lef. 1-2), (25 Zilkade 1264 / 23 Ekim 1848); BOA, A. MKT, 152- 31, (Lef. 1-3), (3 Zilkade 1264 / 1 Ekim 1848).

⁸⁰⁹ Bkz. BOA. DH. H, 32-10, (Lef. 1-4, 6-8) , (25 Rabiulevvel 1332 / 21 Şubat 1914).

⁸¹⁰ BOA, BEO, 4218-316345, (Lef. 1-4), (1 Zilkade 1331 / 2 Ekim 1913).

Ayrıca, sınırlı finansal kabiliyetleri olanların yanı sıra tamamen mali imkânlardan yoksun olanlar da vardır, bu son iki sınıf sübvansiyonlarla kastedilen sınıflardır. Yetkili makamlar her birgruba, konum ve koşullarına göre muamele etmişlerdir. Çoğu bilim adamları, aydınlar ve askeri personel kategorilerinden olduğu için gelirleri, maaş, atıyye-i seniyye ve yevmiye olarak sınırlı kalmıştır.

Maaşlı olanlara gelince, ister bir hizmet ister bir iş karşılığında ya da bir ödül olarak alıp almadığı fark etmeksizin, birçok meslek ve alanda maaş alan çeşitli şahsiyetlerle karşılaşmıştır. Bilimsel yönüyle öne çıkan Hamdan Hoca, 1839'da Paris'ten geldikten sonra, yetkililer onu ilim ve fazilet sahibi saydıkları için kendisine 500 kuruş maaş verilmiştir.⁸¹¹ Aynı şekilde alim Ali Efendi'ye hazineden 500 kuruş maaş bağlanmıştır.⁸¹²

Askeri alanda yükselen ve aynı zamanda maaş alanlar arasında Ebu Musa Muhammed de vardır. Osmanlı ordusuna katılıp özellikle Batum ve Bağdat'taki büyük savaşlarda yararlılık gösterdikten sonra 2.500 kuruşla mükafatlandırılmış ve emekli olduktan sonra 1.660 kuruş aylık almıştır.⁸¹³ Aynı şekilde Osmanlı ordusunun bir parçası olan Muhammed b. Tufan, Batum'da ve Irak'taki savaşa katılmış ve aynı zamanda büyük askeri hizmetler ifa etmiş, 1.600 kuruş maaşla ödüllendirilmiştir.⁸¹⁴

Yoksul ailelerden gelen işsiz ve zor durumda kişilere de maaş ayrılmıştır. Örnek olarak Cezayir'den geldiklerinde kötü durumda olan Hacı Ahmed ve ailesi (iki karısı ve kız kardeşi) verilebilir, Ahmed onlara geçici bir maaş bağlanması için sadarete başvurduktan sonra talebi onaylanmış ve her birine 30 kuruşluk aylık temin edilmiştir.⁸¹⁵

Mali yardım taleplerinde Cezayirli çok sayıda insandan ve ailesinden bahsedilmiştir. Örneğin, iki genç erkek kardeşiyle Cezayir'den ayrılan ve Osmanlı'ya hicret edip Beyrut'a yerleşen Seyyid Muhammed Dersaadet'e mesken ve arazi talebiyle gitmiştir.⁸¹⁶

⁸¹¹ BOA, HAT, 530-26157, (29 Zilhicce 1254 / 15 Mart 1839), Bkz. Ek. XXIV.

⁸¹² BOA, AE. SMHD. II, 20-1209, (29 Zilhicce 1255 / 4 Mart 1840).

⁸¹³ BOA, HR. MKT, 112- 5, (Lef . 1), (19 Şevval 1271 / 5 Temmuz 1855); BOA, HR. SYS, 1350- 9, (7 Zilhicce 1271 / 21 Ağustos 1855),

⁸¹⁴ BOA, DH. MKT, 2009-94, (17 Rabiulevvel 1310 / 9 Ekim 1892).

⁸¹⁵ BOA, DH. MKT, 1771- 124, (2 Rabiulahir 1308 / 15 Kasım 1890); BOA, DH. MKT, 1779- 51, (23 Rabiulevvel 1308 / 6 Kasım 1890); BOA, DH. MKT, 1781- 98, (27 Safer 1308 / 12 Kasım 1890).

⁸¹⁶ BOA, MVL, 360-89, (Lef. 1-2), (6 Safer 1277 / 24 Ağustos 1860).

Daha önce ifade edildiği gibi maaş sahibinin vefatı üzerine maaş, mahlul olarak adlandırılmaktadır. Dersaadet'e gelen Cezayir eski müftüsü Miftahuddin gibi çeşitli aileler ve şahıslar mali yardımlardan istifade etmişlerdir. Güzelhisar'da mukim Hacı Ahmed Efendi'ye 500 kuruşluk mahlul maaştan 250 kuruş kıymetinde maaş bağlanmıştır. Bu mahlul maaşın 150 kuruşu Güzelhisar'da bir müderrise verilirken 100 kuruşu hazineye devredilmiştir.⁸¹⁷ Uzun süre Asitane'de yaşayan el-Hac Ömer Efendi'ye ailesi ve kendisinin şiddetli fakirliğinden dolayı Şam Hazinesi'nde 400 kuruşluk mahlul bir maaştan 200 kuruş diğer yarısının başka bir muhtaca bağışlanması üzerine kendisine verilmiştir.⁸¹⁸ Cezayirli Abdülkadir Sıdkı'nın zevcesi Aişe Hanım oldukça fakir olduğu için ölen eşinin vefatından sonra onun maaşından bir bölüm kendisine bağlanmış, başka bir adamla evlendiği ileri sürüldüğü için maaşın tamamı ödenmemiştir.⁸¹⁹

Birçok Cezayir göçmeni atıyye-i seniyye şeklinde mali yardım da almıştır, Medine'de ikamet edip Dersaadet'e gelen Cezayir göçmeni Şeyh İbrahim Efendi'ye tahsis edilen 2.500 kuruşluk atıyye-i seniyyeyi bu bağlamda örnek göstermek mümkündür.⁸²⁰

Ayrıca daha önce Dersaadet'e gelen Cezayir göçmeni Hacı Ali Kapudan'a 750 kuruşluk bir atıyye borçlarının birikmesi ve günlük geçimini sağlaması için kendisine verilmiştir.⁸²¹ Ayrıca 50 kuruş olduğu tahmin edilen atıyye-i seniyye Cezayirli Şeyh Muhammed Efendi'ye muhtaç olduğu için verilmiştir.⁸²²

Önceki yardıma ek olarak, muhtaç bazı kişiler yevmiye olarak adlandırılan destekten bireysel veya toplu yararlanmışlardır. Bir örnek, Suriye'den Ankara'ya sürgün edilen Muhammed Atıyye'ye 7 kuruş yevmiye bağlanmıştır. Diğer tüm muhacirler gibi hayatı araştırıldıktan sonra kendisine günlük verilmiştir.⁸²³

II. OSMANLI DEVLETİ'NE KATKILARI

Muhacir dalgaları, aynı koşullar altında ülkelerini terk etmek zorunda kalan Cezayir toplumunun çok sayıda grubunu içerdiğinden, Osmanlı Devleti'ne hatırı

⁸¹⁷ BOA, A. MKT. MVL, 29-62, (11 Ramazan 1266 / 21 Temmuz 1850).

⁸¹⁸ BOA, MVL, 444-147, (1 Muharrem 1281 / 6 Haziran 1864).

⁸¹⁹ BOA, DH. MKT, 1443-17, (1 Zilhicce 1304 / 21 Ağustos 1887).

⁸²⁰ BOA, A. MKT. MHM, 405-76, (Lef. 1-2-3), (11 Ramazan 1284 / 6 Ocak 1868).

⁸²¹ BOA, A. MKT, 238-102, (29 Zilhicce 1265 / 15 Kasım 1849).

⁸²² BOA, BEO, 3468-260060, (Lef. 1-2), (17 Zilhicce 1326 / 10 Ocak 1909).

⁸²³ BOA, BEO, 3468-260060, (Lef. 1-2), (21 Şaban 1334 / 23 Haziran 1916).

sayılır oranda katkıları olmuş, değişik sahalarda faaliyetlerine rastlanmıştır. Yüksek yeterlilik ve becerilere sahip olanlar Osmanlı Devleti'nde kendilerine uygun pozisyonlar bulmuşlar, enerjilerini ve yeteneklerini devletin hizmetine sunmuşlardır.

Bilâdü's-Şam'daki Cezayirli ile Anadolu'dakiler arasında, her bölgedeki yerleşik grupların sayısı ve türü arasındaki kısmi değişiklikler dışında başka bir fark yoktur. Anadolu'ya yerleşenler çoğunlukla entelektüeller, elitler, tüccarlar ve askeri şahsiyetlerdir. İşlerinin doğası katkılarına yansımıştır. Bilâdü's-Şam'a yerleşenler ise bilginlerin yanı sıra köylüler ve esnaflar olup, muhacirlerin katkıları iki coğrafyada da genelde anılan meslek grupları çerçevesinde belirginleşmiş ve şekillenmiştir.

II. 1. Bilâdü's-Şam

- Kültürel ve Bilimsel Katkıları: Cezayirilerin Bilâdü's-Şam'a kültürel katkıları çok eskilere dayanmaktadır, el-Makarri ve et-Tilimsani vb. gerek eğitim gerekse öğretim amacıyla bölgeye daha önce gelmiş olan Cezayirlilerden bahsetmek mümkündür. Cezayir'den Bilâdü's-Şam'a yolculuğa çıkan alimler değerli kültürel katkılar ortaya koymuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki Cezayir hicretinden sonra ortaya çıkan ilmi çabalar, bilhassa hicretin erken aşamalarında çok sayıda alimin bulunması temelinde şekillenmiştir. İlk hicret grubunda Şeyh Muhammed el-Mehdi es-Saklavi, Ahmed b. Salim ve Muhammed el-Mübarek ve onlara eşlik eden 30 alim yer almıştır, ayrıca aylar sonra her biri ilmi şahsiyet ve şeyh olan 200 kişi ve aileleri onlara katılmıştır. Daha sonra bireysel olarak veya toplu olarak gelenler ve özellikle Emir Abdülkadir'i izleyenlerle birlikte Bilâdü's-Şam'da Cezayir kökenli ulemanın sayısı artmıştır.

Bilâdü's-Şam'a ulaşan Cezayirli münevver ve hocalar, atmosferi kendileri için uygun buldukları için bölgedeki kültürel ve dini bilimsel ruhu canlandırmaya çalışmışlardır. Böylece ilk olarak Kur'an okullarını ve zaviyeleri açmışlar, sonra camilerde ders vermeye başlamışlardır. Bu kültürel gayretler hem Emevî Camii'nde hem de evinde dersler veren Emir Abdülkadir'in gelişi ve Dimeşk'teki Çakmakkiye Okulu'nda müderrislik yapmasının ardından artmıştır. Bu bağlamda, Cezayirlilerin Bilâdü's-Şam'da 1904'te bir kız okulu kurulmasına öncülük yaptıklarını belirtmek isabetli olacaktır.⁸²⁴

⁸²⁴ Tarşun v. dğr, **age.**, s. 298.

Bu alimler, Anber Okulu, el-İrşad ve't-Talim Okulu ve Reyhaniyye Okulu başta olmak üzere birçok okul kurmuştur. Gelecekte rolü olan birçok akademisyen, düşünür ve önemli şahsiyetler de bu merkezlerden mezun olmuştur. Emir'in ailesinden, et-Tilimsani, el-Garisi, el-Hâlidî, ez-Zevavi ve es-Sem'uni gibi ünlü sülalelere mensup şahıslar ilgili kurumlarda tahsillerini tamamlamıştır. Bilâdü's-Şam'da okul, kültür ve kütüphanelerin kurulmasına katkıda bulunan en ünlü alimler arasında Şeyh Tahir el-Cezairi'den bahsedilebilir.⁸²⁵

Bilim ve eğitim dışında gazetecilik alanında da öne çıkan muhacirler, çeşitli gazeteler yayınlamıştır. Emir Said el-Cezairi *Muhacir*, Selim el-Cezairi *el-Vahdetu'l-İslamiyye* Abdülgani el-Garisi tarafından yönetilen *el-Mufid* bu meyanda önemli neşriyattandır.⁸²⁶ Ayrıca bazı Cezayirli muhacirler, Suriye gazetelerinde çeşitli konularda yazılar yazmış, bazıları da edebiyat ve kültür sanat hayatına değişik katkılar sunmuşlardır.

Kültürel alandaki katkıları gizli ve açık cemiyetlerin kurulmasında da ortaya çıkmakta olup, bu cemiyetler arasında el-Mekasid el-Hayriyye el-Mağribiyye el-İslamiyye önemli bir yer tutmaktadır. Bahsedilen Cemiyetlerin sayıları XX. yüzyılın başında çoğalmış ve faaliyetleri siyaset, din ve kültür temaları etrafında şekillendirilmiştir. 1906'da Cemiyetu'n-Nahda el-'Arabiyye, 1908'de el-İhau'l-'Arabi el-Osmani, 1909'da el-Cemiyetu'l-Kahtaniyye anılan yapılara örnektir.⁸²⁷

- Siyasi Katkılar: Cezayirli'nin hem bireysel düzeyde hem de kolektif düzeydeki siyasi katkılarda bir değeri olup bu alandaki en önemli rol Emir Abdülkadir ailesi tarafından oynanmıştır. Emir'in birden fazla siyasi katkısı vardı, en önemlileri, kendisi ve adamlarının 1860 yılında, Fransa'nın desteği ile Lübnan Dağı'ndaki Maruniler ve İngilizlerin yardımını alan Dürziler arasındaki problemlerin Dimeşk civarına yayılmasını engellemek bağlamında oynadığı roldür. Emir neredeyse tamamen öldürülecek Hristiyanları korumuş ve böylece Bilâdü's-Şam'ın işgali

⁸²⁵ Tâhir Sebbâk, "İshâmâtü'l-Cezâiriyyin fi'l-Hakli's-Sekâfi es-Suri", *Mecellet el-Vahâtli'l-Buhusve'd-Dirâsât, Câmiat Vergla*, (Cezâyir), Sayı: 11, 2011, ss. 172-173.

⁸²⁶ Sebbâk, *agm.*, s. 173.

⁸²⁷ Sebbâk, *agm.*, s. 174.

projesini bozmuştur.⁸²⁸ Bundan sonra emir, dünyanın çeşitli yerlerinden kral ve imparatorluklarından gelen hediyeler ve nişanlar almıştır.⁸²⁹

Osmanlı sultanı ona birinci derece bir mecidiye nişanı vermiştir.⁸³⁰ Aynı şekilde emirin bugünkü Filistin topraklarında Yahudi yerleşim projelerini engellemeye katkısı olmuştur⁸³¹.

Emirin ölümünden sonra ilgili rol oğullarına aktarılmıştır, ancak onlar Osmanlı'nın destekçileri ve muhalifleri arasında bölünmüşler, bazılarının Osmanlı Devleti lehine önemli siyasi rolleri olmuştur. Osmanlı tabiiyetine girmek ve Fransız tabiiyetini bırakmak hususunda Cezayirli ile devlet kademelerinde mühim görevler üstlenen Muhammed ve Muhyiddin Beyler, mirimiran rütbesi ile ödüllendirilmiştir. Muhyiddin şura üyeleri arasına girmiş, Muhammed, ikinci rütbe mecidiye nişanı almış,⁸³² Emir Ali Meclis-i Mebusan Dimeşk vekili olarak seçilmiştir. XX. yüzyılın başında Dürzi ve Havraniler grupları arasında gerçekleşen çatışmaların bitirilmesine katkı sunmuş, daha sonra İtalyan işgaline karşı savaşmak için Libya'ya taşınmıştır. Abdülmelik İspanyollarla savaşmak için Fas'a göçmüştür. Emir'in torunlarından biri olan Halid b. el-Haşimi Cezayir'e gelip Cezayir ulusal hareketini kurmuş, ancak Fransızlarca sıkıştırılmasından sonra Dimeşk'e dönmüştür.⁸³³

Emirin ailesi dışında Osmanlı Devleti'nde önemli siyasi rolleri olan birçok Cezayirli vardır, ayrıca gerek emirin ailesinden gerekse başka sülalelerden siyasi tutumları Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına uygun olmayan kimi isimler de bulunmuştur. Bu kişiler Arap ulusal hareketine⁸³⁴ katılmak ve Osmanlı yönetimine

⁸²⁸ Bkz. Tarşun v. dğr, **age.**, ss. 88-90.

⁸²⁹ Fransız İmparatoru, Prusya Kralı, Rusya Çarı, İtalya Kralı, Yunanistan Kralı, İngiltere Kraliçesi ve diğerleri (Bkz. el-Cezâiri, **age.**, c. 2, ss. 98-100).

⁸³⁰ BOA, A. MKT. NZD, 322- 73, (9 Safer 1277 / 27 Ağustos 1860); Mecidi Nişanı: Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861) oluşturulan Mecidiye Nişanı Osmanlı Nişanı ortaya çıkana kadar Osmanlı Devleti'ndeki en büyük nişan olmuştur. Bu nişanın çeşitli dereceleri olmuştur: murassa, birinci derece, ikinci derece, üçüncü derece, dördüncü derece, beşinci derece. (Saban, **age.**, s. 202).

⁸³¹ 1860-1862 yılları arasında bölge Emir ile ilgili üç olaya tanık olunmuştur:

- Emir'in adamları ile İngiliz Siyonist Fonu'nun geceleri arasındaki çarpışma 1863'te Safed'de Telil gerçekleşmiştir.

- Emir'in adamları kırsal kesim ile kuzey Filistin'deki sınırlar arasındaki işgal alışkanlığını sona erdirmeyi başardılar.

- Bilâdü's-Şam halkının meliki olarak emire biat edilmiş ve Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir krallık kurulması istenmiştir. (el-Hâlidî, *el-İş'âu'l-Mağribi fil Maşrik*..., s. 58).

⁸³² Buzpınar, "Suriye'ye Yerleşen Cezayirli Muhacirlerin Tabiiyeti Meselesi (1847-1900)", ss. 99-100.

⁸³³ Tarşun v. dğr, **age.**, s. 297.

⁸³⁴ Arap Milliyetçiliği Hareketi: Siyasi nitelikli milliyetçi bir hareket olup Arap halkının tam bağımsız olmasını, Arap bölgelerini toplayan birleşik bir Arap devleti kurulmasını hedeflemiştir. Arap uygarlığını diriltme iddiasında olan Arap milliyetçiliği hareketi, XX. Yüzyılın başında ortaya çıkmıştır.

karşı çıkan yerel Araplarla dayanışma yapmak gibi tavırlar benimsemiştir. 1916-1918 yılları arasındaki Büyük Arap Ayaklanması'na katılan emirin torunu Abdülkadir b. Ali örnek gösterilebilir. Osmanlı yönetimine karşı çıkan siyasi grupları kuran ya da onlara katılan siyasi gruplara emirin soyundan ve onun soyu dışından kişiler iştirak etmiştir, bu çerçevede en-Nahdatu'l-'Arabiyye Derneği'nde bir rolü olan Tahir el-Cezairi ve Osmanlı ordusundaki bazı Arap subayların gizli yapılanmasına dahil olan Selim es-Sem'uni örnektir.⁸³⁵

- Askeri Katkıları: Cezayir muhacirlerinin faaliyetlerinin çoğunluğu kültürel ve tarım sektörleri arasında sınırlı olsa da birçoğu, başta askeri sektör olmak üzere diğer alanlarda gerek bireysel gerekse kolektif bazda katkılar sağlamıştır. Osmanlı ordusuna katılan ve yüksek rütbelere sahip olan ve önemli roller oynayan kişilerden birçok isim ortaya çıkmıştır. Vali Fuat Paşa'nın talebi üzerine 1860 yılındaki ayaklanmayı bastırmadaki rollerine hayranlığını belirtmesinden sonra Osmanlı ordusu içinde Emir Abdülkadir'in atlılarından 400 kişiden oluşan bir fırka oluşturulması gibi Cezayirlilerden çeşitli bölükler teşkil edilmiştir.⁸³⁶

Kişisel katkılara gelince, Osmanlı ordusunda rol üstlenip ve hizmet verenlerde temsil edilmektedir. İstanbul Harp Okuluna kaydolan Selim es-Se'muni, Dimeşk'teki kültürel eğitiminden sonra orduda tahsil görmüş, mühendis zabıt derecesi ile mezun olmuştur. Yemen ve Selanik'te savaşa katılmış, çeşitli madalya ve nişanlar kazanmıştır. Daha sonra beybaşı rütbesine (albay) terfi etmiştir, ardından mezun olduğu aynı okulda öğretmen olarak görevlendirilmiştir.⁸³⁷

- Ülkeleri için Yaptıkları: Muhacirler ülkelerinin meselelerini de unutmamışlardır, Cezayirliler dünyaya ve kardeşlerine seslerini iletmeye çalıştıkları için kalpleri ve zihinleri daima bu konuda canlı kalmıştır. Bu konuda gerçekleştirdikleri en önemli faaliyetlerden biri 1871'de Mukrani Devrimi'ni destekleyen ve ona silah ve para sağlayan bir dernek kurmaları olmuştur. Bu bağlamda, bu devrime bir grup muhacirle gizlice katılan Emir Muhyiddin b.

(Abdülvehhâb el-Keyyâli, *Mevsuatu's-Siyâseti*, c. 4, Beyrut: el-Müessesetü'l-'Arabiyyeli'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1994, s. 832).

⁸³⁵ Tarşun v. dğr, *age.*, ss. 299-300.

⁸³⁶ Tarşun v. dğr, *age.*, ss. 298-299.

⁸³⁷ Tarşun v. dğr, *age.*, ss. 299-300.

Abdülkadir'in rolü belirgin bir tarzda olup,⁸³⁸ muhacirlerin faaliyetleri XX. yüzyılın başında daha da artmıştır.

Cem'iyetu Mucahidi Şemali Afrikiyya ve Cem'iyetu Şemali Afrikiyya Derneği de dahil olmak üzere birçok cemiyet kurmuşlardır. 1913'te çıkmaya başlayan *el-Muhacir Gazetesi*'nin başı çektiği basın faaliyetleriyle, bağımsızlığına kadar süren gazetecilik çalışmalarıyla Cezayir'in bağımsızlığını talep etmişlerdir.⁸³⁹

- Suriye'yi Fransız İşgalinden Kurtarmak için Yaptıkları : Cezayir muhacirleri, sıkıntı sırasında onları kucaklayan Şamlıların iyiliğini unutmamışlar, Suriye'nin Fransız işgaline uğradığı 1920 yılından beri onlarla birlikte işgale karşı durarak gördükleri güzel muameleyi iyilikle karşılamak istemişlerdir. Fransızlarca bombalanan Dimeşk'in korunmasında Emir Said'in bir rolü bulunmuştur. Ayrıca Emir Said, Müslümanların saldırısına uğrayan Hristiyanları yeniden koruma konusunda da hizmet sunmuş, emirin torunu İzzeddin b. Muhyiddin, 1925-1927 yıllarında Büyük Suriye Devrimi'ne katılan bir grup aile üyesi ile Suriye'nin düşmandan kurtarılmasında yer almıştır. Devrime gerek Dimeşk'te gerekse Havran'da Cezayirli gönüllülerden çeşitli sayılarda katılımlar olmuştur. Fransız ordusuna mensup bir grup Cezayirli de bölgeye geldikten sonra ordudan ayrılarak Suriye tarafına geçmiştir.⁸⁴⁰

Siyonistler Londra'da kurulan Filistin Keşif Fonu aracılığıyla mevcut Filistin toprakları üzerinde arazi satın almaya ve yerleşimler kurmaya başladığında Cezayirli muhacirler Siyonist yerleşime direniş göstermişlerdir. Bu bağlamda ilk çatışma onlarla gerçekleşmiş, çünkü Yahudiler özellikle Safed'de Cezayirlerin sahip olduğu köylere odaklanmışlardır, Telil köyü'nde yerleşime karşı ilk silahlı mücadele Cezayirliler tarafından başlatılmış, bu çerçevede ilk şehitler onlardan olmuştur.⁸⁴¹

II. 2. Anadolu

- Bilimsel ve Kültürel Katkıları: Osmanlı Devleti ve toplumunda önemli etki ve katkıları olan çok sayıda entelektüel, alim ve memur çıkaran Cezayirliler, öğretim,

⁸³⁸ el-'Arabî, *age.*, ss. 225-226.

⁸³⁹ Süheyl el-Hâlidî, "Ed-Devrû'l-Cihâdî li'l-Mühâcirîn el-Cezâiriyyîn fî Haraketi't-Teherruûri'l-Kavmî el-Arabî hilâle'l-Karnî'l-İşrîn", *A'mâlu'l-Multeka'l-Vatanî havle'l-Hicreti'l-Cezâiriyye İbbâne Merhaleti'l-İhtilâl 1830-1962*, 30-31 Oktober 2006, Cezâyir: Menşürât vezâratü'l-Mücâhidîn, 2007, s. 108.

⁸⁴⁰ el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu's-Şâm...*, ss. 401-402.

⁸⁴¹ Bkz. el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu's-Şâm...*, ss. 414-416.

danışma, imamet ve dini meseleler, yazarlık, çeviri ve kültür gibi konularda gösterdikleri başarılar ve hizmetler sayesinde tanınmışlardır.

Entellektüel ve kültürel çalışmalar alanında katkıları olan en önemli kişiler arasında bilim adamı Hamdan b. Osman Hoca'dan bahsetmek mümkündür. Paris'ten geldikten sonra, sultan onu kendisine yaklaştırmış, Mağrip meseleleri hakkında müşavir tayin etmiştir. Bâb-ı Âli'de meclis-i şura oturumlarına iştirak eden Hamdan Hoca, Mağrip ülkeleri hakkındaki görüşlerini bildirmiştir. Ayrıca Mağrip ülkelerinden gelen mektup ve yazıları Arapçadan Türkçeye çevirmiştir.⁸⁴²

Bunlar yanında serbest uğraşları bulunan Hamdan Hoca, fıkıh konularına dair bir kitap kaleme almış ve eserin dibacesini sultana atfetmiştir, eseri karşılığında muteber bir mal mükafatı sunulmuştur.⁸⁴³ Telif ve tercüme ek olarak, ölene kadar *Takvim-i Vekai* Gazetesinde yazarlık yapmıştır.⁸⁴⁴

Cezayirli akademisyen ve alimler arasında işgal nedeniyle Cezayir'den hicret ettikten sonra Asitane'ye yerleşen Hacı Ahmed el-Cezairi'den bahsedilebilir, Peygamber'in hayatını ve salavatlari konu alan *en-Nefhatu'l-Mecidiyye min Abiri's-Salavati'l-Ahmediyye* adlı bir kitap kaleme almıştır. Sultan ona ödül kapsamında hediye-i seniyye olarak yeterli miktar bir para verilmesini kararlaştırmıştır.⁸⁴⁵

- Askeri Katkıları: Zorunlu askerlik hizmetinin dışında, birçok Cezayirli Osmanlı ordusuna katılmıştır, hizmetleri ve üstün başarılarla yüksek askeri mevkiiler ve rütbelere getirilenler olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü savaşlarda Cezayir'den cihada gönüllü olmak için özel olarak gelenleri devlet, başarıları için ödüllendirmiş, onlara saygın maaşlar, nişan ve madalyalar tahsis etmiştir.

Yetkinlikleri ve hizmetleri için yüksek rütbelere mevkilere ulaşan insanlar arasında, bir askeri lider ve Hamdan b. Osman Hoca'nın oğlu olan Ali Rıza Hoca hakkında da bilgi verilebilir. Orduda komutan olduktan sonra İstanbul'a gelerek tıphane'de zabıt olmuş, daha sonra liva rütbesine terfi etmiş ve paşa olarak isimlendirilmiş, Boğaz'da mirliva olmuştur. İstanbul, Bursa ve Trablusgarp ve

⁸⁴² E'kâb, **age.**, s. 42.

⁸⁴³ BOA, C. MF, 119-5928, (23 Şaban 1255 / 1 Kasım 1839), Bkz. Ek. XXIV.

⁸⁴⁴ Adil Nuveyhid, *Mu'cemu A'lâmi'l-Cezâir*, 2. Baskı, Beyrut: Müessesetü Nuveyhid es-Sekâfiyye li't-Terceme, 1980, ss. 136-137.

⁸⁴⁵ BOA, İ. DH, 50-2489, (Lef. 1-3), (6 Zilhicce 1257 / 19 Ocak 1842).

Belgrad'da önemli makamlara atanmıştır. ⁸⁴⁶ Osmanlı ordusunda büyük askeri başarılar sergileyenler ve mükafatlandırılanlar arasında, Batum ve Bağdat'ta birçok savaşa katılan Ebu Musa Muhammed Bey de vardır. ⁸⁴⁷ Kırım Savaşı'na katılan Fransız ordusunda Osmanlı tarafı ile işbirliği yapan Ammar b. Selim seçkin hizmetleri için ödüllendirilmiştir. Fedakârlıkları ve cesaretleri için beşinci derece mecidiye nişanına layık görülmüştür. ⁸⁴⁸

Ayrıca cihat ve savaş süreçlerine katılımları ile Osmanlı Devleti'ne askeri alanda hizmet veren şahsiyetler de vardır. Cihat için Kosova'ya Cezair b. Salim, ⁸⁴⁹ Çerkes (Kafkas) topraklarına Şeyh Muhammed Ebu Ma'za gönderilmiştir. ⁸⁵⁰ Başka bir Cezayirli Seyyid Muhammed b. Tufan da Batum ve Irak'ta üstün hizmet sergilemiştir. ⁸⁵¹

Cezayirliler arasında diğer sektörlerde önemli işlere imza atan şahsiyetler de mevcuttur, özellikle ticaret gibi ekonomik faaliyetlere ve hatta demiryolunun inşasında seçkin hizmetlere sahip olan bayındırlık işlerine katkıda bulunan kişiler vardır. Örneğin Hicaz Demir Yolu'nun yapımına Cezayirli Şeyh Muhammed b. Süleyman Paşa tarafından yardımlar sağlanmış, çabalarından dolayı kendisine altın madalya verilmiştir. ⁸⁵² Parlamento, Hükûmet Sarayı ve diğerleri gibi devlette yüksek kademelerde yer alan Cezayirlilere rastlanmıştır.

III. KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR

Diğer muhacirler gibi, Cezayirliler de günlük yaşamlarında, konut eksikliği ve mali yardımın kesintiye uğraması gibi zorluklar ve sorunlarla karşılaşmışlardır. Milliyet ve vatandaşlık problemi başta olmak üzere kendilerine özgü çeşitli problemleri de olmuştur. Cezayirlilerin sıkıntıları, sosyal, ekonomik ve politik sorunlar şeklinde sıralanabilir. Simdi sırasıyla önce Bilâdü's-Şam sonradan Anadolu'daki sorunlara karşılaşılan sorunlar geçebiliriz.

⁸⁴⁶ Nuveyhid, **age.**, s. 137.

⁸⁴⁷ BOA, MKT. MHM, 102-89-1, (4 Rabiulahir 1273 / 2 Aralık 1856).

⁸⁴⁸ BOA, A. DVN. MHM, 21-47, (15 Recep 1273 / 11 Mart 1857).

⁸⁴⁹ BOA, TFR. I. KV, 139- 13855, (Lef. 5-6), (27 Rbiulahir 1324 / 20 Haziran 1906).

⁸⁵⁰ BOA, HR. MKT, 84-31, (Lef. 1-2), (29 Zilkade 1270 / 23 Ağustos 1854).

⁸⁵¹ BOA, DH. MKT, 2009- 94, (17 Rabiulevvel 1310 / 9 Ekim 1892).

⁸⁵² BOA, İ. TAL, 373-45, (16 Recep 1323 / 16 Eylül 1905), Bkz. Ek. XXVI; Hicaz demiryolu madalyası 1901 senesinde oluşturulmuştur. Altın, gümüş ve bakır şeklinde üç türü bulunan bu madalya demiryoluna büyük hizmetleri olan çeşitli şahıslara verilmiştir. (Saban, **age.**, s. 219).

III. 1. Bilâdü's-Şam'da

- Sosyal Sorunları: Bilâdü's-Şam'a ilk geldikleri andan itibaren, muhacirler yerel halktan sıcak bir karşılama ve yerel yönetimlerden seçkin hizmetler almışlardır. Sosyal yaşama bütünleşme süreçleri, bir tür özgürlük hissini yansıtmıştır ancak bu durum, sosyal sorunlardan arınmış oldukları anlamına gelmemiştir. Aksine farklı milletlerden diğer muhacirler gibi, kolektif ya da bireysel düzeyde çeşitli meseleleri olmuştur. Cezayirlilerin bölgedeki sayıları çok olduğundan, kolektif düzeydeki sorunlar da büyük ve daha ciddi özelliklidir.

Osmanlı Devleti'ndeki iskân yetkilileri, muhacirlerdeki sağlık sorunlarından kaçınmak için, kalacakları alanda yeterli ve uygun su ve hava şartlarının bulunmasına dikkat etmişlerdir. Nitekim Meclis-i Vala ilk muhacir grubu hakkında Teke ve Alâiye'de önerilen barınma yerini o bölgenin su ve havasıyla mizaçlarının uyuşmaması nedeniyle reddetmiştir.⁸⁵³ Ancak bu önlemlere her zaman özen gösterilmemiş, bazı muhacirler ilgili problemi yaşamışlar, havasının kendi sağlıkları açısından faydalı olmadığını düşündükleri mekânlarda iskânlarla karşı çıkmışlardır. 1891'de ikliminin elverişsiz olduğu gerekçesiyle Taberiye'de yerleşmeye sıcak bakmayan muhacirler, Hayfa'ya gitmeyi yeğlemişlerdir.⁸⁵⁴ Anadolu'nun bazı bölgelerine gönderilip sürülen ve bu bölgelerin iklimine alışamayan birçok muhacir, Anadolu ve Bilâdü's-Şam'dan diğer yörelere kaçmış, bazıları ise anavatanına dönmüştür.⁸⁵⁵

Gönderildiği bölgeye aşinalık eksikliği ve aileden uzak olma duygusu gibi başka nedenlerle ikametgâhını değiştirmek isteyenler de vardır. Savaştan dolayı Suriye'den Koçhisar'a yollanan Abdülgani b. Abdüllatif el-Cezairi, kendisinin Ankara'ya taşınan ailesine veya onların kendisinin yanına naklini talep etmiştir.⁸⁵⁶ Bilâdü's-Şam'da karşılaştıkları sorunlar arasında, bazı kabileler ve asi grupların topraklar anlaşmazlıkları ile ilgili problemler, mezhepsel nedenlerden kaynaklanan saldırılar, mezhepçilikle ve grupçulukla alakalı meseleler vardır. Örneğin: Havran Sancağı'nda Kerim ve Şa'ara köylerine iskâna gönderilen Emir Abdülkadir'in oğulları ve muhacirler, Havran Dağı'nın Dürzîleri ve bu iki köyü çevreleyen Leca

⁸⁵³ BOA, İ. Mes. Müh, 72-2079, (Lef. 13), (16 Rabiulahir 1264 / 22 Mart 1848).

⁸⁵⁴ BOA, DH. MKT, 1830-84, (20 Ramazan 1308 / 29 Nisan 1891).

⁸⁵⁵ Bardin, **age.**, s. 177.

⁸⁵⁶ BOA, DH. EUM-5- Şb, 29-2, (Lef. 1-2), (20 Zilkade / 18 Eylül 1916).

Bedevileri tarafından çeşitli baskılara maruz kalmışlardır. Bu durum Havran yerine Suriye'nin farklı bölgelerine yerleştirilmelerini gerekli kılmıştır.⁸⁵⁷

Benzer şekilde, Taberiye bölgesindeki Cezayir köylerinin çoğuna asi bir kabile şeyhi tarafından saldırılar düzenlenmekte, yörede haydutlar ve hırsızlıklara tanık olunmakta idi. 1853'te Beyrut'tan Dimeşk'e geçtiklerinde haydutlar tarafından yolu kesilen iki grubun yaşadıkları bu bağlamdaki en dikkat çekici örneklerden biridir.⁸⁵⁸ Dimeşk'te ikamet eden Cezayirliler, 1860 olayları sırasında Hristiyanları korudukları için yerel halktan kimi kesimler onları baskılamaya ve rahatsız etmeye çalışmıştır. Mahalli sakinler Cezayirlileri eleştirmiş ve dışlamışlardır.⁸⁵⁹

Muhacirlerin maruz kaldığı en önemli sosyal problemler arasında, muafiyet olmadığı zamanlarda orduya alınma konusu da vardır. Askerlik çağındaki genç erkekler kura sürecine katılmakla sorumlu tutulmuştur. Çeşitli şekillerde askerlik meselesini atlatanlar olmuş, hatta bazıları bu bağlamda Fransız korumasına başvurmuştur. Osmanlı ve Fransız tarafları arasında böylesi uygulamalardan dolayı sorunlar yaşanmıştır. XX. yüzyılın ilk döneminde Cezayirlilerin askerlik davalarını çözüme kavuşturmak için Beyrut'taki iki taraf arasında ortak bir komite kurulmuştur.⁸⁶⁰

Bilâdü's-Şam bölgesindeki askerlik şüphelilerinin çoğu, kontrole tabi tutulmuş, kaçaklar kovuşturulmuş ve tutuklanmıştır. Bu bağlamda İskenderun'da Ömer ed-Derviş Muhammed ve Ahmed'in oğulları asker kaçağı olmak ithamı ile tevkif edilmişlerdir.⁸⁶¹ Bursa'da ailesi ile birlikte sürülen Emir Abdülkadir'in torunu Abdülkadir iki arkadaşıyla birlikte asker kaçağı durumuna düşmüştür.⁸⁶² Babası Osmanlı tabiiyetindeki Yahudilerden olduğu için Fransız vatandaşı Cezayirli Nesim Toledano askere alınmaya çalışılmıştır.⁸⁶³ Kendilerini orduya hizmet etmek zorunda bulan diğer birçok gençten bazıları gönüllü olarak orduya katılırken bazıları herhangi

⁸⁵⁷ BOA, DH. MKT, 1652-33, (2 Muharrem 1307/ 29 Ağustos 1889).

⁸⁵⁸ BOA, ŞR. MKT, 60-71, (Lef. 2), (19 Recep 1269 / 26 Nisan 1853).

⁸⁵⁹ Kateb, *agm.*, s. 415.

⁸⁶⁰ BOA, HR. SYS, 433-1- 27, (2 Cemazeyilahir 1329 / 31 Mayıs 1911); BOA, HR. SYS, 433-1- 28, (7 Cemazeyilahir 1329 / 5 Haziran 1911); BOA, HR. SYS, 433-1-30, (1 Cemazeyilahir 1329 / 30 Mayıs 1911).

⁸⁶¹ BOA, BEO, 446- 33414, (19 Muharrem 1310 / 13 Ağustos 1892).

⁸⁶² BOA, DH. ŞFR, 78-199, (5 Şevval 1335 / 25 Temmuz 1917); BOA, DH. ŞFR, 79- A- 151, (18 Zilkade 1335 / 5 Eylül 1917).

⁸⁶³ BOA, HR. SYS, 433-2-122, (7 Cemazeyilahir 1332 / 3 Mayıs 1914).

bir şekilde bu vazifeyi atlatmış ve kaçmış, yetkililer tarafından aranan bir pozisyona düşmüşlerdir.

- Ekonomik Sorunları: İlk muhacirlerin ekonomik yaşamı, o dönemde Osmanlı'nın koşulları nedeniyle istikrarlı ve iyi bir haldedir. Osmanlı yönetimi onları vergilerden muaf tutmuş, her birini alanına göre desteklemiş, entelektüeller için maaşlar ve zanaatkârlar için maddi destekler vermiş, Çiftçilere maddi sübvansiyonlar ve verimli araziler sunulmuştur. İlk muhacirlerin çoğunun varlıklı ve iyi durumda olması yanında kendilerine en verimli topraklar verilmiştir. Başlangıçtakilerin varlıklı ve zengin kategorisinden olmasına rağmen, muhacirlerin durumu kısa bir süre sonra bozulmuş, kötüleşmiştir, sonrakilerin birçoğunun koşulları, özellikle de XIX. yüzyılın son yirmi yılındaki muhacirlerin, XX. yüzyılın erken evresindeki hicretlere katılanların durumu çok kötüdür. Özellikle 93 Harbi'nden sonra yitirilen ve baskı altında tutulan Osmanlı Memalikinden sığınan çok sayıda kişinin varlığı ile devletin değişen koşulları ekonomik sorunların doğmasına, muhacirlerin sıkıntı yaşamalarına yol açmıştır. XX. yüzyılın girmesiyle birlikte göçmenlerin durumu daha da şiddetli bir hal almış, insanların özel şartlarına bağlı olarak sefalet ve fakirlik çok çeşitli seviyelerde gözlemlenmiştir.⁸⁶⁴

Bu bölgedeki muhacirlerin karşılaştığı en önemli sorunlar arasında devletin yeni gelenlere özellikle de gelmeden önce vaat etmelerine rağmen mesken, hibeleri ve maddi faydalar sunma konusunda isteksizlik göstermeleridir. Devlet 1911'den itibaren önceki sorunlarla karşılaşmamak için sadece hali vakti yerinde kişileri kabul etmiştir. Bu durum, çoğu muhacirin kendi imkânları ve maddi kapasiteleri ile Suriye'ye yerleşmesine yol açmıştır.⁸⁶⁵

Uygulanan vergiler de göçmenlerin başka bir sorunudur. Muhacirler kendilerine uygulanan çeşitli vergileri düzenli olarak ödemişler, ancak belirli koşullar nedeniyle birçoğu belirli bir müddet sonra ödeme gerçekleştirememişler ve Cezayir köylüleri vergi muafiyeti taleplerinde bulunmuşlardır. Osmanlı makamları sık sık bazı taleplere olumlu cevap vermişler, genellikle askeri muafiyetlere eşlik eden genel

⁸⁶⁴ Hilal, *age.*, s. 154.

⁸⁶⁵ BOA, BEO, 3888-291529, (Lef. 2), (12 Safer 1329 / 12 Şubat 1911).

muafiyetler yanında özel muafiyetler tanımıştır. Bu çerçevede Kasriyye köyü, askerlik ve vergiden affedilenler arasındadır.⁸⁶⁶

Ayrıca muhacirlerin yaşadığı ekonomik sorunlar arasında doğrudan finansal yardımların kesilmesi bulunmaktadır. Kültürlü tabaka ve çeşitli alanlardaki çalışanların maaşları nedensiz ve aniden kesilebilmiştir. Dolayısıyla onlar durumu çözmek ve yaşamaya devam etmek için yeterli bir maaş veya miktarın kendilerine iade edilmesi amacıyla devletteki ilgili makamlarla ve İstanbul'daki yüksek kurumlarla sürekli temas halinde kalmışlardır. Yeni maaşlar verilmemesi hazinedeki bütçe açığı ile ilgili olup, maaşların durdurulması çalışanların hataları veya ihmali, sorumlu personelin işini iyi yapmaması gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanmıştır.⁸⁶⁷

Maaşları kesilenlere örnek olarak Suriye'de ikamet edenlerden bahsedilebilir, emir ve ailesi Osmanlı Hükûmeti'nden teslim aldıkları Cezayirli muhacirlerin maaşlarını dağıtmaktan sorumlu olmuştur. Siyasi meselelerden dolayı emirin ölümünden sonra Suriye'dekilere aylık ödenmesi durmuştur, hatta emirin ailesinin maaşları dahi kesintiye uğramış, devletçe yeniden tertip edilmesinden sonra yeniden ödenmiştir.⁸⁶⁸ Bu bağlamda bireysel bir misal olarak Dımeşk'ten Bozkır'a sürülen Seyyid Ahmed ve ailesinin maaşlarının nedensiz biçimde kesilmesi sunulabilir.⁸⁶⁹

- Politik Sorunları: Cezayir muhacirleri Osmanlı sistemleri ve yasaları altında özgürlük ve bağımsızlığa sahip olmuştur, ancak yine de hayatlarında çeşitli politik sıkıntılar yaşamışlar, bazılarının fikirleri veya faaliyetleri siyasi yasalara aykırı düşmüş, sorunlara yol açmıştır, genel olarak sorunlar iki önemli konuyla ilgilidir.

Vatandaşlık konusu: Osmanlı vatandaşlığı ve bütün yasalara bağlılığı Osmanlı Devleti'ndeki tüm haklardan faydalanabilmek için şart koşulan bir olgu olarak nitelemek mümkündür. Vatandaşlığı bulunmayanlar iki yıl içinde sınır dışı edilmek başta olmak üzere çeşitli problemlerle karşılaşmıştır. Ülkeleriyle ilişkilerini kesmek istemeyen ve nüfus defterlerine kendilerini kaydettirmeyen muhacirler, çoğu zaman vatandaşlıktan mahrum bırakılmışlardır. Yabancı tabiiyetleri olan veya konsolosluklardan maaş alanlara veya Osmanlı olmakla birlikte şüpheli ilişkilere sahip kişilere yaptırımlar uygulanmıştır. Verilen ceza, genelde imtiyazları ortadan

⁸⁶⁶ BOA, A. MKT, MHM, 416-3, (Lef. 1,4), (14 Rabiulahir 1285 / 4 Ağustos 1868).

⁸⁶⁷ Tarşun v. dğr, **age.**,s. 278.

⁸⁶⁸ BOA, DH. MKT, 1375-10, (2 Safer 1304 / 31 Ekim 1886).

⁸⁶⁹ BOA, DH. EUM-5- Şb, 41-8, (18 Şevval 1335 / 7 Ağustos 1917).

kaldırmak ve uzak bölgelere sürmek biçiminde gerçekleşmiştir. Osmanlı vatandaşlığını kazanmak isteyen Hirs b. Sadık ve arkadaşları, bu talepleri inceledikten sonra Amerikan büyükelçiliğinden maaş aldıkları keşfedilmiş, Ankara'ya sürülmüşlerdir.⁸⁷⁰

Şüpheli ve yasak hareketler: Bilâdü's-Şam'da özellikle XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti'nde pek çok siyasi faaliyet ve hareketin ortaya çıkmasına tanık olunmuştur. Bu sürece katılan bazı Cezayirli de vardır, bu hareketlerle yüzleşmek için çeşitli önlemler alınmış, uzak ve تنها alanlara sürgünler yapılmıştır.⁸⁷¹

Muhacirlerin Anadolu'da bilmedikleri alanlara gönderilmesi, aileden uzaklaşma hissine ve yabancılaşmada artışa neden olmuştur. Bu politikanın uygulandığı insanlar arasında Dimeşk'te çıkan *el-İttihadu'l-İslami Gazetesi*'nin sahibi Muhammed b. et-Tuhami Şatta bulunmaktadır, Dimeşk'ten İzmir'e sürgün edilmiş, maaşları durdurulmuştur.⁸⁷² 1916'da 49 kişi şeklinde Dimeşk'ten Bursa'ya sürülen emirin ailesinin de maaşı kesilmiştir.⁸⁷³ Bu tavır Osmanlı Devleti'ne karşı çıkan ve nihayetinde Cezayir'e sürülen Haşim b. Emir Abdülkadir'de olduğu gibi siyasi nedenlerden kaynaklanmıştır.⁸⁷⁴

III. 2. Anadolu

- Sosyal Sorunları: Bazı konularda Anadolu'nun sosyal doğasının Arap bölgelerinden ya da Cezayir'den farklı olduğu bilinmektedir. Dil, gelenek ve görenekler ya da genel olarak yaşam tarzı gibi ihtilaflar, özellikle muhacirler açısından ilk dönemlerde entegrasyon ve iletişim alanında bazı zorluklar yaratmıştır. Örneğin, kötü durumunun yanı sıra Türkçesinin bozukluğundan şikayetçi olan Cezayirli Muhammed Efendi'den bahsetmek mümkündür,⁸⁷⁵ Antalya'da kalan ailesi ile birlikte Türkçesini geliştirmedeğinden dolayı zorluklar yaşayan Hacı Ali Efendi de

⁸⁷⁰ BOA, DH, EUM-5-Şb, 33-13, (Lef. 5), (1 Rabiulahir 1335 / 25 Ocak 1917).

⁸⁷¹ el-Hâlidî, *el-Cezâir ve Bilâdu's-Şâm...*, s. 388.

⁸⁷² BCA, 272-00-00-12-38-25-10, (Lef. 3), (9 Cemazeyilahir 1337 / 12 Mart 1919).

⁸⁷³ BCA, 272-11-9-2014, (Lef17), (29 Safer 1335 / 25 Aralık 1916).

⁸⁷⁴ BOA, MV, 34-38, (Lef. 2), (19 Ramazan 1306 / 19 Mayıs 1889).

⁸⁷⁵ BOA, MVL, 360-89, (Lef. 1-2), (6 Safer 1277 / 24 Ağustos 1860).

genel halinden memnuniyetsizliğini bildirmiş, Osmanlı makamları konuyu çözmek için Konya Valisi nezdinde bazı teşebbüslerde bulunmuştur.⁸⁷⁶

Dil ve toplumla iletişim sorununa ek olarak, sağlık koşulları, su ve havanın uyumu gibi hususlar muhacirlerde ikamet değişikliği taleplerine yol açmıştır. Örneğin Konya Bozkır'a eşi ile sürülen Cezayirli Ahmed es-Sağır, bölgedeki su ve havanın yetersiz olması nedeniyle ikametgahı değiştirmek arzusunu ifade etmiştir.⁸⁷⁷ Aynı şekilde aynı mekânda sürgün bulunan başka bir Cezayirli Ahmed Efendi ve ailesi Konya'ya geri gönderilmesini istemiştir. Bölgedeki su ve havanın iyi olmaması ve kişilerin kötüleşen hali doktorlar tarafından onaylanınca şahısların Konya'ya dönüşü sağlanmıştır.⁸⁷⁸

Cezayir muhacirlerinin de karşı karşıya kaldıkları sorunlar arasında zorunlu askerlik hizmeti önemli bir yer tutmuştur. Olup Daha önce de belirtildiği gibi, bazı gençler askerlik hizmetini yerine getirmekten kaçmak için Fransız korumasına başvurmuş ve bu durum Osmanlı makamlarını Fransız Konsolosluklarla çatışmaya sokmuştur. Şüpheli ve kaçakların tutuklanması nedeniyle 6 Mart 1887'de Antalya'daki Fransız Büyük elçiliği tarafından Konya Vilayeti'ne gönderilen defterde şu hususlar yer almıştır:

Fransız tabiiyetine sahip insanların aslında baba ve dedeleri Cezayirlidir ve Cezayir'in işgalinden sonra hicret edip Memalik-i Şahaneye yerleşmişlerdir. Bu dönemde doğal olarak Osmanlı sayılan Cezayirli, nüfus dairelerine kaydolduktan sonra vergileri ödemişlerdir. Onların çocukları da nüfus defterlerinde yazılmış, ancak bazıları askerlik hizmetinden kurtulmak için onları incelemeyen kaydeden Fransız Konsolosluklarına başvurmuştur. Osmanlı Devleti buna yasadışı bir faaliyet nazarıyla bakmış, Fransız Büyükelçiliği'ne isim defterinin bir kopyasını yollayarak deftere kayıtlı muhacirleri tebaası olarak kabul etmemesini istemiştir.⁸⁷⁹

Bu bağlamda arama, tutuklama ve incelemeye tabi tutulanlar da çoktur, örneğin nüfus tezkiresini yanında taşımayan ve askerlik çağrısına karşılık vermeyen Köse Muhammed b. Ahmed tutuklanmış, kendisi hakkında Flemenk Konsoloslukları ile

⁸⁷⁶ BOA, DH. MKT, 1309-68, (15 Rabiulahir 1286 / 25 Temmuz 1869).

⁸⁷⁷ Bkz. BOA, DH. EUM-5- ŞB, 57-48, (Lef.5), (29 Cemazeyilahir 1336 / 11 Nisan 1918).

⁸⁷⁸ BOA, DH. EUM-5- ŞB, 41-8, (18 Şevval 1335 / 7 Ağustos 1917).

⁸⁷⁹ BOA, HR. SYS, 432-3-50, (15 Ramazan 1305 / 26 Mayıs 1888).

muhabere gerçekleştirilmiştir.⁸⁸⁰ Mahmut b. Ahmed adlı şahıs da Emniyet Genel Müdürlüğü'nde haps edildikten sonra askere alınmıştır.⁸⁸¹

Aydın'da yaşayan Muhammed b. Hac Ali, Fransız korumasına sahip olmasına rağmen tutuklanmış ve askere alınmıştır, Osmanlı makamları babasının Cezayirli olmasından dolayı ve Cezayir'in Fransa'ya ilhak edilmesini babası devrinde tanımadığı için şahıs hakkında Fransız korumasına itibar etmemiştir.⁸⁸²

- Ekonomik Sorunları: Osmanlı arşiv belgelerinde, Cezayirlilerin ve ailelerinin çeşitli sorunları listelenmiştir. İşi olmayanlar için maaş alınmaması veya önceki maaşların kesilmesi gibi meseleler sunulmuştur. Bahsedilen problemler, muhacirleri fakirliğe itmiş, geçimini sürdürmek için mali yardımlar talep etmeye, kesilen maaşların yeniden bağlanmasını ya da başka aylıklar tahsis edilmesini istemeye yöneltmiştir.

Yoksulluk ve kötü halden muzdarip olup geçinmek için maaş arayan insanlar arasında Cezayir Eski Müftüsü, Miftahuddin'den söz etmek mümkündür, seçkin bir bilgin olmasına rağmen, mali durumunun zayıf düşmesi, Denizli'den Dersaadet'e yardım talebiyle gitmesine sebep olmuştur.⁸⁸³ Aynı şekilde Asitane'de ikamet eden ve çocuklarını geçindiremeyen Hacı Ömer Efendi yardım talebinde bulunmuş, kendisine 200 kuruş verilmiştir.⁸⁸⁴

Osmanlı ordusu içinde Batum ve Bağdat'ta görev yapıp 2.500 kuruş maaş alan Ebu Musa Muhammed gibi bazı şahısların çeşitli nedenlerle maaşında kesinti yaşanmıştır. Ebu Musa, emekli olup Basra'ya taşınmasından sonra 1.660 kuruşluk bir maaş almış ancak 93 Harbi sırasında maaşı tamamen geçersiz olmuştur. Basra Meclisi tarafından maaşının iade edilmesi veya uygun bir maaş tahsis edilmesi için bir talep gönderilmesinden sonra hükûmet kendisine 1.660 kuruşluk bir maaş bağlanmasını uygun bulmuştur.⁸⁸⁵ Osmanlı ordusu içinde Batum ve Irak'ta vazife alan Muhammed ibn Tufan için de aynı durum geçerlidir. 93 Harbi sırasında 1.600 kuruşluk maaşı kesilmiş, yaşlılığı ve kötü durumu nedeniyle hakkının tam olarak ödenmesini veya

⁸⁸⁰ BOA, HR. SYS, 433-2- 28 / 433-2-29, (26 Rabiulahir 1326 / 28 Mayıs 1908).

⁸⁸¹ BOA, HR. SYS, 433-2-34 / 433-2-38), (23 Ramazan 1336 / 2 Temmuz 1918).

⁸⁸² BOA, HR. SYS, 433-2- 145, (4 Safer 1333 / 22 Aralık 1914).

⁸⁸³ BOA, MVL, 90-66, (25 Recep 1266 / 6 Haziran 1850).

⁸⁸⁴ BOA, MVL, 444-147, (1 Muharrem 1281 / 6 Haziran 1864).

⁸⁸⁵ BOA, BEO. 246- 18392, (Lef. 4), (13 Muharrem 1309 / 27 Temmuz 1893).

yeterli miktarda paranın kendisine verilmesini talep ederek Musul İdare Meclisi'ne başvurmuştur.⁸⁸⁶

Muhacirlerin koşulları ve Osmanlı'ya yaptıkları katkılar değiştiği gibi yaşadıkları sorunlar da farklılık arz etmiştir. Osmanlı Devleti katkılarından yararlanmakla birlikte onların sorunlarına çözüm bulmaya da çalışmıştır. Muhacirlerin hayatı Osmanlı Arap ve Türk toplumunda yukarıda sunulan tarzda cereyan etmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte Bilâdü's-Şam Türkiye Cumhuriyeti'nden ayrılmış, vilayetler Fransız ve İngiliz işgaline uğrayarak birbirlerinden bağımsız hale gelmiştir. Filistin'deki muhacirler 1948'de İsrail işgaline kadar Akka köylerinde kalmış, İsrail'in kurulmasından sonratehcir edilenler, Suriye'ye gidip Yermuk Kampı'na yerleşmişlerdir.

Anadolu'ya yerleşenlerin bazıları Bilâdü's-Şam'a geri dönmüş, bazıları I. Dünya Savaşı'ndan sonra Cezayir'e kendi ülkelerine gitmiş, diğerleri mevcut adreslerinde kalmıştır.

Cezayir muhacirlerinin varlığı Bilâdü's-Şam ve Anadolu bölgeleri özelinde karşılaştırıldığında, en büyük muhacir kitlesinin Bilâdü's-Şam'da olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, dil faktörü ve Bilâdü's-Şam'ın Cezayirliler açısından konumu gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanmaktadır. Cezayirli muhacirlerin Osmanlı Devleti ve toplumundaki yaşamları her iki sahada da dinamik bir yapıda olmuş, Cezayirliler diğer vatandaşlarla aynı hak ve yükümlülöklere sahip bulunmuştur. Muhacirlerin edindikleri imtiyaz ve yardımlarla ile kıyaslandığında ortaya koydukları katkılar ve sahip oldukları etki daha belirgin niteliktedir. Sorunları ve zorlukları aşmak için değişik yöntemler benimseyen Cezayir muhacirleri, özellikle Bilâdü's-Şam'daki diğer muhacirlere kıyasla fark yaratabilmiş, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel olarak yaşamın çeşitli yönlerinde iz bırakmışlardır. Osmanlı arşiv belgelerinin büyük kısmı bu hususta yeterli delil sunmaktadır.

⁸⁸⁶ BOA, DH. MKT, 2009-94, (17 Rabiulevvel 1310 / 9 Ekim 1892).

Sonuç

Cezayir’den Osmanlı Devleti’ne hicret fikri dini, kültürel ve milli bağlar gibi çeşitli faktörlerle ilişkili olmuştur. Fransız işgalinin ülkenin genelinde yerleşik bir nitelik kazanmasından sonra Cezayir’de hicret olgusu, daha ziyade yönetim çerçevesindeki çeşitli olaylarla bağlantılı bulunmuştur.

Fransız işgalinden sonra Cezayirlilerin yaşamlarında genel bir istikrar gözlemlenmemiş, kargaşa devam etmiştir. 1830’dan itibaren istikrarsızlık ve kötü hayat şartları nedeniyle pek çok Cezayirli, ana vatanını bırakarak Osmanlı topraklarına sığınmıştır. Birinci Dünya Savaşı’na kadar süren hicret hareketinde kaynaklar tarafından tehlikeli ve kritik olarak nitelenen tarihi aşamalara tanık olunmuştur. Bu aşamaların ortaya çıkmasında çevre şartları ve iç dinamikler önemli bir yer tutmuştur.

Bu araştırma, Cezayir hicreti ve muhacirlerin Osmanlı topraklarındaki durumları ile ilgili pek çok meselenin incelenmesini içermiştir.

1- Araştırma süreci neticesinde hicretin temel sebebinin Fransızların işgali olduğu anlaşılmıştır. Sabotaj, yıldırma ve kamulaştırma uygulamaları yanında belirli kanunlar, yerel halkın asgari ölçekte kanuni, siyasi ve toplumsal haklardan yoksun bırakılmasına zemin hazırlamıştır. Böylelikle işgal makamlarının baskısı altında yaşamaya başlayan Cezayirliler şartların etkisiyle hicret alternatifini üzerinde düşünmüşlerdir. Fakat hicret herkesçe benimsenen ya da tatbik edilebilen bir hareket olmamıştır. Mal ve toprakların yitirilmesini engellemek, gelecekte direniş göstermek gibi sebeplerle ülkede kalmayı yeğleyerek Fransız otoritelerinin hakimiyeti altında hayatına devam etmeyi, onlarla ortak bir payda bulmayı seçenler olduğu gibi maddi yahut kanuni hususlardan dolayı hicret düşüncesini gerçekleştiremeyenlere de rastlanmıştır. Öte yandan tarikatların faaliyetleri, İslam birliği ideali ve Osmanlı propagandasına ilaveten hicret edenlerin değişik motivasyonları ve özgün tercihleri olduğu dikkat çekmiştir. Osmanlı arazilerine hicret hususunda bu durumların teşvik edici etkisi gözlemlenmiştir.

2- Çalışmada ulaşılan bilgilere göre hicret hareketi tarihi seyrinde Fransız ve Osmanlı taraflarındaki değişik tutumlardan etkilenmiştir. Fransız otoritelerinin sert tavırları ve halka karşı şiddetli uygulamaları arttıkça hicret aktifleşmiş, süreç daha

belirgin hale gelmiştir. Fransız idaresinin nispeten daha yumuşak olduğu vakitler halk memleketinde kalmayı yeğlemiştir. Osmanlı makamlarının insanları topraklarına taşınmayı teşvik eden aktiviteleri ve muhacirlere yardım etmesinin önemli bir tesiri bulunmuştur. Böylelikle doğuya yönelik insan akını hızlanmıştır. Ayrıca Osmanlı politikalarının hicreti desteklememesi sonucunda intikallerde azalma görülmüştür. Fransızların bazı dönemlerde ülke dışına çıkmayı yasaklama kararları, genel olarak doğudaki Osmanlı arazilerine muhacir akınını engellememiş, Fransızlar bu çabalarla hareketi rotasından çıkarmayı başaramamıştır.

3- İncelemeler sonucu muhacirlerin ilk dönemde rotasını gelişigüzel veya rastlantısal olarak nitelemek mümkündür. Tunus, Fas, İskenderiye ve İstanbul gibi şehirler birinci muhacir gruplarının rotalarını oluşturmuştur.

Ancak daha sonra hicret hareketi, doğudaki Osmanlı topraklarına doğru ortak bir rota belirlemiş, Cezayir muhacirlerinin genelinin yerleştiği Bilâdü's-Şam ve Anadolu, bu bağlamda ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Osmanlı uygarlığına dini ve siyasi olarak bağlılık duygusu Cezayirlileri yönlendiren temel unsurlardan biridir.

Belgelerden ve kaynaklardan anlaşıldığına göre hicret, toplumun belirli bir kesimine özgü bir faaliyet olarak ortaya çıkmamış, tüm yurttan farklı sınıftan insanları içermiştir. Kadınlar, erkekler, zenginler, fakirler, yaşlılar, gençler, entelektüeller ve tahsilsiz kişiler hicret sürecine katılmıştır. Ülkeden ayrılış kimi zaman bireysel çabalarla olurken özellikle 1847'de halk direnişinin kırılması nedeniyle bilahare çoklukla toplu halde yaşanmıştır. Çalışmada kullanılan kaynaklarda muhacirlerin sayısına ilişkin bilgiler az olmasına rağmen bu konuda çeşitli açıklamalar sunulmuştur.

4- Fransızlar, hicret hareketine karşı birtakım tavırlar takınmışlardır. Göçü yasaklamak, serbest bırakmak, sınırlandırmak gibi değişik politikalar benimsemişlerdir. Hicretin yasaklanması Fransa üzerinde baskı oluşturulmasını engellemeyi hedeflerken bu konuda kolaylık tanınması ise muhacirlerin mallarının kamulaştırılması, Fransız yerleşimcilere alan açılması ve Fransız pasaportunu taşıyan kimselerin artırılması gayesine matuf olmuştur.

5- Osmanlı topraklarına ulaşan muhacirlere yönelik olarak resmi makamlarca Osmanlı kaynaklarındaki veriler doğrultusunda kimi işlemler saptanmıştır. Bu işlemler, iskân süreçlerini ve maddi yardımları kapsamıştır. Osmanlı uyruğunu korumak ve diğer tabiiyetlere girmemek karşılığında muhacirlerin işleri kolaylaştırılmış, böylelikle gelecekte yabancı devletlerin müdahalesiyle ortaya çıkabilecek problemleri engellemek, Bilâdü'sh-Şam'da gizli emelleri bulunan Fransa başta olmak üzere Avrupalı ülkelere ait büyükelçilikler ve konsolosluklarla çatışmadan kaçınmak istenmiştir.

Muhacirlerin maddi durumundan bağımsız olarak iskân süreçleri muhacirlerin öncelikleri arasında yer almaktaydı. Osmanlı hükümeti, bu konuya büyük ehemmiyet vermiştir.

Zenginler ve maddi durumu elverişli olanlar, mevcut imkânları çerçevesinde konutlarını yaparken yetkili makamlar, fakir ve yoksullara barınacak alanlar sağlamayı üstlenmiştir. Ayrıca arazi tahsis etmek ve maddi yardım sunmak hususunda devlet çeşitli parametrelere bakarak genelde geçimlerini edinmek ve yatırımcıları yüreklendirmek bağlamında muhacirleri desteklemiştir.

İttihat ve Terakki döneminde bahsedilen uygulamalar ani ekonomik gelişmelerin etkisiyle kısmen değişmiştir. Hükümet yetkilileri evler inşa edilmesi ve yatırımlar oluşturulması için para desteği sunma imkanlarının olmadığını değerlendirerek muhacirlere arazi tahsis etmekle yetinmişlerdir. Bilâdü'sh-Şam bölgesinde çeşitli toprakların yeni gelenlere verilmesine bir müddet devam edilmiş, ardından muhacirler Anadolu'nun değişik mıntıkalarından alanlara yönlendirilmişlerdir.

6- İki devlet arasındaki ihtilaflardan anlaşıldığına göre Fransızlar Osmanlı toprakları içinde dahi onların takibinden tamamen kurtulamayan Cezayirlilerin birtakım imtiyazlar karşılığında Fransız taraftarı olmasını arzulamışlardır. Konsolosluklara kaydedilme ve anılan ülkenin tabiiyetini benimseme gibi hususlar daima gündeme gelmiştir. Fransa böylelikle Cezayirliler aracılığıyla Bilâdü'sh-Şam'da bir nüfuz alanı ve sömürge sahası oluşturmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda tabiiyet ve vatandaşlık problemi doğmuştur. Tabiiyet meselesi, Osmanlı idaresi ve İstanbul'daki Fransa Büyükelçiliği arasında bir çatışma yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Çatışmanın başlamasında mahalli Osmanlı idareleri ve Fransız konsolosluklarının

sıklıkla Cezayirli bazı grup ve fertlerin uyruğu hususunda anlaşmazlığa düşmeleri mühim bir sebep olmuştur.

Bu çalışmada XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanan Osmanlı-Fransız ihtilafları bağlamında Cezayirlilerin Osmanlı korumasını yeğleyenler ve Fransız korumasını tercih edenler olmak üzere ikiye ayrıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu iki sınıf yanında hangi tarafa bağlı olduğu bilinmeyen ve çekişme konusu kılınan başka bir kesim daha bulunmuştur. Uyrukları kesin olmayanlara dair sorunu çözmek ve muhacirlerin kimliklerini netleştirmek gayesiyle antlaşmalar ve uzlaşlar ortaya konsa da tarafların bazı tutumlarından taviz vermemesi neticesinde ilgili konuda başarıya ulaşılamamıştır. Fransız konsoloslukları ve Osmanlı makamlarının anlaşmazlıkları, yürürlükte kalmıştır. Her iki grup da birbirini sözleşmelere sadık olmamakla suçlamıştır. Osmanlı devlet adamlarının ısrarlı gayretlerine karşın mesele olduğu gibi devam etmiş, kapsamlı ve nihai bir biçimde halledilmemiştir.

7- Osmanlı topraklarına dünyanın dört bir yanından sığınan muhacirlerin bulunması, Cezayirlilerin cemiyet içinde özel bir iz bırakmasına mani olmamıştır. Özgün yapılarını muhafaza etmekle birlikte anılan muhacir sınıfı Bilâdü's-Şam ve Anadolu'da sosyal hayatla uyumlu bir tutum benimsemiş, yerel unsurlarla kaynaşmıştır. Toplumsal dokuda böylesi bir bütünlüğün temin edilmesinde devletçe tanınan imtiyazların ve mahalli halkın konukseverliğinin etkisi büyük olmuştur. Öte yandan muhacirlerin hali, devletin konjonktürü çerçevesinde şekillenmiştir, iktisadın ve asayişin iyi işlediği aşamalarda onların durumunda iyileşme kaydedilmiştir. II. Abdülhamid'den önce ve onun hükümdarlığı döneminde Cezayir muhacirlerinin nispi bir istikrara tanık olduklarını söylemek mümkündür. İttihat ve Terakki devrinde ise geçmişten kaynaklanan ekonomik ve siyasi problemlerin artışına bağlı olarak mülteci niteliğindeki grupların karşılaştığı yeni zorluklar doğmuştur. Böylelikle sorun dairesi genişlemiştir, dolayısıyla anılan zaman diliminde göreceli bir gerileme olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Çalışmamızda ayrıca muhacirlerin hayatına dair çeşitli faaliyetler tespit edilmiş, gerek toplumsal gerekse bireysel düzeyde Osmanlı devlet ve toplumuna değişik katkılar sundukları gözlemlenmiştir. Bu bağlamda bazı şahsiyetler öne çıkmış ve kimi aileler ün kazanmıştır. Diğer kaynaklar yanında Osmanlı arşivlerinde muhacirlerin başta kültürel, politik ve askeri faaliyetleri olmak üzere birden çok

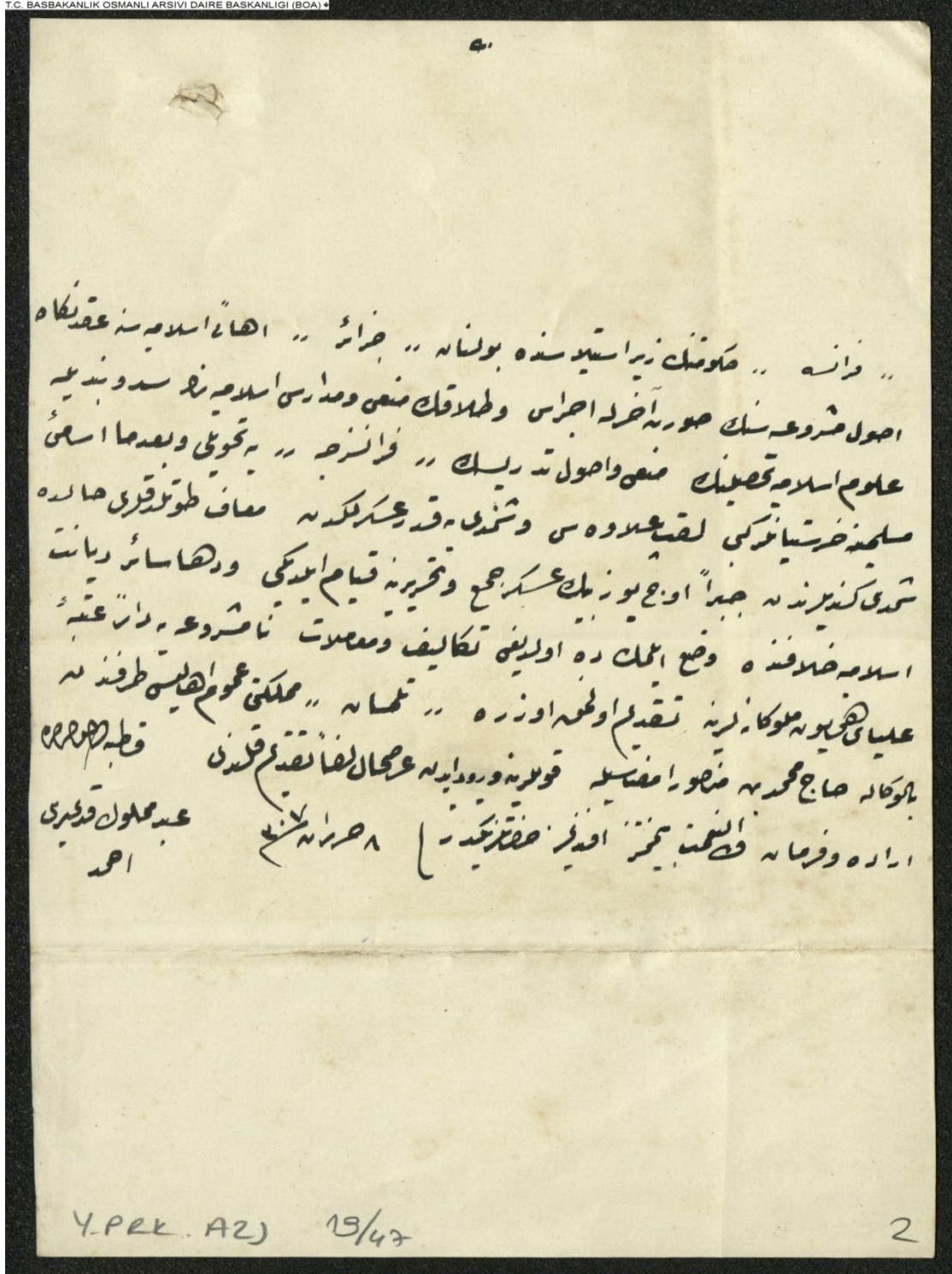
sahada ortaya koydukları çabalar yoluyla devlet ve toplum bazında edindikleri konumu belirten işaretler vardır.

Cezayirlilerin bilhassa iç isyanlar veya Avrupalıların dış müdahaleleri sonucu XIX. yüzyıldan itibaren diğer Osmanlı memleketlerine dönük hareketleri; modern zamanda gerçekleşen hicretler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Hicret bağlamında sebepler, yollar ve rotalar farklı olsa da muhacirler, genelde başka dinden bir düşman idarenin tahakkümünden kurtulmak isteyip can ve mal emniyetini sağlayıp özgün kimliklerini korumayı amaçladıklarını söylemek mümkündür.

Ekler

- Ek. I. Cezayir'de Fransız istilasının altmışıncı yılında zulümlerin arttığı, islâmî eğitime son verildiği ve isimlere Fransızca lakablar konulduğu. (BOA, Y. PRK. AZ. J, 19-47, (Lef. 2), (13 Zilkade 1308 / 20 Haziran 1891)).

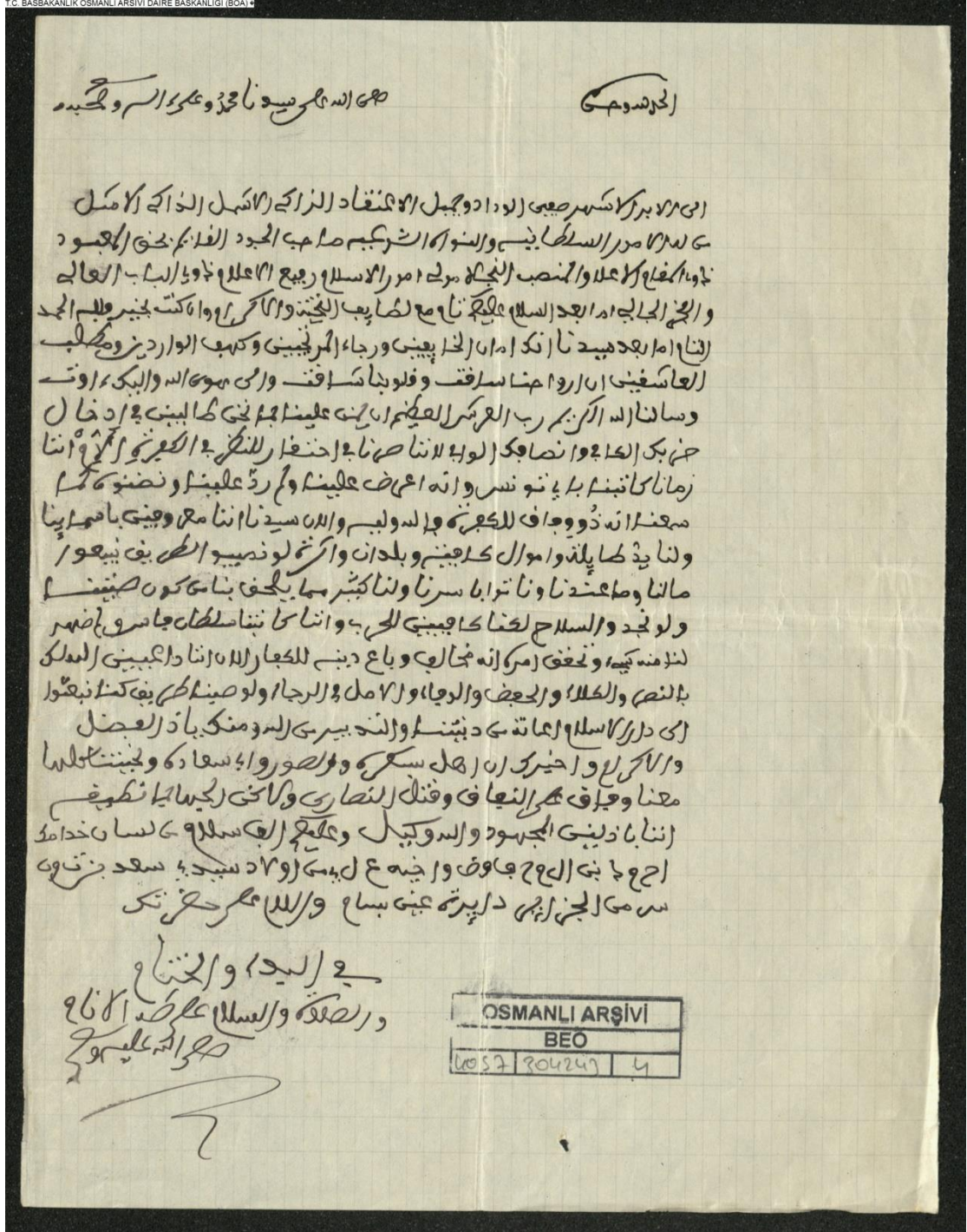
Y.PRK.AZJ.00019.00047.002

- Ek. II. Hicretlerine mani olmak için Fransa Hükümeti tarafından yapılan mezalimden şikayetle hicretleri için gerekli teşebbüsün yapılmasına dair Cezayir'in Kostantin Mutasarrıflığı'na bağlı Sitif kazasından elli hane namına Hilafet'e arzuhal. (BOA, HR. TO, 403-38, (Lef. 1-2), (18 Recep 1328 / 26 Temmuz 1910)).**

[illegible]

- Ek. III. Fransızların ehl-i İslam hakkında reva gördükleri gadr ve itisafdan dolayı Memalik-i Osmaniye'ye hicretle tavattunları hakkında Cezayir'de kain Ayn Bessam namındaki mahallin urban ve aşayir-i rüesasından olan Sidi bin Tavan imzasıyla gönderilen mektup.

- III. 1. Orignal Talep. (BOA, BEO, 4057-304243, (Lef. 4), (15 Recep 1330 / 30 Haziran 1912)).

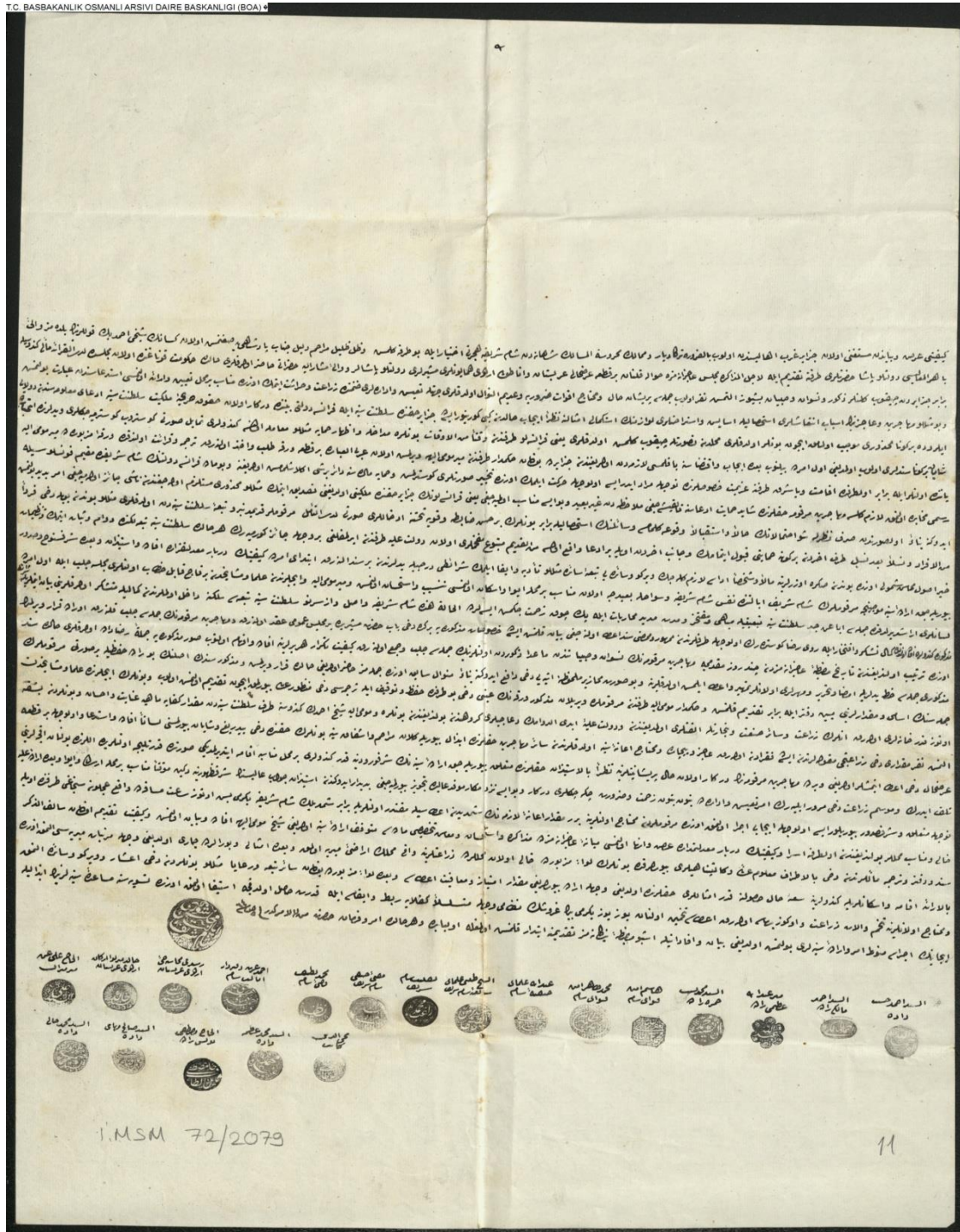
BEO.004057.304243.004

- III. 2. Sadaret Tahrirâtı (BOA, BEO, 4057-304243, (Lef. 2), (15 Recep 1330 / 30 Haziran 1912)).

[illegible]

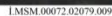
- EK. IV. Şam'a gelen Cezayir muhacirlerin Aclun'da iskân edilerek, Şeyh Ahmed bin Saim'e, ileri gelenlere ve ziraat yapacak olanlara maddi yardımda bulunulması.

- IV. 1. Mazbata. (BOA, İ. Mes. Müh, 72-2079, (Lef. 11), (5 Safer 1264 / 12 Ocak 1848)).

I.MSM.00072.02079.011

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) *

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) •

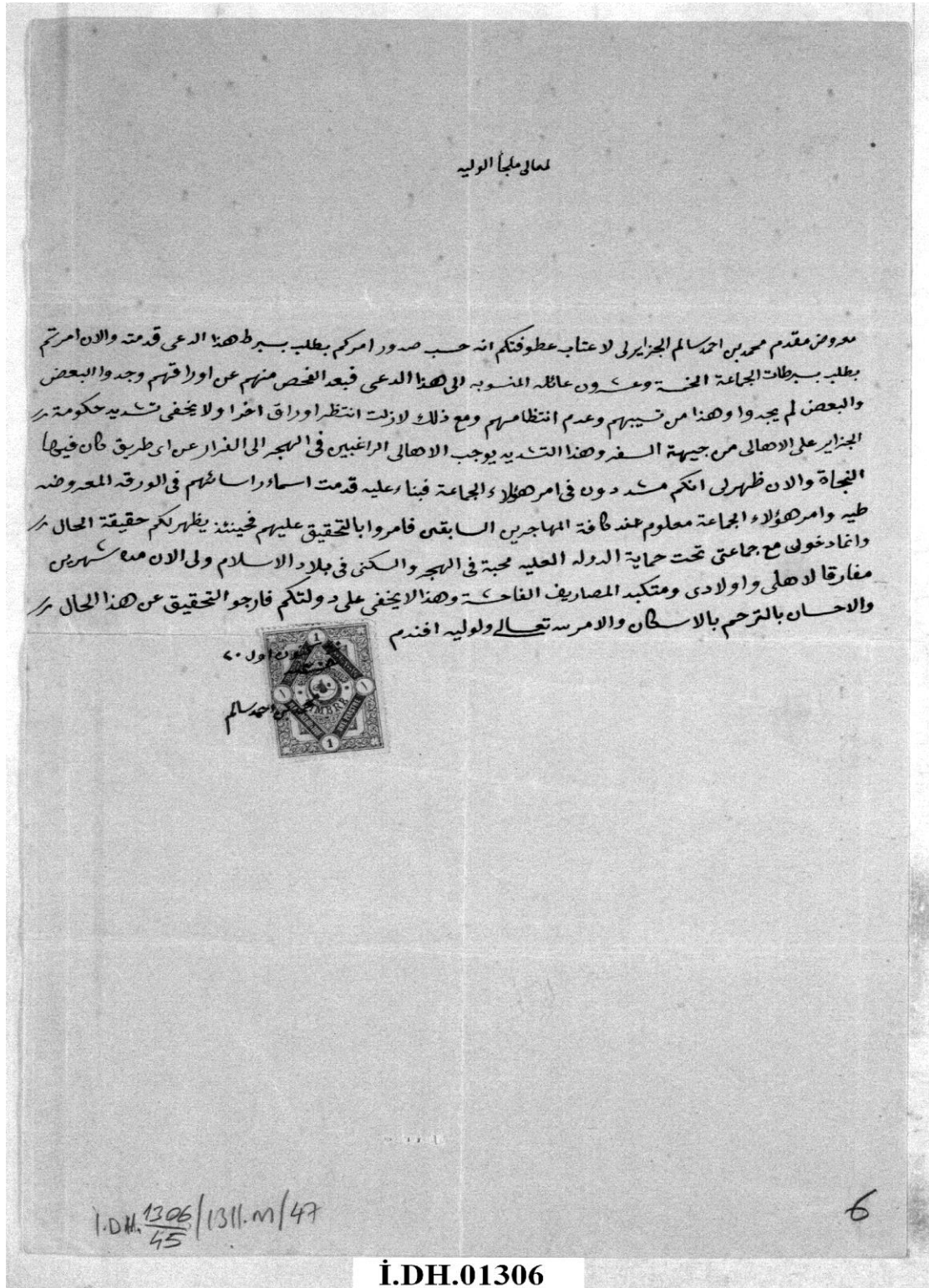
HR.MKT.00060.00071.005

- IV. 4. Tarımda çalışan ve tarımda olmayanların listesini içeren defter. (BOA, İ. Mes. Müh, 72-2079, (Lef. 2), (Trhsz)).**

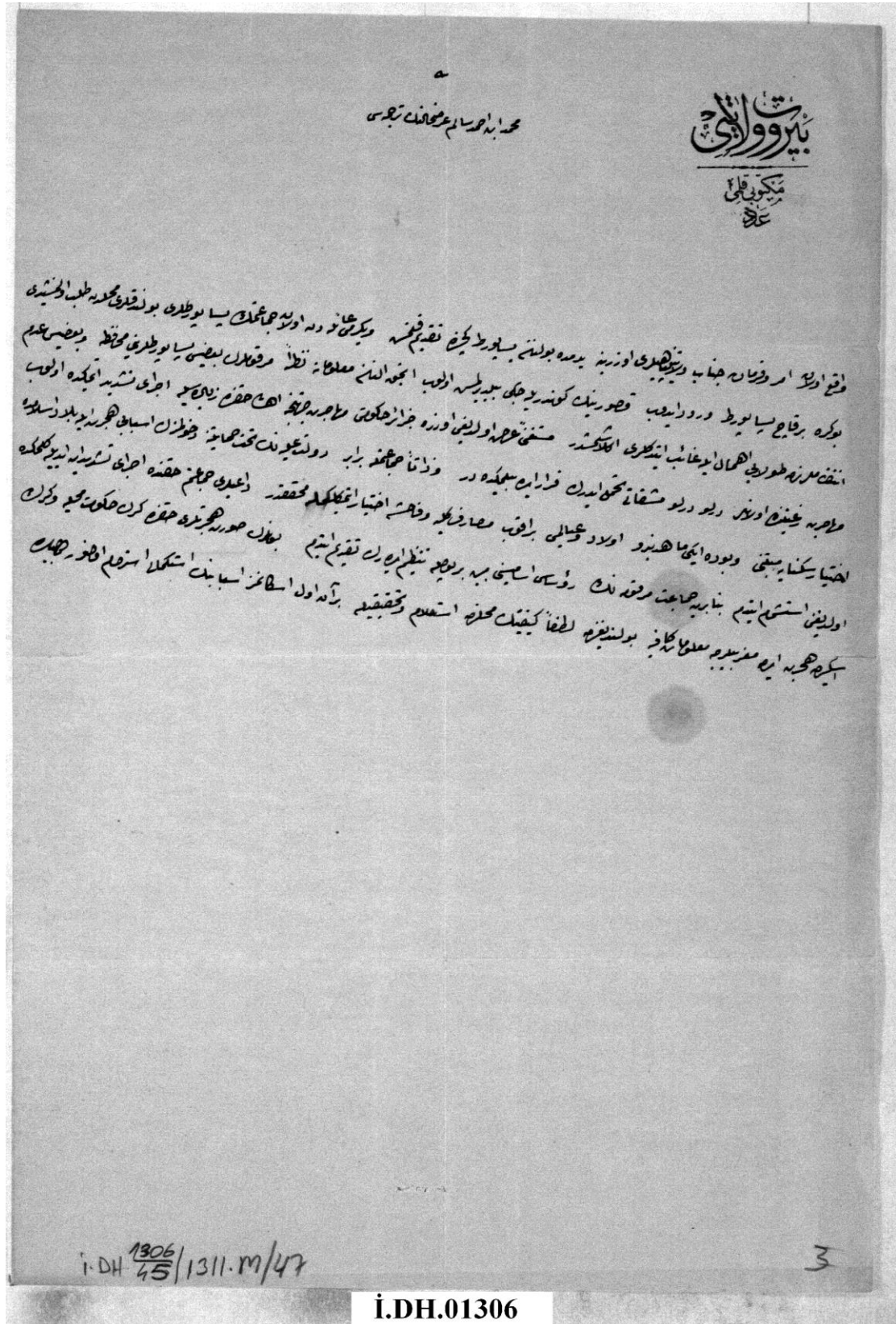
[illegible]

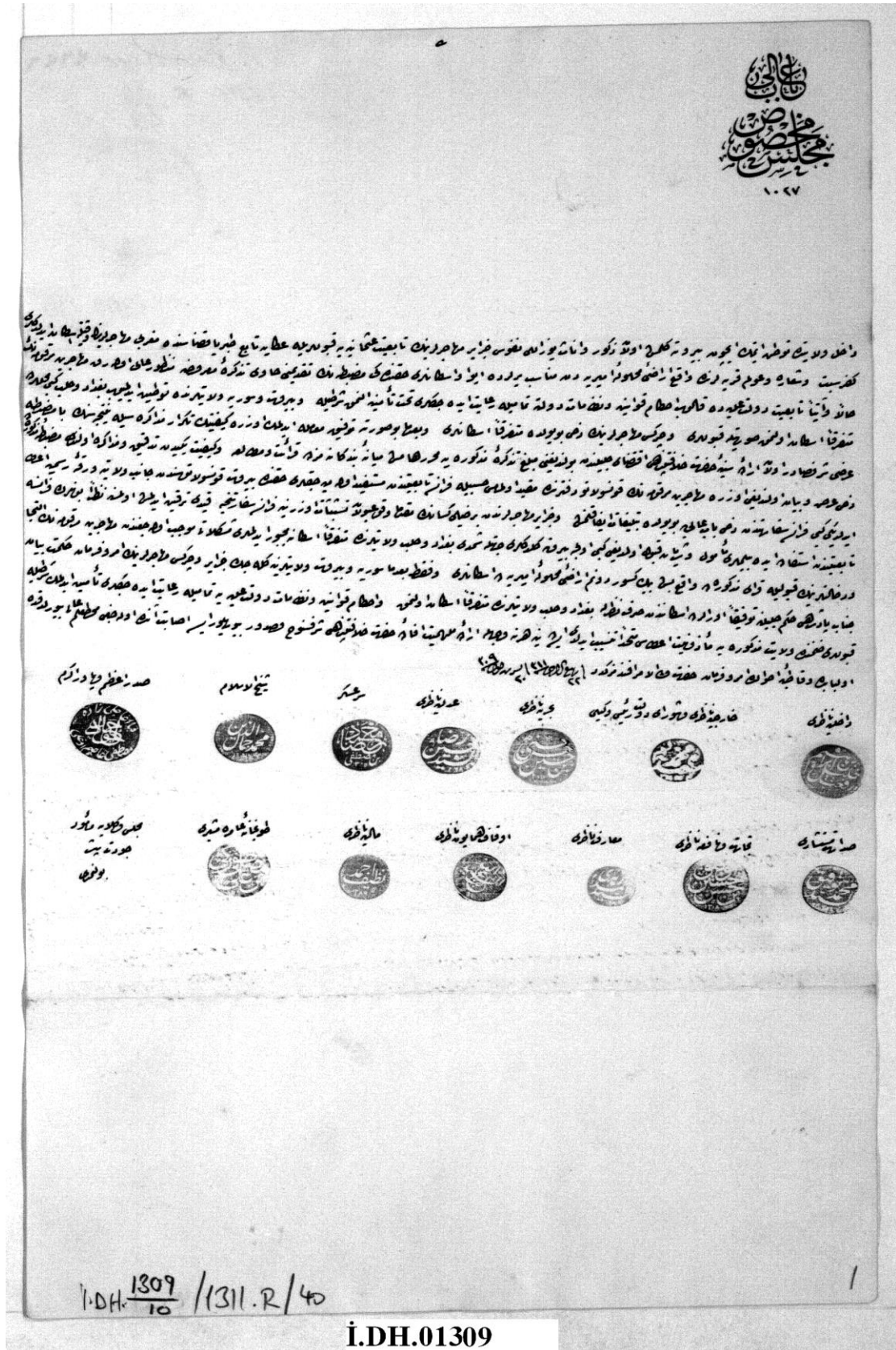
- Ek. V. Yerleşmek için Beyrut'a gelen 150 nüfus Cezayir muhacirlerinin, Osmanlı Tabiiyetine Kabul edilerek Akka'ya bağlı Taberiya kazasında iskân edilmeleri.

- V. 1. Orijinal Talep (Arapça) (BOA, İ. DH, 1306-45, (Lef. 6), (13 Cemazeyilahir 1310 / 2 Ocak 1893)).

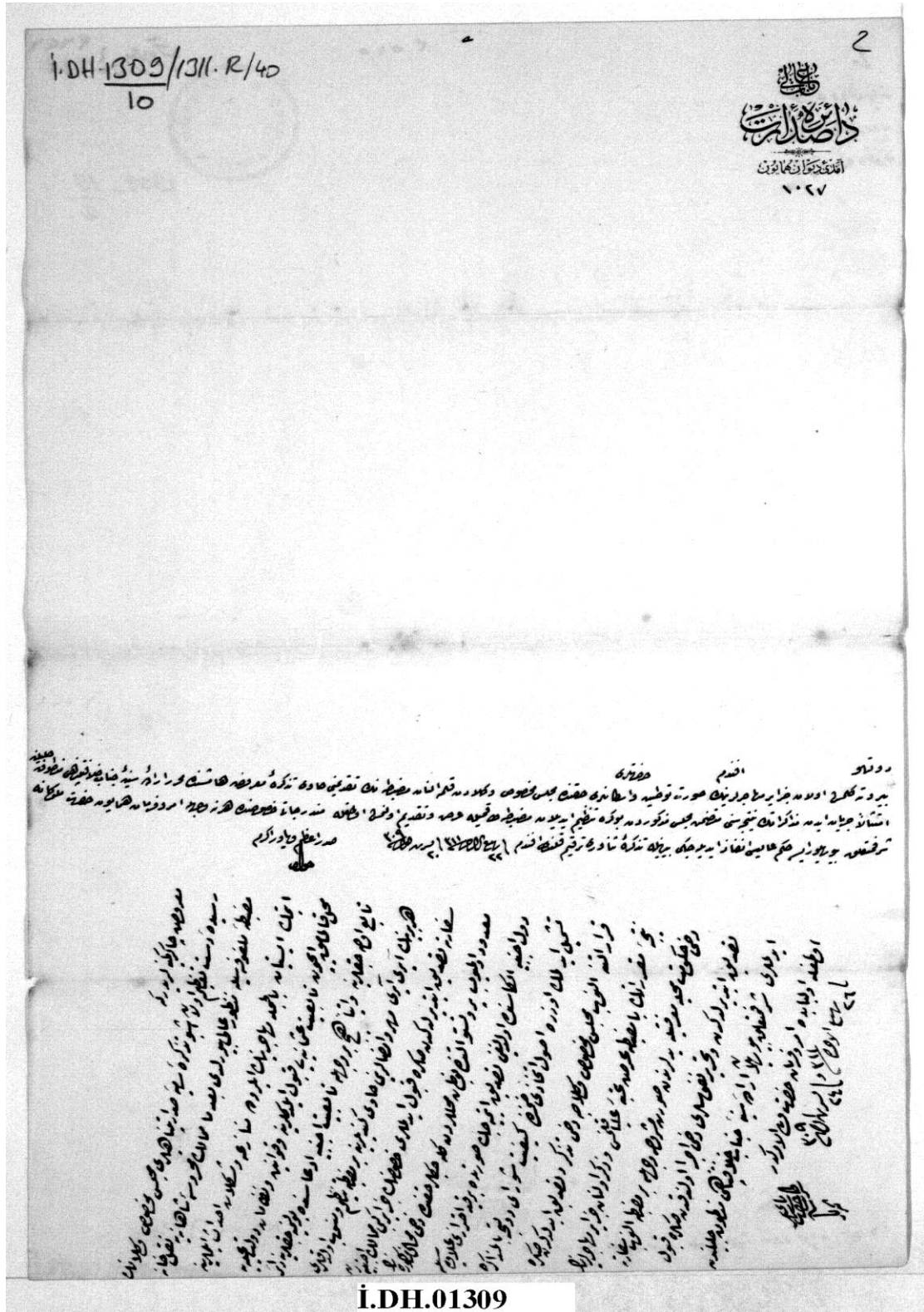
- V. 2. Talep Kopyası (Osmanlıca). (BOA, İ. DH, 1306-45, (Lef. 3), (13 Cemazeyilahir 1310 / 2 Ocak 1893)).

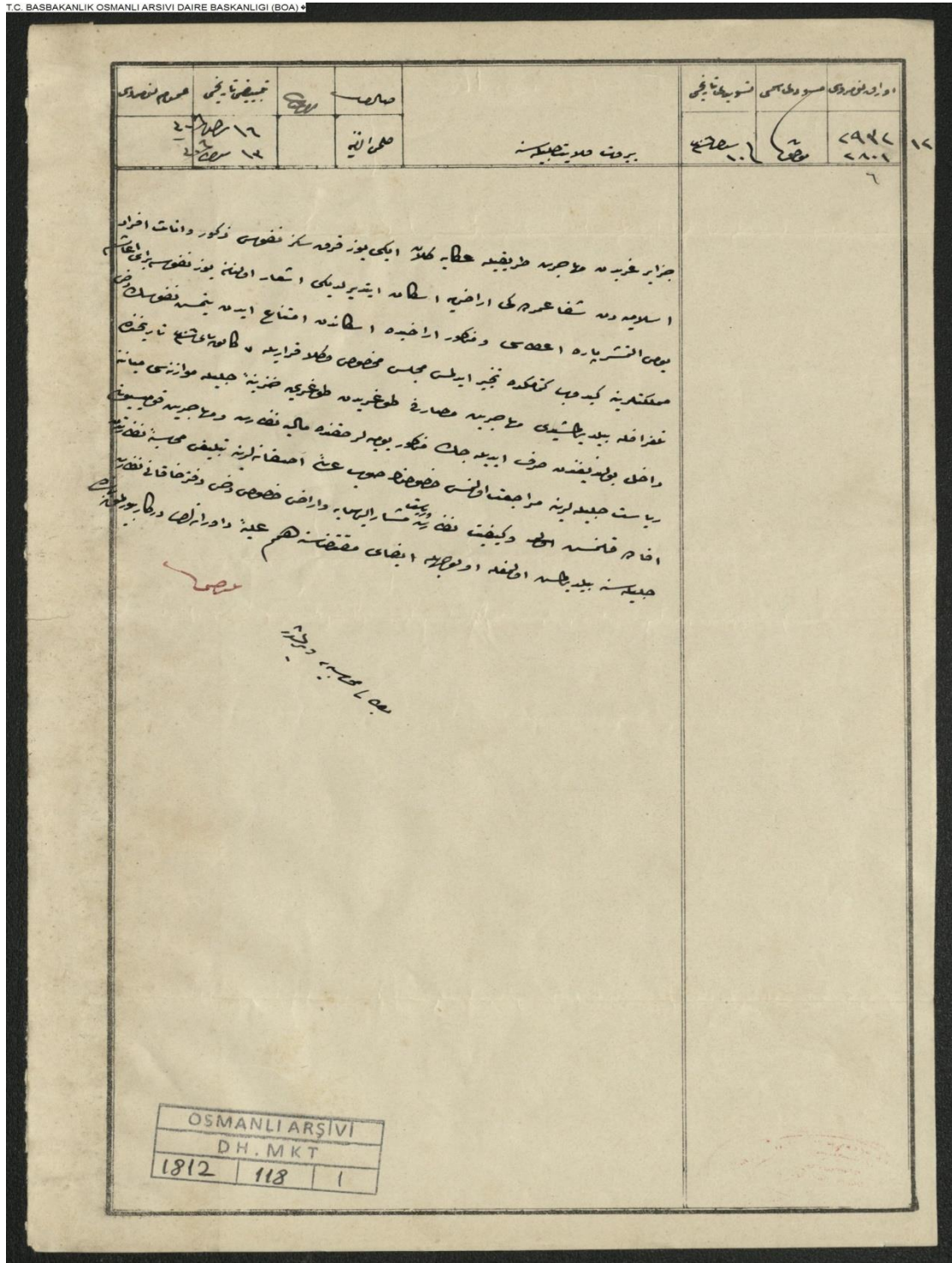

İ.DH.01309

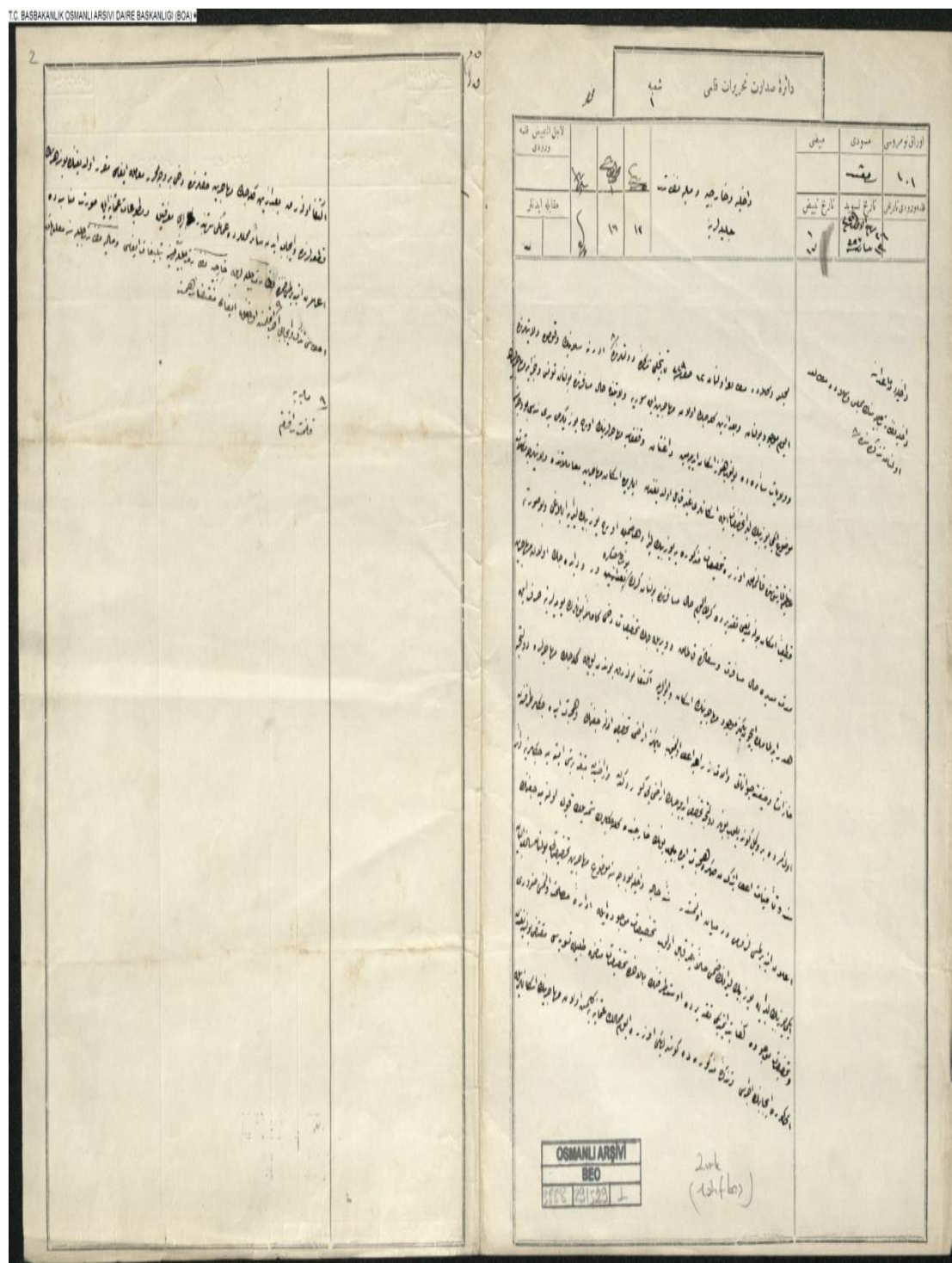
- II. 2. E. Sultan'in iradesi. (BOA, İ. DH, 1309-10, (Lef. 2), (22 Rabiulahir 1311 / 2 Kasım 1893)).

- EK. VII. Şefa Amer'e iskân olunan Cezayirli muhacirlere yevmiye tahsis edilmesi, buraya yerleşmek istemeyenlerin memleketlerine gitmeleri hususunda serbest bırakılmaları. (BOA, DH. MKT, 1812-118, (Lef.1), (16 Recep 1308 / 25 Şubat 1891)).

- EK. VIII. Edirne, Selanik ve Kosova vilayetlerinde bulunan ve daha sonra gelecek olan muhacirler ile Suriye vilayetinde misafir olarak bulunan Tunus ve Cezayirli muhacirlerin ve vilayetda bulunup iskân edilmeyen Dağıstan ve Kafkasya muhacirlerinin masarif-i iskâniyeleri. (BOA, BEO, 3888-291529, (Lef. 2), (12 Safer 1329 / 12 Şubat 1911)).

- EK. IX. Suriye Vilayeti'ne sevk olunan Kafkasya, Tunus, Rumeli ve Cezayir muhacirlerinin henüz iskânları gerçekleştirilmediğinden bu muhacirlerin daha fazla mağduriyetlerine sebep verilmemek üzere ilgili mercilerce gerekenin yapılması. (BOA, DH. MKT, 2760-42, (Lef. 1), (4 Muharrem 1327 / 26 Ocak 1909)).

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

تورنال نومبروسى	موسط مرکز
نومبروسى	مخرج مرکزى
نومبروسى	کشیده ایدن مأمور
نومبروسى	اکتد ایدن مأمور
نومبروسى	اخذ تاریخى و ساعت
نومبروسى	اشارات مخصوصه
نومبروسى	طریق
نومبروسى	Voies
نومبروسى	Indications non taxées

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

نومبروسى	کلمات	غروب	ساعت	دقیقه	روز و شب	Matin ou Soir
N° du dépôt	Nombres des mots	Group	Date du dépôt	Heures Minutes		
۲۸۸۸۹	۸۰			۱۰		

عدد ۱۰۰۰

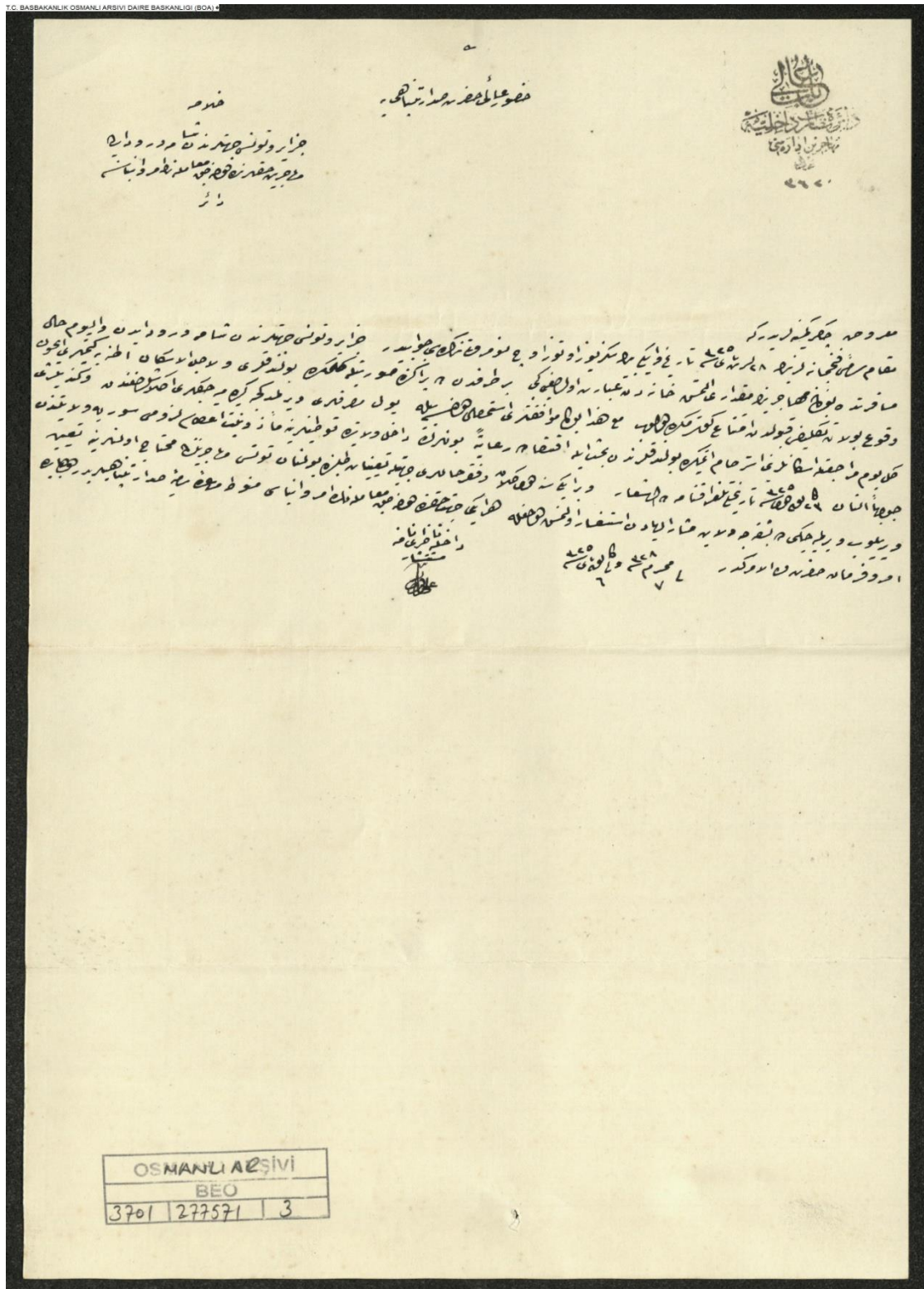
دخلة نفقه به جلد

بورداریه حال مسافرت بولسانه اوجیه بوقدر خانه بیستوز نفوس قریب و مجریه
اسلامیه نه بوقدر و صاحبان اعطایه حقده ۱۰۰، کادیه صاحبان مجریه و مقصد
اربعین نفوس شرف و در تعویب و جریه مقوم جلد و در نه و غلظت اجمده
و انواع می طایفه و در جلد بولند قری بر کوه اول اعطایه با سلامتی و در
انتقال طایفه اعطایه و تحمیل صلاه اول و در نه سرعت اعطایه نمائی تکرار و در
حمت و جلداری می خطه و در نه بایده جریه محتاجیه کورده و در نه اعطایه مازونیه
و در نه قسده و در نه نفیسه اعطایه خودی کور نمائی کیفیت مجلس اداره و در نه قریه
استاده اول و اول و بایده ۱۰۰، کادیه صاحبان

OSMANLI ARŞİVİ
DH. MKT
2760 42 1

DH.MKT.02760.00042.001

- EK. X. Suriye’de misafirperverlik halindeki bulunan Cezayirli ve Tunuslu muhacirleri barınma için Adana’ya gönderme önerisi. (BOA, BEO, 3701-277571, (Lef. 3), (7 Muharrem 1328 / 19 Ocak 1910)).

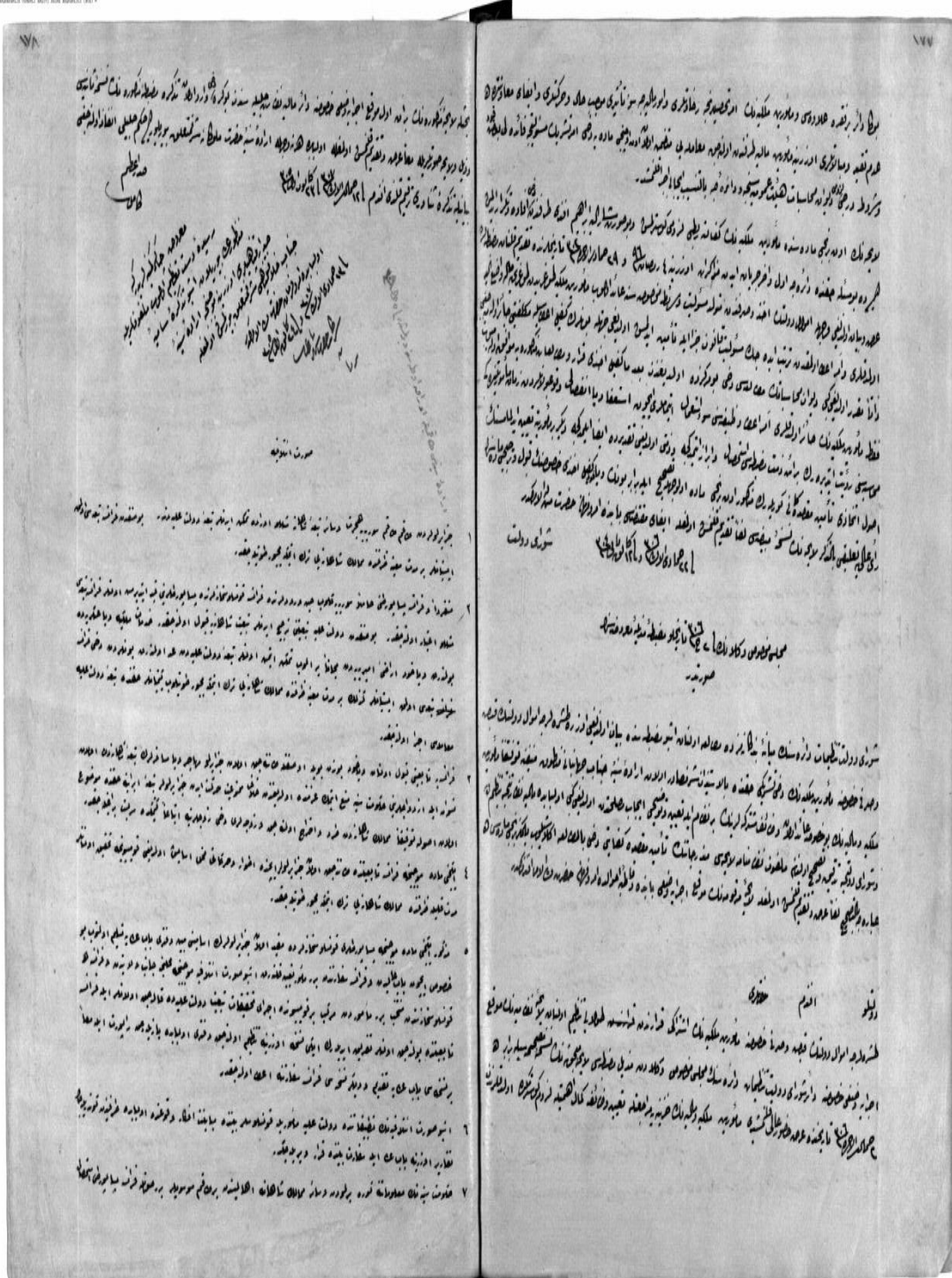

BEO.003701.277571.003

[illegible]

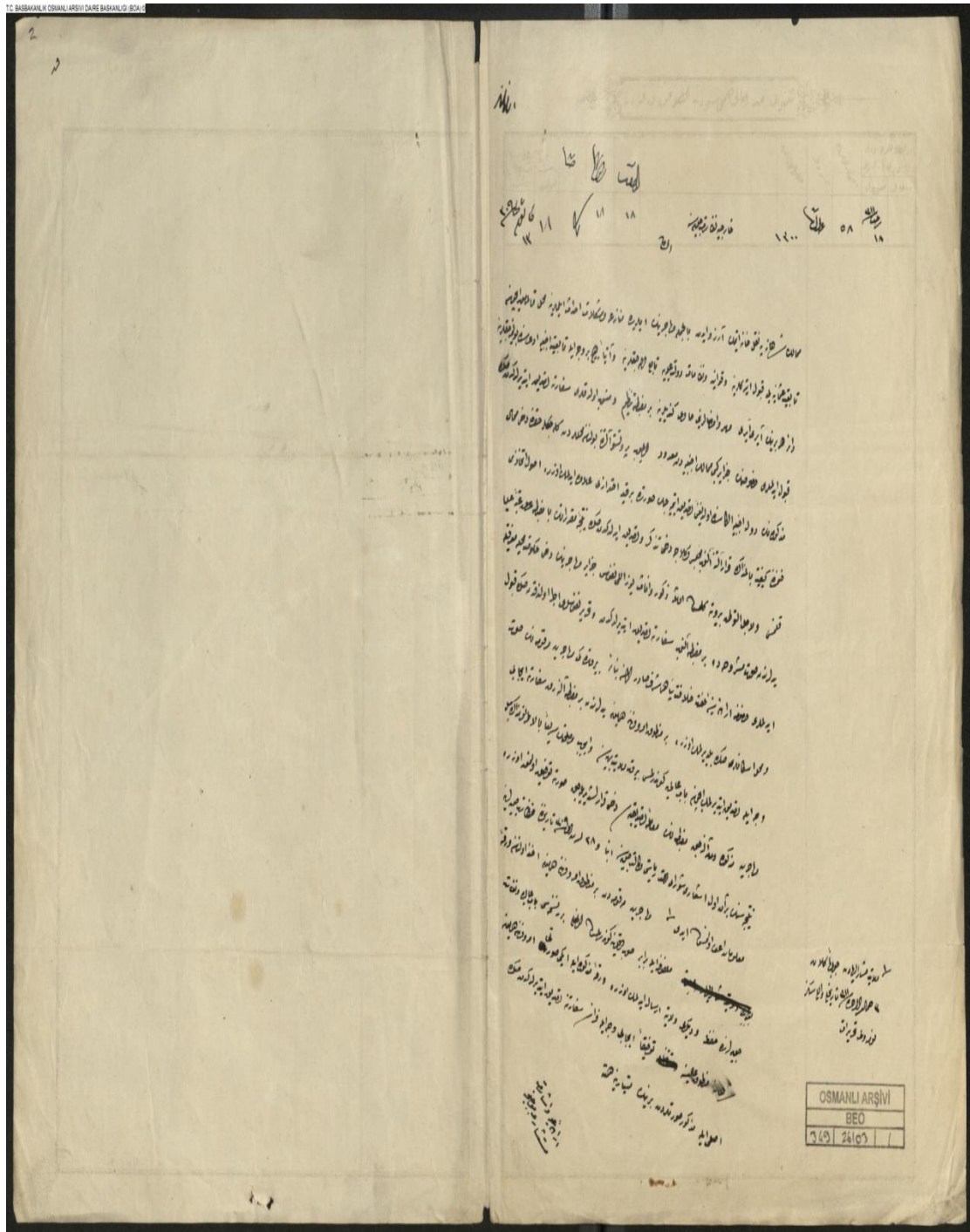
- EK. XVI. Suriye'ye hicret eden Cezayirliiler hakkında Osmanlı ve Fransa Devletleri arasında kararlaştırılan anlaşma gereğince muamele edilmesi. (BOA, A. DVNS. NZAM, d, 4-91, (Lef. 179-180), (24 Rabiulevvel 1307 / 18 Kasım 1889)).

T.C. İSTANBUL KÜLTÜR VARLIKLARINI KORUMA BAKANLIĞI

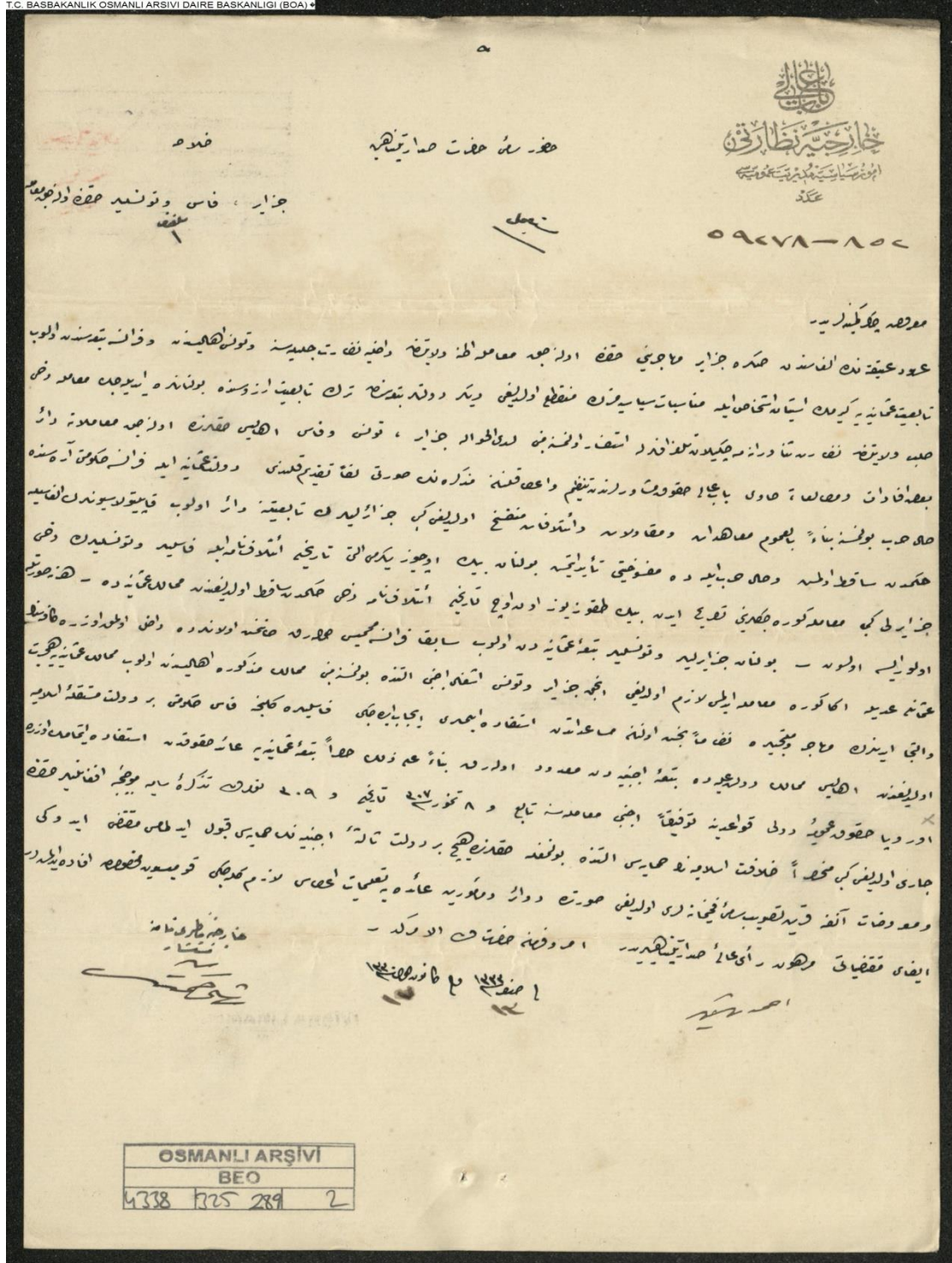
A.[DVNS.NZAM.d.00004

- EK. XVII. Osmanlı ülkesine yerleşmek isteyen Cezayirli muhacirlerden, Osmanlı vatandaşlığını kabul ettiklerine, devletin bütün kanun ve nizamlarına uyacaklarına ve yabancı ülkelerin tabiiyetini asla kabul etmeyeceklerine dair bir belge alındıktan sonra vatandaşlığa geçirilmeleri. (BOA, BEO, 349-026103, (Lef. 1), (18 Recep 1311 / 25 Ocak 1894)).

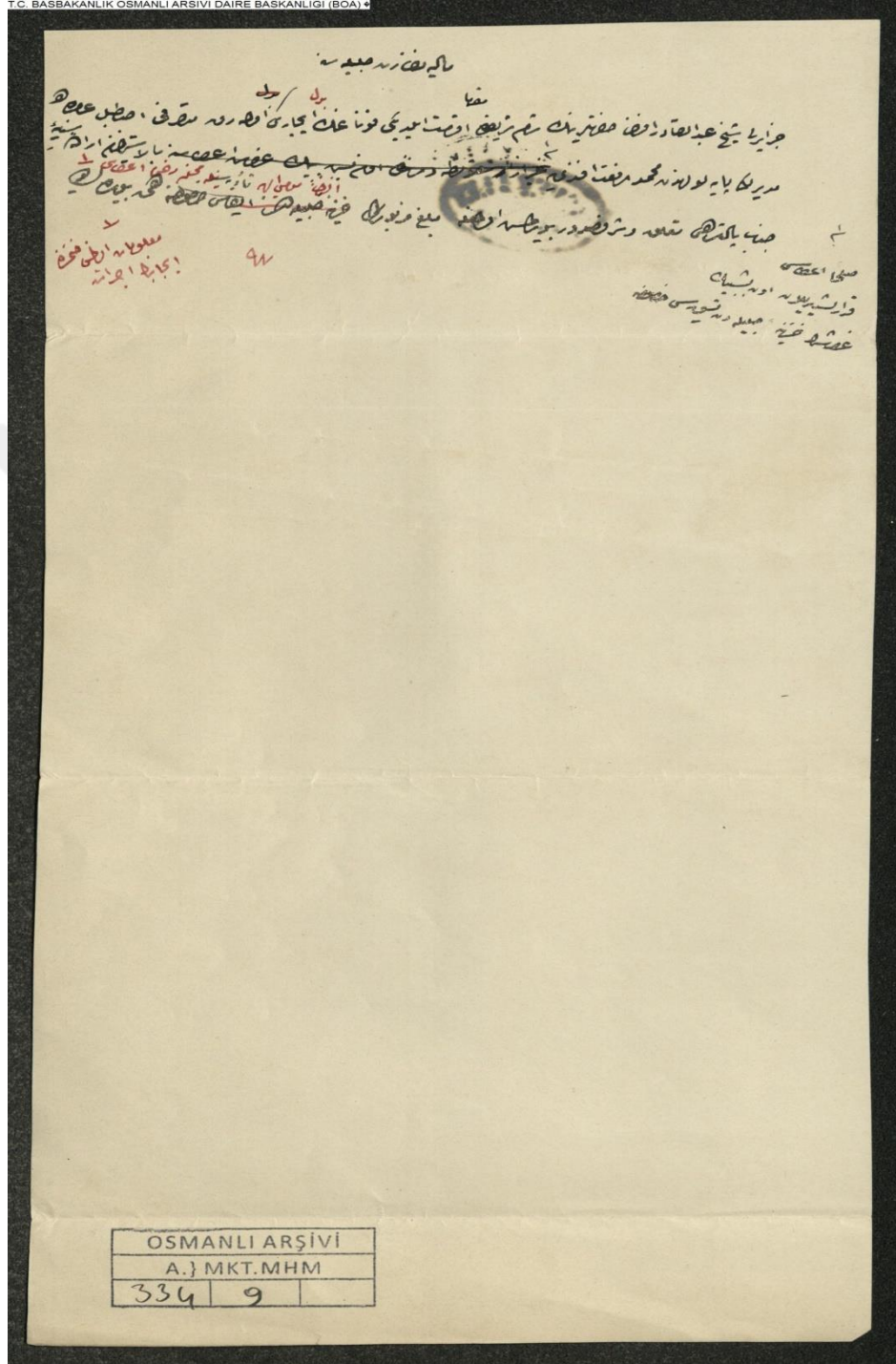
BEO.000349.026103.001

- EK. XVIII. Memalik-i Osmaniye'de bulunan Cezayir, Tunus ve Faslılar hakkında ne gibi bir muamele yapılacağı. (BOA, BEO, 4338- 325289, (Lef. 2), (13 Safer 1333 / 31 Aralık 1914)).

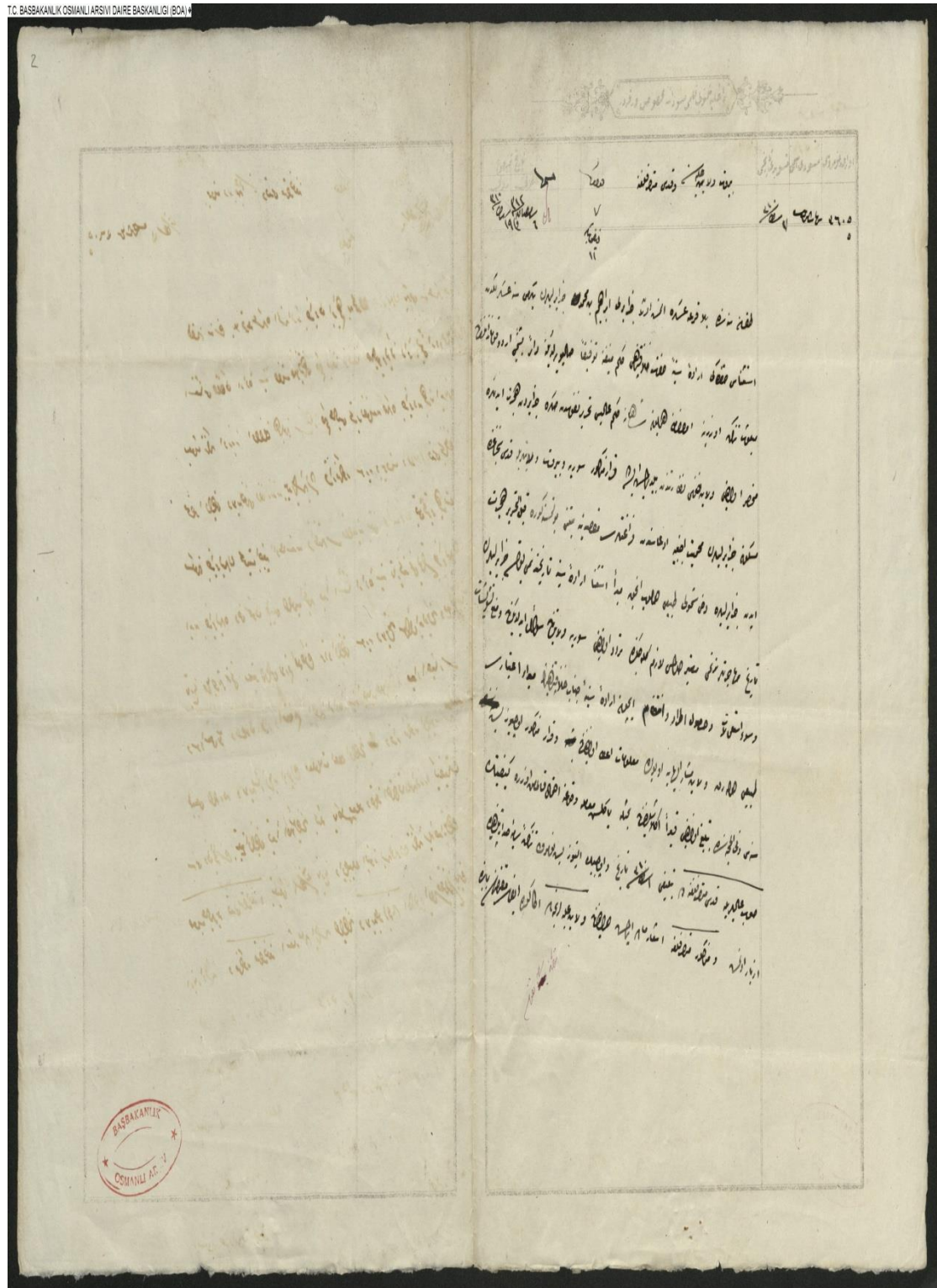
BEO.004338.325289.002

- EK. XX. Cezayirli Abdukadir Efendi'ye Şam'da kalgk evin kira masrafları için kendisine 15.000 kuruş verilmesi. (BOA, A. MKT. MHM, 334-9-1, (11 Muharrem 1288 / 6 Haziran 1865)).

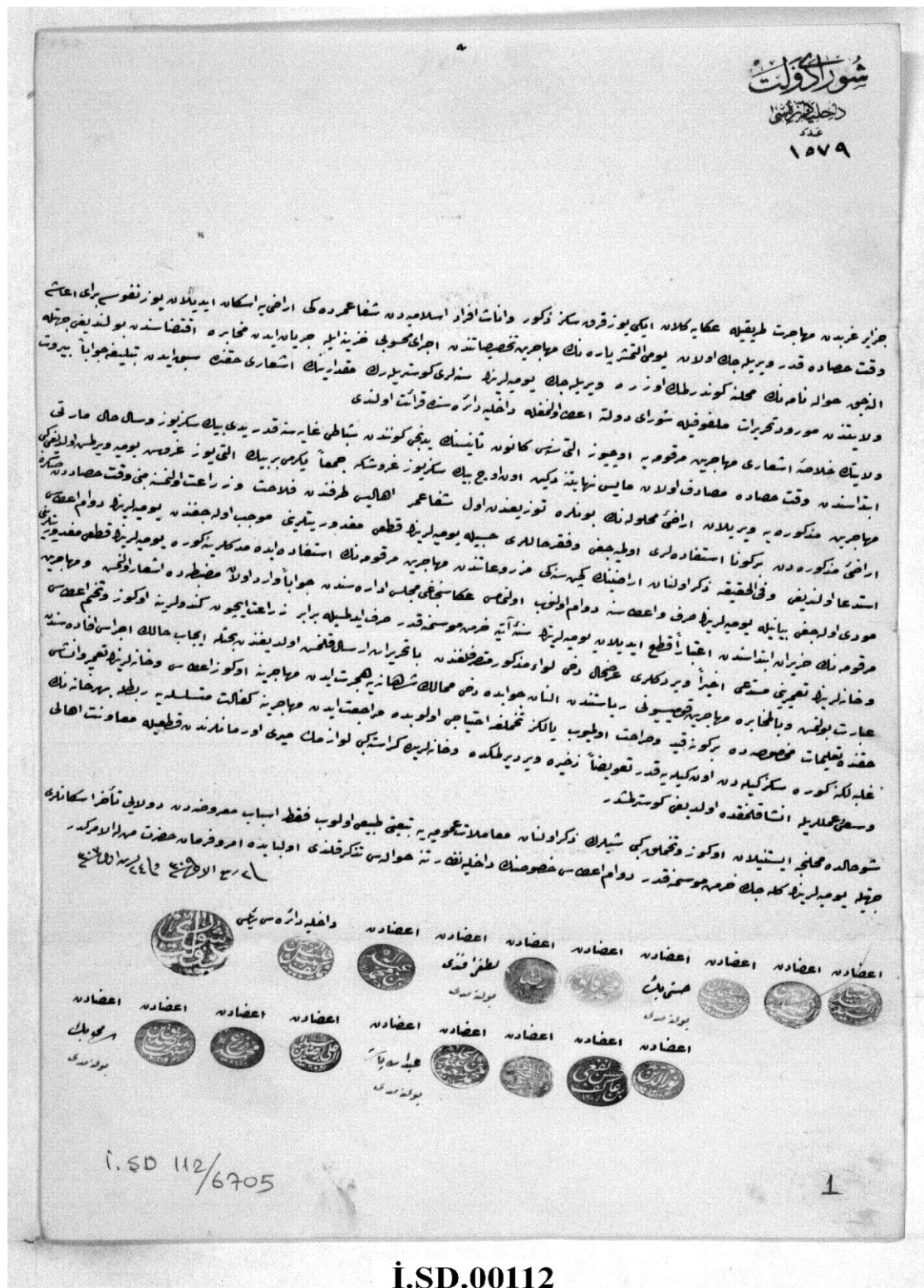

A. MKT. MHM.00334.00009.001

Ek. XXI. Tunus ve Cezayir muhacirlerinin askerlikten muafiyetleri. (BOA, DH. MKT, 350-50, (6 Ramazan 1312 / 3 Mart 1895)).

DH.MKT.00350.00050.001

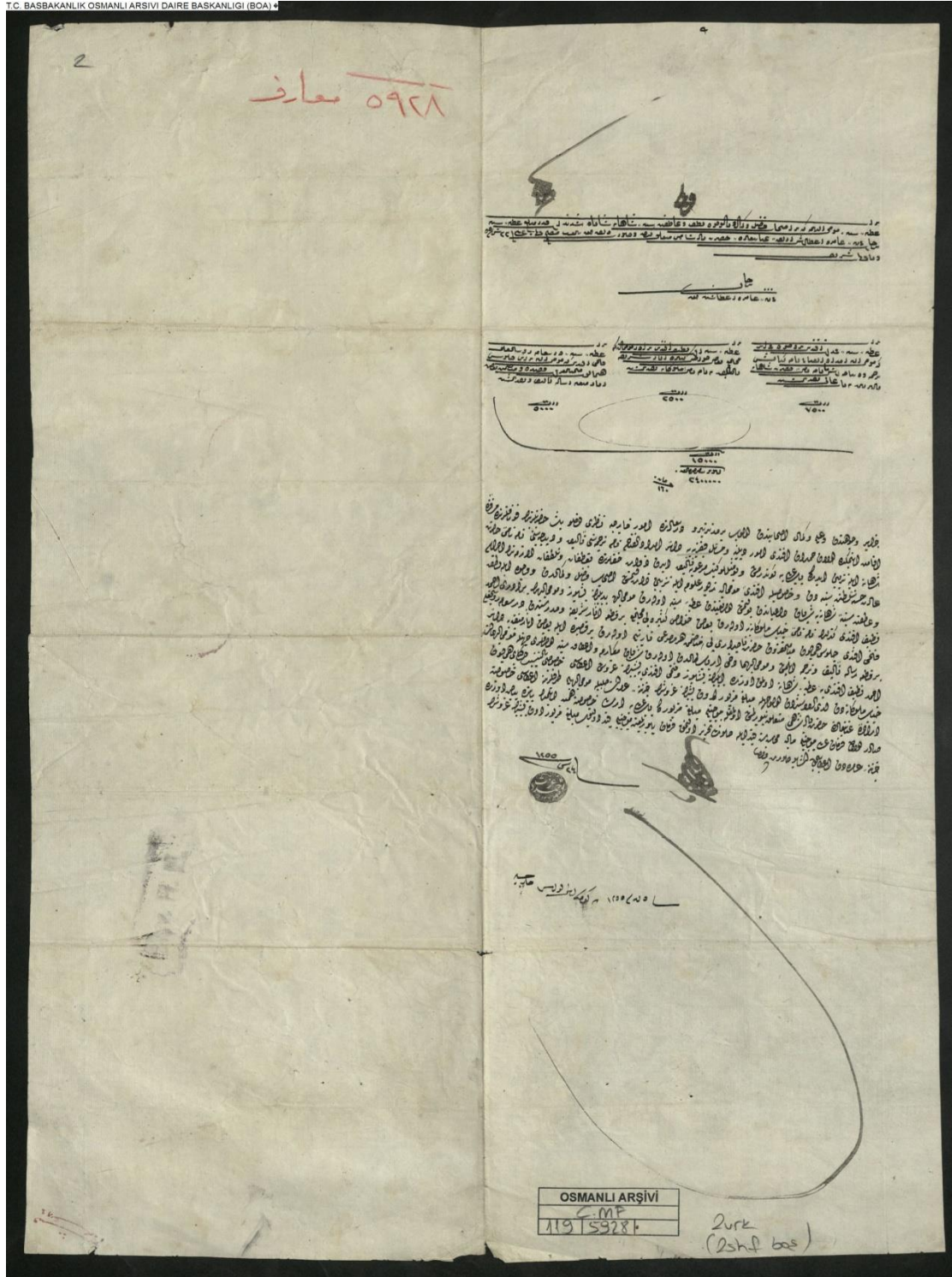

HA7 530/26157

[illegible]

HAT. 0530

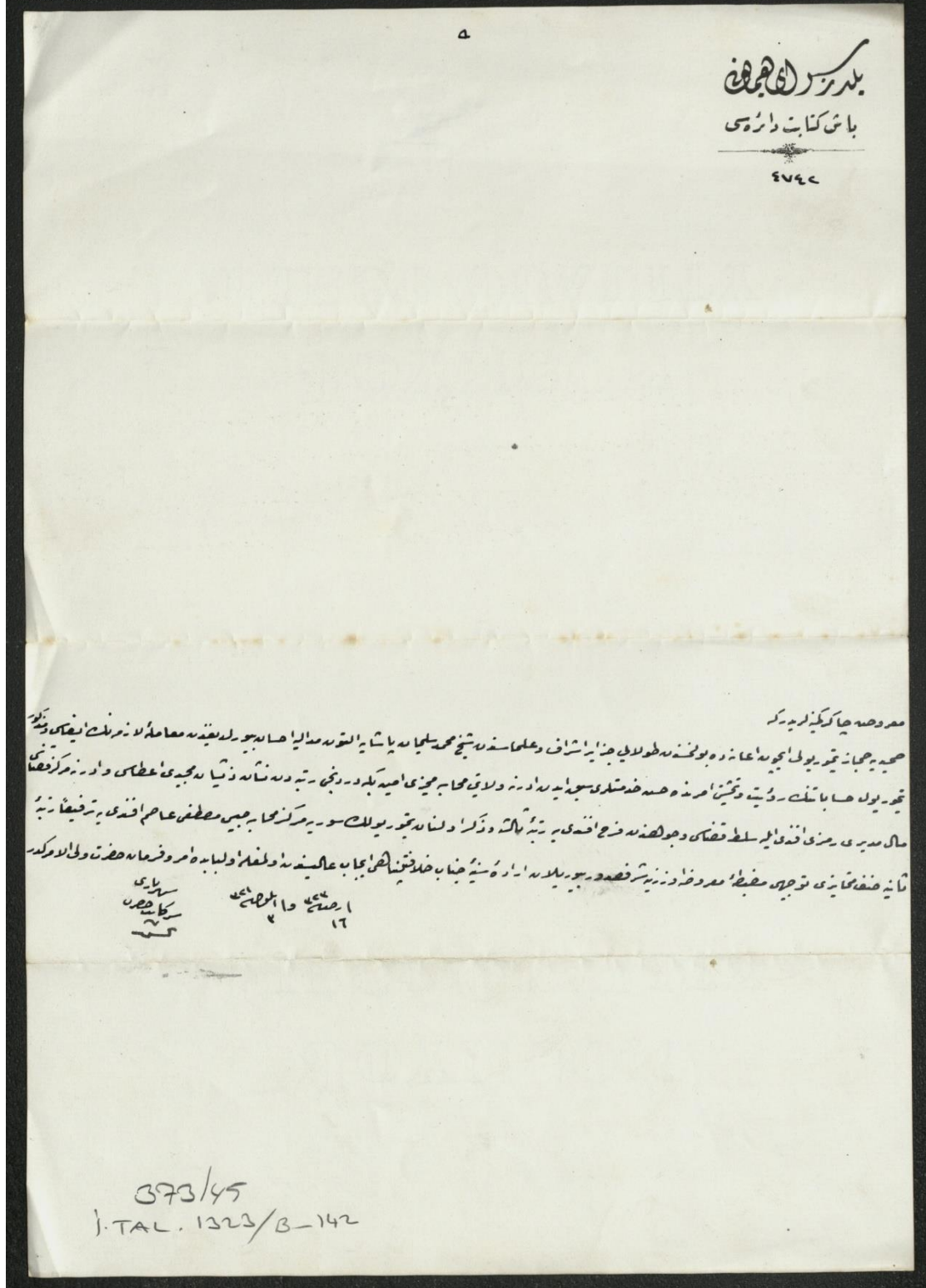
- EK. XXV. Cezayir ulemasından olup hariciye nazırının konağında misafir olan ve mesail-i fıkhiyeye dair bir eser telif edip dibacesini namı padişahi ile tezyin eden Hamdan Efendi'ye yedi bin beş yüz, kardeşine iki bin beş yüz ve cülus münasebetiyle her mısraı bir tarih olmak üzere bir kaside yazmış olan Müderris Fethi Efendi'ye beş bin kuruş atıye verilmesi. (BOA, C. MF, 119-5928, (23 Şaban 1255 / 1 Kasım 1839)).

C.MF.00119.05928.001

- EK. XXVI. Cezayir eşraf ve ulemasından Şeyh Mehmed Süleyman Paşa'ya
altın Hicaz Demiryolu madalyası itası ve sairenin taltifi. (BOA, İ. TAL, 373-45,
(16 Recep 1323 / 16 Eylül 1905)).

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

İ.TAL.00373.00045.001

Kaynakça

I. Yayınlanmış kaynaklar

- Abbâd, Sâlih. *el-Muammerun ve's-Siyâsetu'l-Farensiyyetu fi'l-Cezâir*, 1870-1970, Cezâyir: Dîvânu'l-Matbuâtî'l-Cezâiriyye, 1984.
- Ageron, Charles-Robert. *el-Müslimun el-Cezâiriyyune ve Faransa 1871-1919*, terc. Hâc Mesud, c. 2, Cezâyir: Dâru'r-Râid li'l-Kitâb, trhsz.
- Ageron, Charles-Robert. *Târihu'l-Cezâiri'l-Muâsıra*, terc. 'İsa Usfur, 1. Baskı, Paris: Menşurât Uveydât, 1982.
- Ageron, Charles-Robert. "Les Migrations des Musulmans Algériens et l'Exode de Tlemcen (1830-1911)", *Annales. Economies, Societies, Civilisations*, No: 5, 1967. ss. 1047-1066.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım. *Osmanl'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, 1. Baskı, İstanbul, 2001.
- Ahmed, Muhammed. "el-Hayâtu's-Sekâfiyye fi Dimeşk fi'l-Asri'l-Osmâni 1876-1918", *Mecellet Câmiat Dimeşk*, (Dimeşk), Sayı: 1-2, 2011, ss. 303-330.
- Ammâr, Hilal. *el-Hicratu'l-Cezâiriyye nahve Bilâdi's-Şam, 1847-1918*, Cezâyir: Dâr Hume, 2007.
- Arslan, Sezer. *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*, Trakya Üniversitesi, (Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2008.
- Avâtîf, Abdurrahmân. *es-Sahâfetu'l-'Arabiyye fi'l-Cezâir Dirâse Tahlîliyye li-Sahâfeti's-Sevrati'l-Cezâiriyye 1954-1962*, Cezâyir: el-Müessesetü'l-Vataniyye li'l-Kitâb, 1985.
- Avad, Abdulaziz Muhammed. *el-İdâratu'l-Osmâniyye fi Vilâyeti Suriye 1864-1914*, Mısır: Daru'l-Mearif, 1969.
- Avad, Sâlih. *Ma'reketü'l-İslâm ve's-Salîbiyye fi'l-Cezâir*, Cezâyir: ez-Zeytune li'l-İ'lâm ve'n-Neşir, 1989.

- Aydın, M. Akıf. “Kanun i- Esasi”, *DİA*, c. 24, İstanbul: TDV, İslam Araştırmaları Merkezi, 2001, ss. 328-330.
- Azan, Paul. *Les Grands Soldats de L’Algerie*, Strasbourg: Publications du Comité National Métropolitain de Centenaire de l’Algérie, 2003.
- Bakkik, Zahra. *el-Emir Abdülkâdir fî l’-Esri (1849-1852)*, Câmiat Vehrân Es-Sânye Külliyyetü’l-Ulûmi’l-İnsâniyye ve’l-Hadâratî’l-İslâmiyye Ma’hadu’t-Târih, (Yüksek Lisans Tezi), Vehrân (Cezâyir), 2009-2010.
- Bardin, Piere. *Algériens et Tunisiens dans l’Empire Ottoman de 1848 a 1914*, Paris: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1979.
- Bel‘azzuz, el-Arabi. “Hicrat Mintakat Sukkâni’ş-Şelef ile’ş-Şâm Senetey 1898-1899 Min Hilâl Takrîr Luciâni”, *Akademîyyetu’d-Dirâsât el-İctimâiyye ve’l-İnsâniyye*, Câmiat Hasîbe b. Bu’li, Şelef, (Cezâyir), c. 12, Sayı: 1, 2019, ss. 2-12.
- Belhuseyin Rahuy, Asya. “Vad’iyyetü’t-Ta’lîm el-Cezâiri Gadât el-İhtilâl el-Faransi, Dirâsât Nefsiyye ve Terbeviyye”, *Mahberü Tatvîri’l-Mumâresâti’n-Nefsiyye ve’t-Terbeviyye*, Câmiat Mevlud Muammeri (Cezâyir), Sayı: 7, 2011, ss.58-84.
- Bellâh, Beşir. *Târihu’l-Cezâiri’l-Muâsir*, 1830-1989, c .1, Cezâyir: Dâru’l-Ma’rife, 2006.
- Bellemare, Alex. *Abd –El-Kader, Sa Vie Politique et Militaire*, Librairie de L. Hachette et Cie, Boulevard Sant-Germain, 1863.
- Benek, M. Kazım. “Osmanlı’da Basının Doğuşu ve II. Meşrutiyete Kadarki Gelişimi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 4, Sayı: 6-7, 2016, ss. 27-39.
- bin Câbu, Ahmed. *el-Muhâcirun el-Cezâiriyyün ve Neşâtuhum fî Tunus (1830-1954)*, Câmiat Ebî Bekr Bilkâyid, (DoktoraTezi), Tilimsan (Cezâyir), 2010- 2011.
- bin el-Aggun, Abdurrahman b. İbrâhîm. *el-Kifâh el-Kavmi ve’s-Siyâsî min Hilâli Muzekkerâti Muâsira, el-Fetratu’l-Ulâ*, 1920-1936, Cezâyir: el-Müessesetü’l-Vataniyye li’l-Kitâb, 1984.
- bin Râbih, Süleymân. *el-Alâkâtü’l-Cezâiriyyetü’l-‘Arabiyye beyne’l-Harbeyn 1919-1939*, Câmiatu’l-Hâc Lahdar, (Yüksek Lisans Tezi), Bâtne (Cezâyir), 2007-2008.

- blîl, Muhammed. *Teşriâtü'l-İsti'mârî'l-Faransi fî'l-Cezâir ve İn'ikâsuha ale'l-Cezâiriyyin, 1881-1914, el-Kitâul'-Vahrâni Nemuzecen*, Câmiat Vehran 1- Ahmed bin Bille, (Doktora Tezi), Vehran, (Cezâyir), 2012.
- Bourjade, G. "Notes Chronologiques pour Servir a l'Histoire de L'Occupation Française dans la Région d'Alger 1845-1887", *Revue Africaine*, Adolphe Jourdan, Libraire- Editeur Emprimeur- Libraire de L'Academie, (Alger), No: 192, 1889, ss. 257-295.
- B. Roberts, Sophie. *Citizenship and Antisemitism in French Colonial Algeria, 1870-1962*, United Kingdom: Cambridge University Press, 2017.
- Bozkurt, Serhat. *Bir Toplumsal Mühendislik Kurumu Olarak Aşair ve Muhacirin Müdiriyyet- i Umumiyyesi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013.
- Bu'zîz, Yahya. *Siyâsetu't-Tesallut el-İsti'mârî ve'l-Hareketü'l-Vataniyye el-Cezâiriyye 1830 -1945*, Cezâyir: Dîvânu'l-Matbuâtî'l-Câmiyye, 2007.
- Buhuş, Ammar. *Et-Târîhu's-Siyâsî li'l-Cezâir mine'l-Bidâye ve li-Gâyet 1962*, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l- Garbi'l-İslâmî, 1997.
- Busâha, Azzuz. *İtticâhât et-Tullâbi'l-Câmiyyine nahve Zâhirati'l-Hicrati'l-Hâriciyye*, Câmiat Menturi, (Yüksek Lisans Tezi), Kostantine (Cezâyir), 2007-2008.
- Buzpınar, Ş. Tufan. "Havran", *DİA*, c. 16 İstanbul: TDV, İslam Araştırma Merkezi, 1997, ss. 539-541.
- Buzpınar, Ş. Tufan, "Suriye'ye Yerleşen Cezayirli Muhacirlerin Tabiiyeti Meselesi (1847-1900)", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, 1997, ss. 91-106.
- Churchill, Charles Henry. *Hayâtu'l-Emîr Abdülkâdir*, Trc. Ebü'l-Kâsım Sa'dullah, Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1974.
- Çavuşoğlu, Halim. " "Yugoslavya-Makedonya" Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri", *Bilig*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Sayı: 41, Bahar 2007, ss. 123-154.

- Demir, Kenan. “Osmanlı’da Basının Doğuşu ve Gazeteler”, *Iğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 5, Nisan 2014, ss. 57-88.
- Depont, Octave. - Coppolani, Xavier. *Les Confréries Religieuses Musulmanes*, Alger: Typographie et Lithographie Adolphe Jourdan Imprimeur-Libraire-Editeur, 1897.
- De Tarrazi, Philippe. *Târîhu’s-Sahâfeti’l-‘Arabiyye*, c. 1, Beyrut: el- Matbaatu’l-Edebiyye, 1913.
- De Tocqueville, Alexis. *Nusus ani’l-Cezâir fî Felsefeti’l-İhtilâl ve’l-İstîtân*, terc. İbrahim Sahrâvi, Cezâyir: Dîvânu’l-Matbuâtî’l-Cezâiriyye, 2008.
- Dujarric, Gaston. “Lettre de Constantinople”, *Revue de l’Islam*, Librairie Africaine, Coloniale et Orientale, Paris, No: 46, 8-9-1899, ss. 159-159.
- Duman, Hasan. *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*, c. 1, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000.
- DüNDAR, Fuat. *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası, (1913-1918)*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Düstür, c.1, Matbaa-i Amire, 1289 / II. Tertip, c.8 İstanbul: Evkaf Matbaası, 1928.
- E’kâb, Muhammed et-Tayyib. *Hamdân Hoca Râidu’t-Tecdîdi’l-İslâmî*, Cezâyir: Vizâratu’s-Sekâfe, 2007.
- Ekmeleddin İhsanoğlu v. dğr. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c. 1, Editör ve Önsöz: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: İslam tarih, Sant ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1994.
- E’mâre, Muhammed. *el-Câmiatu’l-İslamiyye ve’l-Fikratu’l-Kavmiyye*, Nemuzec *Mustafa Kemâl*, 1. Baskı, Kahire: Dâru’ş-Şuruk, 1994.
- ed-Debbağ, Mustafa Murad. *Bilâdunâ Filistîn*, Yeni Baskı, c. 2, Hayfâ: Dâru’l-Hüdâ, 1991.
- el-Alevi, Muhammed et-Tayyib. *Mazâhiru’l-Mukâvemeti’l-Cezâiriyye min Âmi 1830 Hattâ Sevrati November 1959*, 1. Baskı, Kostantine: Dâru’l-Ba’s li’t-Tibâati ve’n-Neşri, 1985.

- el-Anteri, Salih. *Mecâât Kustantine*, thk. Rabih Bunâr, eş-Şeriketu'l-Vataniyye li'n-Neşri ve't-Tevzi, 1974, s. 54.
- el- Arabî, Bander Muhammed. "el-Hicrâtü'l-Kübrâ fi't-Târih" *Mecelletu's-Sakâfa*, c. 65, Sayı: 3, Mayıs, 2016, ss. 82-89
- el-'Arabî, Münevver. *Târîhu'l-Mukâvemeti'l-Cezâiriyye fi'l-Karni't-Tâsi' Aşer*, Cezâyir: Dâru'l-Ma'rife, Trhsz.
- el-Arîsi, Abdülgani. *Muhtârâtü'l-Mufid*, Beyrut: Dâr et-Talîa, 2000.
- el-'Aseli, Bessâm. *Muhammed el-Mukrânî ve Sevratu 1871*, 2. Baskı, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1990.
- el-Baytâr, Abdurrezzâk. *Hilyetu'l-Beşer fi Târîhi'l-Karni's-Salis 'Aşer*, thk. Muhammed Behcet el-Beytâr, 2. Baskı, c. 3, Beyrut: Dâr Sâdır, 1993.
- el-Bessâm, Ali Hüseyin Abdüllâh. "Nizâm İskânî'l-Aşâir fi'd-Devleti'l-Osmâniyye, Aşîretü'l-Milye Nemüzece", *Mecellet Câmiat Ümmi'l-Kurâ li-Ulumi's-Şeria ve'd-Dirâsât el-İslamiyye*, (Mekke), Sayı: 51, h. 1432, ss. 273-279.
- el-Cemel, Şevki 'Atallah. *el-Mağribu'l-Arabiyyu'l-Kebir fi'l-Asri'l-Hadis (Libya-Tunus- el-Cezâir- el-Mağrip)*, 1. Baskı, Kahire: Mektebetü'l- Anglu el-Mısriyye, 1977.
- el-Cezâiri, Muhammed b. Abdülkâdir. *Tuhfetu'z-Zâir fi Meâsiri'l-Emir Abdülkâdir ve Ahbâri'l-Cezâir*, c. 1-2, İskenderiye : el-Matbaatu't-Ticâriyye, 1903.
- el-Cündi, Enver. *Târîhu's-Sahâfeti'l-İslâmiyye, el Menâr, Muhammed Reşid Rida*, 1315 -1898, Dâr Atve li't-Tıbâa, trhsz.
- el- Cilâli, Abdürrahman. *Târîhu'l-Müdünis-Selâs el-Cezâir el-Mediye Melyâne fi Mevsimihe'l-Elfi*, 1. Baskı, Cezayir: Daru'l-Umma, 2007.
- el-Elusi, Cemâleddin. *el-Cezâir Beledü'l-Milyon Şehit*, Matbaatu'l-Cumhuriyye, 1970.
- el-Fâhum, Zühayr Abdülmecid. *Filistîn Dahiyye ve Cellâdun, Filistîn fi Evâhiri'l-Karni'-Osmânî*, 2. Baskı, Kahire : Şems li'n-Neşri ve'l-İ'lâm, 2012.

- el-Guneymi, Abdülfettâh Mukallid. *Mevsuatu Târihi'l-Mağribi'l-'Arabi*, 1. Baskı, c. 3, Kahire: Mektebet Medbuli, 1994.
- el-Hâlidî, Süheyl. *el-Cezâir ve Bilâdu's-Şâm-Safahât minen-Nidâli'l-Muşterk Didde'l-İhtilâl*-, Menşûratu'l-Hadâra, 2013.
- el-Hâlidî, Süheyl. “Ed-Devrü'l-Cihâdî li'l-Mühâcirîn el-Cezâiriyyîn fî Haraketi't-Teherruûri'l-Kavmî el-Arabi hilâle'l-Karni'l-İşrîn”, *A'mâlu'l-Multeka'l-Vaṭanî havle'l-Hicreti'l-Cezâiriyye İbbâne Merhaleti'l-İhtilâl 1830-1962*, 30-31 Oktober 2006, Cezâyir: Menşûrât vezâratü'l-Mücâhidîn, 2007, ss. 95-110.
- el-Hâlidî, Süheyl. *el-İş'âu'l-Mağribi fîl Maşrık-Devru'l-Câliyeti'l-Cezâiriyye fî Bilâdi's-Şâm-*, Cezâyir: Dâru'l-Umme, 2016.
- el-Keyyâli, Abdülvehhâb. *Mevsuatu's-Siyâseti*, Beyrut: el-Müessesetü'l-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, c.1, 1985, c. 2, 4, 7, 1994.
- el-Meclisu'l-A'lâ Liş-Şüûni'l-İslamiyye, *Mevsuatu'l-Mefâhimi'l-İslamiyeti'l-'Âmme*, c. 1, Mısır, trhsz.
- el-Medeni, Ahmed Tevfik. *Hâzihi Hiyye'l-Cezâir*, Kahire: Mektebetü'n-Nahzati'l-Mısriyye, 1956.
- el-Medeni, Ahmed Tevfik. *Kitâbu'l-Cezâir – İlâ Yevmine Hâzâ ve Coğrâfyetuha et-Tabîiyye ve's-Siyâsiyye ve Anâsiru Sukkâniha ve Muduniha ve Nizâmâtihâ ve Kavânîniha ve Mecâlisiha ve Hâletihâ el-İktisâdiyye ve'l-İlmiyye ve'l-İctimâiyye*, Cezayir : el-Matbaatü'l-Arabiyye, 1931.
- En-Neîmi, Hâzim Abdülhamid. *el-Hicratu'l-Ulâ evi'l-Kadîme li's-Suhufi'l-'Arabiyye nahve Uvrubba: ed-Devâfi' ve'n-Netâic*, Merkez Dirâsât ve Buhus el-Vatan el-Arabi, el-Câmiatü'l-Mustansırıyye, trhsz, ss.1-11.
- Eren, Hasan v. dğr. TA, c. 30, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1981, “Tanzimat” Maddesi.
- Es-Safsâfi, Ahmed el-Mursi. *ed-Devletü'l-Osmâniyye ve'l-Vilâyâti'l-Arabiyye*, y.y, trhsz.

- es- Sâhili, Halil. “Min Sicillâti Mehâkimi’ş-Şar‘i fî Bursa: Meğâribe fî türkiye fî Ahiri’l-Karni’l-Hâmis ‘Aşer”, *el-Mecelletü’t-Târihiyatu’l-Mağâribiyye*, (Tunus), Sayı: 1, 1954, ss. 45-51.
- Es-Sallâbi, Ali Muhammed, *Abdülhamid es-Sâni ve Fikratu’l-Câmiati’l-İslâmiyye ve Esbâbu Zevâli’l-Hilâfeti’l-Osmâniyye*, Beyrut: el-Mektebetu’l-Asriyye, 2012.
- Es-Sallâbi, Ali Muhammed. *Kifâhu’ş-Şa’bi’l-Cezâiri didde’l-İhtilâli’l-Faransi ve Sîretü’l-Emir Abdülkâdir, Tarihu’l-Cezâir ilâ mâ Kable’l-Harbi’l-‘Âlemiyyeti’l-Ulâ*, Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, trhsz.
- Bruno, Etienne. *Abdülkâdir el-Cezâirî*, terc. Mühendis Mişel Huri, 1. Baskı, Beyrut: Dâr Atiyye li’n-Neşr, 1997.
- Eren, Ahmet Cavet. *Türkiyede Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul, 1966.
- Filâlî, Kemal. “el-Hicretu’l-Kabâiliyye ilâ Bilâdiş’-Şâm ‘ale İsri Sevarâti’l-mukâvema ve Âsâruhâ es-Sekâfi ve’l-Hadârî”, *el-Hicre ve’l-Harâk ve’n-Nefy ve Asâruhum ‘ale’s-Saîd es-Sekâfi ve’l-Lugavi*, Ed: Kemâl Filâlî, Kostantine: Mahber ed-Dirâsât ve’l-Ebhâs Havle’r-Rihleti ve’l-Hicreti, 2010, ss. 11-24
- fillias, Achille. *Histoire de la Conquete et de la Colonisation de L’Algerie 1830-1860*, Paris: Annauld de Vresse, 1860.
- Gânim, Muhammed. “Min Arşivi’l-İdarati’l-İsti‘mâriyye fî’l-Cezâir :el-Vesâiku’l-Faransiyye ve’l-Hicratu ile’d-Diyâr el-İslâmiyye”, *İnsaniyat*, Sayı: 12, 2000, ss. 202-211.
- Gelli, Xavier. *L’Administration des Archives Coloniales Françaises en Algérie, Regard sure le Fonctionnement des Archives Départementales d’Alger de 1902 à 1962*, Université Angers, (Master 1), Cedex (france), 2014-2015.
- Goudail, Agnes. Hélène, Taillemitt.- Daniel, Hick. *Ministère d’Etat Charge des Affaires Algériennes*, 81 F 1-2449, Répertoire en Umérique Détaillé, Archives Nationales D’Outre-Mer, 2002-2015.
- Güzel Polat, Ezgi. “Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 3, 2011, ss. 128-157.

- Haddad, Mouloud. “Immigration, Islam et Eschatologie Exil des Algériens à Damas au 19 Siècle”, *Groupe de Recherche Poexil* (Paris), trhsz, ss. 1-21.
- Halaçoğlu, Ahmet. *Balkan Harbi Sirasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara, 1994.
- Hanioglu, M. Şükrü. “Meşrutiyet”, *DİA*, c. 29, Ankara: TDV, İslam Araştırmaları Merkezi, 2004, ss. 388-393.
- Hassun, Ali. *Târîhu’l-Devleti’l-Osmâniyye ve Alâkâtihâ el-Hâriciyye*, 3. Baskı, Beyrut, Dimeşk, Ammân : el-Mekteb el-İslâmî, 1994.
- Hlâyli, Hnîfi. “ez-Zuruf et-Târîhiyye el-Muheddide li-Sevrat el-Mukrâni ve’ş-Şeyh el-Haddâd ve Netâicuha ala’s-Siyâseti’l-İsti’mâriyye”, *Mecelletu’l-Hivâr el-Mutevassiti*, Mahber el-Buhus ve’d-Dirâsâtî’l-İstrâtîciyye fî Hadaratî’l-Mağribî’l-İslâmî, Câmiat el-Cîlâlî el-Yâbis Sîdi Belabbâs, (Cezâyir), Sayı: 8, 2015.
- Hmide, ‘Amîrâvî.- Zâviye, Selim.- Zağdâvî, Muhammed. *Âsâru’s-Siyâseti’l-İsti’mâriyye ve’l-İstîfânîyye fî’l-Muctemei’l-Cezâirî 1830-1954*, Cezâyir: el-Merkezu’l-Vaţanî li’d-Dirâsât ve’l-Bahs fî’l-Harakâtî’l-Vaţaniyye, 2007.
- Hoca, Hamdân b. Osman. *el-Mir’ât*, sun. terc. ve thk : Muhammed el-Arabi ez-Zubeyri, Cezâyir : el-Müessesetü’l-Vataniyye li’l-Fünûni’l-Matbaiyye, 2006.
- Huseyni, Aişe. *el-İstîfân el-Urubî bi-Sehli Mettîce 1830-1870*, Câmiat Vehran, (Doktora Tezi), Vehran (Cezâyir), 2012-2013.
- Eniş, İbrâhîm. – Muntəsır, Abdulhalîm. – es-Savalihi, Atıyye. – Halefullah, Muhammed. *el-Mu‘cemü’l-Vasît* 4. Baskı, Mecmau’l-Luğâtî’l-‘Arabiyye, Mektebetü’ş-Şuruki’d- Düveliyye, 2004.
- İçduygu, Ahmet. - Erder, Sema. - Gençkaya, Ömer Faruk. *Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere*, Mi Re Koç Proje Raporları 1/2014. Tübitak 1001-106 K 291, Eylül 2009, İstanbul, 2014.
- İhdâden, Zühayr. *es-Sahâfetu’l-Mektube fî’l-Cezâir*, Cezâyir: Dîvânu’l-Matbuâtî’l-Câmiyye, 2012.

- İpek, Nedim. *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, 1. Baskı, Trabzon: Serander Yayınları, 2006.
- İpek, Nedim. “Osmanlı Devleti’nin Göç ve İskan Politikaları” *Osmanlı’da İskan ve Göç*, Ed: Nedim İpek, Mehmet Taştanir, 1. Baskı, Eski şehir: Anadolu Üniversitesi, 1913, ss. 74-161.
- Ka‘vân, Fâris. “Hicratu’l-Usrati’l-Meşrifîyye ile’l-Mağrib el-Aksâ fî Ahdi’l-İhtilâl el-Faransi ve İshâmâtîha es-Sekâfiyye”, *el-Hicre ve’l-Harâk ve’n-Nefy ve Asâruhum ‘ale’s-Saîd es-Sekâfi ve’l-Lugavi*, Ed: Kemâl Filâlî, Kostantine: Mahber ed-Dirâsât ve’l-Ebhâs Havle’r-Rihleti ve’l-Hicreti, 2010, ss. 215-233.
- Kahraman, Alim. “Matbuat”, *DİA*, c, 28, Ankara: TDV, İslam Araştırmaları Merkezi, 2003.
- Kannan, Cemal. *Kadâya ve Dirâsât fî Târîhi’l-Cezâiri’l-Hadîs ve’l-Muâsir*, Cezâyir: el-Müessesetü’l-Vataniyye li’l-İttisal ve’n-Neşr ve’l-İşhâr, 1994.
- Kanun-i Esasi, İstanbul, 1328.
- Karaman, M. Lutfullah. “Filistin”, *DİA*, c. 13, İstanbul: TDV, İslam Araştırmaları Merkezi, 1996.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, terc. Bahar Tırnakcı, 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, terc. Bahar Tırnakcı, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003.
- Kateb, Kamel. “Lagestion Administrative de l’Emigration Algérienne ver les Pays Musulmans au Lendemain de la Conquet de l’Algerie (1830-1914)”, *Population*, No: 2, 1997, ss. 399-428.
- Kerlil, Abdülkadir. “Neş’etü’s-Sahâfeti fi’l-Cezâir”, *Mecellet el-Masâdir*, (Cezâyir), Sayı: 11, 2005, ss. 217-236.
- Kevserâni, Vecih . *Bilâdü’ş-Şâm fî Matlai’l-Karn el-İşrin -es-Sükkân ve’l-İktisâd ve Filistin ve’l-Meşru‘ es-Suhyuni Kırâetun fî Vesâiki ed-Diblumâsiyyeti’l-Faransiyye*, 3. Baskı, Katar, el-Merkez el-Arabi li’l-Ebhâs ve Dirâsetu’s-Siyâsât, 2013.

- Kocacık, Faruk. “Balkanlardan Anadolu’ya Yönelik Göçler (1878-1890)”, *Osmanlı Araştırmaları I*, Neşir Heyeti: Halil İnalcık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry, İstanbul, 1980. ss. 137-190.
- Kuran, Ercüment. *Cezayir’in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti 1827 – 1847*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi yayınları, 1957.
- Lavion, H. *L’Algérie Musulmane Dans le Passé, le Présent, et l’Avenir*, Paris, 1914.
- Le ‘lâvi, Fâris Ahmed. *el-Emir el-Cezâiri fî Dimeşk*, 1. Baskı, Dimeşk: 2009.
- Ma’âşi, Cemîle. “el-İnkîşâriyye fî’l-Cezâir beyne’l-Hicreti ve’t-Tehcîr” *Sosyolocıyyetu’l-Hicreti’l-Cezâiriyye fî Târîhi’l-Mâdî ve’l-Hâdır*, Ed: Kemâl Filâlî, Kostantine: Mahberu’d-Dirâsât ve’l-Ebhâs el-İctimâiyye ve’t-Târîhiyye havle’l-Hicrati ve’r-Rihleti, 2008, ss.75-94.
- Mayner, Gilbert. “L’Algérie et les Algériens sous le Système Coloniale, Approche Historico Historiographique”, *İnsaniyat*, No: 65-66, juillet- décembre 2014, ss. 13-70.
- Mehdid, İbrahim. “Bâzi Anâsir-i Tefkir li Mukârebeti’l-Hicrâti’l-Cezâiriyyeti’l-Muâsıra Maşrıkiyan ve Meğribiyan (el-Bu‘du’t-Târîhi ve’l- Vâki‘u’l-ictimâî)”, *A‘mâlu’l-Multeka’l-Vaṭanî havle’l-Hicreti’l-Cezâiriyye İbbâne Merhaleti’l-İhtilâl 1830-1962*, 30-31 Oktober 2006, Cezâyir: Menşürât vezâratü’l-Mücâhidîn, 2007, ss. 57-81.
- Nâsır, Muhammed b. Sâlih. *es-Suhufu’l-Arabiyyetü’l-Cezâiriyye min 1847 ilâ 1945*, 2. Baskı, Cezâyir: Alfâ Dizâyin, 2006.
- Nouschi, André. “La Dépossession Foncière et la Paupérisation de la Paysannerie Algérienne”, *Histoire de L’Algerie a La Periode Coloniale*, Ed: Abderrahmane Bouchène, Jean-Pierre Peyroulou, Ouanassa Siari Tengour, Sylvie Thénault, La Découverte, 2014, ss. 189-193.
- Nureddin, Seniyyu. “Hicratu’l-Cezâiriyyin ile’l-Maşrıki’l-‘Arabî Beyne’s’-Siyâse ve’d-Dîn 1848-1912”, *Sosyolocıyyetu’l-Hicreti’l-Cezâiriyye fî Târîhi’l-Mâdî ve’l-Hâdır*, Ed: Kemâl Filâlî, Kostantine: Mahberu’d-Dirâsât ve’l-Ebhâs el-İctimâiyye ve’t-Târîhiyye havle’l-Hicrati ve’r-Rihleti, 2008.

- Nuveyhid, Adil. *Mu'cemu A'lâmi'l-Cezâir*, 2. Baskı, Beyrut: Müessesetü Nuveyhid es-Sekâfiyye li't-Terceme, 1980.
- Oral, Belgin. Çetinkaya, Fevziyye. “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Göç, Tanımı, Nedenleri ve Göç Kuramları”, *Türkiye Klinikleri J public Health- Special Topics*, 3 (1), 2017, ss.1-8.
- Ömer, Abdülaziz Ömer. *Tarihu'l-Maşrıkı'l-Arabi (1516-1922)*, Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiye, trhsz
- Öztürk, Adil Adnan. *Rumeli'den Aydin Vilayeti'ne Yapılan Göçler ve Aydin Vilayetine Gelen Rumeli Muhacirinin İskân ve İdareleri Hakkında Talimat-ı Mahsusa*, Ç. T.T.A.D, c. 3, 1999, ss. 123-131.
- Öztuna, Yılmaz. *Osmanlı Devleti Tarihi Siyasi Tarih*, 5. Baskı, c.1, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş. 2017.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, c. 1, İstanbul : Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Perruchoud, Richard. – Redpath-Cross Jillyanne. *Göç Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, Uluslararası Göç Örgütü (IOM), No: 31.
- Peyroulou, Jean-Pierre. – Tengour, Ouanassa Siari. – Thénault, Sylvie. “1830-1880: La Conquête Coloniale et la Résistance des Algériens”, *Histoire de L'Algerie a La Periode coloniale*, Ed: Abderrahmane Bouchène, Jean-Pierre Peyroulou, Ouanassa Siari Tengour, Sylvie Thénault, La Découverte, 2014, ss. 17-44.
- Prenant, André. – Nouschi, André. – Y, Lacoste. *el-Cezâir beyne'l-Mâdi ve'l-Hâdir*, terc. İstanbuli Râbih, Munsif Aşur, Cezâyir: Dîvânu'l-Matbuâtî'l-Câmiyye, 1984.
- Rager, M. Jean-Jaques. *Les Musulmans Algériens en France et dans les Pays Islamiques*, Paris: Société d'Editions! “Les Belles Lettres”, 1950.
- Raşit Seviğ, Muammer. - Raşit Seviğ, Vedat. *Devletler Hususi Hukuku (Giriş-Vatandaşlık)*, İstanbul, 1967.
- Rinn, Louis. *Histoir de l'Insurrection de 1871 en Algérie*, Alger: Librairie Adolphe Jourdan, 1891.

- Saban, Süheyl. *el-Mu‘cemu’l-Mevsui li’l-Mustalahâti’l-Osmâniyye et-Târihiyye*, Riyad: Mektebet el-Melik Fehd el-Vataniyye, 2000.
- Sa‘dullah, Ebü’l-Kâsım. *Ebhâs ve Âra’ fî Târîhi’l-Cezâir*, 1. Baskı, c. 4, Beyrut: Dâru’l- Garbi’l-İslâmî, 1996.
- Sa‘dullah, Ebu’l-Kâsım. *el-Hareketu’l-Vataniyyetu’l-Cezâiriyye 1830-1900*, 1. Baskı, c. 1, Beyrut: Dâru’l- Garbi’l-İslâmî, 1992.
- Sa‘dullah, Ebu’l-Kâsım. *Muhâdarât fî Târîhi’l-Cezâiri’l-Hadis, Bidâyetu’l-İhtilâl*, 3. Baskı, Cezâyir : eş-Şeriketü’l-Vataniyye li’n-Neşri ve’t-Tevzi‘, 1982.
- Sa‘dullah, Ebu’l-Kâsım. *Şeyhü’l-İslâm Abdülkerim el-Fekkun Dâ‘iyetu’s-Selefiyye*, 1. Baskı, Cezâyir : Dâru’l-Garbi’l-İslami, 1986.
- Sa‘dullah, Ebü’l-Kâsım. *Târîhu’l-Cezâir es-Sekâfi 1830-1954*, 1. Baskı, c. 3,5,6, Beyrut: Dâru’l- Garbi’l-İslâmî, 1998.
- Samur, Sebahattin. “Osmanlı Devletinde Cezayir Göçmenleri ve Abdülkadir el-Cezayirî”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8, 1992, ss. 141-158.
- Saydam, Abdullah. *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- Saylan, Kemel. “Hüseyin Rıza Paşa’nın 1888 Tarihli layihasına Göre Suriye-Lübnan Bölgesi’nin Sorunları Ve Çözüm Önerileri”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Erzurum, Sayı: 54, 2015, ss. 537-560.
- Schilcher, Linda Schatkoski. *Families in Politics: Damascene Factions and Estates of the 18th a19th Centuries*, Stuttgart: Steiner-Verlag-Wesbaden, 1985.
- Sebbâk, Tâhir. “İshâmâtü’l-Cezâiriyyin fi’l-Hakli’s-Sekâfi es-Suri”, *Mecellet el-Vâhât li’l-Buhus ve’d-Dirâsât*, Câmiat Vergla, (Cezâyir), Sayı: 11, 2011. ss. 163-177.
- Serbestoğlu, İbrahim. “Zorunlu Bir Modernleşme Öğrneği Olarak Osmanlı Tabiiyeti Kanunu”, *(OTAM, 29/Bahar, 2011)*. ss. 194-214.
- Şâviş, Beşir Yelles. “Takrir Barbudit havle Hicreti Tilimsan li Seneti 1911”, *Mecellet Efkar ve Afâk*, (Cezâyir), Sayı: 3, 2012, ss. 79, 90.

- Şebbâne, Muhammed Kemal. *ed-Duveylâtu'l-İslâmiyye fi'l-Mağrib – Dirâse Târihiyye Hadâriyye*, 1. Baskı, Kahire: Daru'l-'Alemlî'l-'Arabi, 2007.
- Şimşir, Bilal N. *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, 1. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.
- Şimşirgil, Ahmet. “Osmanlı Devletinde İskân”, *Osmanlı'da İskan ve Göç*, Ed: Nedim İpek, Mehmet Taştanir, 1. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1913, ss. 2-21.
- Takkuş, Muhammed Süheyl. *Târihu'l-Usmâniyyin min Kıyâmi'd-Devleti ile'l-İnkılâbi 'ale'l-Hilâfe*, 2. Baskı, Beyrut: Daru'n-Nefâis, 2013.
- Tarşûn, Nadiye. “Hicret Ahmed et-Tayyib bin Sâlim ve Cemâ'atühü ilâş'-Şâm 'Âm 1847”, *A'mâlu'l-Multeka'l-Vatanî havle'l-Hicreti'l-Cezâiriyye İbbâne Merhaleti'l-İhtilâl 1830-1962*, 30-31 Oktober 2006, Cezâyir: Menşürât vezâratü'l-Mücâhidîn, 2007, ss. 83-94.
- Tarşûn, Nadiye. – Yahyâvi, Cemal. – el-Hâlidî, Süheyl. *el-Hicretu'l-Cezâiriyye nahve'l-Maşrîkı'l-Arabi esnâe el-İhtilâl*, Özel Baskı, Cezâyir: Dâr Hume, 2007.
- Tevetoğlu, Fethi v. dğr. *TA*, c. 21, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1974, “Kanun i-Esasi” Maddesi.
- Türkmen, Zekerîya. “Divaniharp”, *DİA*, EK- c. 1, İstanbul: TDV, İslam Araştırmaları Merkezi, 2016, ss. 337-340.
- Uçman, Abdullah. “Malumat”, *DİA*, c. 27, Ankara: TDV, İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, ss. 542-543.
- Ünsal, Artun. “Yurttaşlık Zor Zanaat”, *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Ed: Artun Ünsal, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss. 1-36.
- Wahl, Maurice. *L'Algerie*, Paris: Librairie Germer Bailière et C, 1882.
- Yahya, Celâl. *Es-Siyâsetu'l-Faransiyye fi'l-Cezâir min 1830 ilâ 1960*, Kahire: Dâru'l-Ma'rife, trhsz.
- Yahyâvi, Cemal. “Devâfiu'l-Hicrati'l-Cezâiriyye Hilâle'l-Karni't-Tâsi' 'Aşer”, *A'mâlu'l-Multeka'l-Vatanî havle'l-Hicreti'l-Cezâiriyye İbbâne Merhaleti'l-İhtilâl*

1830-1962, 30-31 Oktober 2006, Cezâyir: Menşürât vezâratü'l-Mücâhidîn, 2007, ss. 41-56.

- Yerkazan, Hasan. “Güta ile İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* c. 17, Sayı: 34, 2018 ss. 265 – 298

- Yılmaz, Mehmet. “XIX Yüzyılında Osmanlı Devleti’nin Muhaciri İskan Politikası”, *Osmanlı 4 Toplum*, Ed: Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 587-602.

- Zekeriya, Mufdi. *Târîhu’s-Sahâfeti’l-‘Arabiyye fi’l-Cezâir*, thk. Ahmed Hamdi, Cezâyir: Menşürâtü Müesseseti Mufdi Zekeriyya - Dâr Hume, 2003.

- Zeydan, Corci. *Târîhu Adâbi’l-Luğâti’l-‘Arabiyyeti*, Kahire : Müesseset Hindâvi, 2012.

- Zuzu, Abdulhamid. *ed-Devrü’s-Siyâsi li’l-Hicrati ilâ Faransa beyne’l-Harbeyn (1914-1939) Necmu Şemâli İfrikıyya ve Hizbi’ş-Şa‘b*, Cezâyir: Dîvânu’l-Matbuâtî’l-Câmiyye, 2007.

Gazeteler

- *L’ Le Temps d’Oran*, No: 14626, 14 /15 Octobre 1911

- *Le Mobacher*, No: 4.152, 11.11.1899.

- *Le Temps*, No: 17924, 27 Juillet 1910.

- *Semeratu’l-Fünûn*, Ed: Abdülkadir Kabbâni, (Beyrut), Sayı: 1246, 5 -9-1889.

II. Yayınlanmamış kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi, (BOA)

- BOA, Sadaret Divan Kalemi Evrakı (A. DVN), 10-31.

- BOA, Bab-i Asafî Divan-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi (A. DVN. MHM), 21-47.

- BOA, Bab-ı Asafî Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Nizamat Defterleri (A. DVNS. NZAM), d, 4-90 ; 4-91.

- BOA, Ali Emiri Mahmud II (AE. SMHD. II), 20- 1209.

- BOA, Bab-ı ali Evrak Odası (BEO), 105-7830; 116-8672; 121-9059; 153-11408; 201-15004; 246-18392; 349-026103; 446-33414; 480-359-26; 527-39493; 553-41556; 2970-222680; 2422-181600; 3350-251246; 3468-260060; 3483-2611-57; 3701-277571; 3888-291529; 4057-304243; 4218-316345; 4338-325289.
- BOA, Cevdet Maarif (C. MF), 119-5928.
- BOA, Dahiliye Nazareti Emniyet-i Umumiye Dördüncü Şube (DH. EUM -4- Şb, 6-25; -5- Şb, 23-20 / 29-2 / 33-13 / 41-8 / 48-7 / 57-48 / 59-31 / 64-33 /.
- BOA, Dhiliye Nezareti Hukuk Evrak (DH. H), 32-10.
- BOA, Dahiliye Nezareti İdâre-i Umumiye Evrakı (DH. İ. UM), 29-1-32.
- BOA, Dahiliye Nezareti İdâre-i Umumiye Ekleri (DH. İ. UM. EK), 91-67; 92-40.
- BOA, Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye- Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrakı (DH. MB. HPS. M), 2-43.
- BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi, (DH. MKT), 170- 10; 350-50; 477-36; 1309- 68; 1375-10; 1443-17; 1527-116; 1530-93; 1532-41; 1597-17; 1584-88; 1652-33; 1668-119; 1668-120; 1688-66; 1700; 1771- 124; 1781- 98; 1779- 51; 1812-118; 1830-84; 2009-94; 2718-7; 2760-42; 2810-25.
- BOA, Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH. ŞFR), 60-8; 60-9; 60-10; 60-92; 60 – 93; 78-199; 79- A- 151; 92-219; 92-221; 94- 278; 493-23; 505-6; 506-51; 514- 50; 592-71; 594-19; 599- 42.
- BOA, Dahiliye Nezareti Hukuk Muşavirliği Evrakı (DH. HMŞ). 27-16.
- BOA, Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İştîşare Odası Evrakı (HR. HMŞ. İŞO), 210-3.
- BOA, Hariciye Nezareti İdare (HR. İD) , 23-42.
- BOA, Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı (HR. MKT), 60-71; 112- 5; 84-31.
- BOA, Hariciye Nezareti Siyasî Kısmı Belgeleri (HR. SYS), 433- 1-1 / 7 / 8 / 10 / 18 / 20 / 21 / 22 / 23 / 27 / 28 / 30 / 32 / 34 / 35 / 36 / ; 433-2- 28 / 29 / 34 / 39 / 47 / 48 / 49 / 50 / 52 / 57 / 58 / 67 / 68 / 70 / 77 / 78 / 79 / 80 / 81 / 82/ 85 / 86 / 87 / 88 / 89 / 94

/ 96 / 97 / 101 / 107 / 119 / 120 / 121 / 122 / 123 / 127 / 128 / 129 / 130 / 143 / 144 / 145; 432-3-23 / 50 / 62; 1350-9.

- BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası Belgeleri, (HR. TO), 403-38; 540-8.
- BOA, Hatt-ı Hümayün Tasnifi (HAT), 530-26157; 1322-51647-A.
- BOA, İrade Dahiliye (İ. DH), 1309; 1306; 983; 1306-45; 1309-10; 1318-76; 50-2489.
- BOA , İrade Hariciye (İ. HR), 4620.
- BOA. İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS), 100-4221; 100-4221-1; 100-4221-2.
- BOA, İrade- Meclis-i Vala (İ.MVL), 131-3517; 435-19232.
- BOA, İrade-Mesail-iMühimme (İ. Mes. Müh), 72-2079.
- BOA, İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD), 112-6705.
- BOA, İrade – Taltifat (İ. TAL), 373-45.
- BOA, Meclis-i Vükela, (MV), 34-38; 61-42; 151-5; 196- 86.
- BOA, Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL), 54-22; 90-66; 117-50; 360-89; 444-147.
- BOA, Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı (TFR. İ. KV), 139- 13855.
- BOA, Bab-ı Asafî Amedi Kalemî (A. AMD), 16-72.
- BOA, Sadaret Mektûbî Kalemî (A. MKT), 20-46; 152- 31; 181-78; 238- 102; 188-57.
- BOA, Sadaret Mektûbî Kalemî Deavi Evrakı (A. MKT. DV), 201-74.
- BOA, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A. MKT. MHM), 64-33; 102-89-1; 333- 55; 334-9-1; 405-76; 416-3; 500-3.
- BOA, Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vala Evrakı (A. MKT. MVL), 11-6; 29-62.
- BOA, Sadaret Mektûbî Kalemî Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A. MKT. NZD), 219-3; 322- 73; 327-52.

- BOA, Sadaret Mektübi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A. MKT. UM), 29-97; 196-16; 394-47; 396-65.

- BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS), 211- 72; 216-1; 484-64; 499-1.

- BOA, Yıldız Perakende Evrakı- Arzuhal Jurnal, (Y. PRK. AZ J), 11- 63; 19-47.

- BOA, Zabtiye Nezareti Belgeleri, (ZB), 29-177.

- Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA, 272-11-9-2014.

- BCA, 272-00-00-12-38-25-10.

- BCA, 130-16-13-2-9-70-29.

- BCA, 130-16-13-2-42-25-6.

- BCA, 130-16-13-2-208-378-2.

- BCA, 130-16-13-2-9-69-19.

Özet

Cezayir göçü olgusu dünyanın eski dönemlerden itibaren tanık olduğu en önemli konulardan biri sayılmaktadır. XIX.yüzyılın başından beri işgallere ve sömürgeciliğe paralel olarak önemli göçler gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti ilgili göçlere ev sahipliği yapan en büyük ve belirgin alanlardan biridir, Osmanlı sathında yaşanan hareketlerde çıkış noktası kaybedilen Osmanlı toprakları, varış adresi ise diğer Osmanlı illeridir. Bu bağlamda Cezayir yitirilen Osmanlı yurdu içinde önemli bir konumda olmuş, bölge halkı çeşitli nedenlerle vatandan ayrılarak Osmanlı Devletin diğer parçalarına gitmeye mecbur hissetmiştir.

Cezayirliler, Fransızlar tarafından ortaya konan çeşitli katı tutumlarla karşılaşmışlardır. Ancak katı tavırlar ve sert politikalar, yasal ve yasal olmayan gizli yollarla göç eden Cezayirlilerin çoğunu yıldırmamış, göç hareketini engellememiştir. Öte yandan Osmanlı Devleti vaizler ve temsilciler yollama, Arapça gazete ve dergilerin Cezayir'e sokulması benzeri birtakım kanallarla resmi propaganda çerçevesinde hicreti desteklemiş ve teşvik etmiştir. Bu çerçevede tarikatlar ve İslam birliği düşüncesi geniş ölçekte ve aktif bir şekilde kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti ve Batılı devletlerin temsilcilikleri, bilhassa Fransız Konsoloslukları arasındaki çatışmanın doğası, Cezayirlilerin birlik ve bütünlüğünü, Osmanlı vatandaşı olup olmaması durumunu etkilemiştir. Gerek Osmanlılar gerekse Avrupalılar değişik imtiyazlar vererek muhacirleri yanına çekmeye çalışmıştır. Bu rekabet, Cezayirlilerin iki gruba ayrılmasına yol açmıştır. Bir kısım, Osmanlı yanlısı olurken diğer grup Fransız taraftarı olmuştur. Osmanlı ve Fransız makamları arasında göçmenlere dair problemlerin çözülmesi için imzalanan antlaşmalara ve uzlaşılarda kayda değer bir yararı olmamıştır. İhtilaflar, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına ve bölgenin haritasının yeniden belirlenmesine dek sürmüştür.

Cezayirli muhacirler Osmanlı toplumuna uyum sağlamıştır. Göçmenlerin durumları Osmanlı Devleti'nin genel koşulları ile bağlantılı bir şekilde değişip dönüşmüştür. Yeni coğrafyalarında farklı sorunlarla karşılaşan Cezayirliler, anavatanlarına dönük birtakım tutumlar benimsemiş, Osmanlı devlet ve cemiyetine çeşitli katkılar sunmuştur.

ABSTRACT

The phenomenon of migration to Algeria is considered one of the most important issues that the world has witnessed since ancient times. Since the beginning of the 19th century, important migrations have taken place in parallel with the occupations and colonialism. The Ottoman Empire is one of the largest and prominent as that hosted the relevant migrations. The starting point of the movements on the Ottoman surface is the lost Ottoman lands, and the destination is other Ottoman provinces. In this context, Algeria had an important position in the lost Ottoman homeland, and the people of the region felt compelled to leave their homeland for various reasons and go to the parts of the Empire.

Algerians faced a variety of hard positions put forward by the French. However, strict attitudes and harsh policies did not deter most Algerians who migrated secretly, legally and illegally. did not prevent immigration.

On the other hand, the Ottoman Empire did not send preachers and representatives, It supported and encouraged the hijra within the framework of official propaganda through some channels such as the introduction of Arabic news papers and magazines into Algeria. In this framework, sects and the idea of Islamic unity have been widely and actively used.

The nature of the conflict between the Ottoman Empire and the representations of Western states, especially the French consulates affected the unity and integrity of Algerians, whether they were Ottoman citizens or not. Both Ottomans and Europeans tried to attract immigrants by giving different privileges. This rivalry led to the separation of Algerians into two groups. While some were pro-Ottoman, the other group was pro-French. The agreements and reconciliations signed between the Ottoman and French authorities to solve the immigration problems did not have any significant benefit. Disputes continued until the collapse of the Ottoman Empire and the definition of the map of the region. Algerian immigrants adapted to Ottoman society. The situation of the immigrants changed and transformed in connection with the general conditions of the Ottoman Empire, they faced several problems, and at the same time, they had a lot of contributions to the Ottoman empire. They also had attitudes towards their mother country, Algeria.